

СРБИ И ТУРЦИ XIV И XV ВЕКА, 1893.

Садржај

Пристап. Гледиште и главни задатак књиге

- I. Позориште борбе. Главни преломи историје Балканског Полуострва течајем средњих векова. Спремање турске најезде. Општа слика развића српске и турске државе у XIII и XIV веку
- II. Малаксалост државна у Источном Римском Царству у почетку XIV века. Каталонско-турско четовање по јужном балканском приморју међу Родостом и Солуном 1305–1309. Планови о растуру царства. Везе ових догађаја са српском историјом
- III. Стара српска прича о каталонско-турском нападу на Хиландар. Политика краља Милутина према овим четницима, према Источном Римском Царству и према латинским претендентима тога царства
- IV. Основалац Турског Царства Осман и српски краљ Милутин један према другоме. Османово примицање к Мраморном Мору. Ратовање српских помоћних трупа с турском војском у Малој Азији. Турци освајају Брусу
- V. Унутрашње сплетке у Цариграду и увлачење у међусобну борбу Срба, Бугара и Турака. Јов. Кантакузин, његови савези с Турцима и борба са Стефаном Душаном. Стално настањење Турака на дарданелској обали и први основи турске сталне државе на Балканском Полуострву. Нападни правац те државе обрће се на Србију и Бугарску
- VI. Јужни део Српске Царевине, или потоње јужне српске државе у македонији. Царица Јелена Душановица. Дејановићи. Богдан. Воихна. Мрњавчевићи (краљ Вукашин и деспот Угљеша). Разлом Српске Царевине године 1366 на јужне државе (краљевину Вукашинову итд.) и на северне. Измирење деспота Угљеше с цариградском црквом. Политички узроци и оновремене оцене тих појава

- VII. Криза и пропаст самосталних јужних српских држава. Бој на Марици (1371). Намера и спремање, ток, свршетак и последице тога боја. Стање јужних српских држава после боја на Марици
- VIII. Северне српске државе после боја на Косову. Хришћанске владалачке кћери и турске султаније. Политичко држање Вука Бранковића после боја на Косову. Измирење с Турцима и повраћај редовнога стања у заосталим српским земљама после боја на Косову
- IX. Турска најезда на Македонију, на Арбанаску и на Зету пре и после боја на Косову. Уништавање српских васалних држава у Македонији. Турска власт у зетским крајевима; нападање на Босну. Пропаст Вука Бранковића и његове државе. Положај деспота Стефана Лазаревића, јединога тадашњег господара у старим државама српским, и његове државе у почетку 1402. године. Бој на Ангори
- X. Последице боја на Ангори. Деспот Стефан окреће једном, а његови сестрићи другом, супротном, политиком. Рат међу синовима кнеза Лазара и Вука Бранковића. деспот Стефан воспоставља српску државну самосталност. Бранковићи и њихова обновљена држава и деспотовина Стефанова
- XI. Ширење српске обновљене државе у зетском приморју. Распре с Млечићима. Кочна промена деспотове политике и савез с Угарском. Пренашање престонице на северну страну и подизање Београда и Ресаве. Неприлике и ратови с братом Вуком и са сестрићима Бранковићима
- XII. Раздор и ратови међу Бајазитовим синовима око султанског престола. Преплетање ових раздора с несугласицама међу синовима кнеза Лазара и Вука Бранковића. Помирење Ђурђа Бранковића с деспотом Стефаном. Раскид са султаном Мусом
- XIII. Спасовање од Мусе и од његове немогућне владе. Општи савез балканских господара са новим султаном Мехмедом против Мусе. Пораз и погибија Мусина. Ново уједињење Србије и мир с Турском
- XIV. Завршетак. Неколике мисли о главним појавама и преломима који су напред описивани

СРБИ И ТУРЦИ

XIV И XV ВЕКА

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

СРБИ И ТУРЦИ XIV И XV ВЕКА

XXXIII ИЗДАЊЕ ЧУНИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXXIII

XXXIII ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXXIII

СРБИ И ТУРЦИ

XIV И XV ВЕКА

ИСТОРИЈСКЕ СТУДИЈЕ О ПРВИМ ВОРБАМА С НАЈЕЗДОМ
ТУРСКОМ ПРЕ И ПОСЛЕ БОЈА НА КОСОВУ

од

Стојана Новаковића

1893

Штампано у државној штампарији у Београду

инв. бр.

7956

УСТАВНИ СУД БИХАРСКОГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ФЕДЕРАТИВНОГ РАЈОНА

СРБИЈА И ТУРЦИЈА

З.В. 11.74. ВРКА

Изв. 7956

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ СРБИЈЕ И ТУРЦИЈЕ

Београд

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
<i>Приступа</i> . Гледиште и главни задатак књиге	1
I. Позориште борбе. Главни преломи историје Балканског Полуострва тецајем средњих векова. Спремање турске најезде. Општа слика развића српске и турске државе у XIII и XIV веку	8
II. Малаксалост државна у Источном Римском Царству у почетку XIV века. Каталонско-турско четовање по јужном балканском приморју међу Родоством и Солуном 1305—1309. Планови о растуру царства. Везе ових догађаја са српском историјом	27
III. Стара српска прича о каталонско-турском нападу на Хиландар. Политика краља Милутина према овим четницима, према Источном Римском Царству и према латинским претендентима тога царства	40
IV. Основаца Турског Царства Осман и српски краљ Милутин један према другоме. Османово примцање к Мраморном Мору. Ратовање српских помоћних трупа с турском војском у Малој Азији. Турци освајају Брусу	72
V. Унутрашње сметке у Цариграду и увлачење у међусобну борбу Срба, Бугара и Турака. Јов. Кантакузин, његови савези с Турцима и борба са Стефаном Душаном. Стално настањене Турака на дарданелској обали и први основи турске сталне државе на Балканском Полуострву. Нападни правац те државе обрће се на Србију и Бугарску	97

- VI. Јужни део Српске Царевине, или потоње јужне српске државе у Македонији. Царица Јелена Душановица. Дејановићи. Богдан. Воихна. Мрњавчевићи (краљ Вукашин и деспот Угљеша). Разлом Српске Царевине године 1366 на јужне државе (краљевину Вукашинову, итд.) и на северне. Измирење деспота Угљеше с цариградском црквом. Политички узроци и оновремене оцене тих појава 128
- VII. Криза и пропаст самосталних јужних српских држава. Бој на Марици (1371). Намера и спремање, ток, свршетак и последице тога боја. Стање јужних српских држава после боја на Марици 168
- VIII. Северне српске државе после боја на Косову. Хришћанске владалачке клери и турске султаније. Политично држање Вука Бранковића после боја на Косову. Измирење с Турцима и повраћај редовнога стања у заосталим српским земљама после боја на Косову 194
- IX. Турска најезда на Македонију, на Арбанску и на Зету пре и после боја на Косову. Уништавање српских васалних држава у Македонији. Турска власт у зетским крајевима; нападање на Босну. Пропаст Вука Бранковића и његове државе. Положај деспота Стефана Лазаревића, јединога тадашњег господара у старим државама српским, и његове државе у почетку 1402 године. Бој на Ангори 241
- X. Последице боја на Ангори. Деспот Стефан окреће једном, а његови сестрићи другом, супротно, политиком. Рат међу синовима кнеза Лазара и Вука Бранковића. Деспот Стефан васпоставља српску државну самосталност. Бранковићи и њихова обновљена држава и деспотовина Стефанова 266
- XI. Ширење српске обновљене државе у зетском приморју. Распре с Млечићима. Коначна промена деспотове политике и савез с Угарском. Пренашање престонице на северну страну и подизање Београда и Ресаве. Немирлице и ратови с братом Вуком и са сестрићима Бранковићима 297

- XII. Раздор и ратови међу Бајазитовим синовима око султанског престола. Преплетанье ових раздора с несугласицама међу синовима кнеза Лазара и Вука Бранковића. Помирење Ђурђа Бранковића с деспотом Стефаном. Раскид са султаном Мусом 334
- XIII. Спасовање од Мусе и од његове немогућне владе. Општи савез балканских господара са новим султаном Мехмедом против Мусе. Пораз и погибија Мусина. Ново уједињење Србије и мир с Турском 349
- XIV. *Завршетак.* Неколике мисли о главним појавама и преломима који су напред описивани 375

ПРИСТУП

СЛЕДИШТЕ И ГЛАВНИ ЗАДАТАК КЊИГЕ

У XIV и XV веку снашла је српски народ и његов државни живот страшна катастрофа најезде и освојења турскога.

Кад из данашњег удаљенога времена погледамо ту катастрофу и почнемо је разматрати, пред нама су, за то разматрање, два са свим супрот положена пута.

Та је катастрофа доиста пресекла ону државну творевину, коју су Немања и свети Сава с великим успехом основали, подигавши је на основу грчко-источне вере и просвете, и упутивши је, тиме самим, на исток и на југ Балканскога Полуострва. Краљ Милутин и Стефан Душан повели су ову творевину даље, к правој њеној мисији. Изгледало је да су срећно уклоњене неприлике с природним супарницима Бугарима, а у далеком се обзору светлוצала барем нада, да ће балкански Словени, у овај мах са Србима на челу, моћи још положити питање о коначној влади над целим Балканским Полуострвом. И опет зато главни људи балканских Словена нису били на оној висини, коју је захтевао тадашњи положај. К унутрашњим мањим и већим недаћама, придобило је и ново супарништво и борба с Турцима. Ова последња борба учинила је крај свему што је српско племе на пољу државноме било створило од XI века, од времена Стефана Војислава, па до краја XIV века.

С друге стране та је иста катастрофа послужила Србима као морално кушање снаге и народне крепости

њихове. Држава се разрушила, али се испод ње издигао у муци прекаљен, у борби очврснуо народ. Установе су државне пале, али се у духу народном одржао њихов ред; иза њих је остао ванредно мио спомен на стару славу, на стару самосталност, на старе јунаке. У томе чудном и пуном драматичности српско-турском лому, десило се, да су се сударила два супротна политичка господства и две супротне вере. Пред Србе, као и пред све остале балканске народе, стаде борба и за политичку хришћанску власт и за веру. Догодило се, да се у тај мах српска држава десила као најјачи политички чинилац на Балканском Полуострву. Догодило се још, да је та држава, сама у себи изломљена ради својих домаћих јада, опет могла показати људи, који су познавали како треба стати на браник и српске и хришћанске слободе; како треба своју дужност испунити. То је узрок, те је чиста и чврста морална успомена ове борбе непрестано држала српско племе у поноситој свести народне снаге и јуначкога поуздања. И што су међу народима Балканскога Полуострва Срби последњи пали, а први се почели дизати испод ропства турскога — имаће се, у великој мери, приписати и овим дубоко васпитним успоменама народне свести о горе поменутом српско-турском лому.

Борба је с Турцима, ради свега тога, имала неизмеран утицај на судбину и на историју српскога народа.

Одмах у почетку те борбе сукоб се обележио као сукоб о царство, о власт и господство, о веру и слободу. Ударно се не само народ с народом, него и вера с вером. Српски народ истом беше окусио понос широких граница, понос освајачки. Сукоб с Турцима затече га у напону националнога полета, којег, ни дотле ни после, није било у историји српској. С тога је борба постала онако упорна и онако дуготрајна, пуна драматичности и полета, пуна занимљивости нарочите врсте. Ако су Немања и св. Сава први засновали прави државни живот и мисао народног уједињења међу Србима — онда су

та велика народносна и државна начела у борби с Турцима огледала прву ватру. И у тој су ватри наша, истина, материјални пораз, али и моралну победу.

Одавно сам размишљао како би вредило нарочитога труда, да се барем у првим својим појавама историјски обради овај међународни српско-турски двобој. Целокупне историје једнога или другог народа свагда се обзиру поглавито свака за својом целином. Потребама целине и онога нарочитог прегледа, који из тога гледишта природно истиче, сваки час се жртвују гдекође појединости, у којима има пуно занимљивости. Оно што сам горе истаклао као гледиште, не би се ни дало обрадити другојачије него у нарочитим студијама, томе проматрању посвећеним. Али размишљајући, како да ухватим и како да на хартију ставим оно што сам желео: којим се начином замела и до главног прелома довела борба међу Србима и Турцима, опазио сам колико је упоредно изучавање историјских појава корисно по јасност, пластичност и разумљивост њихову. Тако се, на прилику, најезда турска не може потпуно разумети, докле се год не би у једно саставиле извесне стране српске, турске и византијске историје. Има појава, којима је целина управо разбачена у те три историје, и које се потпуно лепо могу видети само по горе наведеном начину. Једна од таквих појава јесте и двобој међу Србима и Турцима, који сам горе оценио по његовом замашају и по његовом утицају на потоње историјско развијање српскога народа.

И ова књига ништа друго није него покушај, да се у тој целини изнесу они догађаји, који састављају главне моменте у постању и у потоњем развићу српско-турскога историјског двобоја, у намери да се он, по горе наведеном начину, у својој целини и што пластичније представи. Према тој страни историје, коју сам рад да у овом огледу изнесем, књига је подељена на две главне половине. После упоредног нацрта српске и турске државне снаге у половини XIV века, којим се слика отвара, цртају се

у првој половини догађаји, који су Турке из Мале Азије најпре довели на Балканско Полуострво, и који су дали повода, да Срби под краљем Милутином још у Малој Азији оружје с Турцима укрете. У тај мах, у самом почетку XIV века, потоња се турска напаст видеља само из даљине, и нико није ни слутно на што ће она, на послетку, изаћи. Али непрекидни раздори међу хришћанима Балканскога Полуострва нису могли ни сачувати ни умножити снагу хришћанску. С друге опет стране чврста, једноставна и непрекидна тежња Турака, да Балканским Полуострвом заваладају, није могла, при онаким приликама, промаштити свога задатка. Овај се први део студија свршује првом и једином начелном борбом хришћана и Турака о господство на Балканском Полуострву — бојем Срба и Турака на Марици 1371, који је овде у целини први пут опширније разрађен. Јужне српске државе, управо јужни део некадашњег Српског Царства, и политички обрт који се, после пропасти Српског Царства, у њима јавио, овде су такође размотрене по ономе што се о њима може знати по најновијим испитивањима.

Тим се свршава први део студија. Бој на Марици, где је своју самосталност оставио јужни део Српскога Царства, водио је боју на Косову, где је и северни део Српскога Царства свој самостални живот завршио. Самим бојем на Косову ја се у мојим студијама нисам хтео бавити, пошто је о њему 1889 више писано¹ приликом

¹ Остављајући на страну списе дневне вредности, поменућу овде шта је главније том приликом за познање овог времена припрећено. Југославенска Академија у Загребу држала је 15 (27) јуна 1889 нарочиту седницу свога филозофско-историчкога разреда, и оно што је на њој читаво штампала је у засебној свесци Рада (књига XCVII), пред којом 1889 посвећује Југославенска Академија Знаноности и Умјетности.² У тој књизи је расправа д-ра Фр. Рацкога „Бој на Косову, Узроци и последице“ (1—68), и расправа д-ра Т. Маретића „Косовски јунаци и догађаји у народној епизи.“ (69—181). Српска Краљевска Академија држала је такође на дан 11 јуна 1889 свечану седницу, на којој је галатина председник Академије г. Чед. Мијатовић говорио беседу, која је под насловом „Косово“ штампана у свесци 88 „Отаџбине“ исте године (књига

прославе пет-вековнога спомена. Али сам ја наставио онде где се сви остали устављају, и где почиње права политичка историја оних дана. Ја сам се старао да нарочито размотрим рад српских политичких чинилаца од 16 јуна 1889 у напредак. Пун је поуке тај рад, та крвничка борба о државну власт међу децом кнеза Лазара и међу Вуком Бранковићем и његовом децом; пун је поуке за сва времена, јер се тек у том периоду, након боја косовскога, са свим угасила свака нада, да ће се државни живот у Србији моћи самостално веспоставити, и да ће се хришћанска власт на Балканском Полуострву моћи стално повратити. Кад је султан Бајазит 1402 био коначно разбијен и заробљен на Ангори, општа

XXII, стр. 1—XV). Најзанимљивији су на српској страни наше књижевности радови арх. П. Руварца и Ј. Ковачевића, изазвани примцањем пет-вековнога спомена, и ако нису њему непосредно намењени. П. Руварца је издао књигу „О кнезу Лазару. У Новом Саду 1888.“ у којој је расправљене године тамне стране и завршена питања из косовскога времена. Ј. Ковачевић је исте године издао расправу „Вук Бранковић. 1372—1398. На по се штампано на Годинишнице Х. Београд 1888.“ која је један од најбољих његових радова, а креће се у истом правцу као и књига арх. П. Руварца. За сваку свечаности издали су, по поруци краљевске владе у Србији, Ј. Ковачевић и П. П. Ђорђевић као косовску споменницу (1389—1889) књигу „Бој на Косову године 1389 у народним песмама. Београд 1889.“ у којој су прибране косовске песме из разних издања. Истог приликом, баш на дан 15 јуна 1889, на помену у Опширеној Касни у Београду, цуковник Јов. Мишковић је беседно о Косовској битци. Беседа је та такође штампана у свесци 88 „Отаџбине“ (књ. XXII, стр. XVI—XXXVIII). Исти писац израдио је о косовској битци нарочиту расправу, која је излазила у „Ратнику“, али је штампана на по се под насловом „Косовска битка. 15 Јуна 1389 године. Војно-историјска расправа. С две карте, 4 плана и 1 цртежом. Београд 1890.“ На ту је расправу Јуб. Јовановић писао критику, која је излазила у „Одјеку“ и штампана је и на по се под насловом „Расправа Јована Мишковића о боју косовском. У Београду 1891.“ На то је Јов. Мишковић одговарао у „Отаџбини“, и у исту књигу на по се „Косовска битка 15 јуна 1389 године. Одговор на критику г. Јуб. Јовановића, проф. Београд 1892.“ Најпосле на страни славило је косовски спомен на свечаном скупу књиеско „Славинско благотворитељско общество“ на дан 11 маја 1889 године. Том приликом је професор Т. Флорински држао говор „Въ память патисотлѣтїа Косовской битви“, који је исте године штампан у Кијеву у тамошњем универзитетским „Известијама“ и на по се. У „Отаџбини“ за 1889 годину, (књига XXII, стр. 366—422) штампана је и д-р Павло А. Палејски своју расправу „Битка на Косовом Пољу и пад српске државе.“ раније написану.

је политичка ситуација била таква, да се још све могло поправити. Тим догађајем турскога је царства у Европи управо било нестало више од половине, и да на том остане, требало је да су балкански хришћани били у стању да стану на висину тога момента, а да задаћу његову изврше. Али се то није догодило. Ни на чем се тако не види како је у то време, на међи XIV и XV века, било болесно политичко стање на Балканском Полуострву као на изучењу онога што се чинило од 1402 до 1414 године, и од вечите је поуке за сва времена оно што се тада радило. Место да сложено ради како ће истерати Турке, политичка је радња тадашњих хришћанских господара на Балканском Полуострву Турке на полуострву на ново утврђивала. Она је показала да већ нема ко да истера Турке са Балканског Полуострва, и она их је тек тада и тек тиме на полуострву коначно утврдила. Са свршетком ове радње коначно су се преломиле последице и српско-турскога двобоја на Балканском Полуострву. Балкански народи очевидно нису били у стању да изврше своје ослобођење. И Ђурађ Бранковић већ отвара време мешања страних сила у послове српско-балканске. Тим је отворен нов период у српско-турској историји, са свим различит од онога који сам ја хтео у мојим студијама да проучавам.

На тај сам начин ја у мојим студијама обележио целину онога српско-турског историјског драмата, у коме се на величанственој позорници историје, под болом и жауком, у крви и у диму, развио и свршио српско-турски двобој о царство, о господство хришћанске или муслиманске вере и народности. Ја сам следовао концу историје, докле је год могло бити и најмање наде да се племена балканска сложе и окупе на новог непријатеља, и да га истисну из својих земаља. Уставио сам се на моменту, којим је та нада и та могућност у оним временима једанпут за свагда искључена. Тако сам ја схватио целину онога драмата; по томе сам тежио да га заокружим.

Балканско Полуострво XIX века, нарочито од Берлинског Конгреса у напредак, страховито наличи на Балканско Полуострво XIV и XV века, с једином разликом што је данашње Турско Царство неизмерно јаче од ондашње сенке Источнога Римског Царства. Данашњи се положај у многим општим цртама јако разликује од оновременога, али има и црта страховито једнаких. Свак мисли да су данашњи хришћански народи Балканскога Полуострва на путу ослобођавања, на путу уједињавања; сваки жели да они на томе путу остану и напредују. Није ли од користи, да се данас с нарочитом пажњом проуче оне историјске појаве, које су сличан положај XV века одвеле у коначно ропство? Ја се у моме раду тиме нисам руководио; ја сам тражио истину што сам умео објективније, и старао сам се само да је што јасније представим. Али ми баш зато ни ове наљичности нису из очвију умакле; оне су ми се управо саме у очи уносиле. Зато им ја и дајем места само овде, а читалац, ако и сам на њих наиђе, нека се опомене да историја, по мудрој речи старих Латина, може да буде *учитељица живог* и кад неће. Њен задатак јесте и остаје, да прошлост истинито и како треба опише; а што ће слике њене о погрешкама и о доброј радњи поучавати и садашњост, у природи је ствари, а само је доказ, како је корисно да сваки народ што дубље проучава своју прошлост.

I

ПОЗОРНИЦА БОРБЕ. ГЛАВНИ ПРЕЛОМИ ИСТОРИЈЕ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА ТЕЧАЈЕМ СРЕДЊИХ ВЕКОВА. СПРЕМАЊЕ ТУРСКЕ НАЈЗДЕ. ОПШТА СЛИКА РАЗВИКА СРПСКЕ И ТУРСКЕ ДРЖАВЕ У XIII И XIV ВЕКУ.

Источно Римско или по својој престоници названо Византијско Царство било је срећније од свога друга на западу, Западнога Римског Царства. Одвојено с проглашењем Аркадија као источног римског цара (395—408), чином којим су две половине Римског Царства свака свога цара добиле, Источно је Римско Царство срећно претурило преко главе онај део бура, што су за сеобом народа још следовале, и истом даље у будућности крила се судбина његове пропасти. После напада германских, хунских, аварских и словенских, оста с крајем VII века јача држава бугарска, коју у границама царства Бугари туранскога порекла беху основали на северној страни Балканског Полуострва. Масу народа у тој држави чинила су племена словенска, насељена течајем VI—VII века, а може бити и раније, на Балканском Полуострву. Даље западно наслањале су се на Бугарску српске државице, које су око гора међу Копаником и Јадранским Морем умеле да одрже неколика средишта од Бугарске независна.

Јужно и западно од Бугарске нахођаше се Источно Римско Царство, са столицом у Цариграду. У његовој се власти налазила непрестано у главnome сва јужна половина Балканског Полуострва и источно јадранско приморје до близу Зете. Кад је Западно Римско Царство пало, цареви у Цариграду нису заборавили да њима при-

падају права на Италију, и баш у онај мах кад су се водиле борбе с насељеницима словенским на Балканском Полуострву, царство је налазило снаге и да неки део Италије заузме. Ексархат у Равени Византинци су држали од 568—751 године, и нису биле незнатне ни државине царства у Малој Азији. Али од почетка VII века у напредак, Источно се Римско Царство на позорници историје јавља као са свим засебан државни организам, са столицом у Цариграду и с главним земљама у околини Мраморнога и Белог Мора и Босфора. Још тада се уобичајило мишљење, да су царству северне границе на Балканском Полуострву, на Сави и Дунаву; још тада се Источно Римско Царство и Балканско Полуострво почеше сматрати као синонимни географски и државни појмови; још тада се простор међу Босфором, Белим и Јадранским Морем и Дунавом поче сматрати као земљиште једне исте цивилизације.

С тога је са цариградскога гледишта била права дужност да се сваком приликом и свима средствима узбијају бугарске и словенске државне формације, које се од VII века у напредак почеше стварати у северној половини Балканског Полуострва. И после сеобе народа, то су остали на тој страни главни непријатељи царства. С јужне стране, из Арапске и од египатских страна, јави се с почетком VII века нова муслиманска вера, која оцепи онамошње семитске народе. Арапи или Сарацени узеше брзо Јерусалим, где је гроб Исуса Христа и свето место вере хришћанске. И први пут тада почеше се дизати буре освајачке са тих страна пут Цариграда и средине царства. Са источне стране у Малој Азији, на границама су често беснели и често се понављали ратови с Персијом, али је царство још увек налазило снаге да се од свега тога одбрани, или су се напади сами устављали природним попуштањем ове снаге, која их је и покретала.

Међу тим течајем IX века јављају се први знаци државне организације и зрелијега народног осећања међу

Словенима. У Панонији и у Моравској, у половини тога века помишља се на потребу народне књижевности, да би се народу и држави развитак у народном духу очувао. Цариград се почиње осећати у опреци с Римом и с осталим западним столицама око народа и земаља, махом словенских, који су се међу њима налазили. Бугарска, од туранских четовођа основана држава, почиње се све више отресати својега туранског карактера и све више стапати са Словенима, те узимати све јачи тип државе словенске. С усељавањем словенске службе и писмености из Паноније и Моравске у Бугарску, у Хрватску и у Србију, словенски дух добија одсудан полет над инородним племенима свуда на северним странама Балванскога Полуострва. У тај мах под заставама велике бугарске државе, хришћанска просвета, а за њом и словенска књижевност образују просветни и државни југословенски тип. Борис и Симеон шире државу до под сами Цариград, у само јужно приморје полуострва. Царство бугарско, имајући за собом на западу мале српске жупаније и Хрватску, улази као носилац југословенског типа већ у X век. Али је Источно Римско Царство и тада нацело снаге и начина да се отме. Војска византијска, у ратовима који су с прекидима захватили скоро пола века, разори до краја (1018) Бугарско Царство, које се преко три века образовало. Заставе Источнога Римског Царства развише се опет на градовима дуж Саве и Дунава. Словенска племена, и српска и бугарска, падоше опет под непосредну власт византијску, и XI века изгледаше Источно Римско Царство у сили, у каквој се већ после старијега римског времена није налазило. И тада се границе царства и опет простираху од Београда на ушћу Саве и Дунава па дубоко у пределе Мале Азије.

Мале буње и одметања појединих области не би могла много пореметити одржање царства, које се дотле већ умело провући кроз толике тегобе. Али се дивке једна друга опасност, која је најпосле царству главе дошла.

Та опасност дође са две стране. Кроз Персију наиђе на источне делове Мале Азије прва најезда туранских племена. Турци Селџуковци, по племену сродни с Турцима Османовцима али различити од њих, навалише с јаком силом на Источно Римско Царство. Године 1071 би на Манзикерту на граници јерменској одсудна битка међу царем Романом Диогеном, који је предводио византијску војску, и селџуковским султаном Али-Арсланом. Та је битка одсудно потиснула на ниже силу Источног Римског Царства. Али је права беда за царство настала истом у последицама. Четири године после тога боја, године 1075, Турци Селџуковци узеше и Јерусалим и Сирију, и заузевши пут у света места вере хришћанске, потресоше не само Источно Римско Царство, него целу Европу. На два дана хода од Цариграда улазило се већ у њихову земљу, и Никеја је била у њиховим рукама. Жалбе и јадиковања на невернике просуше се по целој Европи, и године 1095 у Цариград дођоше гласови, да се сва западна Европа креће пут Источног Римског Царства, да хришћанска света места ослободи. Источно Римском Царству били су са свим довољни и мусломански непријатељи с југа. Али се ево сад не као уредни савезници него као чете религиозним фанатизмом распаљене, дигоше против тога јужног византијског непријатеља хришћански народи европскога запада, и Источно Римско Царство, чудним стицајем прилика, дође у положај трећег, преко кога се двојица бију. Крсташке чете, улазећи у Источно Римско Царство стадоше палити, грабити, пљачкати и бити се, и мало је недостајало, па да с Источним Римским Царством у рату пре него што су Турке и видели. Али је у тај мах цар Алексије Комнен још умео да упути ствар повољно, и да неким наравнањем с вођима крсташкога покрета, упути њихову силу на Турке Селџуковце. Само што последице опет не изнесоше оно што се очекивало у Цариграду. Крсташки доиста потискоше Селџуковце, али заузете земље не повратише Византинцима, него основаше пове

франачке државе у Малој Азији. Тамо искрсе Краљевина Јерусалимска, искрсоше кнежевине: Едеска, Антиохијска и Триполска. Главна штета Источнога Римскога Царства од крсташких ратова није само у томе, што се покрај непријатељства с мусломанима из Мале Азије завргло и трвење и непријатељство са западним државама, па и с онима које су некада као саставни део царству принадале; главна је штета у промени трговачких путова, који су стару трговину Цариграда, а с њоме и царинске дохотке свели на половину. Нове европске државе у Малој Азији око Јерусалима и даље к северу, очишћење Средоземног Мора од сваке власти мусломанске, које се свршило кад је и Сицилија од мусломана повраћена под власт хришћанску, упутеше трговину непосредноме саобраћају, и саобраћају преко источних малоазијских пристаништа. Цариграду дохотки силно ударише натраг, а с дохотцима оде и војска и сва друга снага. Италијански трговачки градови, Млеци, Ђенова и Пиза, уселише се у трговачка места Источнога Римскога Царства, с већим правима него што су их имали сами грађани тога царства. Све те ствари заједно утицале су веома штетно на царство у Цариграду. А чим се у њему поче показивати опадање и несумњива слабост, пађе се међу околним државама честољубиваца, којима је из памет падало да се у Цариграду утврде. У овим тежњама коло су водили Млеци и норманска краљевина у Напољу, и последњи крсташки рат свршио се тиме, што су, нарочито настојавањем млетачкога дужда Хенрика Дандола, крсташки 1204 освојили Цариград, и први пут оборили Источно Римско Царство у Европи.

Тиме се свршило велико колебање, којему је почетак учињен победом Селџуковаца код Манзикерта (1071) и освојењем Јерусалима (1095). Источнога Римскога Царства нестале у Европи, и остатци му пређоше у Малу Азију и сместише своју столицу у Никеји. Ново Латинско Царство у Цариграду заузе, сем Цариграда, Тракију и јужну страну

Балканскога Полуострва, основа своје државе по Грчкој, испресеца старе традиције, и отвори ново време националним и државним покушајима. У Малој Азији франачке државе испропадале, а Селџуковци остале како су и били, и не поправи се ништа, осем што се на рушевинама Источног Римског Царства у Трапезунту ново грчко царство основало. Време крсташко међу 1095—1204, поколебавши онај ауторитет царства с којим је оно, после победа Василија Македонца (1018), у XI век ушло, отворило је поље новим словенским државним творевинама на Балканском Полуострву. Благотворна и последица пуна радња Стефана Немање пада у ово доба. Сви главни радови светога Саве и Стефана Првовенчаног, којима је управо ударен прави морални темељ данашњој српској народности, постали су у време после 1204, кад је место Источнога Римског Царства у Цариграду заузело од њега далеко слабије Латинско Царство. Бугарска се подиже опет из оних развалина, које је после Самуила беху засуле, и ако с ограниченијим простором. Балканско се Полуострво преобрази, јер нестало средишта које га је дотле водило, и око којег се оно дотле морало обртати. Али сваколика судбина Балканскога Полуострва одакле у напредак поче зависити не само од онога што се могло учинити у Цариграду, него поглавито од онога што се спремамо из новог легла туранских племена у Малој Азији. Пошто ни Источно Римско Царство, ни крсташки ратови, ни Латинско Царство у Цариграду не бише у стању да растури то ново туранско легло, ваљало је са одсудном спремом очекивати шта ће оно донети Балканском Полуострву, кад једанпут избије на његове обале. Гледајући историју тих времена из даљине у којој се ми налазимо, ово изгледа тако јасно и разговетно, а међу тим у оно време као да је значајност тих чињеница мало коме и на ум падала.

После беднога живота од 57 година (1204—1261) Латинско Царство се растури силом свога неприродног

положаја, и Цариград паде опет у руке Грцима, који су из Никеје мало по мало повратили под своју власт велики део Балканскога Полуострва. Источно се Римско Царство опет 1261 васпостави са столицом у разглашеноме Цариграду. Али последице оних 57 година Латинскога Царства не могаху се истрти. Старије јединство царства, које је још и 1018 с освојењем бугарских и српских држава било повраћено, беше пропало за навек. Ни материјална, ни финансијска снага оних времена већ се повратити не могаше. Сва северозападна страна Балканског Полуострва, где се подизаху знатније државе Србија и Бугарска, беше пропала за навек. Епир се под Анђелима беше прогласио за царство, и одржао је и после засебитост државну и засебите тежње. У Јелаци и у Мореји одржаше се и после француски господари са својим феудалним редом. И пошто несташе Латинскога Царства у Цариграду, не ишчезоше претенденти на ту круну царску, и краљевина Напољска постаде њихово уточиште и прибежиште, отимљући, кад је год што могла, на обали Епира и Арбаније. И у Азији, источне стране Мале Азије, стара Јерменска, оцепише се у засебно царство, које је и после као засебна држава држало се све до ковачнога освојења турскога. К овом стању ослабљености и слабости, кад се још дода да су владоци, сви осем првога Михаила Палеолога, који је основао нову династију и повратио Цариград, били или недовољни или слаби, да су место родољубља и пожртвовања у Цариграду гнездо савиле најгоре интриге, властољубље и себичност, онда је потпуно готова она општа слика, која нам сама собом објашњава оно што је после било.

Међу тим опасност из Мале Азије, коју је имало да узбија Источно Римско Царство, па је још за снаге своје (у XI веку) узбити није могло; опасност коју су кроз више од сто година имали да узбију крсташки ратови, па је узбити нису могли, не само да не беше прошла, него се, баш на скоро после повратка грчке власти у

Цариграду, беше још већма осважила. Најезда Турака Селџуковаца, која поплави Малу Азију у другој половини XI века, беше оставила густа туранска насеља по тим крајевима, али већ не беше тако опасна, пошто се селџуковска држава бејаше распала. Ама у почетку XIII века, наиђе нова турска најезда, и подиже се нова династија, Османова, која поче око себе да уједињава раније и позније насељена племена туранска. Оно што се беше дигло у другој поли XI века против Источног Римског Царства, кад је још било у снази, диже се сад у новом подмлађеном облику, с крајем XIII и с почетком XIV века, против јадне сенке старога царства, која је иза свију оних беда преостала. Балкански Словени, Срби и Бугари, стадоше узимати један град за другим и једну област за другом, и царство у Европи сужавати на тесно приморје око Цариграда и Солуна. С друге стране Турци Османови и Селџуковци иђаху непрестано напред, и од онуда, с азијске стране, сужаваху Источно Римско Царство на још тешије малоазијско приморје Мраморнога Мора. «Време беше дошло — пише немачки историк Херцберг — да избију на видик две нове снаге, које својим моћним војничким полетом доведоше малаксало Византијско Царство међу две ватре; појавише се два народа, који су имали срећу да их дуже воде снажни људи. Један од њих мислио је већ у XIV веку да је непосредно позван да заузме византијско наследство, а другоме је тај историјски задатак у истини пришао сто година позније. Та два народа били су Срби и Турци¹». Под истим је утиском и најновији историк Византијског Царства оксфордски професор Оман, који каже како би може бити било добро по хришћанство да је цар Стефан Душан извршио што је мислио и да је он Цариград освојио, јер би онда на Балканском Полуострву била једна једина велика сила, која би се могла Турцима насупрот ставити.²

¹ Dr. G. F. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches. Berlin 1883, стр. 435:

² C. W. C. Oman, The byzantine empire London 1892, стр. 327

Овако се може мислити само зато што су прилике онога времена створиле положај који је на ове мисли наводио. У оном тренутку кад је син Османов Оркан, покоривши под турску заставу све византијске области у предњој Малој Азији, смислио да хвата положаје на северној страни Дарданела, међу Цариградом, Дренопољем и Солуном, те да почне освајање Балканског Полуострва, године 1353—54, најзнатнија сила на Балканском Полуострву није већ било Источно Римско него Српско Царство под Стефаном Душаном. И у свима византијским ратовима против Стефана Душана, које је водио Кантакузин, главни су део војске чинили Турци из Мале Азије. И кад су турска освојења на Балканском Полуострву почела да се шире на север, на запад и на југ, она су се на западу одмах сусретала са земљама српским, које су у то време почињале већ у Родопском Приморју, међу Марицом и Струмом. Серска или струмска област, потоња Угљешина деспотовина, била је прво српско земљиште, које је имало да се сукоби с новим Турским Царством на Балканском Полуострву, баш у првим данима његовим. Бој на Марици, као што ће се позније на свом месту видети, био је први начелни бој око владе хришћанске или муслиманске над Балканским Полуострвом. У овоме што је горе казано, наћи ће се узроци зашто Срби и Турци долазе у сукоб пре него што пада Цариград, и ако су Турци управо пошли на сам Цариград. Турци су тражили старо Источно Римско Царство у потпуној целини његовој, и зато су укрштали оружје са Србима и на Марици 1371 и на Косову 1389 и с многим другим држаоцима и господарима појединих предела балканских пре него што су, после коначног освојења 1453, са Свете Софије крст скинули да на место њега полумесец утврде.

* * *

Разгледавши у ономе што је доде наведено како је дошло да је Источно Римско Царство сведено управо на сам Цариград, како је оно управо ишчезло из политике, и како су у борби, која се имала отворити с Турцима, обрану хришћанске власти на Балканском Полуострву имали да воде готово сами Срби, узећемо преда се српску историју, да у њој забележимо оне главне политичке и државне напретке, који су у ово доба осигурали српскоме племену овако видну и часну историјску улогу.

Ми не придајемо особито великога значења мислима о освојењу Цариграда, које су се почеле јављати најпре после првих успеха краља Милутина, а после иза још јачих успеха Стефана Душана, кад се он за цара Србији и Романији (т. ј. Источном Римском Царству) прогласио. Не придајемо великога историјскога значења тим чињеницама зато, што није требало никакве ванредне снаге, да се Царство Византијско коначно сруши, и што у ствари Стефан Душан није могао ту снагу ни да покаже ни да је комбинује, нити се може тврдити да би Душан ту снагу после нашао, да је дуже поживео. Много више вреди што је Србија кроз цео XIII век, а нарочито од почетка владе краља Милутина, стално напредовала и водила се политиком, која је ионајчешће била здрава и смислена. У том управо времену и јесте главни део напреднога историјскога развитка у нашој старијој историји.

Има друга једна историјска задаћа унутрашње природе, коју је оновременој Србији ваљало савладати, да би се могла ставити на чело балканским Словенима и заступити их у историјском развијању догађаја. То је сународништво с Бугарима.

Познато је како се у историји државних творевина балканских Словена разликују два периода. Први је од насељења па до пада Бугарскога Царства и до васпостављења византијских граница на Сави и на Дунаву у 1018 години, у ком се до прве улоге издигла управо туранска државна творевина Бугарска, састављена од

националних елемената словенских, међу којима и српски нису у незнатном броју учествовали. У томе периоду Срби се једва и виде са својим самосталним малим земљама и незнатним владоцима на западу полуострва. Други је период, започет борбама српским око Зете и зетских планина, избио доста рано у рашке и косовске крајеве, и помоћу нерада, који су у Источно Римско Царство унесени крсташким ратовима и особито латинским освајањем Цариграда, развио се не као први пут у једну велику, него у две јаче државе, српску и бугарску, које су, скоро једнаке по снази а мало чим иначе различите, међу собом се гложиле и надметале о једном истом историјском позиву. У томе је развитак другог периода пошао са свим другојачијим путем. И ако је 1186 обновљена бугарска држава често тежила да обнови првобитно Бугарско Царство, то се царство више није могло васпоставити. У том другом периоду српско племе, вођено Немањом и његовим наследницима, избија с много јачом снагом, и покушава да оно око себе прикупи што већи део југословенских племена Балканског Полуострва. Тим је сам собом означен разлог сукобима међу српском и бугарском државом, који су течајем XIII века више пута забележени у историји. Међу тим у првој половини XIV века и та српско-бугарска распра о првенству над балканским Словенима, расправи се бојем на Велбужду 1330 године у српску корист. У суштини својој та се распра водила поглавито око граница у средишту и око струмске и вардарске долине, и напредовањем Србије под владом краља Милутина и Стеф. Дечанског она је 1330 доведена до одлуке, која је иза боја на Велбужду следовала. Стефан Душан, који је као престолонаследник јуначки учествовао у последњој од судној борби, наследио је, дакле, то питање као расправљено, и могао је мирно поћи још даље. Од тога времена излазе на видик српске престонице на јужном и северном подножју сре-

дишњих шарских планина, Призрен и Скопље. Од тога времена српска се држава развија свом ширином к југу.

Лено је уочио Херцберг како је ово време српскога полета пало у исти мах кад и развиће муслиманске силе на југу од Цариграда у Малој Азији. У тој једновременности растења и очврснућа, у тој једновременности супрот положених покрета к једноме истоме средишту, к Цариграду, и лежи дубока историјска занимљивост. По томе се види, како се главна струја историјскога развитка не би дала ухватити једностраним посматрањем било једнога било другог правца те историјске борбе. На средини малаксава и пада Источно Римско Царство. Око њега, са северозапада из Европе и с југа из Мале Азије, нагло се развијају две моћне државе, српска и турска, и иза њих се виде два племена, у пуној бујности свога развитка, српско и турско. Српско племе ломи своје оружје у борби с Турцима за хришћанску власт над Балканским Полуострвом, са снагом, којој се ни једно друго племе на Балканском Полуострву није примакло, али трагично пада, побеђено, пошто је дужност своју испунило. Турско племе развија своје победничке стегове и на Скопљу и на Нишу и на Призрену и на Новом Брду и на Крушевцу — и тек по том на Цариграду.

* * *

Горе је у крупним потезима изведена слика српскога државног напредовања и развијања. У тој је слици показано, на ком је месту Балканског Полуострва турску силу главни отпор чекао. На реду је да развијемо и другу страну слике, и да покажемо, где се и како, у Малој Азији јужно од Цариграда, створила и организовала она државна снага туранских племена, којој је господство над Балканским Полуострвом коначно било досуђено.

Садашње Турско Царство није прво царство муслиманско у Малој Азији. Прво Муслиманско Царство основало се у Малој Азији с основањем саме муслиманске

вере под Мухамедом, и по томе би се могло звати Арапским или Сараценским¹ Царством. Оно се раширило по целој Малој Азији и по Персији, захвативши у први мах и Средњу Азију с Букаром до Тибета, по том северну Африку и Шпанију до Пиренеја. У првоме полету овога религиозно-националног царства, његове су се војске показале под Цариградом (669—678² и 717—718), али је столицу своју утврдило у Дамаску у Сирији. Западна половина тога царства, заједно са Шпанијом, одвојила се од источне половине, и основала самостални калифат у Кордови. Источна опет половина образовала је своје средиште у Багдаду, наслонивши се више на источне пределе и народе. У том је источном муслиманском царству владао чувени Харун-ал-Рашид, који је 815 у Багдаду основао Велику Школу. У току IX и X века, и тај се калифат поцепа на више држава. Међу њима беше и калифат у Каиру, основан 968, у који осем Египта уђе и Сирија и један део Арапске. То је прва врста муслиманских државних творевина, у којима су улогу играли поглавито старији источни народи, Арапи и Персијанци, с осталим племенима, која су се онда налазила по јужним пределима Мале Азије, и која су за Мухамедовом вером пристала. Средње-азијских Турака туранске расе није било у тим првим муслиманским државним творевинама, по раси арапско-персијским.

Тек у XI веку, јављају се у муслиманским државама Мале Азије туркоманска племена из Средње Азије, и износе на историјску позорницу ових страна нову једну

¹ Сарацен значи на арапском језику *источни*. Тим се именом често називају Арапи или племена њихова.

² За ову прву арапску описану Цариград узео је Ејубов гроб у Стамбулу. Абу-Ејуб Ансари, који је ту погинуо 672 године, прихватио је Мухамела у његову бегству у Медину. Кад су 1453 Турци описавали Цариград, Моли Ахмед-Едину показа се у прилићеву гроб Абу-Ејубов на Златном Рогу више Цариграда. Султан Мехмед, кад је узео Цариград, сазнао онде памицу, у којој од то доба турски султани свечано нашу мач Османов кад ступају на престо.

расу. Најире је та туранска племена довео трећи син чувенога калифа Харун-ал-Рашида, Мотасем. Он беше у Туркестану накуповао робова, и од њих образовао своју гарду. Та гарда, смела и јуначна, брзо је почела играти се политике међу ондашњим разнеженим вишим круговима. Она почне збацивати и постављати калифе. Мало за тим, у истоме XI веку племена туранска из Туркестана почну гомилама нагртати у југоисточне пределе Мале Азије и у Багдадски Калифат. Унук туркестанског емира Селдува, по имену Тогрул-бег удари на Персију, и освоји је. По том освоји Багдад. Калиф багдадски, предавши му политичку власт, први га назове *султаном*, а Тогрул-бег њему остави празне почести и првосвештеничку калифску титулу. Његов сестрић Али-Арслан однесе 1071 на Манзикерту славну победу над византијским царем Романом Диогеном, и по том покори пода се готово целу Малу Азију. Али се после Мелек-шаха, који је за њим дошао, и та држава поцепана на више држава. Тада се, међу осталима, оснује и султанство у Коњи (Iconium) под именом Рум-султанства. Именом *Рум* (т. ј. римско) хтело се рећи да је у границама Римскога или тадашњег Византијског Царства, које такође све до пропасти своје, никада није престајало називати се именом римским¹. Турци Селдуковци, који се почеше с почетком XI века насељавати и утврђивати у Малој Азији, и којих се држава, на послетку, растури на више малих држава, једнога су истог порекла и из исте су постојбине као и Турци Османовци, само што су се Селдуковци пре Османоваца из старе заједничке постојбине иселили. Тога ради што су се управо биле исприле и растурати почеле државне творевине ових Турака Селдуковаца онда када су се Османовци на позорници јавили, и тога ради

¹ Чак се, тога ради, и језик грчки још и данас у живом народном говору зове *римским*. Васељенски православни Патријарх зове се такође *римским*. А Турци именом *Урум* (т. ј. Рим, римски) зову и сад и Грке и грчки језик. Дотле су у живоме говору и до данас одржале се успомене на Источно Римско Царство, коме је Цариград столица.

што су Османовци управо из нова почели да царство оснивају, разликује се историја Селџуковаца од историје Османоваца, и ако су и једни и други у ствари један народ. Али је и за једне и за друге дубоко карактеристично, што су обоји узели себи народно име по првим великим вођима својим. Познати у светској историји крсташки ратови развили су се с Турцима Селџуковцима и с њиховом државом. Нешто моћни напади тих Турака Селџуковаца, нешто крсташки ратови, који су опет њиховом најездом изазвани, коначно су сломили снагу Византијскога Царства. Царство Селџуковско, о коме говоримо, било је друго муџоманско, а прво царство туранскога племена у Малој Азији. Ни то што се на више држава разбило, није га толико обеснажило колико што га је у половини XIII века монголска најезда тако разбила, да је сваку вредност коначно изгубило. Тога ради је пало и малакско и римско султанство у Коњи, изгубивши сваку моћ. Тим се управо и завршује царство Селџуковаца у Малој Азији. Државне је целине нестало; место ње су се истакле поједине кнежевине и поједина племена, која су се нарочито ширила по северозападној Малој Азији, између Сирије, Смирне, приморског приморја и Витиније. Међу тим кнежевинама поменућемо: Караманију (с престоницом у Коњи), Кастамуни, Сарукхан, Кармијан, Караси, Лидиј, Ментеше, Хамид, којих се имена нису заборавила ни после основања турског Османовског Царства. Све су то били растурени али добри елементи јаке државе, и они су само чекали снажна човека, који би их опет ујединио и под дисциплину метнуо, па да својом снагом и својим фанатизмом постану страшило свету.

Тај је велики задатак у XIII веку започео непосредни оснивач садашњег турског Отоманског Царства Ертогрул, који се са малим бројем Турака, доведених из Туркестана, настанио најпре око Ерзерума у Јерменској (око 1231), а по том кренуо даље к западу. Тумарајући којекуда по Малој Азији, он случајно наиђе на неки бој

селџуковског султана Ала-Едина, и укаже помоћ султани. У захвалност за ту услугу султан Ала-Един да му, као своме васалу, кнежину у водопађи реке Сакарије, не далеко од Витинијског Олимпа (више Брусе). Тај предео, којим се најпре почео османовско-турски државни живот, налазио се у незнатној даљини од Цариграда, у северној Малој Азији, у водопађама Црнога Мора, које управо припадају у даљу околину Цариграда. Како су се нестална туранска племена често по тим крајевима сељакала, нико није ни слутно, шта може бити из те нове кнежевине и из настањеница Ертогрула и његових насељеника. Међутим, из те се клице, помоћу специјалних карактеристика туранских, да народи и племена без поговора следеју својим вођима, створила у самој близини Цариграда најзнатнија опасност.

Ертогрулов је син био Осман или Отман, који је положио основе и дао име ономе уједињењу туранских племена у Малој Азији, која је створила потоње Турско Царство¹. Он је био од оних ретких владалаца, који народима дају правац за векове. Одмах с почетка своје владе (1281) Осман се одликовао како јунаштвом тако и снагом моралном. Још док није имао ни десети део земаља, којима су у његовом суседству владали његови суплеменици, нико му није спорио прво место по ауторитету. Прича се да се у свом двору нарочито одликовао милосрдјем, и да су у двору увек стајали постављени столони за убоге, којима је кадтад он собом служио. Кад је умро, није оставио својим наследницима ни златних ни сребрних новаца, него само једну кашику, сланик, везан кафтани и нов турбани, црвене заставе, коњушницу пуну лепих коња, неколико пари волова за орање и велика стада оваца. Тако гласе турске приче о ономе, који им је царство основао.

¹ Осман или Отман једно је исто име. И службени француски назив Турскога Царства, Empire Ottoman, везан је за име Османово.

Осман је стално почео утврђивати своју снагу, и имајући мисли на далеко, одмах је почео ширити своје земље. Око године 1300 суверен Османов, селџуковски султан Ала-Един, напусти свој престо у Коњи, поустивши новој једној навали Монгола, и тиме заврши историју султанства «римског» или грчког селџуковских Турака. Тада се Осман прогласи за *падишаха Османоваца*, и тиме издигне знамење уједињавања у себи и у своме имену, и огласи да није више васал «рум-султанства» у Коњи, већ да ради за свој рачун. У исти мах кад је то Осман учинио, основало се још више самосталних кнежина јужно и западно од Османове државе. Понајзнатнија је међу њима Караманија, којој је припала Коња, престоница селџуковских рум-султана, и која је својом суревњивошћу пратила ново Турско Царство дубоко још у XV век. С тога су с њоме у политици рачунали они, који су имали да се бране од напасти новог Османовског Царства. Али напредак Османове творевине налазио се обезбеђен с једне стране снагом његове личности, а с друге самим географским положајем његове државе. Она се налазила најсеверозападније од свију турских нових кнежина, и граничила се с византијским земљама непосредно и у самоме суседству Цариграда. Османова држава била је у средњој водопањи Сакарије, источно и југоисточно од витинијског Олимпа, који се види из Цариграда. Низ Сакарију Османова је држава брзо ухватила приморје Црног Мора, а туранска племена и кнежине већ су држали пределе јужно од Витиније и Олимпа ка архипелашком приморју и ка Смирни. Удаљена једва на 150 километара од Цариграда, ова је нова држава обухватила остатак грчких земаља у северозападном приморју Мале Азије као полуобручем, и налазећи се у такој близини приморја, природно је било да су јој тежње биле: на једну страну да око себе куни и уједињава туранске државе иза леђа јужно и источно, а с друге, да фронтално тежи к приморју и к Цариграду, и да тражи којим путем

да га се докопа. То је стајало, тако рећи у колевци тој новој држави: или јој је то ваљало извршити, или јој живота није било¹. Још више: расправа питања о уједињавању туранских племена по целој Малој Азији у силну базу новог великог Царства Турскога зависила је једино од успеха међу хришћанима на северу, на Балканском Полуострву, и управо од узећа Цариграда. Турским политичарима онога времена узеће Цариграда није било само славно војничко и јуначко дело, него много више политички успех, којим се једино могла потпуно осигурати сама основа царства, уједињење свих туранских племена и кнежина Мале Азије у једну државу. Отуда се у томе усредредила основна и најкарактеристичнија тежња свеколике турске историје до освојења Цариграда. Без јаке моћи и без јуначке славе, коју је ваљало стећи на северо-западним странама Босфора и Мраморног Мора, нова турска држава у Витинији тешко би икада могла савладати и са собом стопити јужне јој туранске кнежине у Малој Азији, у које се беше раздробило старије Селџуковско Царство.

Чим се издигла моћна личност Османова, одмах се, још у почетку XIV века, и акција у том правцу отпочела на позорници приморја витинијског, међу Цариградом, Мраморним и Црним Морем и Османовим границама. У тај мах је Источно Римско Царство имало само малене приморске области на јужној страни Босфора, Мраморног Мора и Дарданела. Царство је у тим областима имало војводе и властелу, али нити је имало моћи, нити ауторитета. Војводе и властела држали су сад с царем цариградским, сад с Османом, како је кад било згодније по њихов лични интерес. Неки се још у то време бежаху

¹ Образовање и растење османовског турског царства јасно се и данас може видети у делу: *Histoire de l'empire ottoman depuis l'origine jusqu'au traité de Berlin par le V-te A. de la Jonquière*, Paris 1881, где је потпуни развој царства и на карти јасно представљен. Исто тако и у делу *Histoire de l'empire ottoman par Th. d'Oksza* I. Constantinople 1871, које је на тој првој слици и остало.

почели турчити, бистро назирући где је будућност себичним интересима. Као најближи предмети борбе међу османовским Турцима и цариградским царем дошли су брзо на ред главни градови северне Витиније, средиште целога тога краја, у близини јужнога мраморског приморја. Ти су градови: Никомидија (сад Исмит), само 80—90 километара до Цариграда, Никеја (Исник) и Бруса, с њеном богатом и родном облашћу¹.

Турска крстарења ни пре тога нису била непозната ствар, ни у околини самога Босфора. Рекосмо мало час, како су се у јужнијим деловима предње Мале Азије биле образовале кнежевине и државице селџуковско-турске, рђавије уређене него што је била држава Османова. С тих страна су турски нередовни четници продрли к источном архипелашком приморју, к пределима око Смирне. С те стране су селџуковско-турске чете продирале све до Хелеспонта и Тракије. Као морски гусари, ти су Турци често пустошили архипелашка острва и сву јужну обалу Тракије и Македоније. Основна мисао Османова налазила се још у развоју; време још не бејаше дошло да се оствари. Само су етнолошке стихије кипеле и вреле. Свуда се на тим странама осећао хаос, у ком је старо стање пропадало, а ново се спремало. У томе хаосу сви остаци старог реда и старих граница пропадали су без престанка.

¹ Види моје путне белешке о Бруси у књизи 173 „Летописа Матице Српске“, Н. Сад. 1893.

II

МАЛАКАЛОСТ ДРЖАВНА У ИСТОЧНОМ РИМСКОМ ЦАРСТВУ У ПОЧЕТКУ XIV ВЕКА. КАТАЛОГСКО-ТУРСКО ЧЕТОВАЊЕ ПО ЈУЖНОМ БАЛКАНСКОМ ПРИМОРЈУ МЕЂУ РОДОСТОМ И СОЛУНОМ 1107—1199. ПЛАНОВИ О РАСТУРУ ЦАРСТВА. ВЕЗЕ ОВИХ ДОГАЂАЈА СА СРПСКОМ ИСТОРИЈОМ.

Ове селџуковске и османовске Турке познали су јужни делови Балканскога Полуострва много пре њихове праве освајачке најезде. С крајем XIII и с почетком XIV века било је већ постало обична ствар тумарање и ха-лакање турских четника по јужноме балканском приморју. У то време су почела чак и њихова насељавања по полуострву. Један начин тога насељавања била је војска. Како се византијска војска, махом састављала из најамника, многи су Турци долазили да у војсци служе, и тим начином добијали су и земље покрај градова, пошто су Византинци често давали земљу место издржања. И као што су у Јеллади и Мореји били познати *гасмули*, потомци Латина, ожених Гркињама, тако сад изиђе нова сорта народне мешавине под именом *туркопула* (Турчиновића). То су потомци или Турака четника, који су били стали у византијску службу, или четника туранскога порекла у опште, који су се службе ради или као заробљеници у Источном Римском Царству настанили, покрестили и оженили. Видећемо мало касније на свом месту, како се једно тако одељење турских четника око 1308 и у Србији настанило у прилично јаким броју нешто најамника, а нешто заробљеника. Говорећи о своме рату против ових Турака у српској и у византијској држави, краљ Милутин у својој хиландар-

ској повећи говори отворено како се најезда турска, његовим ратом свршена, почела управо двадесет година раније. И пошто се за свршетак узима време око 1312 до 1314, то би јој, по тим речима краља Милутина, почетак требало стављати већ око 1292 године¹.

То су били ртници или предводници потоње најезде, која је још спремама своју снагу. У толико су више раскшматани останци Источнога Римског Царства у Малој Азији и на острвима изложени били непрестаним нападима и пљачкању. Напади су ти долазили с једне стране из нове Османове државе, која је напредовала са смишљеним планом, заузимајући земље и градове и стално ширећи своју област, а с друге стране од јужних суседа, селџуковских племена. Оне су четовале, пљачкале и отимале, већим делом без икаква напред смишљенога или на даље распоређенога плана. Византијско Царство није било у стању нити да остави, нити да истреби ни једне ни друге. Пахимер приповеда, како су око 1308 те турске неуредне чете поробиле острво Хио. Византијска помоћ и тобожња одбрана дошла је прекасно. Све је већ било свршено, и византијска војска могла је само да види ужасно стање, које су иза себе оставили турски разбојници. Мања архипелашка острва тада су већ била опустела. Обичај овај ниш свакога лета у чету и у пљачкање беше брзо омилео снажним турским ратницима. Малаксала државна снага у Цариграду налазила се скоро без одбране према овим нападима, неуредним, изненадним и страховитим.

Османовски Турци не поступаху друкчије, али се кретаху у одређенијем правцу, и то им је и сам њихов положај доносио. Они почеше заузимати мања острва у Мраморном Мору, као што је Калолимна према мударском заливу, недалеко од Цариграда. Даваху се видети и још ближе к Цариграду, на самим Принкиповим Ос-

¹ Љуб. Стојановић Споменик Српске Краљевске Академије, III, 22.

трвима, који су данас у најнепосреднијој околини Цариграда. Тим се новостима на оним крајевима обележаваху прве године XIV века. По јужном приморју Мраморнога Мора Турци су имали обичај, да на градове и вароши нападају празницима, кад је народ у цркви на служби. И докле су тако османовски Турци полагано продирали к приморју насипрам Цариграда, јужнији су селџуковски Турци продирали на исти начин к Смирни, к Ефесу и к тамошњем приморју. У тим нападима Турци су робили и пустошили земљу, преко које су прелазили, палили су села и вароши, одводили у робље становништво, и мучили га на најгрознији начин.

Али се већ тада и усред тога необузданог и неуредног четничког продирања осећала разлика међу османовским и селџуковским Турцима. Селџуковски Турци нису показивали да међу њима неко мисли и на сутра. Осман је, међу тим, према својим даљим плановима, већ друкчије радио. Чим би војнички заузео који крај, и чим би се утврдио у њему, он је земљу делио на спахилуке међу своје четовође. А тим је четовођама издавао заповести да буду према свакоме праведни, да према освојенима поступају благо, и да их у њиховим правима не вређају. Чим је ма која земља дошла под његову руку, овај се велики владалац старао да та земља напредује, да се вароши у њој дижу, и да се једнака и непристрасна правда под једнако дели како хришћанима тако и муслиманима. За Османа се прича да је у свачем што је радио показивао своју мисао о потоњем великом царству, које се и сад његовим именом зове. И Турци су под његовом управом степњавали Цариград с мало-азијске стране све јаче и све више. Али се и међу Османовим Турцима налазило четника, који су за свој властити рачун и изван правих Османових рачуна, нападали све чешће на Архипелашка Острва, и појединце насртали на разна места по Тракији и по Македонији, па и по самој Атици и Ливадији.

Може се мислити какво је стање било у разривеном Источном Римском Царству према оваким приликама. Могло би се рећи да царства тога није већ ни било изван већих градова и непосредне им околине, а на та се места ове чете нису још усуђивале. Народ, који је бежао испред османовских и селџуковских Турака, склањао се к Цариграду, као к једином сигурнијем месту. Било га је у густим гомилама и око Цариграда и по подграђима његовим. Кад се с том бедом пропасти и бескућништва удружише још глад и куга, ондашњем јаду није се могло наћи имена. Колико је велика била та беда, моћи ће се схватити кад кажемо, да су се Грци испред турске напасту у тај мах чак у Србију склањали. У писму цара Душана од 1353, којим уступа неке земље око Пиније, стоји занимљива белешка: *И кади пленеше Турци Анатолију, тади и придосише свободни људије из Грк на црквеном земљу, при светом краљу* (т. ј. Милутину¹). Цар Андроник II, који је све ово гледао, и који је и сам у својој столицу једва био сигуран, нити је имао чим да устави турско напредовање, нити пак да утоми беду својих јадних поданика. Касе су државне биле празне; војска се распадала, јер се није имала чиме плаћати. Сами византијски историци приповедају, да се тада морало притицати продавању царских драгоцености, које су престолу предаване као вековно крунско наследство. Цар Андроник II (1282—1328) био је неподобан и стар. Сину му Михаило († 1320), којег бешу узео за другара у наредвању, не бејаше ништа бољи од њега. Око године 1301 пошље Андроник тога Михаила на чело азијској војсци, која је бројала на 8000 старих војника, и упути га да удари на Османа. Али ни Михаило, ни Музалу, заповедник из Никеје, не могаху ништа учинити пред бујном силом Османовом, око које су се Турци све више и више купили. Византијска дипломатија изазивала је и на југу, за леђима Османовим, напад персијских Монгола. Али ни то

¹ Гласник XXIV, 245.

није могло ништа помоћи, и положај опет оста какав се од пре затекао.

На што је већ било спало некада моћно Источно Римско Царство у овом првом стискољу од турских напада, види се по овоме што ћемо сад приповедати.

Ми смо горе у првоме одељку узгред напоменули како је Источно Римско Царство некада, после пропасти Западнога Римског Царства, заузело било и Напољ и Сицилију. Позније је у нападима норманским на Италију Напољ постао норманска краљевина, а Сицилију су раније били заузели Арапи. Иза норманске краљевске куће у Напољу, која није пропустила да напада на Драч и на арбанаску обалу и да по примеру старих Римљана своју власт преноси и на Балканско Полуострво, престо напољски заузеше Анжуовци, и после пада Латинскога Царства у Цариграду (1261), у Напољу се начини средште претендентима латинске царске куће цариградске и најближи ослонац заосталим иза латинског освојења романским феудалним државицама у Јелади и Мореји. С тога је сваки непријатељ Напољске Краљевине налазио природнога савезника у Источном Римском Царству, и обратно. У овоме другом можемо као пример показати саму српску краљевину, која је и под Урошем и под Милутином стајала у добрим одношајима с латинским претендентима против грчкога царства у Цариграду, кад год је било изгледа да се из политичке игре може за Србију каква корист извући.

У овај мах с напољским Анжуовцима беше се сукобила арагонска краљевска кућа из Шпаније. То је био узрок, те су се Шпањолци, нарочито из околине Барселоне, зближили с Византинцима. Поменути арагонска краљевска кућа борила се с Анжуовцима напољским нарочито око Сицилије, и та акција отворила је Шпањолцима у Цариграду врло симпатичан пријем. Шпањолски трговци и бродарски капетани почеше се у Цариграду виђати исто тако често као и у Месини. Међу

1282 и 1295 закључен је и уговор, којим су се од стране Источног Римског Царства давала права и слободе шпаньолским трговцима из Арагона, Барселоне, Каталоније, Мајорке, Валенсије и Туртузе што су под влашћу краља Арагоније и Сицилије¹. Није, дакле, било ништа чудновато, што се у Цариграду помињало, да се на тој страни може потражити помоћ против Турака. Ратови шпански с Анжуовцима по Напољској и по Сицилији дали су прилику, да се образовала доста велика војска, понајвише од северно-шпанских племића. У ту војску улазили су синови сиромашне, али поносите и веома ратоборне владете из Арагоније и Каталоније. „Каталонска војска“, како су је звали, образовала се у непрестаном ратовању, као војска састављена од самих старих војника. Ту каталонску војску, којој по врсноћи није било равне, састављаху међу тим људи, истина добра рода, али пола хајдуци и гусари, а пола војници. У ратовању беху тако огрезли, да без рата већ нису могли живети. Пошто су око 1302 ратови око Сицилије били престали, ова војска остаде без посла. Њен славни војвода беше *Рожер де Флор* или *Рожер Латинин*, како су га на Истоку звали. Беше то јунак првога реда, ненадмашан гусар и морнар. Био је неко време и морнар у Сицилији. Не марећи ни да чује за мир, а чујући да у Источном Римском Царству има рата с Турцима, Рожер и неколицина његова друштва похите још у септембру 1302 године у Цариград, и понуде цару Андронику II своју војску. Истога месеца доведе Рожер на 36 лађа 6000 војника Шпаньолаца, нешто коњика, а нешто пешака.

Да је та војска затекла у Цариграду боље старешине, каквих је некада било, те би старешине, с њоме и с њеним јунаштвом, биле у стању да омету образовање Турскога Царства. Али тадашња цариградска господа не

¹ Zach. Lingenthal, Jus graeco-romanum III, 606 саопштава текст уговора, и мисли, заједно са шпанским правним издавачем, да припада 1290 години.

умедоше да те Каталонце задобију, ни да њима завладају. Нити су се како ваља старали о њиховом издржавању, нити су им уредно плату издавали. А нису заборавили да с грчким познатим лукавством сеју међу њима интриге, и да их завађају и цепају. Старали су се поглавито да оцеше вође од војника, и да вође међу собом побркају. Да би Рожера увукао у царску породицу, те га за се привезао, цар Андроник га ожени својом једном унуком по кћери. Осем тога трговачка општина Ђеновљанска, која је по старијим повластицама и уговорима имала најјачу романску колонију у Галати супрам Цариграда, врло је суревњиво гледала Шпаньолце на Златноме Рогу, и није мало доприносила, да се одиошаји међу Шпаньолцима и Византинцима замрсе и замуће. Суревњивост је дотле распалила мржњу међу Ђеновљанима из Галате и Шпаньолцима Рожера Латинина, да је међу њима најпосле дошло до крвавога боја, који је Ђеновљанима више стотина мртвих покосио. И све се то догађало управо пред очима византијских власти, које нису ни помињале, или, због слабости, нису, може бити, ни усудивале се да помисле да ред одрже.

Најпосле у јануару 1303 године каталонска војска пређе у Малу Азију, да војује против Турака, под командом неподобнога престолонаследника Михаила IX, и упоредо с византијском војском. Ограниченост Михаила IX и његово лудо нерасположење према овим западњацима доведе одмах до међусобних задевица међу Каталонцима и византијским четима. Али кад Турци јужно од Витиније отворе рат, Каталонци пођу против њих, и показују се тако одлично, да су Турке тукли готово на сваком месту где би се с њима сусрели. До месеца августа 1303, Турци су у бојевима с Каталонцима изгубили не мање од 30000 људи. Ратовање се то водило око Ала-Шехра (Филаделфије), Магнесије, Смирне, Ефеса. Али народу, међу тим, беше досадила охолост ових каталонских војника, беху му дотужала њихова претерана изис-

кивања. Видећи опет Рожер, у каквом се стању распа- дања налази Византијско Царство, почне доиста и он мислити да за се начини државу од ослобођених азијских области, ма и под врховном влашћу источно-римскога цара. Он је у својим мислима понављао оно што су један век раније чинили крсташи. Али се то није у тај мах дало извршити, и година 1304 прође без икаквих нових сукоба с Турцима. Цар Андроник је рад био да ката- лонску војску употреби против Бугара, с којима су тада неке размирице искрсле. И Рожер се на крају 1304 врати из Азије, уверивши се и сам, да се његови пла- нови не могу извршити. У том повратку Рожер смести своје људе у станове с европске стране Дарданела, а сам пође у Цариград, да потражи од цара 300,000 ду- ката плате за своју војску, што му је царство дуговало. Цар Андроник нити је имао чим, нити је био вољан да плати ту суму новаца, а не успеваше ни да смисли какву год интригу, којом би се из те неприлике извукао.

Док се то мотало на северној страни Дарданела и у Цариграду, Турци, осетивши да више Каталонаца нема, ударе опет на јужне крајеве Витиније. Међу тим и у каталонске станове на Дарданелима искрца се с новим четама незаконити син краља Фридриха од Сицилије Ал- фонсо Фадрик од Арагоније, који беше чуо какви су из- гледи на Истоку, и како се тамо може нешто задобити смелошћу и јунаштвом. То је било у почетку 1305, и све то показује и карактер оних времена и општи значај византијске владе. Немајући куд, цар Андроник уговори опет с Каталонцима да војују против Турака. Услед тога цар постави Рожера за „несара ромејског“, високо до- стојанство у Царству Византијском, и обећа му да ће му у Азији уступити земље које је рад био добити, али без градова. Рожер се у томе крене са 300 коњаника у Дре- нопоље, да походи престолонаследника Михаила. Али том приликом престолонаследникови најамници мучки убију Рожера, а његову пратњу исеку тако, да је од ње само

три човека умакло у Калипоље, да онамо тај при глас Каталонцима однесу. То се догодило на крају априла 1305 године. Престолонаследник Михаил, који овај покољ беше намењено, није умео да игру до краја истера. Кад се већ на то одлучио, ваљало је да одмах са свом силом из ненада нападне на Каталонце на Дарданелима, и да их једним махом уништи. Али он то не учини тада, кад је требало и кад се могло извршити. С тога се међу Ка- талонцима и Византијцима распали страховит осветнички рат. Јер не само што с Рожером Каталонци изгибоше у Дренопољу, него у исти мах бише поклани и њихови људи у Цариграду. Тако исто и гласници које, по витешком обичају, беху послали у Цариград, да њихово неприја- јатељство цару Андронику објаве, бише у повратку из Цариграда мучки поклани у Родосту.

Остатак Каталонаца уложи сву своју снагу да се за ова злочинства освети. Рожеров наследник у заповед- ништву, адмирал Беренгар д' Еntenца, начини савез с Млечићима, који су такође били противници Ђеновљанима, и 28 маја узме на јуриш Перинат (на Мраморном Мору). Ту развије најстрашнију освету. Све што је мушко, или протера или погуби; жене стаде или срамотити или клати, а децу мрцварити. Ђеновљани стану на страну Византи- наца зато што су се с Каталонцима налазили њихови супарници Млечићи, и пође им за руком да флоту адми- рала д' Еntenце до ноге побију, и да и њега сама заробе. Али се међусобни рат ни тиме не сврши. Од каталонске војске беше остало још 206 коњаника и 1256 пешака. Они изберу за старешину витеза де Рокафорте, додаду му савет од 12 капетана, поставе га за главара своје четничке републике, стану узимати у службу лаке турске коњанике из мале Азије, и тако почну нов двогодишњи рат с Источним Римским Царством. Чудновата ова чет- ничка република имала је и печат, на коме се читао латинс *„Печат франачке војске која држи царство Маке- донију.“* Ова војска се мало по мало умножи толико, да

је бројала 6000 Каталонаца и 5000 Турака Селџуковаца из крајева око Смирне¹. Престолонаследника Михаила разбију два три пута, и освоје Родосто (на Мраморном Мору). Пошто и себични Ђеновљани напусте Византинце, под цариградском влашћу осташе још само главнији градови међу Марицом и Приморјем. Сва остала земља, осем градова, би страховито опустошена. Људи су убијани, а жене и деца су одвођени као робље.

У пролеће 1307 године, дође још Каталонаца с принцем Фердинандом од Мајорке (нећаком краља Фридриха од Сицилије). Пошто је тракијско приморје било са свим опустошено, четници га напусте, и крену се даље на Македонију. Али се и они међу собом побркају. Принц Фердинандо остави четнике. Њихов опет заповедник, витез де Рокафорте, настани се на полуострву Касандри, јужно од Солуна, и одатле почне пленити сву ону околину и светогорске манастире. Ту их притесни солунски царски заповедник Хандрен, те спасе част Источнога Римског Царства, које се дотле спрам њих са свим немоћно показало. Тиме се знатно ослабе сви њихови прохтеви о новоме освојењу и о деоби Источнога Римскога Царства, које су они дотле, сећајући се онога што се учинило 1204 приликом оснивања Латинског Царства, с приличном озбиљношћу у глави имали. Касно у јесен 1308, заповедник каталонских чета Рокафорте, с још неким главарима, би затворен и одведен у Напољ. Остали крену даље у Тесалију, и у пролеће 1309 стану у службу код

¹ Карло Хоф наводи (Ersch u. Gruber Encyclop. 85, 384 стр.) да се с Каталонцима удружило 2000 Турака из Анџина и 800 коњаника и 2000 пешака под неким Пешком, потомком некакве селџуковске династије, и да им се уз то придружило и Туркичула, т. ј. потомак оних Турака који су се у Источног Римског Царству најмили у војничку службу па се оженили Грцињама. Да је нећа била турска него каталонска гомила, види се и по речима краља Милутина, који у својој хиландарској повељи говори да су *Турци* утврдили се у Великој Романији (т. ј. Тракији) и да су у њој остали на 20 година. По томе би почетак ове најезде падао пре 1300 године. И цар Андроник, говорећи о овој најезди у својој хиландарској повељи, помиње поглавног Турка или како их он назива — Пероџанце.

тамошњег деспота Јована II Анђела. Али их је и он, после неког времена, другом уступио, те су из Тесалије отишли у Јелазу и тамо се станили, освојивши војводину Јелазу од дотадашњих француских господара¹.

И ми смо овде опширније изложили ову најезду каталонско-турских четника на јужне приморске крајеве Балканског Полуострва, што она не само објашњава неколико страна српске историје, него што је у њој прави почетак озбиљне турске најезде на Балканско Полуострво и борбе српскога народа с Турцима. Историја ове најезде показује лепше него ништа друго, у каквом се стању налазило Источно Римско Царство у почетку XIV века, онда када је краљ Милутин својом женидбом са Симонином зауставио своје дотадашње срећне нападе, и ако није са свим напустио своје раније мисли. Очеvidна немоћ, у којој се тим догађајима показала византијска држава, поче на све стране будити прохтеве у византијских непријатеља и претендата. Јиречек у својој Бугарској Историји бележи да је каталонски вођ Рокафорте 1308 помишљао да начини савез с Бугарима, али да до тога није дошло, зато што су Византинци уграбили да се раније сами измире с Бугарима. Онај исти Карло де Валва, по својој жени претендат на цариградски престо, који 1308 беше начинио с краљем Милутином уговор о напасању и одбрани у намери да се растури Источно Римско Царство, послао је исте 1308—1309 године (у септембру) свога агента, некога Теобалда де Сеноа, да исте ове Каталонце око Свете Горе придобија и напма за његову ствар. Горе описаним се, дакле, четовањем објашњава и онај уговор међу краљем Милутином и Карлом де Валва, и успешан каталонско-турских чета без сумње су навели

¹ Ово каталонско-турско четовање има читаву своју историјску литературу. Најопширније га је и најпоузданије изложио Карло Хоф у његовој *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*. Ersch und Gruber, Encyclop. LXXXV, 380—389. По њему је радио Хорнберг у *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*, Berlin 1883, стр. 453 и д.

на оне претенденатске мисли и планове Карла де Валоа¹. Исти Карло де Валоа уговарао је те године и неки савез с Млещима. Херцберг бележи да је Карло од 1302—1313 потрошио на своју византијску политику знатну суму од 115960 лира.

Неизмерне су последице, које су се у Источном Римском Царству показале од обесног хајдуковања ових чета. Ове су чете прве разориле царску власт у приморју од Цариграда до Солуна. Оне су, свадивши се с цариградском господом, прве почеле да у већем размеру наимају турске четнике из Мале Азије, да с њима војују против царства у Европи, и тиме су, у првим годинама XIV века, кад су турска племена и онако била у новоме напону акције, показале им шта има на Балканском Полуострву, и како се по њему четује. Ова је прилика Турцима била добро дошла, да се на Балканском Полуострву одомаће и с његовим путевима боље упознаду. Даље напред видећемо, како се један део истих ових четника склонио у Србију, како их је краљ Милутин у своју војничку службу примио и негде у Македонији населио. То би било и прво њихово насељење у српским земљама. Исти краљ Милутин имао је за тим посла с овим истим Турцима, који су се против њега побунили били, а као савезник византијски слао је, све услед ових истих догађаја, своју војску против њих и кад су се касније на ново око Калипоља населили и заузели га били. Па ни с тим још није исцрпљен интерес ових догађаја за српску историју. Каталонске чете са њиховом свакојаком дружином, нападајући 1308 Свету Гору и њене манастире, ударале су и на Хиландар, где је тада игумном био потоњи архиепископ Данило. Живописац Данилов оставио је прекрасну слику, како о тим нападима на Хиландар тако и о јунаштву Даниловом том приликом, и у опште о делима ових распуштених четника и о њиховој насилничкој управи по јужној Македонији,

¹ Оригинални текст уговора међу краљем Милутином и Карлом де Валоа саопштен је са српским преводом и објашњењима у Гласнику XXVII.

а тако исто и о жалосном стању, у ком се тада налазило Источно Римско Царство. Кад се прочита опис тога нашега писца, моћи ће се појмити колико је рђава, и колико је малаксала била управна и одбранбена снага тога царства, кад је само неколико хиљада смелих људи могло да га баци у толике неприлике! Слика нашега историка из XIV века, припада добро изведеним посебним нацртима, који се без осветљења из околине не би дали како треба уочити. А у њој има веома занимљивих страна. По том нашем историјском саставу изгледа, да се о свима овим појавима у средњем веку није мислило по мерили којим се ми данас служимо. Има ствари које су нашем данашњем оку много чудније него што су биле оку ондашњих савременика. Све што је у овом одсеку наведено, биће од помоћи да се у пуној светлости види и схвати приповедање нашега историка, које се тиче онога што се у 1308 догађало међу Сером и Светом Гором. Размишљања и објашњења која ће овај комадић српске историографије XIV века изазвати, следоваће у одсеку који ћемо почети преводом самога тога списа.

III

СТАРА СРПСКА ПРИЧА О КАТАЛОВСКО-ТУРСКОМ НАПАДУ НА ХИЛАНДАР. ПОЛИТИКА
КРАЉА МИЛУТИНА ПРЕМА ОВИМ ЧЕТНИЦИМА, ПРЕМА ИСТОЧНОМ РИМСКОМ ЦАРСТВУ
И ПРЕМА ЛАТИНСКИМ ПРЕТЕНДЕНТИМА ТОГА ЦАРСТВА.

Главно лице, које је са српске стране уплетено у борбу са каталовско-турским четницима, јесте ондашњи игуман хиландарски, потоњи архиепископ српски Данило. Напад је био наперен на Хиландар. Текст је до нас дошао у животопису архиепископа Данила, и по живости описа тешко би било мислити да га није писао или очевидца, на прилику какав ђак Данилов, који се у то време није од њега одвајао, или да је написан по казивању самога Данила. С овим дајемо места самом тексту.

«Неколико времена пошто је тако у тишини поживела Света Гора, Бог је напусти по ономе што је некада речено о његовом предрагом граду Јерусалиму, кад је изговорио: и напустићу мој предраги град, да се погази и разнесе од многих — као што је и било. И овај мој блажени господин налазио се у Светој Гори, као што смо мало више казали, кад се подигоше многи народи и кад с великом силом¹ освојише многе пределе грчких земаља до самога Цариграда, ширећи свуда опустошење, и одводећи робље на работу. Чудна је, и неисказана била та појава. Освојивши тако оне земље, дођоше са својом силом и на Свету Гору, и опколише је сву, разнесавши сва богатства, која су у њој била са-

¹ У одсеку што је пред овим наведено је шта се из других оновремених извора зна о црквама те епископје.

брана, и учинивши по њој не малу пустош. Свето место названо Хиландар било је веома напастовано и јако притешњено од ове безбожничке најезде. Јер у граду самом они заузеше места благоговејних и богобојажљивих људи, међу којима је био и овај мој господин, и велико мноштво мирских људи од манастирског властелинства, који су се били склонили у манастир са женама и децом својом. Још је те године уз ту невољу била и друга љута невоља, што је свеколико човечанство пропадало од глади, и славном манастиру Хиландару још је ваљало кроз толико време и хранити тај многобројни народ. Али наста још љућа невоља. Почеше мрети од глади и људи и стока. Мала деца умираху сама, жваћући дојке својих већ помрлих матера. Зијајући од глади, људи потицаху један другом, и поертаху као пијави. Жеђу морени, једни не могаху гледати, а други ничке лежећи, као свака марва, трзаху зубима траву, и у том издицаху. Многи кадуђери из манастира, не могући подносити ову муку, остављаху сама овога мога преподобнога господина, игумана кир-Данила, и тражаху спаса у бегству. Али ко да умакне ономе што му је Бог судио? Јер исти ти падоше у руке безбожницима, који неке побише, а неке одведоше у ропство. А овај блажени живо се стараше за цркву Христову, најрадији бејаше да у њој смрт нађе, и не хоћаше је оставити ни усред толикога страдања, јер је схватио да та беда није Богу драга, и да тако сви страдају што се Бог расудио. И седећи на једном месту у пиргу манастирском, састави три године и три месеца подносићи те муке и невоље, а чини ми се, драги мој, да су тадашњи ратови и страховања налик на оно страдање што је Јерусалим поднео од Тита, ћесара римскога. Јер кад је он дошао на Јерусалим, свака душа тога града паде под острине мача и под друге муке, које је тешко казати. Људи жватаху своје појасе и обућу, а неки се још и гаднијих ствари лаћаху. Тако је жукасно било видети тадашње опустошење Свете Горе

»од непријатељских руку. Јер ови безбожни народи,
 »Фрузи, Турци, Јаси, Татари, Моговари и Каталани¹ и
 »други многоименити народи, дошавши тада на Свету
 »Гору, многе свете храмове спалише огњем, сабрано
 »њихово благо разграбише, робље одведоше на работу,
 »а оно што је остало, скапаваше најтежом смрћу од
 »глади. Нити кога беше да их погребе, већ се зверје
 »земаљско и птице небесне храњаху телесима њиховим.
 »И на овога блаженога Данила дође их с великом побе-
 »дом силно мноштво, и једни почеше сећи врата на граду
 »славнога манастира Хиландара, други опет остраг раз-
 »бијаху зидове градске, хотећи да унутра продру. Стреле
 »што пуштаху ови безбожници, падаху као киша, трубе
 »им грмљаху, и сви у један глас клицаху јурећи напред.
 »Страшно је било видети редове њихове. И овај мој гос-
 »подин, јуначка душа, непоколебљиво издржа у том љutom
 »боју, и са својима који су уза њ били, гледаше као не-
 »зловиво јагње на тај покољ, тако да сам се дивно његовој
 »узддржљивости, његовој триљивости у болести, његовој
 »мирноћи у молитвама и његовом подношењу безмерне
 »глади и жеђи, као да би у туђем телу био. Јер се јуначки
 »бораше с безбожницима од јутра до мрака, вапијући из
 »дубљине душевне ономе, који га могаше спасти речима:
 »»Боже, види како нечастиви народи дођоше на достојање
 »твоје, како ти оскврнише свете цркве, како од ове твоје
 »свете горе начинише као сместиште за воће, како тру-
 »пови твојих слугу посташе храна птицама небесним а
 »телеса твојих преподобних зверовима земаљским, јер им
 »крв пролише као воду; али нас не предај до краја ради
 »твога светога имена; и нека би нас скоро претекла твоја

¹ Да се зауставимо на овој етнографској терминологији нашега ду-
 ховства из XIV века. Под Фрузима мисли Европљане Латине, оно што
 се у грчком зове Франт. Турци, Јаси и Татари имена су му, која озна-
 чавају разна турска племена из Мале Азије; Каталани су му шпанолски
 Каталонци, а како су се ти Каталонци делили на коњанике и пешаке,
 који су се последњи звали алмузавари, то мислим да је отуда дошло оно
 Моговари, те по том да су и то опет Каталонци.

»милост, Господе, јер веома осиротесмо, и данас смо ради
 »наших грехова смирили до краја.«² А ови пакосници, ви-
 »девши да лако не могу ући у град, уседоше на своје
 »коње, и одоше пуни срце и љутине, претећи овоме бла-
 »женом, да ће се опет вратити, да с њим сврше³. Таке
 »су и толике муке и беде, које је овај муж подносио, али
 »се он тиме нимало не поношаше. А знатно богатство
 »хране тога славног манастира Хиландара сиђе на дно,
 »тако да блажени и они који су с њим били, нису имали
 »шта окусити, него су по прабини кунили сочивне љуске,
 »те су их гризли. Многи мољаху Бога да умру, неки од-
 »бегавашу, али их на пољу смрт чекаше. А овај препо-
 »добни игуман, кир Данило, трпео је све то у сласт,
 »благодарећи Богу о свему што се догодило. И видећи
 »таку непрекидну невољу, у коју беше запао дом Пре-
 »свите, и како ништа неће остати читаво од безбожнич-
 »кога насиља, почем га је Бог обдарио разумом, нађе неке
 »људе поуздане и угледне у томе светом месту, и утвр-
 »дивши их у вери како је хтео, узе к себи њихове си-
 »нове, и по томе им предаде манастир, да га добро чувају
 »и бране од горе речених јеретика, и даде им довољно

¹ Пок. Д. Аврамовић забележио је усмено предање, које се у
 Хиландару сачувало о овој опсади, и којему извор може бити овај исти
 текст. »Опште је мјеније светогорских калуђера, бележи Д. Аврамовић,
 да се Хиландар оним именом назива од оног времена, од како је Пана
 у Светој Гори 1204 год. долазио, с намером да је под своју власт задо-
 бије и да у њој западно вероисповеданије узведе. И тада су му се заиста
 многи манастири и поворили, а који нису, оне је разорно. Међу онима
 који се нису хтели покорити, био је и Хиландар, и зато је Пана на њега
 ударно био са 1000 војника, од којих су до 500 од југа, а 500 од
 севера на манастир напали били. По провидјенији Војничим пала је била
 тако густа магла да манастир, да се ни прета пред очима видело није.
 И тако војници мимођу манастир, и једни на друге ударе, мислећи сваки
 да су пред њим калуђери, који су изишли да се бране, те се ту побјеђу
 и сви изгину осим тројице, који су живи остали. И од овог догађаја
 што је у магли 1000 војника изгинуло, назван је овај манастир грчким
 језиком Хиландар, јер грчки се хиљада зове хила, а магла андара. Ова
 три војника што су живи остали, приме после православну (источну) веру,
 и постаху монаси. Сва тројица су у трапезарији хиландарској више врата
 као мученици изображена. Имена су им: Манова, Писавел и Исманна.²
 Света Гора. У Београду 1848, стр. 16—17.

„новаца, а сам узе свеколико достојање тога места у по-
 „требама црквеним, и скупи све остало, па пође са неко-
 „лико својих људи. И носећи све то, прође здраво војску
 „печастивих иноплеменика, и оде ка благочастивом краљу
 „Урошу, који се тада находио у славном граду Скопљу,
 „те му каза све невоље што су снагле оно свето место.
 „Благочастиви краљ Урош много се беше обрадовао до-
 „ласку овога блаженога, и рече: „Благодарим Богу и
 „Господу моме, што те његовом помоћу и обраном није
 „ухватили безбожници, те ниси љуто пострадао, него си
 „носећи толике ствари са собом дошао к нама, а да те
 „нико није напаствовао. С тога ваља да неко време овде
 „у миру проведеш, те док не чујемо да су те војске од-
 „ступиле, а после можеш поћи.“

„Али овај мој господин, имајући од младости наду
 „у Бога, и удајући се у њ крпким уверењем, и њега
 „јединога љубећи и желећи, претпостављајући, при том,
 „да се у име његово сконча, и сећајући се речи гос-
 „подње, која вели: „Не плашите се оних што убијају
 „тело, а што души не могу ништа учинити, али се пла-
 „шите онога, који вас после смрти може бацити у јаму
 „огњену,“ предаде благочастивоме краљу све што је до-
 „нео, злато силно и многе друге црквене потребе, ергеле
 „коња и многу стоку, све му то предаде, а сам се не
 „хте одвојити од благонравна живота Свете Горе, те
 „се љубазно покљони благочастивому краљу, па се онет
 „крену у дом пресвете Богоматере што се зове Химан-
 „дар, не плашећи се мучења, као витешки страдалник.
 „Хоћу ли моћи исприведати или разумљиво описати то-
 „лика страдања и напасти, невоље и муке овога мога
 „господина, што их је поднео те године, враћајући се у
 „Свету Гору? У то време се не могаше наћи ниједне
 „стазе, којом би се могло мирно проћи; на све се стране
 „ваљало борити и сусретати с ратницима. Али овај мој
 „господин нигде не двоумљаше, него покривајући се име-
 „ном свештедрога Бога као тврдим оружјем, пролакаше

„толике муке по ономе што је рекао богоотац Давид:
 „Не поплаши се страха ноћнога, ни стреле, која лети
 „дању, пошто ће анђелима својим заповедати, те ће те
 „сачувати на свима твојим путевима, да ни о камен нигде
 „ногу твоју не спотакнуш.“ И Бог, који има непрекидну
 „милост к човечанском роду, не ускрати је ни овом бла-
 „женом. Јер на једном месту подиже се неки силан чо-
 „век, видећи где овај блажени иде посред области ње-
 „гове, и дошавши с момцима својим, хтеде да разграби
 „све што је он носио. Али блажени, удајући се у Бога,
 „заповеди пратићи својој да му слободно приступе и да
 „га ухвате. Вредно је било видети у тај мах те ратнике,
 „како с оружјем својим падају под рукама људи овога
 „блаженога, како и тога њихова старешину ухватише и
 „руке му тврдо везаше наопако, па пођоше живо напред,
 „водећи га са собом. Али си ти, сило велика и помоћи
 „Божја, сачувала овога блаженога господина мога, јер се
 „тада диже велика вика, и чувни је рођаци онога рат-
 „нога старешине, помислише да је погинуо, те их уста
 „сила велика, и предеретоше овога блаженога, па га ста-
 „доше питати од које је стране и куд иде. А он одго-
 „вори: „Ми смо посланици, и идемо у славни Цариград.“
 „Они почеше питати за онога заробљеног војничког ста-
 „решину, којег су ту држали момци преосвећенога, а
 „гневом Божјим заслепљени њега сама не виђаху. Рас-
 „тавши се с њима, Данилови и његови људи хитно пођоше
 „напред даље, водећи са собом онога бунтовника. Пошто
 „ник разумеше, да су изван његове области, и да се више
 „немају чега бојати, блажени заповеди да га пусте. Јер
 „тако у њему чињаше Бог, који све храни и о свима се
 „брине. А мени, служи његовоме, ово је све по срцу и
 „души, те ми ваља што пре дати милу слику његовог
 „живљења у врлини. Тако идући у Свету Гору, дође у
 „области, где су они безбожници на градове земаљске
 „нападали, а села и цркве огњем палили, тако да се не
 „могаше ништа у тим местима наћи што није било под

»невољом, јер се од човека до животиње на све наср-
 »тало. Овај блажени непрестано није имао марио хоће
 »ли се или неће жив вратити. Али кад виде такове стра-
 »хоте, све се више и боље поопштраваше у трпљењу, те
 »хођаше и дању и ноћу, нигде се не одмарајући. Један пут
 »у зору нађе се усред ових четника, и не знајући шта
 »би друго, раздели момке, који су с њим били, и једни
 »узеше коње и остале путне потребе, па утекоше у град
 »Редил¹, а он с неким калуђерима и осталим момцима, по
 »вољи Божијој, нађе лађе као нарочито за њ спремне, и
 »ушавши у њих, отплови на неко тврдо место у острву,
 »и ту проведе много дана мучећи се глађу и жеђу. И кад
 »улучи згодно време, изађе из воде, и пође што брже
 »куда је намислио. И друге је многе неприлике имао на
 »путу од безбожника. На многим местима га бејаху опко-
 »лили да га ухвате. Али су душе праведничке у рукама
 »Бојјим, мучење их се и не додирује, и очи их безумничке
 »осуђују на смрт. И овај преподобни, окривљен помоћу
 »Божијом, и имајући савршен дар да говори китњасто и
 »разнолико, пролажаше здрав и читав кроз све те војске.
 »И кад дође тамо у дом Пресвете,² онде где је часно
 »усамљено место за оне који би ту хтели живети, нађе
 »оне људе, којима је био испоручио манастир, где су хтели
 »да манастир предаду у безбожничке руке, што би и уни-
 »нили били, да се преподобни није тако брзо вратио. А
 »није било ни њима без невоље, јер су на једном месту
 »били дуго затворени, скапавајући од глади и од жеђи.

»Овај мој господин, којег усудујем се да назовем
 »благим и свештедрим храниоцем толиких и толиких, који
 »је живео дивно и изредно, богоугодно и као светац, ви-
 »дећи многе невоље тога светог места и да на послетку

¹ Редил је Редана, на западној страни отока на језера Тахинос, спрам Орфана, у заливу, који се зове Орфански или Редилски. Ту је, како се по овоме види, било старо пристаниште за наше људе, који су путовали у Свету Гору. Там се уједно означава и пут, на ком су се збили догађаји, о којима се овде приповеда.

² Там именује Хиландар, једини манастир у острву.

»већ нигде ништа у манастиру за храну нема, даде много
 »новаца, и посла веште људе који се прокрадоше до мора,
 »и купивши једну лађу пшенице, донесоше је у манастир
 »преподобном игуману кир-Данилу. По том даде на ново
 »много новаца, те из места изван Свете Горе сакупи ве-
 »лику множину одабраних људи, које, с њиховим оружјем,
 »доведе у манастир, да се боре с оном три пута клетом
 »јереси. Они безбожници, чујући да је дошао преподобни
 »и да има са собом поузданих за победу људи, не ради,
 »такове силе мога господина, него поплашени страхом
 »господњим, не хтеше те године ударати на то свето
 »место, већ скупише силни плен из Свете Горе, и вођаху
 »са собом људе и жене, момке и девојке, повезане уже-
 »тима као марву, и вођаху их на работу. Така је та била
 »мука и невоља што тада наиђе на Свету Гору, да јој
 »није могло бити једнако ни страдање јегипатско, ни
 »кљане деце Иродове у Витлејему, ни халдејска најезда на
 »онај прво речени свети град, и тада наиђе на људе све
 »што се зло могло помислити. Јер горе и пећине, брда и
 »долине и све распутице беху испуњене телесима мртвих,
 »нагих и непогребених, да је било страшно и жалосно
 »погледати.

»И ти безбожници, опустошивши тако све, пођоше
 »опет навраг на своја места. Један пак део њихов прола-
 »жаше случајно близу места што се зове Хиландар. Ви-
 »дећи то људи, који су били у манастиру са преподобним,
 »почеше молити преподобнога, да им допусти да изађу да
 »их нападну. А овај мој господин, бојећи се да му што не
 »пострадају, не хте им допустити. Али они, уздајући се
 »у Господа и у помоћ Пресвете и у молитву овога бла-
 »женог свога господина, узеше оружје, и изапавши на
 »тврдо једно место на путу, ухватише око њега заседу,
 »и кад у заседу наиђоше безбожници, људи они скоче
 »изненада, и сложено ударивши упадоше у средину њихову,
 »те многе побише, многе ранише, а многе заробише и
 »одведоше у манастир к преподобному, заробљенике њи-

»хове ослободивши. Ту упленише доста безбожничког
 »блага; а овај мој господин и учитељ, оглашавајући у
 »напред помоћ Божију и њихову победу над поганицима,
 »узе оружје све златом ишарано самога војводе поганич-
 »ког и фарију његову, у којој је било војно одело све
 »златом украшено, штит и копље, и остало, даде све бла-
 »гочастивоме краљу Урошу на предивну похвалу и част,
 »пославши једнога од знатнијих калуђера са неколиким
 »слугама својим, а сам захваљиваше гласно општему до-
 »бротвору Богу, који је тако учинио. И тако живљаше у
 »дому Пресвете, трудећи се живо и изнуравајући своје
 »тело многим и жестоким бдењима и непрестаним поу-
 »чавањем речима Божјим, чувајући целомудрени начин
 »свога живота, и учећи до краја сваку мудрост, еда би
 »га за многоплодне врлине и непорочни живот љубили
 »сви благоверни.

»Мало времена по одласку оних безбожника из Свете
 »Горе, дође глас како се спремају да дођу на свети ма-
 »настир Хиландар и на преподобног игумана Данила да
 »изврше вољу своју, јер шкрипаху зубима на овога мога
 »господина говорећи: »Кад бисмо њега ухватили, при-
 »пало би нам од њега многобројно богатство.« И тако
 »мишљаху, коју би вештину употребили да у руке добију
 »овога преподобнога. Чујући о томе њиховом договору
 »господин мој и чувши да иду, узе са собом два калу-
 »ђера и мало својих момака и пође у руски манастир
 »светога Пантелеимона, к духовноме оцу да му се по-
 »клони видећи, како се они безбожници журе да га
 »закољу. И кад је дошао тамо у манастир, поклони се
 »светој цркви и узевши светога оца, оде с њим на
 »кулу. Ту је у друштву само с њиме пробавио тај дан
 »и ноћ у духовним беседама. А они безбожници нађоше
 »нека два човека од области хиландарске, по имену Ни-
 »колаја и Георгија, које је љубио овај мој господин, и
 »обећаше им дати много новаца, ако предаду препо-
 »добнога. И њих ђаво прелести, те им се обећаше да ће

»то учинити. И док је овај преподобни био у прво рече-
 »ном руском манастиру, они се безбожници дигоше и
 »пођоше на Хиландар. И како чуше да преподобни није
 »дома, нађоше људе с којима оно беху уговорили, и по-
 »слаше их да уђу у град к преподобному где је био, па
 »да и њих уведу за собом. Они дођоше ноћу, и почеше до-
 »зивати казујући своја имена и позивљући да им брзо от-
 »воре градска врата, јер су послани к преподобному по
 »неком великом послу хиландарском. Али онога манастира
 »калуђери, бојећи се и сами од безбожника, не хтеше им
 »отворити, нити што о њима јавише преподобному. Кад
 »пак дође време јутарњих песама, јавише о томе преподоб-
 »ному. Он заповеди да их доведу к њему. И кад су дошли,
 »стаде их питати господин, чега ради су дошли? Они му
 »одговореше речима, којима су могли утајити своју па-
 »кост. И овај, како је сам у истину био незлобив, пове-
 »рова свакој њиховој речи, и не осети лукавства њихова.
 »А кад свану, овај блажени ходајући око куле и појући
 »часове, погледа на једно место високо, и учини му се да
 »види неке велике птице, које леђаху к манастиру у коме
 »је био, и кад још боље дан поче осветати, опазеше
 »многе чете безбожничке где иду и где изненада оби-
 »ђоше град, заузимљући све, и вичући страховито, јер
 »уђоше међу зидове градске и улетеше унутра као кри-
 »лати, све грабећи као зверови, па почеше звати к себи
 »оне с којима су уговорили да им предаду преподобнога.
 »А к онима чији је био манастир говораху: »Ако хоћете
 »да вама никакве пакости не учинимо, дајте нам тога и
 »тога, казујући по имену блаженога; не учините ли то,
 »све што је ваше, предаћемо огњу.« И за један час запа-
 »лише и божанствену цркву и све палате тога манастира,
 »и око куле, у којој је био преподобни, почеше свлачити
 »и прислањати у наоколо уз кулу силно мноштво дрва,
 »шуме и дасака, снопља лавенога, и то све запалише,
 »да се кула угреје и начини као пећ огњена. И ови лу-
 »кави и безбожни ратници распаљиваху ватру што већма,

»да би пламен што више дозирао. Момци преподобнога
 »који су ту били, устрелише многе безбожнике. А она
 »два мало пре поменута издајника обраћаху све који су
 »ту у кули били, да предаду преподобнога. Мој господин
 »виде ту њихову неваљалу сплетку, јер је од младости
 »био довитљива разума, и ту му послужи та његова осо-
 »бина. На врху те куле беше црква која је имала с поља
 »тврде гвоздене кључеве. Он их кришом к себи узе, и
 »рече к онима што су га хтели предати: »Браћо, да
 »уђемо у цркву да се помолимо Богу и да се међу собом
 »опростимо, јер се од вас растајем, да бих умро, што
 »већ видим да је близу.« Чинећи ово, блажени досезаше
 »умном молитвом до небеса, чекајући помоћи од Бога,
 »а својим момцима беше наредно, да им узму оружје
 »чим уђу у цркву, и да их после у цркву затворе. И кад
 »сви с преподобним уђоше у цркву, ништа не слутећи
 »шта се спрема, онда им момци блаженога отеше оружје,
 »и искочише на поље са преподобним, њих оставивши
 »унутра затворене. Пламен с поља поче допирати до
 »врата, и преподобни нађе мало воде, и угаси га. Други
 »пут учини тако исто. Кад му неста воде, нађе у једном
 »земљаном суду мало вина, те тим угаси пламен. А Бог,
 »који својих слугу никад не оставља, који је сачувао
 »три детета у огњеној пећи, претварајући пламен у росу,
 »показа исту тако благод и према овоме. Јер дуну нека
 »дивна хладовина од горе Атонске, и утиша жестиву
 »огња, разгонећи пламен и дим. А безбожници, пошто
 »толики страشان напад чинише на преподобнога од јутра
 »до подне, тада изађоше изван града на поље, да једу.
 »И на једанпут учини се међу њима велика узбуна и
 »метеж, прихватише оружје, хитро уседоше на коње, и
 »виђаше се како стадоше бежати. Овај пак мој госпо-
 »дин мишљаше да то не буде какво лукавство, или да ве-
 »иду да доведу још друштва, да с већом силом брже
 »сврше што су наумили; и дуго чекаше да се врате, ва-
 »шјући из дубљине душевне и молећи се Богу с топлим

»сузама, говорећи: »Господе, пред тобом је све што же-
 »лим, дах се мој од тебе не крије.« И како се не ви-
 »ђаше да се враћају они непријатељи, блажени још дозна,
 »да им се нека невоља доиста догодила, јер им старе-
 »шине беху отишле са силом њиховом, а они ту сами
 »остали, и тако морадоше и они журити се за њима, да
 »не би били побијени. Видев мој благи хранитељ победу
 »над његовим непријатељима, која му се тако даде, отвори
 »своја уста, и захваљиваше Богу, којег се помоћу по-
 »казаше као шала зли напади непријатељски. И изашавши
 »одатле, седе на коња са Богом дарованим му момцима,
 »дође у манастир светих четрдесет мученика на обали
 »морској, који се зове Ксиропотам, и који је од темеља
 »украсио и утврдио богоносни отац кир-Сава многим по-
 »клоњима у новцу, уписав ту у поменик себе и родитеље
 »своје. Проведавши ту неколико дана, опет оде у своју
 »ћелију у Хиландар, славећи Бога о свему. А они без-
 »божни и злоимени погани народи, којих љуту грешничку
 »смрт поменух, дошавши у Свету Гору, осташе у њој три
 »године и три месеца, чинећи дела опаке смелости. Људска
 »телеса падала су као трава кад се коси, и не бејаше места,
 »где не лежаху мртвачи. Многе божанствене цркве и многи
 »домови понадаше, а многа се места разорише, тако да их
 »није било лако познати. Ко ће изрећи колику је многу зем-
 »љу била прекрила својом бедом ова необична напаст?
 »Не бејаше куће, у којој се когод не оплакиваше. Кад све
 »опустошише тако, да већ сами нису имали шта јести, хте-
 »доше да опет иду до Цариграда, хвалећи се како својом
 »силом могу многе земље опустошити. И кад су дошли до
 »Христопоља, подигоше се на њих многе области грч-
 »кога царства, и начинише им преграду великим зидом
 »од горе до горе, тако да се туда више повратити не
 »могу. И то се место назва Кавала. А они нечастиви, ви-
 »дећи да немају куда повратити се, војеваше на земље
 »околу тих места, идоше и на град славни Солун и на
 »Бер, и ту их Бог преблаг и раздели на њихову пропаст,

»да се скончају са срамотом својом. Једни пак од Фруга
 »и Римљана, који се зову Каталани и Моговари одоше
 »преко мора у своју земљу, а Мелекил са својом силом
 »пређе к благочастивом краљу Урошу, и отпочевши про-
 »тив њега сплетку са друговима својима, би ухваћен, и
 »сконча се злом смрћу. Халик пак с многим војницима
 »наспру на земљу Влахиотску и на Ливадију и остале
 »тамошње крајеве да их осваја. Фрузи из Ливадије су-
 »кобише се с њима, али их не могоше надвладати. А они
 »опустошивши све крајеве тих земаља, рекоше у себи:
 »Ми једини што смо се растали од својих другова имамо
 »изгледа да се скончамо снагом некога царства, ако се
 »о нама чује. И покоривши се тобоже грчком цару, том
 »преваром пређу у Калипол, па се ту опет одметну и
 »стану војевати на цара, и пленити области његове. Али
 »благочастиви и христољубиви краљ Урош учини му по-
 »моћ пославши знатне своје људе са многим силом ода-
 »браних војника, те с њима сврши, као што је познато.
 »И рече: »Погибоше нечастиви за своје безакоње¹.«»

* * *

То је наша српска прича о каталонско-турској на-
 пасти, која је 1305—1308 снашла јужне стране Балкан-
 скога Полуострва.

Ја сам је изложио у верном преводу и у целини, по-
 што сам по садашњим историјским истраживањима изнео
 шта се о истој напасти у европској књижевности зна.
 Неће бити тешко уверити се, да наш историјски спис по
 живости описа може стати упоредо са свима осталима из
 онога времена.

Што се тиче самих података, они се слажу с онима
 који су с других страна познати. Убиство Рожера Ла-
 тинина било је у Дренопољу на крају априла 1305, а на
 крају маја те исте године Каталонци су освојили Пери-

¹ Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских 340—355.

нат (међу Родостом и Цариградом). Старешина Шпањо-
 лаца Рокафорте, са главним својим људима затворен је
 у јесен 1308. Ако узмемо да је то било у септембру,
 онда је цела ова најезда трајала свега три године и три
 месеца, како и каже животописац Данилов. Само што то
 време излази по овим белешкама од почетка најезде па
 до њеног свршетка с одласком Каталонаца и с даљим
 продирањем заосталих Турака у Тесалију и Јеладу, а
 животописац Данилов изреком каже, да су безбожници
 у самој Светој Гори и око ње остали три године и три
 месеца. По томе би ваљало узети да је цела најезда тра-
 јала четири године, и у таком случају свршила би се
 била истом 1309 године. Занимљиво је и то, што живо-
 тописац Данилов узимље, да су Каталонци са свим оста-
 вили ове крајеве онда кад је у јесен 1308 Рокафорте
 затворен, и да су се *турске чете* разделиле на две стране,
 тако да су једне под командом Мелекила стале у службу
 краља Милутина и населиле се у Србији, друге опет да
 су под командом Халика отишле на Влахиотску (т. ј. Те-
 салију) и на Ливадију, да су тамо однеле победу над ли-
 вадјским Французима, и по том лукавством опет стале
 у службу Царства Византијског, те се тим начипом опет
 докопале Калипоља, и ту опет на царство побуниле и
 почеле свој стари занат. Из других историка ти се дога-
 ђаји могу донекле поунити, осветлити и за године ве-
 зати, како бисмо за даље приче наших извора добили
 нешто поузданију подлогу.

Хопф наводи како је агенат Карла де Валоа у про-
 леће 1309 остатак Каталонаца (међу којима као да је по
 животописцу Данилову било више Турака) одвео у Те-
 салију (коју наш писац зове земљом Влахиотском), и како
 их је ту у септембру 1309 исти агенат напустио, уве-
 ривши се да они плановима његова господара не могу
 бити ни од какве користи, пошто су већ у сукобима са
 солунским византијским војводом ударили натраг, и како
 их је тесалијски кнез, Јован II Анђел, у пролеће 1310

уступio француском дуки од Атине (Ливадије) Валтеру де Брјен. Те године 1310, дука Валтер учини доста освојења помоћу ових војника, и знатно рашири своју државу нарочито према северу. Али ни он није могао дуго бити на миру с овим метежницима, јер се с њима завади, и буде принуђен да против њих креће војску из свију француских држава у Грчкој, које су се онде још од времена крсташких установиле. Баш у тај мах војводство је атинско стајало на врху своје славе, држећи под собом сву Атику, Виотију и половину Тесалије, земље напредне и богате. Сукоб међу метежницима и дуком Валтером, за који животописац Данилов каже „Фрузи из Ливадије сукобише се с њима, али их не могуше надвладати“ био је на Скрипу и Кефису, код језера Копанског, 15 маја 1311 године. Он је био Косово француској владавини у Грчкој, која се почела још у почетку XIII века. Морејски и ливадијски Французи извели су у тај бој на 15.000 војника. Кад су се ту поломиле, турско-шпањолске хајдучке чете оснују у тим крајевима хајдучку државу, поделе између себе села и жене изгинулих витезова, и држали су се тамо, на ужас свима околним суседима, на 75 година, држећи непрестано свој савез са мало-азијским Турцима, откуд су, види се, своју снагу обнављали¹. Одатле се један део њих и Калипоља на ново докопао, као што приповеда животописац Данилов, а о чем остали извори ништа не говоре. Како је Калипоље од њих одбрањено, изложићемо после нарочито, јер се то још ближе тиче српске историје.

Ето тако је свршио онај део каталонско-турских чета што је, после њихова расцепа, отишао у Тесалију и Ливадију. Карактеристично је за војничку и административну снагу ондашњих држава Балканскога Полуострва, што је једна мало јача разбојничка војска могла да учини препрат и да збаци власт, код које је мало раније стала у службу. Још је карактеристичније, што је то исто по-

¹ Hertzberg, o. c. 456—459. Jireček, Dejiny národa bulharského 248.

кушало против краља Милутина оно друго одељење што је по приповедању животописца Данилова у Србији у службу се погодило. Срећа је што нам и за тај део историје турско-каталонских чета и за повраћање под византијску власт на превари заузетога Калипоља може послужити као извор казивање самога краља Милутина.

У хрисовуљи својој манастиру Хиландару о селишту Уљарима, која је ушла и у живот краља Милутина у Цароставнику, ево како се, по заповести самога краља Милутина, приповеда шта је он чинио с тим Турцима¹. „Иликошто прође мало времена, нише се у хрисовуљи од стране краља Милутина, онај који се своје злобе не оставља и који се хвали да ће хришћанство упропастити, наоружа безбожне Персијанце и Агаране на род хришћански. И подиже их се из њихове земље велика множина, и уселише се у велику Романију, и упропастихујући стадо Христово као вуци, додириваху и сами велики град Цариград, хвалећи се да се пред крепостју њихове сваге не може одржати никакво царство. И укоревише се у свакој слободи у великој Романији до двадесет година². А краљевство ми, уздајући се у милост божију и не бојећи се њихових сплетака ни напада, призва неки део тих Персијанаца у Богом даровану ми

¹ А. Стојановић, Споменик III, 77. Нема никакве сумње да у тој хрисовуљи имамо неку врсту автобиографије краља Милутина. Неће је начиниена она автобиографија краља Милутина, која се чита у Цароставнику. Занимљиво је упоредити текст Цароставнички и текст хрисовуље. Цароставник је мењао хрисовуљу на штету појединости и стварнога причања догађаја, премда је оваквe причу о ратовању против турских четника развијено на два дела у корист историјске развојности.

² По овима речима ваљало би ток догађаја представити нешто другачије него што се то чини у европским историјама. Изашло би, да се ваљда турска почела негде у последњој десетини XIII века; да су Турци тада настанили се негде у Тракији; да су се Каталонци њима само на чело ставили као вође, принуђивши још турских четника из Мале Азије, и да се међу 1305—1309 догодило само ратовање, којему се главна лична снага неутјудо нагомилавала из раније. Цар Андроник у својој хиландарској повељи такође помиње нагомилавије Турана (или Персијанаца, како су их у први мах Византинци називали), али о времену не говори ништа.

»државу, на своју похвалу и част, тако да ми завиде
 »околни цареви што их примих и наместих.¹ Али они,
 »уознавши се, после неког времена, с Богом дарованим
 »богатством и славом мојега отачаства, напунише се за-
 »вишћу, и почеше мислити у лукавим и безбожним срцима
 »својим да ме раставе од свега што је добро и од ота-
 »частва мога, и да и спомен мој из српске земље истребе.
 »Ну ради молитава св. Симеона и светога епископа Саве,
 »Бог њихових мисли не чу, него по своме милосрђу, креп-
 »ком десницом и високом мишцом даде нама помоћ онај
 »који је створио небо и земљу. А они, напунивши се до
 »краја своје погибије, оштрим својим оружјем једнодушно
 »као дивљи зверови најахаше на моје отачаство, изрише
 »и ископаше сами себи јаму, у коју се увалише. Кра-
 »љевство ми сабра војску богодароване ми државе, и
 »примивши благослов од архијереја и од свега сабора
 »српскога, изиђе насупрот тој војсци са својим домашед-
 »цима, и помоћу свештедрога човекољупца владике и
 »Господа мога Исуса Христа, и молитвама светих њего-
 »вих угодника ми њих на послетку победисмо, те се
 »оружје њихово забоду у срце њима самима, лукови им
 »се поломише, и не оста ни трага од њиховога безбож-
 »нога гњева. И не само оне што су у нашој држави,
 »него и у самој великој Романији, где се бејаху рас-
 »пространили, и на послетку и по градовима утврдили,
 »и тамо их кроз нас грешнике сила Божија порази, пре-
 »давши једне смрти, осудивши друге у заточење, а неке,
 »и не мало њих, предадосмо у ропство земљи српској.
 »Њихово силно богатство разграбише наши великани и

¹ То је оно одељење, о коме се напред помиње да га је водио Мелекил. Истога тога Мелекила (како га Данилов животописац назива) Ниф. Гргур зове Меликом, кажујући о њему како је најпре био примво крштене и обећао стати у службу византијску, па је све то погазио и отишао на позив краљу Милутину. О Мелекилом је, по Ниф. Гргуру, било хиљаду коњаника и пет стотина пешака. Краљ их је разоружао и олудео им коње, и улесно је да живе као и обични људи, а у време рата да се наоружају и да пођу са српском војском, куда би се и локле запо-ведило. Ниф. Гргур, I, ed. Bonn, стр. 254.

»остали, јер се бејаху богаству предали и уза њ Бога
 »заборавили, па с тога, што се Бога не опомињаху, зло
 »изгибоше. И градови се њихови, на послетку, разорише,
 »тако да се од тога безбожнога народа нико већ не мо-
 »гаше ни спомена ради наћи у свој великој Романији с
 »ове стране Византијскога Мора, осем оних што су се
 »затекли у ропству у српске властеле.

»Кад је чуо васељенски и велики, благочастиви и
 »христољубиви цар, таст краљевства ми, кир-Андроник
 »Палеолог ово велико и преславно чудо и помоћ Божију,
 »што даде у помоћ владика Христос против ових пога-
 »ника, зачуди се и прослави јединога у тројици човеко-
 »љупца Бога који твори дивна и преславна чудеса и који
 »може све.«

Тим речима краљ Милутин говори у својој повељи како о своме рату против турских насељеника у Србији, тако и о ратовању против тих истих људи у Источном Римском Царству (или Романији, како га Краљ Милутин назива). По тим речима изгледа да је то била једна иста експедиција. Животописац краља Милутина у Цароставнику те је догађаје раздвојио, и пошто је засебице испричао о рату краља Милутина против турских четника у Србији, засебно је изложио експедицију против турских четника у Источном Римском Царству, као о рату који је ономе првome следовао. Ево како се у Данила о томе пише:

»Кад је чуо самодржавни цар Велике Романије Ан-
 »дроник Палеолог за ово велико и славно чудо и помоћ
 »Божију овоме блаженоме, што му је придаде вла-
 »дика Христос против ових поганика, зачуди се и про-
 »слави Бога, и посла не мале молбе и настојавања овоме
 »великоме и крепкоме краљу Стефану Урошу, говорећи:
 »Драги сине државнога ми царства! Чух за велику помоћ
 »владике Христа превисокоме ти краљевству против по-
 »ганика и свију безбожника, али и опет нека се одлучи
 »величанство твоје и богодарована ти држава и против

„заосталог дела поганих сила, и нека освети хришћанство од насиља њихова.“ А он као mudar и вешт човек који пушта јастребове на оне што беже, поучи слатким речима своје сроднике и дворане, и посла их тамо, непрестано призивљући помоћ Божију. Они као добри и покорни синови, слушајући својега чедољубивог оца и господина, идоше и у ту Романију, и хотећи да не постиде овога блаженога, и тамо учинише што су хтели од ових поганика, тако да од њих ни живе душе не умаче на слободу; градове им до темеља разорише, себи приграбише оно што су они у великој множини а по неправди скупили, тако да су се чудили и прекоморски цареви и земље помоћи и слави коју Бог даде овоме блаженоме. А Бог опет није заборављао како је овај блажени много и по правди приносио светим црквама и немоћнима, чиме се толико прославио, и овај блажени поста непријатељима страхан, и сви му се дивљаху¹.

О истом овом рату српских трупа у Тракији говори још и ондашњи источно-римски цар Андроник Старији у једној својој хиландарској повељи. Знатно је што и Андроник говори о најезди као поглавито о турској (персијској) која се с Истока свалила на Тракију, и око које се после свакојак четнички савез скупио. И Андроник каже, да је ова војска била скоро неодољива и као помамна у својим покретима. По том Андроник с великом хвалом напомиње како се и византијска војска скупила, и ту силу на послетку уништила. На крају, пошто је рат представљен с пуном хвалом за византијску војску, цар Андроник спомиње и српску војску, и говори како је византијској војсци у томе „не мало помогла српска војска својим суделовањем, јер је, моћна и јуначна као и византијска, сложено с византијском ударала на неприја-

¹ Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских. Загреб, 1866. стр. 145.

„теља, борећи се снажно и с одушевљењем.“ У повељи Андрониковој говори се одмах за тим и о другој српској помоћи, али ћемо на то доћи позније. Повеља се свршава поклоном села Куцова манастиру Хиландару, али нема ни године ни индикта.²

И Нић. Гргур описује ову војну с Турцима четничима, о којој наведосмо речи краља Милутина и цара Андроника у њиховим повељама. Из тога описа дознајемо да је ово ново преварно заузеће Калипоља и Тракије предводио Халил, онај исти који се у нашем Цароставнику зове Халик, и о којем је горе на свом месту говорено; да је, после заузећа Калипоља, раширно се својим пљачкашким покретима по Тракији међу Цариградом, Дренопољем и Црним Морем; да га је негде на висинама међу Визом и Самоковом нашао византијски војвода Филип Палеолог, који је с великом срећом и вештином водио борбу. Халил није имао са собом него 1000 пешака и 200 коњаника, и с њима је пљачкао села и земље око Визе. Кад он буде разбијен и потиснут, склони се на полуострво дарданелско. По речима Нић. Гргура, у том је моменту приспела српска помоћ од 2000 коњаника, коју је цар Андроник раније преко нарочитог посланства запоскао од свога зета, краља Милутина. Заједно са српском помоћу стигли су и бродови из Цариграда, и кмет из Галате, латинскога подграђа у Цариграду, са својим бродовима, да препрече повратак Халилових Турака у Азију. Тако су доиста и истребљени готово сви.³

Читаоци могу видети како помоћ српска по првој нашој домаћој белешци изгледа много већа него по другој цара Андроника белешци. Најмања пак изгледа по

¹ Zach. v. Lingenthal, Jus graeco-romanum, III. Lipsiae 1857 стр. 649.

² О Куцову и о овоме поклону Хиландару говори се у сувременим повељама краља Милутина с позивањем на ову парсу повељу. Види Миклошића Monumenta serbica, 74. 79. 80. Само по речима наших повеља изгледа ми да би требало да је византијска повеља много пространја у повластима него што се то види у горе наведеном издању.

³ Нав. Гргур, Historiae byzantinae, VII, 10.

казивању Нић. Гргура, који јој даје готово са свим пасивну улогу. Држећи да је истина у средини, дакле од прилике на ономе што говори цар Андроник, ми ћемо обратити поглед на остале стране тога истог посла.

У свему је томе најзанимљивија политика краља Милутина како према источно-римском цару Андронику II, тако и према латинским претендентима који су једнако радили да обнове дело од 1204, и да Источно Римско Царство поделе.

Хрисовуља краља Милутина помиње краљевског таста, источно-римског цара Андроника, најодабранијим изразима. Где се први пут помиње, придају му се титуле: **вселењским и великим благоуствним и христомљубивим царь, тьсть краљевства ми курь Андроникъ Палеологъ.** Мало даље каже му се: **Съ богоуствним и христомљубивим царь, тьсть краљевства ми курь Андроникъ Палеологъ.** Још даље: **Тьста скоисго, цара Грькомъ курь Андроника,** па: **Къ скетонменитому цароу курь Андроникоу,** па опет: **Вселењски царь курь Андроникъ.** То је било, као што ћемо ниже утврдити, на крају године 1312. По овоме ласкавом и поштовања пуном помињању цара Андроника, по искреној услужности, коју је тада краљ Милутин делом показивао, помажући царству у тешким његовим неприликама, види се, да су у тај мах одношаји његови према Источном Римском Царству били срдачни, колико је год то бити могло. Посматрајући данас целину догађаја, ми бисмо се могли заштити: да ли је краљ Милутин у оновременим приликама добро радио, држећи толико срдачне одношаје са царством у Цариграду, и да ли је таква радња била у добро прорачуњеном српском интересу? Али ако и можемо полагати питања каква хоћемо, не треба да се с одговором журимо. Пре свега треба погледати и другу страну политике краља Милутина, тога највештијег политичара времена немањинскога. Да ту страну боље уочимо, потребно нам је положај обележити у мало већем пространству.

Латинско Царство у Цариграду, основано 1204 године, приликом четврте крсташке војне, пало је истина, 15 августа 1261, али су се последице његове осећале у политици све докле их најезда турска није скинула с дневног реда, заменивши их друге врсте невољом. Влада француских племића у Јелади и Мореји, разне државе западне католичке властеле или млетачке републике по Архипелагу, претензије напољских Анжуоваца на Епир а на Арбанаску, где се такође власт католичке властеле непрестано обнављала, ништа друго нису него издаци оне политичне тежње, која је у Латинском Царству 1204 свој вршак докучила била. У почетку XIV века, у време о коме ми причамо, само педесет година после пада Латинскога Царства у Цариграду, све су те претензије још добро живе и држале се. За њих се врло добро знало и с њима се рачунало на двору краља Уроша, којему је и жена била Латинка; за њих се исто тако знало на двору краља Милутина. Има докумената који потврђују да се у почетку XIV века у двору краља Милутина мислило да с Источним Римским Царством опет може бити оно што је 1204 већ било, и да државу српску, по своме положају вечито изложену да дели судбину Цариграда, ваља чувати од такве евентуалности. У почетку XIV века, баш у време ових догађаја, на Цариград је мислио и на претензије источно-римске и блага доста потрошио француски краљевић Карло де Валоа (рођ. 1270 † 1325). Њему је друга жена била Катарина Куртенејска, унука последњег латинскога цара у Цариграду, Балдовина II. Карло се Катарином оженио 1301, и папа Бонифације II потврдио му је те исте године права да може као наследник по жени носити титулу цара цариградског и управника Ромеја. Карло се том титулом у истини служио. Пошто је мати краља Милутина Јелена, која је и у време ових догађаја још живела, била такође у породичној вези с тим латинским цариградским двором, то су Карло де Валоа и краљ Милутин били и

род. Зна се, међу тим, с више страна да се све дотле нису готово никако прекидале везе међу латинским цариградским претендентима и Србијом, где је краљица Јелена, „Францускиња од царског рода“¹ имала велики значај и још већу популарност. Позната је политичка радња краља Уроша I, који је после повратка грчке власти у Цариграду (1261) једнако налазио да српски интереси траже, да се потпомаже радња латинских претендента против васпостављења и против ојачања византијске власти у Цариграду. Није се било заборавило, него се јоште једнако правилно осећало, како су основи српске државе под Немањом поникли поглавито у савезу с кретањем радњом против Источног Римског Царства, и како је за латинске владе у Цариграду (1204—1261) српска држава поглавито ојачала.

Ма да је Катарина Куртенејска умрла у јануару 1308, њен је муж Карло и даље продужио звати се цариградским императором, ослањајући се на право кћери, коју му је Катарина родила, и на коју је, како се узимало, право Катаринино прелазило. У време пустошења шпанско-гурских четника, које смо горе описивали, све су претензије на Источно Римско Царство на ново оживеле и почеле радити, јербо се поменути догађајима

¹ Многи историци држе да је Јелена кћи последњег цариградског цара Балдуина II. П. Руварач је у „Матери“ 1868 у својим чланцима „Краљице и царице српске“ расправно да Јелена не може бити кћи Балдуина, јер се Урош ожењо Јеленом раније него што би Балдуин могао изаћи кћер на удају. Остаје, међу тим, у вредности сведочанство Давилово, да је Јелена „отъ племени царьска, отъ рода же Фроульска.“ А то је нама овде довољно. Из белешки на напољског архива, које је Фр. Рачки довео у ред двојица Анжујских напољских краљева, Карло I и II наређују којешта за краљицу Јелену, називајући је својом рођаком, а краља Милутина својим рођаком. Пошто је Карло I Анжујски био брат краља Лудвика IX, тим би се објаснило оно што пише Цароставник. Из истих напољских писема види се, да је сестра наше краљице Јелене, Марија, била удата за Ансејма де Шб (de Chau), и да је 1289 у јуну путовала преко Напољско на краљицу Јелену, Rad jugosl. akademije, II, 218—219, 221, 224, 225.

извела веома јасно на видик крајња и беспомоћна слабост државе цариградске.¹

И краљ Милутин ступио је тада у одношаје са претендентом Карлом де Валоа. Он је Карлу послао Дубровчанина Марка Лукарића и Которанина Трифуна Михаиловића с пуномоћствима, која је писао улцињски нотар Гвиљермо, и на којима се налазио печат краљев. Посланици ови састали су се с Карлом де Валоа у Француској, и 27 марта 1308 потписали су опширан уговор о заједничкој радњи против цара Андроника и о васпостављењу Латинскога Царства у Цариграду.² Није без значаја што су та пуномоћства писана у држави и у околини дворова мајке Милутинове, Францускиње Јелене. Ту се преко својих пуномоћника краљ Милутин Карлу де Валоа подвезује „да ће му дати потпору и помоћ да освоји и поврати царство константинопољско и да освојено и повраћено задржи за вавек против Андроника, исто царство заузимајућег, и против његових наследника и оних који буду имали од њега налог, и против ма којих, како поганика тако и хришћана, држећих, нападајућих или узимајућих речено царство цело или део, па и против ма којих других њему [Карлу] противних.“ У накнаду за то Карло је под неким угодбама (да још преко својих људи провери оно што су говорили посланици краља Милутина о земљама и о градовима, које је Милутин

¹ Сведочанство су томе три грчки писана писма из овога времена, која су издавачи ставили под годину 1306, а први пут их је издао још Дюрен. Једно је писао царица Катарина де Валоа ипакмак Јован Мономах, жалећи се како је за њу страдао. Друго је опет Карлу де Валоа писао Костантин Дука Јимндар, најкључујући како је време да дође на свој царски престо на истоку. То се све још најчистије исказује у облику прелога навигирала, у писму које је Карлу управо јеромонах Јован, и у коме га позива да спасе „своје царство“ од народних набеда, ропства и свакојаких неуредности. Miklosich et Müller, Acta et diplomata graeca, III, 242—245.

² Уговор је тај саопштио у Гласнику XXVII, 309 А. Убичини по оригиналу из француске државне архиве. Издању је додан и српски превод д-ра Јанка Шаварина с објашњењима. Дикаш је исти уговор још раније штампано.

тражио обећао краљу Милутину да ће му дати „земље „изложене и именоване ниже, заједно са тврдињама које „су унутра у њиховим међама, а за које речени посланици потврђују да су од правног притежања и принадлежности реченог царства, а да их њихов горе речени „господар мирно држи и притежава, и да годишњи до- „ходак њихов не превазилази пет тисућа флорина злата, „када се одузме рана радећих и пребивајућих у њима. Те „су земље: Прилеп са облашћу до Просека, Овче Поље, „Дибра до Мата, Кичани до Гогерије. К томе је краљ Ми- „лутин још додао Штип без угодаба, т. ј. да га ни онда „није дужан издати, ако би Карлови људи, у своје време, „нашли да је то потребно по ком било разлогу.“

Овим је корацима краљ Милутин обезбеђивао освојења, којима је још раније, у првим годинама владе, био раширио своју државу. У томе видимо како је стварна и како практична била политика краља Милутина. Ближе знајући Балканско Полуострво и прилике на њему, краљ Милутин као да није мислио да Србија може узети Цариград. У тешким ондашњим околностима распаљених ривалитета и претензија, њему као да се није чинило разумно да се Србија још већма примиче к југу. Кад се с погледом на свеколике ондашње прилике чита уговор краљев с Карлом де Валоа, очевидно је како је краљ у мудрој умерености држао за подесно само да обезбеђује оно што је дотле био уграбио. Како је његова политика имала сталан и утврђен програм, види се по томе, што он истина уговара с Карлом да помогне разорити Источно Римско Царство, али опет зато од Карла обезбеђује оно што је управо већ држао. И ако би у Цариграду мучно било отворено казати учешће Милутиново у савезу против царства, његов стварни програм већ је онде примљен и одобрен био.

Све ове прилике и ово држање Милутиново, у мудро смишљеним границама без икакве пренагљености, помоћи ће нам, да боље уочимо понашање краља Милутина и

према каталонско-турским четницима. Поједине хронолошки утврђене тачке биће нам од помоћи, да како треба у ред поставимо догађаје и политичке обрте. У намери да овај део завршимо, томе ћемо послу одмах приступити.

Ону гомилу Турака четника, за коју краљ Милутин каже да ју је примио у своју службу и населио у својој земљи, на завист суседима, по политичким оновременим приликама тешко да је краљ могао населити пре 1309 године. Каталонско-турска четничка војска око Свете Горе, Солуна и Бера, растурила се тек у јесен 1308 године, наинавши на вештији отпор византијскога солунског команданта, а ослабљена византијском дипломатском радњом преко запада, с којим је та војска једнако везе држала. Део Турака под Халимом, који је отишао у Тесалију, стао је тамо у службу тек у пролеће 1309 године. У то време ушао је у посао један агенат Карла де Валоа, по имену Сепоа, и он је четнике одвео у Тесалију. Ја мислим да је ова Карлова радња у вези са горе наведеним уговором између њега и краља Милутина. Милутин је тај уговор ратификовао тек негде на крају јула 1308 године. С тога мислим да је последицом свеколике те радње краљ Милутин примио те људе, и да су ту могли колико толико утицати савети и посредовање истога Сепоа, агента Карлова. Тиме би се утврдило, да је и краљ Милутин примио Мелекила у пролеће или у лето 1309 године.

Најамни војници од врсте какви су били ови Турци, без куће и кућинства, у оно време су много цењени у источним државама. Та врста војске замењивала је у оно време данашњу редовну војску, и Византинци су се таким најамном војском много служили ради унутрашњих међусобних размирица. Није немогуће да је то и за Милутина био један разлог да прими и да потражи ову туђу и иноверну војску. И у Србији су унутрашње размирице искреле биле баш око истога времена, због

четврте жене Милутинове Симониде. Она се, као младо девојче, 1299 удала за краља Милутина, и у време о коме говоримо, могла је бити у снази женске лепоте, те је тиме, по свој прилици, заносила постаријега од ње Милутина. Цамблак приповеда да је краљица Симонида била она која је посејала свађу између краља Милутина и сина му Стефана, потоњег краља Дечанскога. С друге се стране зна да је царица Јерина, мајка Симонидина, која је због рђава живота са својим мужем, царем Андроницом II, у Солуну боравила, све чинила да положај Симонидин на српском двору што више употреби у своју породичну корист, те да Србију што већма увуче у унутрашње плетке цариградске. Женидба Милутинова Симонидом двоји, на сваки начин, политику његову на две половине. Не може се превидети да он после те женидбе није био у радњи против Цариграда онако активан као раније, а мал' те прилике после женидбе нису биле још повољније него ли пређе. И не само то, него касније видимо где Милутин још излази у два маха као византијски савезник, те активно помаже да се одржи Источно Римско Царство. Може бити да је Милутин за овакав рад имао и својих унутрашњих разлога, које смо мало више наговорили, држећи их за оправдане, али је било пуно места и за незадовољнике да противну оцену бране. Цариградска је дипломатија, као и увек, и тада била вешта и препредена, и не може се порећи да у своме послу није успела. Успех је био не само с поља у томе, што је акција Милутинова донста заустављена, него поглавито унутра, у зебњама које су се јавиле ради реда у наследству, и с којима су, као увек, друговале националне политичке мисли, које се редовно јављају, кад се осети да политички утицај са стране како год омеће правилан развој народнога политичног напредовања. Ми не знамо потпуно шта је било предмет спора међу краљем Милутином и старијим му братом Драгутином, и међу најстаријим му сином Стефаном, по-

тоњим краљем Дечанским, али знамо да су ти спорови постали утицајем краљице Симониде и мајке јој царице Јерине, и да су последица некога обрта у политичкој радњи краља Милутина, који се обрт с те стране покретао.

Љ. Ковачевић је (у Годишњици III) израчунао да је буна Стефана Дечанског против оца му краља Милутина била 1310 у јесен, и да је завада краља Милутина с братом му краљем Драгутином, за коју мислим да је ваља приписати истоме извору, била 1312 после априла. Нема сумње да је на ово све рачунао турски вођа Мелекил, те да је његова буна, о којој краљ Милутин говори у горе наведеној повељи, могла бити или у исто време кад се Дечански с оцем свадио, или мало позније, на крају 1310, или у почетку 1311 године. Има још разлога који су Мелекила могли навести да у тај мах и он нешто за свој рачун почне. Устаник Мелекилов могао је бити у вези с кретањем турско-каталонских четника у Ливадији против тамошњих господара Француза, који 15 маја 1311 бише коначно сатрвени. У тај мах се, после застоја од 1308—1309, на ново осећаше извесно врење међу овим разбојничким елементима, којих је тада још једнако морало бити по јужним странама Источнога Римског Царства. Тада се некако и Халил вратио из Ливадије у Калипоље, тобоже ступајући у службу царску, само да би се града докопао; тада се на ново почеше пљачкања по Тракији од Дарданела до Црнога Мора. У тај мах у Цариграду и опет наста стискољ. Скоро две године људи у Тракији не могаху због турске напасти ни орати ни сејати; народну војску, због незадовољства у њој, нису смели ни сазивати, а у касама не бејаше новаца да се купе вајамници. У овим приликама се Андроник II обратио краљу Милутину за помоћ,¹ и ако се у исти мах неке помоћи нашао и у Цариграду. Ми ово прво тражење по-

¹ Nic Gregoras, Historiae, VII, 10.

моћи од стране Андроникове стављамо негде у 1312 (пре на крај), после измирења с Драгутином. Ј. Ковачевић је израчунао да је 1312, у вези с радњом на дому и око измирења међу Милутином и Драгутином, неком мисијом у Цариград путовао српски архиепископ Никодим. Том су приликом лако могле бити у питању разне грчке претензије, које је штитила краљица Симонида, или је могло бити питање о наследству за Драгутинова сина (пошто се може држати да се тада Стефан Дечански као прогнаник искључивао), и могло се тражити да се деца Симонидина, ако би их имала, искључе, или тако штогод. Прилике су биле повољне, и тада се у Цариграду могло добити што се год хтело. Српско, дакле, војевање против Турака у Тракији (или Великој Романији, како се у нашем оновременом краљевском акту назива) и на Калипољу, тешко је могло бити раније од јесени 1312, а могло је лако бити и 1313 године. О познијој експедицији, која се из ове изврзла, али која није била против Турака гусара и четника него против Османлија у Малој Азији, и о којој ћемо одмах после овога расправљати, краљ Милутин сам говори да је била **по не многа времена** иза овог првог војевања. Ту грчку експедицију против Турака Османована, у којој су и Срби суделовали, обично сви међу у годину 1314 по византијским белешкама. Та би се година потпуно слагала с нашим овде изложеним расправљањем, и по томе би се истим догађајем на неки начин посредно утврђивала и горе постављена хронологија за догађаје, који се у нашим изворима помињу, али којима година ни дан ничим нису обележени ни утврђени.

На послетку, пошто смо прилично осветлили разне појединости, по којима се може оценити политика краља Милутина према Турцима четницима, који су пљачкали јужне стране Балканскога Полуострва и утирали пут потоњој озбиљнијој турској најезди, да погледамо на ту политику у целини.

Јасно је као дан, како се краљ Милутин, за време тако дугога пустошења тих четника, држао неутрално, нити је где хтео да предузме какве мере против њих. Ни онако страховито нападање на Хиландар и на хиландарскога игумана Данила није могло Милутина да покрене из његове неутралности, јер је доиста тешко било довести у сагласност са српским интересима какво год предузеће против ових четника. Врло је карактеристично како је краљ Милутин примио хиландарског игумана, потоњег архиепископа Данила, и шта му је говорио, кад му је Данило изложио невоље и беде које су од тих разбојника свашле српску задужбину Хиландар. Краљ Милутин је управо напуштао Хиландар, саветујући Данилу да остане у Србији, док оно чудо само не прође. Али опет они новци, којима је Данило по Светој Гори против Турака и Каталонаца ратовао и од њих се на своју руку, преко најмљених војника, бранио, повративши се из Србије у Хиландар, показују нам иза леђа Данилових Милутина, ма да нам се о томе у староме животопису ништа не казује.

Кад су, на послетку, вештином грчкога солунског војводе Турци и Каталонци били узбијени, и кад су почели узмицати и чистити се из солунске области; кад је краљ Милутин с Карлом де Валоа закључио уговор против Андроника, и кад је Карло почео преко својих агената те људе за своју службу да наима и да их сменшта у Епиру, где су домаћи кнезови могли имати политику сличву политици српске краљевине — и краљу Милутину ништа није сметало, да један део тих турских чета у своју службу прими и у Србији смести. Тек после, пошто су сви који су имали интереса да се врха Источно Римско Царство, и Карло де Валоа и Млени, дигли руке од тих људи као од крајњих разбојника и несрећника; кад су се и они у Србији настањени против самога Милутина дигли, мислећи зар да ће у Србији моћи чинити

што њихови сународници чине у цариградском царству, краљ се Милутин дигао против њих. Али у овај мах он се дигао да војује против њих свуда, и у Србији и у Источном Римском Царству, и да их с лица земље истреби, као што је, за тај мах, и учинио.

Не може се превидети да су вође турско-каталонских четника, за првога полета и за снаге своје, управљале свој покрет искључиво против Источног Римског Царства, и да су се старале да буду у љубави са свима околним балканским државама, природним противницима који су се од распада царства само могли користити. То је узрок, што се и краљ Милутин према њима држао неутрално докле је год могао, и докле их његови савезници и пријатељи нису били напустили. Забележено је, да су Каталонци, првашњи вођи тога четничког рата, нудили савеза Бугарској, али да до савеза није дошло. За Србију се тако што не зна, и ако је позније, после одступа каталонских вођа, један део Турака стао у српску службу и населио се у Србији. Све то показује разговетно, како је краљ Милутин хладно и мирно пратио ток догађаја са свога српскога гледишта, рачунајући, као што су и остали рачунали, да сваки непријатељ цариградског царства ради за српски рачун и онда, кад се Срби с истим и не могу баш активно удружити, из различитих разлога онога тренутка.

Али кад је дошло време да краљ Милутин и непосредно дигне руке на те турске четнике и у Србији и у Тракији на Дарданелима, с енергијом која је и својствена људима који пре сваке акције толико размишљају, он и сам није слутио куда та борба води, ни где ће се ни кад она зауставити. Срби Милутинови, који су први ратовали с Турцима четницима по јужном приморју Балканскога Полуострва и с Турцима Османовцима у Малој Азији, нису знали како треба ни имена својим непријатељима.

У одељку који за овим следује видећемо какав је правац, међу тим, узело развиће нове турске османовске државе у Малој Азији, и какав је положај та држава почела заузимати према Источном Римском Царству. То ће нам требати у толико више, што се, из горе описаних сукоба по јужном приморју Балканскога Полуострва, развила потреба новог рата с Турцима Османовцима у Малој Азији, где су српске чете и опет ишле да Византинцима помогну узбијати тога новог непријатеља.

IV

ОСНОВАЛАЦ ТУРСКОГ ЦАРСТВА ОСМАН И СРПСКИ КРАЉ МИЛУТИН ЈЕДАН ПРЕМА ДРУГОМЕ. ОСМАНОВО ПРИМИЦАЊЕ К МРАМОРНОМ МОРУ. РАТОВАЊЕ СРПСКИХ ПОМОЋНИХ ТРУПА С ТУРСКОМ ВОЈСКОМ У МАЛОЈ АЗИЈИ. ТУРЦИ ОСВАЈАЈУ БУСУ.

Свршетак XIII и почетак XIV века показују занимљиве историјске појаве у Цариграду и близини његовој, на Балканском Полуострву и у Малој Азији.

На три места, у Источном Римском Царству, у Османовој Турској у Малој Азији, и у Србији, бележе се скоро једновремено три владоца дуге владе, али различите судбине.

У Цариграду се влада Андроника II продужила од 1282—1328 с извесним малим променама; у Србији је владао краљ Милутин од 1282 до 1320, а у Малој је Азији, у скоро основаној турској држави владао Осман од 1281 до 1326 године. У једно исто време бележе се четрдесетогодишње владе три знатна владоца у три државе, које су политичком игром напретка, назатка и надметања једна за другу биле неодступно везане. Да прегледамо оште њихове карактеристике.

Ни отац Андроников Михаило Палеолог, који је основао династију Палеолога, није као владалац заслужио похвалу историје, макар да је под његовом владом срушено Латинско Царство и Грцима повраћен Цариград. Заузевши престо преваром, једнако је зебао од издаје, и провео је век страхујући од побуне. Тога ради је пустио да пропадне народна властeosка војска; а из династичног неповерења распустио је граничаре или крајишнике у Малој Азији на границама царства, и тиме управо цар-

ство с те стране разградио и изложио га турској најезди. Његов син и наследник Андроник II, био је покрај свих погрешака наслеђених од оца, још и лакомислен, вероломан, суров, и сврх свега плашљив и сујеверан, што се у оца му није налазило. Непрестано се заносио око црквених послова, и оборио је не мање него девет патријараха за време своје владе.¹ Источно Римско Царство, васпостављено 1261, али и простором и финансијском снагом много слабије од онога које је 1204 пало, није напредовало ни под Михаилом; под Андроником II, сином његовим, оно се само све више крњило и ронило како са севера освојењима краља Милутина, која су 1299, удајом Симониде кћери цареве, обустављена, тако и с југа нападима Турака Османоваца. Мало више описане сцене из Источног Римског Царства, из којих се види како је у самој околини Цариграда тешко било одбранити се од хиљаду две турских ратника, показују потпуно очевидно, да се 1261 обновљено Источно Римско Царство журним кораком упутило коначноме своме распаду.

Кад ово имамо на уму, па прочитамо једно место у биографији краља Милутина у Цароставнику, то нам се место неће показати претерано. Животописац из Цароставника, описујући успехе првога рата Милутинова против Источног Римског Царства (1282), казује како су грчка властела, изагнана Милутином из освојених земаља, говорила своје цару: „Државни цару! Ми слуге твоје „велимо ти, ако му се (т. ј. Милутину) на скоро не освештиш, и твојом га снагом не отераш од крајева славне „твоје државе, у истину ће потегнути и на саму главу „славнога ти царства, толико се узвеличао!“² Уменини и довитљиви дух Милутинов, као што и други докази сведоче, доиста је полетао далеко да пронесе своју и својега народа славу. Осем многих цркава по својој земљи, он је први почео дизати задужбине и у Цариграду, у Со-

¹ C. W. C. Oman, The Byzantine Empire, London, 1892, 315.

² Ђ. Дашчић, Животи краљева и архиепископова српских, стр. 109.

луну, у Јерусалиму. Није ли тиме и на то ишао, да славу и богатство српско унесе у обадве столице грчке?

Његов животописац описао је доста опширно ове његове задужбинске послове, из којих се види ширина мисли и погледа, каква се дотле није виђала на српском престолу. »И у самом граду Цариграду, говори Милутинов животописац, сазда божанствену цркву на месту које се зове Продром, давши безбројнога свога блага, и начини ту многе дивне и прекрасне палате, и уреди ксенодохије, што ће рећи болнице,¹ и ту намести велику множину кревета за одмор болесницима, простревши по њима меке постеле. И ако би ко био у каквој болести без икакве наде, нареди да се свак води к онако намештену кревету. И покупова у грчкој области многа изабрана села, и приложи их тој ксенодохији, да би се приходи од њих ту трошили. И изнађе многе веште лекаре, и даде им много блага, колико им је год требало, да без престанка стоје над оним болесницима и да их лече. Уз то још посла и своје знамените верне људе, који ће обилазити болеснике и чинити им што им је од користи, да ником од болесника не би што неповољно било, него да му се може дати што би заискао. — — А кад би који од таквих болесника излечио се и пошао својим путем радујући се, и други би на његово место болестан дошао, онет би тако исто био милостиво дочекан и надгледан, као што се све до данашњег дана непрестано чини на велику и дивну похвалу и помен овога благочастивог краља Уроша. Јер се на томе месту, код светог Продрома, као што је овај благочастиви за свога живота установио, и данас сваки дан износи на врата изобила вина и хлеба и других различитих јела, те се довољно даје убогим и странцима и свакоме који је у потреби. — — И у Солуну граду подиже такође царске дворе и начини цркву у име све-

¹ Ксенодохија је управо болница, али смо ми овде оставили као што је стари писац превео.

»тога архијереја Христова Николе, и цркву у име светогота мученика Христова Ђорђа. И како је прво место рукоположења нашега светог господина кир-Саве у том граду од некога времена опустело и поробило се, он га обнови и украси, и сам још боље од темеља диже, и начини многе дивне палате, и то место испуни свима разноструким часним потребама, тако да је довољно да кажем да су сви који су ту становали имали свега у довољству што би коме затребало. И ту много приложи свога безбројнога злата, да то место никад ни до сад не оскудева ни у чем. И такође накупова много села и метоха, те их приложи к томе месту, утврдивши да све буде непоколебљиво у блажени његов помен и до дана данашњег. *И у свима околним земљама и царствима разгледа се велика богољубивост и смиреност овога благочастивог; и свак, мали и велики, слављаше Христа Бога не малим хвалама и благодарношћу, преузносеху овога богољубивог.*»

Тек после овога побраја животописац Милутинове задужбине по Србији. На пошто је и то изређао, изриче му похвалу, која, ако и јесте риторска, и опет заслужује да се овде у целини изнесе. »Али чујте још, вели животописац, дивно и преславно Божије милосрђе, како је све то чинећи, ни га кад напуштајући, *онет непрестано мислио на своје отачаство као свети Димитрије,* и како је овај блажени и кротки врлипама и силом и крешћу, коју му је Бог у награду даровао, толико постао чувен, да су се сви цареви и *цогани варевари*¹ бојали кад се само помене име његово. Јер као што се Александар, македонски цар, на земљи својом силом прославио, тако се и овај блажени прослави у Богом дарованој му држави, и требало га је видети у часној његовој слици и храбрости и јунаштву и опреми царској, па дивећи му се рећи: витез си нада све силне царева, о силни краљу, да се с многим премудрошћу

¹ Овим се, без сумње, мисли на Турке.

»прича твој непобедни војнички живот, да се сви диве
»Божјијој сили и помоћи блаженому. Зарад његове сми-
»рености и крепости и зарад његова добродетељнога жи-
»вота, толико се удостојио заштите и одбране, да је ди-
»вота слушати, а страхота разумети. Јер је чудно, кад
»се цар с иноплеменим царем састане, па опет постигне све
»што хоће!¹» Последњом реченицом животописац, без
сумње, хоће да похвали ауторитет и дипломатску вештину,
коју је Милутин умео развијати у преговорима са стра-
ним владоцима.

А мало даље, где приповеда о Милутиновој експе-
дицији на Калипоље и о њеном успеху, животописац
завршује речима: *»И прекоморски цареви и земље² имали
»су да се диве како Бог потпомаже и слави овога бла-
»женога! Јер Бог не заборава што је овај блажени много
»прилагао светим црквама и немоћнима, и ти га приложи
»не мало прославише, тако да се указивао непријатељу
»страшан, и да су му се сви дивили.³»*

По хронологији животописа ова радња пада управо
у почетак XIV века. Иза ове оцене политичке радње
Милутинове, у којој има шта остати и кад је знатно ума-
њимо, животописац приповеда нереде, који су међу 1305
до 1313 развијале каталонске, а по том турске чете по
Источном Римском Царству, по том помоћни рат против
османовских Турака у Азији, а за њим зидање манастира
Бањске, главне задужбине Милутинове. Кад се све то
узме у рачун, биће очевидно да су Милутинове задуж-
бине по Цариграду, Солуну и Јерусалиму имале и поли-
тични задатак, у оним приликама са свим добро иза-
бран. И није ли природно, да је уз онако стање и уз
онакога владоца у Цариграду и у цариградском царству,

¹ Ђ. Дашчић, Животи краљева и архиепископа српских. Загреб
1866, 134—136; 140—141.

² Видети се познате како се ове речи тичу Мале Азије и Османов-
ског Турског Царства.

³ Ђ. Дашчић, Животи краљева, 145—146.

растао и подизао се на Балканском Полуострву глас Ср-
бије, која је овако била управљена и која је кроз толико
дуго време имала тако довитљива и умна владоца?!

Међу тим на реду је да погледамо шта се спремао
на другој прекоморској страни Цариграда у много непо-
среднијој близини и у околностима са свим другојачијим од
оних што још једнако владаху на Балканском Полуострву.

На тој страни, по Малој Азији и по пределима нај-
ближе онамошње области Витиније, владалац нове тур-
ске државе Осман, трећи дугогодишњи сувременик цара
Андроника II и краља Милутина, продужавао је стално
свој организаторски рад у оснивању новог царства. Ос-
ман је у многومه био налик на краља Милутина, само
што се његова воља налазила у приликама, у којима се
сталније могла окомити на одређени један задатак. Осма-
ново је правило било да ради тише, али сталније, и да
управља ширење своје државе к приморју Мраморском
и Босфорском на јужној страни Цариграда. То се пра-
вило оснивало на дубокој мисли, да се у тим пределима
налази кључ за освојење и уједињење свију јужних ту-
ранских држава. Без такога општенароднога успеха, њему
је тешко било ударити на једноверне и једнокрвне ту-
ранске државе по Малој Азији.

Каталонско-турско и по том само турско четовање
по Македонији и Тракији међу 1305—1313 и освојење
Калипоља, које је турски четобаша Халил негде око 1311
на превару извршио, ишло је у све рачуне Османове
како боље бити може. Истаћи ћемо најпре како је раз-
лом Каталонаца с царством у 1305 години Османа опро-
стио ратника, који су војујући против њега, многу му
штету нанели. Дезорганизација византијских провинција
у јужном приморју Балканског Полуострва, која је овим
каталонско-турским четовањем или извршена или обело-
дањена, била је проста спрема за даље радове и планове
Османове, спрема, која њега, међу тим, није стала нити
труда нити трошка. Последице онога пустошења ишле

су у прилог свакоме ко је имао рачуна да се шири на рачун Источнога Римског Царства. Турски четници, који су у тим војним пустоловствима по Балканском Полуострву учествовали, били су ртници потоњих правих турских освајача, и њихово искуство није могло да касније не послужи Османовим војводама. Али опет зато не треба заборавити да су ови турски четници радили као прости најамници, за свој рачун и о својој глави, да их, по свој прилици, највећи део није ни био из Османове државе, него из суседних му јужних туранских држава, које су после пропасти Иконијског Рум-Султанства, допале потпуне анархије, и да Осман није управљао њиховим радом, ма да је увек био готов да се њиме послужи.

Османова радња кретала се у овај мах одсудно к Мраморном Мору и Босфору и ка градовима који су представљали и бранили тамошње приморје. У тај мах Осман је управо озбиљно започео освојење Витиније и њених главних места Брусе, Никеје и Никомидије. У пространој области, која се пружа по малоазијском приморју око ових места, и у којој је било још много мањих градова, није тих година било боље него на другој страни мора, у приморју Тракије и Македоније. Осем градова и њихове околине, готово ништа друго Византинци држали нису. Османове чете пустошиле су и заузимале сва поља и жупе око градова. Грчко становништво тих крајева бежало је к приморју и ка градовима. Турске су га чете често застајале на жетви и по пољима, те није имало кад ни у гомилу да се скупи, а камо ли да се брани. У Никомидији (данашњем Исмићу, 80 километара јужно од Цариграда) сваки дан су се могле видети гомиле тих сељака, прогнаних турским халакањем, где се на одмор смештају с останцима свога имања, обливени сузама. У граду самом, у вароши, и у околним варошицама једва их се најмањи део могао сместити. Гомилама су стајали по пољу и по обали морској, у вечном страху да их тур-

ски коњаници и ту не нађу. Погледи тих људи једино се окретаху ка Европи, где су мислили да их чека мирнији станак, а и не слушаху да ни тамо нимало боље није.

Оваким су начином Османови Турци заузели у ствари сву Витинију до мора и до Босфора осем градова и утврђених места. Осман се и с тим задовољавао, чекајући кад ће му доћи погоднији моменат, да и на главне градове удари и тиме освојење оконча. Да му пак успех не би остао само четнички, Осман се није задовољавао што су му чете земљу на тај начин плениле, него је од заузетих жупа градио око градова тако рећи растурене пољске и сеоске војничке станове, делећи заузету земљу међу своје коњанике (спахије), препоручивши им правду и мир према онима који се коначно покоре. Осман је добро рачунао, да је то једини начин не само да обезбеди државину освојене земље и да је споји са својом државом, него и да заустави пљачкање, пустошење и злостављање, на које су његови војници, по природи својој, и сувише били навикнути. Осман је као државник добро знао, да му држава нема никакве користи од пустих села и опљачканих земаља. Тога ради је и везао за те своје намере лични интерес самих војника. Тиме је, с друге стране, истицао се народу као носилац сталног мира и сигурности. И пошто то већ никако нису могли обезбедити византијски цареви, конзервативни дух масе почео је служити Осману и његовим плановима зарад личнога интереса како победника, тако и побеђених. Било је још тада грчке властеле из Витиније, која су као у нас босанска властела, зарад части и својих земаља и добара, добровољно се покоравала новом стању и измиривала с њиме, па се и турчила. Западно од Брусе, на неколико сати, има река и предео који се и сад зове Михалч. По обичају, којим су се Турци и иначе служили, тај предео носи име по властелину Михаилу Кијезу, који се на поменути начин наравнао с Османом, па се и потурчио. Његови потомци су под именом Михал-

огли заузимаху кроз више векова једно од првих места међу господом турскога царства. Тако су исто добровољно признала власт Османову и хришћанска властела, која су господарила Леџки и Ак-хисару, варошима које се налазе источно од Никеје, на Сакарџи.

Око године 1308, онда баш кад се каталонско-турско четовање у Македонији примицало к своме крају, Осман се крене на озбиљније освајање северне Витиније и њених главних градова. Тада се Осман опет појави пред Никејом, спусти се у мудањски залив изнад Никеје, утврди турску посаду на острву Калолимија супрот мудањског залива у Мраморном Мору. Дотађају га упуте на Брусу. Грчки градски заповедник из Брусе, Хадријан, склопи године 1307 савез са заповедницима још четири града из околине брусанске, са задатком да заједнички ударе на Османа и да га једним ударцем, ако је могуће, слома. Али је Осман био на опрезу, и изазове битку пре него што су његови непријатељи ради били. Победа остане на Османовој страни, Хадријан се спасе бегством у Брусу, један од његових савезника погине у боју, другог Турци заробе и обесе на погледу његова града. Та два града падну Турцима у руке, а и с трећим су, западно од Брусе, скоро били готови. Тада су ипак и родна поља и жупе око Брусе издељена у спахилуке Османовим људима. Тада је у Османове руке пала сва готово жупна земља северно од Брусе, све на запад до мора и до језера Аполоније. Тим је град Бруса остао оцепљен од мора и од непосредних веза с Цариградом. Што на овакав начин не беше спојено с Османовом државом, оно је и даље било изложено свакојаком пустошењу и злостављању.

Па ни тад, око 1308, Осман се још није одлучивао да што почне против Брусе. Још се није осећао довољно снажан ни да на град удари и да га узме јуришем, ни да га опколи редовном опсадом. Али тога истога рата узме у околини више градића у брзо једно за другим или на предају или после кратког отпора. Је-

дан градић Кувуклија или Лублуца на Олимпу падне му у руке издајом. Северно од Брусе узме Коца-Хисар, предњу стражу Никеје, после јуначке одбране и покоља услед турске победе. У Коца-Хисару стане се сад спремати све што треба за опсаду Никеје, и тај град је дуго времена био стража турска према Никеји, као што је позније град на Авали био према Београду. Освојење је одакле ишло даље правце к Црном Мору и Босфору. Последак је био, да је у свој Витинији већ мало што више остало него Никеја, Никомидија и Бруса, окружене из окола турским посадама.

Док се Осман овим освајањима и ширењем своје државе к северу бавио, на југу су се његове државе извршиле промене, на које су Византинци у својој невољи рачували, али које Османа, као што изгледа, ничим нису изненадиле. У државама селџуковског султана Ала-Бдина, некадашњег Османовог суверена и заштитника, у Коњи, утврди се 1307 Гасан, хан персијских Монгола. Увек су, све до после заузећа Цариграда, предели око Коње (рум-султанство, Караманија), некадашње средиште старијих од Османоваца селџуковских Турака, осећали суревњивост према млађој севернијој држави Османовој, и често су тамо турски претенденти налазили присталица. С тим су рачували и Византинци и остали турски непријатељи из Европе. У овој неприлици и цар Андроник Старији обрне се на ту страну, да у савез против Турака увуче новог монголског хана из Караманије, и да га упути да на Османа с југа удари. Да би то боље постигао, понуди Гасан-хану за жену своју незакониту сестру Марију. У Византији се много рачунало на ову помоћ, и као да се мислило да је главно уздање тај ударац с југа, који се дипломатијом спремао, те се није ни водила велика брига за одбрану градова у Витинији. Монголи се заиста крену, али се задовоље само с једним упадом, у ком су пропали несрећно. Осман је одбрану јужних својих граница био поверио своме сину Оркану,

који је спреман чекао да нападне Монголи. Они ударе на град Караца-Хисар на тој страни, продру у варош, до под саме градске зидине, опљачкају трговце које су онде затекли, али Оркан долети из Ески-Шера, сукоби се с њима, и разбије их код варошице Ојнаша, многе им старешине зароби, а остатак претера натраг преко границе.

Ово је ситуација, која је Византинце принудила да озбиљније помисле на одбрану притешњених витинијских градова, и која их је упутила да се обрате опет на краља Милутина. Њихова је игра била, да јужнога и севернога свога најозбиљнијег непријатеља једнога с другим у сукоб доведу и заваде, како би они сами, у средини међу њима, могли даље још коју годину мирно животарити. Како смо напред видели, краљ Милутин им је око 1312 већ помогао да спасу зватан дарданелски град и тракијско приморје од Турака четника, који су се у њему преваром били утврдили. О овој новој помоћи, коју је Милутин против Османових Турака учинио, ево шта он сам казује у његовој хрисовуљи Хиландару о селишту Уљарима, коју смо у претходном чланку због Милутинове помоћи против турских четника у Тракији и у Калипољу већ помињали:

„Мало времена после тога (т. ј. буне у Србији на сељених Турака, о којима је мало више говорено) овај благочастиви и христољубиви цар, таст краљевства ми кир Андроник Палеолог, посла не мале молбе и наваљивања краљевству ми говорећи: Слатки и љубавни и свесрдачни сине државнога ми Богом царства! Од оних зломислених Персијанаца, што си их ти победно у богодарованој ти држави и на другим странама, колико их порази Божија помоћ у лицу крепости твоје, остала је још некоја грана, која држави царства мога врло велику муку чини, и много се борећи с њима, не могосмо им одолети. И ако време ухвати, од њих ће изаћи велико зло, које ме и саме главе може стати. Али знајући како

помоћу и потпором љубитеља твога Христа имаш умење да их са земље истребиш, и молим и призивам благочастиво ти и христољубиво краљевство, потруди се, да их што брже сметеш гњевом твоје јарости, те да од нас одбијеш велику њихову и сујемудрену охолост, и да се у ништа створе. И краљевство ми, чувши ове речи од таста својега цара грчкога кир Андроника, а за толику безмерну љубав његову према нама, у име свештедрого човекољупца Бога, у тројници јединога Господа нашег Исуса Христа, са помоћу угодника његових, светога Симеона и светога епископа¹ Саве, скупи на ново војеводства и војске богодароване ми државе и све домачедце и љубазне наше, и пошто смо све срцу нашем драге потребним речима и поукама посветовали и напустили, почастисмо их још многим чашћу и безмерним даровима што им је год било од потребе, и дадосмо им место себе нашега великога војводу Новака, названог Гребострека, примивши благослов од господина ми и оца архијенископа и од свега сабора српскога, те их отпустих на те незаконике Персијанце. А они као права чеда, с ревношћу и веселим ногама, залетеше се на те безбожнике, призивајући себи на победу помоћ творца и саздатеља владике Христа. И кад дођоше у државу царства грчкога, до града који се зове Ираклија, ту оставише своје војнике, и одоше ка светоименимом цару кир Андронику. А кад је цар чуо, да они њему тако иду у помоћ, обрадова се веома, и велико весеље начини зато што су дошли, и пошто их је љубазно почастиво, отпусти их у миру. И они тако уђоше у лађе и навезоше се преко Црног Мора. И како их је помоћ Божија управљала, пређоше ту пучину на миру и без штете, и извезавши се с мора, уђоше у ту саму Анадолију, у државу тих безбожника. И међу њима се отвори

¹ По завршетку, где се ређају: архиепископ, свештитель и свештеноначелница, и због тога што уз свештитель долази придев святи, писаним да свештитель онде зава превести са епископ, да не би изпало светога свештителя.

» велики рат не једанпут или двапут, по много пута. И
 » помоћу благога човекољупца Бога и светих његових
 » угодника одупреше се добро и победише их, секући
 » њихова нечастива тела као и траву пољску, те им по-
 » мен истребише до конца, а све њихово богатство и славу
 » што су скупили од много времена, узеше у своје руке,
 » градове њихове и станове им разрушише до основа, и
 » све то учинише по нашој вољи, помоћу Божијом и све-
 » тих његових угодника, ктитора српских, и пођоше на-
 » траг к нама са великом славом. Кад је васељенски цар
 » крп Андроник чуо да су они тако победили његове непри-
 » јатеље, приреди им сретанье с великом чашћу. И кад су
 » приспели к цару, многа радост би што су дошли, и цар
 » се с њима љубазно повесели, почаствова их многим по-
 » клонима, и отпусти их. И кад су приспели к нама, ми
 » са господином архијерејсконом, епископима, свештено-
 » начелницима и часним игуманима и са свима иноцима
 » и свим сабором српске земље прославише свештедрога и
 » премилостивога у тројци јединога човекољупца Бога
 » који чини дивна и преславна чудеса о нама грешницима
 » својих угодника ради.¹»

Цар Андроник II, који је у горе поменутој својој хиландарској хрисовуљи говорио о помоћи краља Милутина против Халилових турских четника у Тракији и на Дарданелима, говори одмах за тим и о овоме рату, о коме чуемо речи хрисовуље краља Милутина. Занимљиво ће бити, да овде у целини саопштимо тај одељак из те грчке царске хрисовуље. Као што је и природно, хрисовуља представља тај рат с Турцима у Малој Азији као последицу хришћанског српско-византијског успеха против турских четника у Тракији. Знаменита је та веза у осећањима и у радњи с више различитих страна. „Пошто пак поменути непријатељи — говори хрисовуља —

¹ Љуб. Стојановић, Споменик III, 22—23. Исти текст се чита у Дашкову Цароставнику, Даничићово издање 146—148 ослабљен још јачом фразаологијом.

» са свим пронадоше или изгибоше, и тога ради се по-
 » диже грдно узнемирење у Турској (Персији), те се са
 » свих страна војека подиже, и наша (источно-римска)
 » војска пређе на ону страну против Турака. И у
 » томе је рату опет учествовала друга помоћна срп-
 » ска војска, не незнатна, која је с нама прешла на ону
 » страну. И како сам ја над том војском био старешина,
 » овај прељубазни (краљ) не хтеде пристати на нашу ко-
 » манду, него да војујемо сваки за се против непријатеља,
 » и они (т. ј. Срби) да се самостално с њима бију или
 » нама да помажу. Хоћаше (краљ) и собом да пође на
 » ту војну, и веома то рад бејаше, и жељаше. Али како
 » то не могаше бити (јер се не могаше сматрати ван сваке
 » опасности да се он од својих одваја и на страну креће),
 » све остало он није одбијао, него је чинио и с најбољом
 » вољом и колико је год потпуније могао.¹»

Наши писци, који су до сад говорили о овоме помоћном рату српском против Турака у Малој Азији, обично није познавали шта је о томе оставио у поменутој својој хрисовуљи цар Андроник. И како до скора ни Милутинова хрисовуља није била позната, држали су се онога што је познато из Цароставника. По томе извору сви су мислили да се прича тиче само рата с Турцима у Европи. Тако Иван Павловић узимље да су то биле две експедиције на Калиполе.² Љ. Ковачевић³ није ни уносио питање у расправу, пошто му оно није било предмет, него се само користио Миралтовом Византијском Хронологијом, да експедицију Новака Гребострека веже са годином 1314. П. Срећковићу, који је о овоме опширније писао⁴, не пада ни на памет да мисли против кога је и где радила ова експедиција Новака Гребострека, него због тога што се најпре говорило о помоћи Милу-

¹ Jus graeco-romanum. Pars III. Editio C. E. Zach. a Liegenthal. Lipsiae 1857, стр. 650.

² Житија краљ српских Гласник 2-ог одељ. VI, 231—232.

³ Годишњаци III, 393.

⁴ Историја српскога народа, II, 247 и д. и 261 и даље.

тиновој против турских четника у Калинољу, везује и ову експедицију с ратовањем тих четника, те по његовом излагању изгледа да је Повакова експедиција гонила Турке из тракијскога и дарданелског приморја. Старији историци турски, Хамер и Цинкајзен, никако и не помињу ову експедицију, ваљда зато што о њој ништа не говоре византијски историци. Херцберг (држећи се по највише Хофа), већ помиње с годином 1314 помоћну војску краља Милутина и њено војевање против Османа и његових Турака, и то у вези с акцијом новог монголског хана из Коње, коју смо ми мало више поменули. Али и Херцберг, према потреби свога дела, помиње ову експедицију само у неколико речи, те и ако тврди да је српска и монголска војска радила у грчку корист против Османа, не казује да ли су Срби и Монголи радили против Османа у исти мах (Срби са севера у Витинији, а Монголи с југа из Караманије), или једни пре, а други после. При оскудним изворима, а може бити и при непотпуној грађи која је мени под руку дошла, тешко је тачно расправити ово питање. Али мени се чини, да су се догађаји одмотавали оваким редом.

Рат Османов по северној Витинији, којим је ишао на то да заузме приморје и да из далека, по плану којим су се Турци у почетку стално служили, опколи витинијске главне градове, Брусу, Никеју и Никомидију, вршио се 1307, и поглавито 1308 године. Прилике, које су тога времена биле у јужном приморју Балканског Полуострва, необично су згодно помагале Осману. Пошто се баш у тај мах оснивало монголско ханство у Коњи, и пошто је европска страва Источног Римског Царства сва била разривена турско-каталонским четама; пошто је и краљ Милутин, и тада и 1309, био у везама с Карлом де Валоа и његовим агентима; пошто је и даље краљ Милутин имао посла и код куће најпре са сином Стефаном, потоњим краљем Дечанским, а по том с братом Драгутином, и на послетку са својим турским насе-

љеницима у Македонији, што се могло протегнути до у 1312 годину — то би било најприкладније истини, да су Византинци у то време, између 1309 и 1312, кушали да узбију Турке монголском диверсијом с југа из Коње. Као што смо напред видели, та диверсија није помогла. Међу тим се положај на Балканском Полуострву сам собом и поправио и покварио у исти мах. Покварио се, што су Халилове турске чете из Јеладе, примајући се тобоже војничке службе у царства, на превару заузеле Калиноље, и у тај мах, око 1312, на ново почеле пљачкати Тракију од Дарданела до Црнога Мора; поправио се, што се радња агената Карла де Валоа растурила, и што се Милутин са некадашњим Халиловим другом Мелекилом завадио и уништио га. Ништа више није сметало, да се у Цариграду свему чине невешти, и уз честитање Милутинових успеха да од њега помоћ потраже. Успех савезничке српско-византијске војске у Тракији и на Дарданелима, оснажио је те одношаје, али је раздражио поновно ратно стање с оне стране мора, у мало-азијској Витинији. Цару Андронику није остало ништа друго, него да јучерашњег савезника, свога зета а српскога краља, позове на ново да заједнички расправљају и оно што се из њихове јучерашње радње даље замело. Тако је мало по мало Србија краља Милутина увучена да својим оружјем и крвљу својих синова у Малој Азији расправља питање: хоће ли у северној Витинији остати турска или грчка власт. Дипста се ваља дивити вештини византијске дипломатије, која је, и без војске и без средстава, знала стављати у игру за одбрану својих интереса и туђе војске и туђе новце, час с једне, час пак с друге стране.

Пошто су овде први пут овако разјашњени догађаји, о којима је реч у горе наведеним споменицима, неће бити неумесно, да се на те споменике вратимо, те да их још боље расправимо.

Прво ћемо узети на око разлику којом се у хрисовуљи краља Милутина карактеришу две краљеве ек-

педиције у помоћ цару Андронику, прва у Романију и на Калипоље, а друга у Анатолију. Неколика етнографско-географска разјашњења разбиће са свим таму која је сад изнад тих политичких послова с почетка XIV века.

Ево како о првој експедицији говори животописац у Цароставнику, који нам је о њој опширнији извор, пошто сам краљ Милутин у својој хрисовуљи ту експедицију само узгред помиње.

„Он (краљ Милутин) као mudar и вешт човек, који „пушта јастребове на оне што беже, посла тамо своје „сроднике и дворане,¹ непрестано призивљући помоћ Божију. Они као покорни синови, слушајући својега че- „дољубивог оца и господина, одоше у ту Романију, и „хотећи да не постиде овога блаженога, и тамо учинише „што су хтели од ових поганика, тако да од њих ни „живе душе на слободу не умаче; градове им до темеља „разорише, а себи приграбише оно што су они у вели- „кој множини, а по неправди скупили.“

Са свим другојачије говори о експедицији у Анатолију сам краљ Милутин у својој хрисовуљи.

„И краљевство ми, чувши ове речи од својега таста, „цара грчкога, кир-Андроника, *скупи на ново војеводства* „и војске благодароване ми државе, и *све домачедце и* „*љубазне наше*, и дадосмо им *место себе* нашега вели- „кога војводу Новака, названог Гребострека, примивши „благослов од господина ми и оца архиепископа и од „свега сабора српскога, те их отпустих на те безаконике „Персијанце (т. ј. Турке).“ Писац животописа у Царо- ставнику, који је ову хрисовуљу употребио, помиње још да су с војском пошла „великоименита властела српска.“ По томе се у хрисовуљи говори како су дошли до града Ираклије „у држави царства грчкога“, како су велики војвода и властела отишли на поклоњење цару Андро-

¹ У оригиналу: *својего сродњества и хрисовуљни.*

нику, како су се вратили у Ираклију, и ту војску навезли на лађе, прешли „Црно Море“ и ушли у „саму ту Анатолију,“ у државу безбожних Персијанаца, и како се ту отворно „велики рат не једанпут или двапут, него много пута.“ Толико о овој другој експедицији говори краљ Милутин, који прву засебице тако рећи и не помиње.

Онамо, дакле, Романија, којим су се именом кроз сав средњи век звали јужни делови Источнога Римског Царства, па се и до данас, нешто потурченим именом Румелија¹ зову; овамо пак Анатолија (Анадолија), којим се именом од вазда означавала Мала Азија, па се и данас означава. Краљ Милутин, дакле, и његов животописац сами кажу, да је прва експедиција ишла у Византијско Царство у Европи, а друга у „Персијско“ Царство преко мора у Малој Азији (Анадолији).

Даље видимо да је прва експедиција била незнатна, с мањом војском. По тексту би се могло мислити да је у њој учествовала нека као гарда краљева, којом је заповедао неки краљев рођак и краљевска дворека властела. Из бележака Нић. Гргура знамо да је у тој помоћи било 2000 коњаника. За другу пак експедицију краљ Милутин сам каже да је за њу скупио *већу војску* из Србије; да је за то примио благослов од „господина и оца архиепископа и свега сабора српскога“; да је пред њу поставио знамениту властелу, и дао јој, место себе, *њиховог великог војводу (великалго војководу нић)*, Новака Гребострека. Под „сабором српским“ може се мислити тако исто на архијерејски синод као и на скупштиниву веће властеле. Ова нам прича у једно открива да је краљ Милутин имао две војске, једну на свом расположењу (најамничку), под командом својега неког рођака, а другу земаљску, властелску, која се скупљала, при већој потреби, по закону и по обичају, кад је прави рат. У тај

¹ Рум-или значи турски грчка или римска земља. Види о томе више у мојим напоменама и тексту турскога географа Хаши-Калфе, који је изашао у Споменнику XVIII Српске Краљевине Аналимце.

мах, дакле, кад је ваљало ићи у Анатолију преко мора, на безбожне „Персијанце“, није већ била двољна његова дворска краљевска војска, него је ваљало, као у прави рат, послати земаљску војску с властелом и великим војводом на челу. Ово је све и јасно и потпуно разговетно. И где се прича о дочеку, који је цар Андроник II спремио војводама, о чему такође при првој експедицији нема ни помена, спомиње се како се цар Андроник обрадовао „што му иду у помоћ.“ Та се карактеристика потпуно слаже с оним што је мало пре наведено.

И сам долазак близу Цариграда и поклоњење властеле и војвода цару Андронику заслужује и пажње и објашњења. Како је долазак туђе веће војске често изазивао неприлике и сплетке, византијски су политичари вазда гледали да така војска и не улази у Цариград, ако само може бити. У овај мах, како је краљ Милутин хтео да свесрдно помогне цару Андронику, и није имао никаквих задњих мисли против царства, као да је он сам издао потребна упутства својим војводама. Војска је путовала сухим, по свој прилици некуда преко Сера, и одакле јужним путем цариградским, и дошла је, како краљ Милутин сам у хрисовуљи говори, до Ираклије. Ту су војводе, по тексту, оставиле војску и отишли к цару Андронику (у Цариград, и ако се место не помиње). „Чувши цар, вели се, да му иду у помоћ, врло се обрадова, и ради њиховог доласка начини велико весеље, и љубазно их почастивши, отпусти их с миром.“ Исто тако је било и по повратку, само што се не каже као за први пут, је ли се војска одвајала од војвода, или је, као што би се могло по тексту мислити, војска дошла на јужну обалу према Цариграду, и ту се превезла на другу страну. Али би то било домишљање, које се већ самим текстом не да на чисто потврдити.

И као год што се другојачије прича о састављању и скупљању ове помоћне војске, тако се другојачије

прича и о њезином војевању. Текст каже: *велицеј рати бивши между има не јединоју или двасти.* И тим се каже да је и задатак ове помоћне војске и непријатељ њезин био са свим озбиљан.

Ко је, дакле, могао бити тај непријатељ; ко су били „Персијанци“, о којима говори наш споменик?

Кад ближе испитамо места која се наводе у тексту, то ће нам се казати само, а тим ће се самим објаснити и све оно што је необично у географским и етнографским назвањима.

Ираклија, која се прва спомиње у тексту, треба по самом излагању текста да се тражи на путу из Србије у Цариград, у приморју с ове стране Цариграда. На сто километара западно од Цариграда, на вршку једнога рта којим се, почињући од Сививрије, земљиште у море увлачи, има и сад варошица *Ерекли*. То је Ираклија, о којој говори краљ Милутин. Цара Андроника хрисовуља помиње како је и српска војска *прешла преко*. С тим би се местом то најзгодније подударало, јер се ту, како краљ Милутин говори, српска војска укрцала у лађе да се превезе преко „Црног Мора“. Ово последње назвање изазива донекле забуну због несагласности са географском терминологијом која је данас у обичају. Али старија географска терминологија, на коју овде треба поглавито мотрити, брзо ће нас извести из забуне. У старијем се грчком језику Црно Море звало просто Понтос *Πόντος* (латински *Pontus Euxinus*), т. ј. море, а Мраморно Море Пропонтид (*Προποντις*), што би, прилагођено на нашу терминологију, гласило толико колико Предње Море. По томе се војницима и војводама краља Милутина Мраморно Море могло чинити то исто што и Црно Море, пошто је оно у ондашњем грчком језику у главном исто назвање имало. Пут пак из Ираклије, којим је море ваљало „прећи“, водио је правце не у „Персију“ ни међу „Персијанце“, него у Османову турску државу у Витинији. Управо југоисточно од Ираклије, на јужној страни

Мраморног Мора, налази се острво Калолимни, са свим насрам Мудањског Залива, где се Осман још од 1308 утврдио био. Потпуно јужно насрам Ираклије налазе се поља која чине западну границу старе Витиније. Тим пољима се воде са северних и западних застранака витинијског Олимпа стачу у море, а по њима су, у старије време, и путови из околина Бруссе излазили на море. Као што бива на рекама, да се два места на две обале, где је скела, зову истим именом, тако се и овде на јужној обали Мраморнога Мора, на ушћу Михалича, једно село и сад зове Ерекли, што би опет водило на Ираклију. Мало даље је од мора Балабанцик, где је касније (око 1317), по свој прилици после овога савезничкога српско-турског војевања, Осман сазидао град, у намери да Бруссу одсече од комуникације с приморјем. Мало даље к западу, скоро правце к југу од Ираклије, пристаниште је и варошица Пандерма (Бандрма). Ко се коле упозна са положајем и међусобном везом ових места, по самоме помену Ираклије неће већ моћи сумњати да је помоћна Милутинова војска зато и дошла само до Ираклије, а не где ближе до Цариграда, што је требало да се ту искрца за мало-азијску страну и да војује против Османа и против његових Турака. А ко је год читао византијске историке у оригиналу, знаће да се у њима Турцима редовно даје час име Турака час Персијанаца, зато што су се они од персијских страна у предњу Малу Азију доселили, и што су се и носили као што се носе Персијанци.¹ Тиме се потпуно објашњава, да због имена Персијанаца не треба тражити праву Персију, и да се војевање, започето по Тракији, и приморју дарданелском,

¹ Не би требало ни околино места губити побијајући ову погрешку. Али кад је већ учињена, напоменућу овде да рата с правим Персијанцима и у правој Персији није могао ни бити, пошто Византинци у тај мах по само нису били ни у какву непријатељству с Персијанцима, него им се у тај мах ни границе нигде нису додиривале. Једини противници Источног Римског Царства у Малој Азији били су османовски и салдукопски Турци, који су последни јужно од османовских Турака становали.

просто наставило на другој страни Мраморног Мора с Турцима Османовим.

Из напред наведенога прегледа о стању борбе међу Османом и Византинцима, види се да је у тај мах на реду било, да се како год узбије Османова сила и да се од турског притиска ослободе византијски градови Брусса, Никеја и Никомидија, око којих је сва та борба и била. Халилови четници по Тракији и по Дарданелима служили су не може згодније бити плановима Османовим, задржавајући византијску војску на европској страни. Али успех комбиноване војничке радње против Халила и уништење његових четника узбудило је на ново сву радну снагу Османа и његових војвода. Помоћна војска, коју је водио велики војвода Новак Гребострек, могла је имати, и без сумње је имала једини задатак, да од Турака ослободи витинијске жупе око Бруссе, Никеје и Никомидије, и да Османову силу, која се, баш у тај мах, туд све јаче ширила, узбије натраг. По хрисовуљи краља Милутина, која се потврђује и хрисовуљом цара Андроника II, војвода Новак је овај свој задатак извршио и победу однео. Али у истини, и ако је рат онога лета добро свршен, повољних последица није било. Ратовање Новакове војске, по свој прилици, тешко да је трајало дуже од једнога лета. Он је могао растерати Турке из приморских поља, повратити од њих мање градове, које су Турци били поузимали за неколико последњих година, али те успехе нити је имао ко чувати, ни даље бранити као што је требало. Османова сила није била пролазна, него је хватала корена по смишљеном плану, с дубоком освајачком мишљу. Што је тада цару Андронику српска војска била натраг задобила, Турци су, као што изгледа, врло брзо опет преотели, чим се српска војска својеј кући повратила. И као што обично бива при нападима, којима су околностима обезбеђени изгледу на коначан успех, у овај мах су поновљени турски напади били много

јачи од оних што су извршени у години 1308, о којима смо мало више говорили.

Османови планови овога времена (после 1314) били су поглавито наперени узећу Брусе. Већ око године 1317, управо чим се рат са Србима мало заборавио, Осман почиње праве своје операције око Брусе. Тада подиже један град Каплице на самом уласку у варош, а други, Балабанцик, неколико сати даље, наспрам приморја. Тим се почела редовна опсада Брусе, с планом да се глађу на предају принуди. Није већ било сумње да ће Осман тим путем и Брусу узети.

У тај мах љубимац цариградскога цара, унук му од сина Михаила, Андроник, позније по смрти свога оца уведен у владу као другар своме деду Андронику, под именом Андроника Млађег, понуди се своме деду да једном дрском војничком операцијом спасе Брусу бар за тај мах. Андронику је Млађем било тада тек нешто преко 20 година, а имао је и дара и храбрости. Он је искао од цара да му да средстава да се с војском искрца у мало-азијско приморје наспрам Брусе, те да се кроз Турке протуче и Брусу храном снабде. Млади царевић се нудио да се сам стави на чело тој опасној операцији, и говорио је да ће се Бруса, једанпут снабдевена храном, после моћи дуже држати помоћу свога тврдог положаја, те тако устављати османовску силу. Али цар тога предлога не усвоји, по свој прилици зато што није био у стању да унуку стави на расположење потребна новчана средства. Међу тим док су се у Цариграду предмишљали хоће ли или неће да предузму ову последњу операцију за одбрану Брусе, Осман се крене на Брусу са свом својом снагом, добро схватајући сав значај те војничке игре. Сам задржан болешћу и старошћу, Осман повери команду над овом одсудном експедицијом своме даровитоме сину Оркану, давши му у помоћ своје најбоље војводе. Ратни турски савет одлучи да се пре одсудног напада на Брусу узме други један град, Едрен,

строћу Брусе на јужној страни Олимпа, који се још находио у грчким рукама. Пошто то испадне добро за ружом, турска војска пред Брусом прене новим духом, славећи ту победу, а опсађеници, малаксали од глади и болести, клону са свим. Почну се преговори о предаји, и град се преда под угодбама лично повољним за опсађене. То је било године 1326. Глас о предаји Брусе турској војсци дошао је Осману на самртној постељи, и занео га је последњом победном славом. Две три године по том узели су Турци и Никеју и Никомидију и друге градове, а десет година касније (1336) Османов наследник Оркан већ је у својим рукама имао скоро целу Витинију и суседне јој западне и југозападне области Мале Азије. Још су неко време од целе предње Мале Азије у власти цариградских царева остала нека незнатна приморска места и Филаделфија (источно од Смирне, сада Ала-Шехер). Али су и та места издесецана била од приморја кнежи-нама селџуковских Турака, и зато нису имала никаква политичког значења, пошто су била већ на свагда изгубљена сва главна стратeгичка места. Тога ради османовским Турцима није задавало никакве бриге покоравање тих места. Као што је горе напоменуто, османовски су Турци почели вршити добар обичај, да приликом освојења и после прве пљачке грађанима обезбеђују слободу и сигурност имања. И како је с турским освојењем по самим хришћанским земљама у истину настајао мир, који хришћанска влада већ није била у стању никоме да осигура, османовски су Турци добили веома кренка савезника у материјалним и конзервативним интересима грађанства. А то је савезник, који је после безбројних и дуготрајних мука, нереда и несигурности, сваку владу могао најпоузданије да учврсти. Нити је могло бити веће осуде за хришћанску власт, него што је допустила да се тако што могло и морало у оно време по хришћанским земљама осећати.

Тако је узећем Брусе у 1326 години коначно одлучено питање о влади османовских Турака у Малој Азији у најнепосредвијем суседству Цариграда, и истакнуто је одмах друго још знатније питање о томе *на коме ће остати расклиматано Источно Римско Царство у Европи?*

Политици се источној на тим странама са свим променила позоришта. Ни сама средства нису била остала која су до тада била. Бојна је поља ваљало већ тражити у Европи. А како је Цариград једнако био морална и културна глава Балканскоме Полуострву, ваљало је тражити, где су му главне потпоре, где су они који новоме претенденту морају бити озбиљни противници. Свак је тада могао видети, да је полуострву морално и културно средиште Цариград, али никоме није било тајна, да се физичка снага тога средишта налазила негде даље, у унутрашњости полуострва. О овоме ће нас уверити догађаји који су се развили из овога што смо ми доведе описивали, и о којима нам се даље у напредак ваља бавити.

У

УНУТРАШЊЕ СПЛЕТКЕ У ЦАРИГРАДУ И УБЛАЧЕЊЕ У МЕЂУСОБНУ БОРЕУ СРБА, БУГАРА И ТУРАКА. ЈОВ. КАНТАКУЗИН, ЊЕГОВИ САВЕЗИ С ТУРЦИМА И БОРЕА СА СТЕФАНОМ ДУШАНОМ. СТАЛНО НАСТАЊЕЊЕ ТУРАКА НА ДАРДАНЕЛСКОЈ ОБАЛИ И ПРВИ ОСНОВИ ТУРСКЕ СТАЛНЕ ДРЖАВЕ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ. НАПАДНИ ПРВАЦИ ТЕ ДРЖАВЕ ОБРЕТЕ СЕ НА СРБИЈУ И БУГАРСКУ.

У последњим ратовима Византинаца с Турцима у Витинији (после губитка Брусе), цариградски су политичари још једанпут огледали да покушају своју стару срећу, те да у своја кола упрегну суревњивост међу Турцима Османовцима и Селџуковцима. Оркана, сина Османова то веома наљути, тако да је 1337 већ учинио један покушај да се искрца на европску обалу у близини самога Цариграда. Цар Андроник III налазио се у тај мах у размирици с Ђеновљанима, који су држали Галату, цариградско подграђе на источној обали Златнога Рога. У Малој Азији Оркан није имао за што бринути се. Његов сусед, турски кнез са западне обале северне Мале Азије, који је баш тада несрећно прошао у неком четовању по Тракији западно од Дарданела, био је у тај мах и сам у запетим одношајима с Византинцима, и, по својим расположењима, он би пре могао притећи у помоћ Осману него ли Византинцима.

Оркан је онај, о коме турски историци причају, да се, као достојан син Османов, и дан и ноћ Богу молио да му покаже пут којим ће освојити и са својим царством спојити прекрасну Римску земљу (Румелију). Он тада (1337) помисли да је згодна прилика да изненада

удари на Цариград и да га, ако се узможе, освоји. За тај посао спреми 36 лађа, и покуша да се изведе у самој околини Цариграда, код Ригија, на три сата даљине западно од вароши, на обали Мраморнога Мора. Другу војску мислио је Оркан претурити на врху Босфора, да са северне стране на Цариград нападне. Оркан је највише рачунао на смелост овога напада и на изненађење. Места, на која је он нишавио, никада нису била изложена непријатељским нападима, и тога ради нису ни имала никакве спреме за отпор. И Турци Османовци искрцају се доиста у Ригију као што су наумили, упадну у околна села, стану палити куће, убијати и са страховитом виком одвлачити људе и жене на своје лађе. Цар Андроник III и његов први министар (велики доместик) Јован Кантакузин познали су из Цариграда по диму запаљених села и кућа шта је у игри. Кантакузин похити на место са седамдесет коњаника, нападне пре зоре изненада и јуначки на Турке, и стане их убијати. Цар Андроник III, владалац јуначан и окретан, нападне Турке исто тако с мора, узме четрнаест турских лађа, искрца своју војску на сухо, и почне се борити с успехом. Борба се спршила до подне, с коначним турским поразом. На хиљаду Турака остане мртвих на месту, на три стотине допадне ропства у цара и у његова министра. Само мали број турских лађа умакне натраг у Витинију. Тога дана у ноћ нападне, до душе, цара опет девет турских лађа, али Византинци и њих узму све, сем једне једине, и то после јаке борбе. Пошто су се међу заробљеницима налазили Турци од најбољих породица, после су их, за јак откуп, пуштали у слободу.

Овако би, може бити, и даље ишло, да је у Цариграђана било слоге, поштења, реда, оданости к држави, к дужности, к домовини, к вери место неваситне личне честољубивости, и најбезобзирније суревњивости. Поред свега што се на веру не мало полагало, духа вере и покорности њеним заповестима није се налазило ни за лек.

Патриотизам је био мање него празна реч. На стид и срамоту хришћанске просвете на Балканском Полуострву XIV века, у Турака се свију горе поменутих грађанских врлина налазило изобила. Јединство и апсолутна лична централизација управе; простота нарави и ограниченост потреба; оданост својим вођама, кадра да одоли и најсилнијим искушењима; гвоздена дисциплина и покорност без поговора; кренка природна снага, још цивилизацијом неомекшана; полу-дивљи укусе за ратове, опасности и дрска предузећа; оданост и тврдоћа у вери, дотерана до фанатизма, која је борби давала онај познати неодољиви полет — све су то биле стране необичне грађанске и војничке чврстоће, скроз противне горе наведеним слабостима, које су се налазиле у свију народа Балканскога Полуострва. Ту се од векова продужавао и ширио расцеп и међусобна борба, суревњивост и отмичарство. Безброј господара мењао се један за другим, да сваки на свој начин глоби и насиљем обасипље села и градове. И кад је сукоб међу хришћанском и муслиманском влашћу наступио; кад је постао неизбежан коначни пад под иноверну власт, — историја показује, да је, и у тим последњим тренутцима, мало ко нашао довољно снаге да чини оно што дужност заповеда. Просвећени људи и мислиоци онога времена, не умејући наћи другога објашњења, а не смејући, може бити, именовати праве кривце, или што је још најмогућније, не видећи ни сами ништа више него што су записали, објашњавали су то што се збива судбином, и говорили су да род хришћански на овом крају света постизава заслужена казна за његове грехове. Али ми, позни потомци њихови, ево гледамо пред собом те тешке грехове, познајемо их и изучавамо, и нама и то њихово објашњавање звони само као један доказ политичне слабости, разривености и болести, однеговане вековним недовољним околностима ових земаља. Судбину није требало тражити само на небу, нити само у осуди Божијој. Она се налазила у греховима са-

ним. Да је ко умео и могао да грехове замени најобичнијим, елементарним државним и народно-друштвеним врлинама, више је него извесно да би се турска сила могла уставити, и да би јој хришћанске државе на Балканском Полуострву одолеле.

Место да се тако чинило, у Цариграду, где су се стицали сви ови послови и интереси, наставио се баш на врху, у самој царској кући и међу првом државном господом, најжалоснији раздор. Државни ред Источног Римског Царства био је такав, да никаква лека није било од злога политичког морала и од рђавог моралног владања државних великаша. Ако се ко десио недорастао за свој положај било на престолу, било у великим службама, нити га је било лако уклонити, нити се од његових погрешака заклонити и онда кад су судбоносне биле. Отуда су израстале сплетке и конспирације, у којима се борба водила. Беспрекидно крхање међу расама и правцима почело се на полуострву одмах по завршетку старог века, а од како је сеобом народа испробујан, измењен и многостручно изукрштан етнографски склоп полуострва, дух се народни на полуострву искварно и образовао са сувише јаким укусом за сплетке и за лукавство. Прилике су се на полуострву образовале такве, да је честољубивост имала преко мере јака искушења и преко мере родно поље пред собом, тако да је и само хришћанско васпитање било немоћно да то све потчини било осећању државне и грађанске дужности, било каквој год већој мисли.

Још док се с Турцима рат по Витинији водио око цариградских одбранбених положаја с азијске стране, започеле су сплетке у двору међу царем Андроником Старијим и његовим наследником. Андроника Старијега син Михаило умре у Солуну 12 октобра 1320, а унук му Андроник (прозван Млађи, који је касније владао као Андроник III) постане наследник. Како је Андроник Старији био владалац неподобан, а већ га је била и старост

притисла, и како му је унук и наследник Андроник Млађи био младић врло љубак, а уз то храбар и врло даровит, и ако доста лакомислен, с места се склопи странка која почне да га истиче супрот оца његова. Дошло је брзо и до унутрашњег рата, који се свршио тиме што је царевнић Андроник признат за престолонаследника, и што су му источне трачке области дате под управу. Али је ратовање и даље настављано, докле се 2 фебруара 1325 није довело до тога, да се царевнић Андроник венча за цара, те да, по цариградском обичају, са старим царем владање дели. Па се ни тиме ствар није свршила. У време кад је ваљало водити судбоносну борбу у Витинији и тамо царство бранити; у време кад је, може бити, ваљало по што по то угодити савез између свију држава Балканског Полуострва, да се за времена предупреди турска најезда, два су цариградска цара радила томе са свим противно. Они су у своја међусобна трвења увлачили и балканске државе, Србију, Бугарску и остале које су им могле помоћи једноме против другога. То се, на послетку, сврши тиме, што поћу међу 23 и 24 мајем 1328 људи младога цара Андроника изненада нападну старог цара, и присиле га да да оставку. Две године после тога, један од војвода младога цара принуди старог цара да се покаљуђери, како би се тиме коначно уклонила свака могућност његова повратка на власт. Не дуго по том, 13 фебруара 1332, Андроник Старији и умре као калуђер.

Андроник (III) Млађи, поставши тако потпуни господар оновремене ситуације, чинио је све што је могао да замечи царству ране од последњег династичког рата, којему је и сам много крив био. Али у томе није имао среће, међу осталим и због врло кратке своје владе. Андроник је Млађи био владалац на далеко омиљен и љубљен. Није марио за спори и укочени етикет цариградског двора; био је приступачан и свакоме из народа; полео је лов и витешка вежбања. У томе су узроци његове омиљености. Али покрај свега дара, нити је имао

крепости, нити дубоке издржљивости, без чега у оно време царству нико није могао помоћи. А ни околности нису биле нимало повољне. Чиновништво је тадашње цариградске државе било скроз покварено. Цар је Андроник Млађи рад био да воспостави поуздано и поштено судство, и та му је мисао била и дубока и пуна корисности. Али је свеколико старање Андрониково могло тек да покаже, колико су тада у Источном Римском Царству до очајања били ретки судци непоткупљиви и праведни.

Финансијски је царство било у још гoroј пропасти, а слабост финансијска огледала се и на слабости војске, пошто се војска у Источном Римском Царству у то време највише састављала из најамника. У народу самом ширили су се, преко сваке мере, манастири и калуђери, којима су непрестано давана изузећа од свакојаких финансијских и војничких терета. Ширење просвете и побожности, по правцу искључиво богословске и неприродне калуђерске просвете, мало је у оно време помагало ширењу физичке крепости и војничких врлина. И тако је народ, готово и по самом погрешном правцу своје тадашње просвете, био мање снажан него што је требало, и него што је могао бити по својим природним особинама. У часу опасности људи су се као овце предавали судбини Божијој место да се оружју вежбају, организују, и од напасти бране. Није чудо што се у таким приликама тешко могао издићи какав нов јунак у Источном Римском Царству, и што је та част припала мање образованим словенским једноверцима, који су били ближе природи, крепости и оружју.

После ових црта о унутрашњем стању Источнога Римског Царства, које се онда налазило по јужном приморју Балканскога Полуострва, вредно је погледати у каквом су се стању находиле северне и северозападне стране полуострва, у којима су се налазиле државе југо-

словенске, а у коме стању нова турска држава у Малој Азији.

И ако на северозападу Балканског Полуострва сцене међу Стефаном Дечанским и Душаном живо опомињу на сцене међу Андроником Старијим и Млађим, с којима се готово у једно време догађају, очевидно је да су се на северу полуострва ствари налазиле и у бољем друштвеном здрављу и у бољој снази. Србијом је владала гвоздена воља и рука Стефана Душана, једнога од најсилнијих вођа, који су се икад јавили међу српским племенима. Над Бугарском је владао шурак Душанов Александар. Оба су та владара живела у најбољој слози. Изгледало је да су ратови око источних граница и око сфере интереса међу Србима и Бугарима били свршени. Тада се већ није могло ни помишљати на распру међу словенским господарима Балканског Полуострва, којим су се цариградски политичари на тим странама обично као поузданим средством служили. Није било никаква изгледа, да на тој страни Источно Римско Царство може што повратити од Словена. Све што се још могло чинити, било је, да се оно што је остало чува од даљег словенског освојења.

Напред је изложено, како се у Малој Азији дизала млада и крепка моћ турска, која је Источном Римском Царству на оној страни била скоро све заузела. Али је све то ударило још већма натраг, кад цар Андроник Млађи пре времена промени овај свет, 15 јуна 1341. и кад тек та несрећа отвори време праве беде и невоље за Источно Римско Царство, од којих већ ни преболело није!

По смрти Андроника (III) Млађега, остаде друга му жена, царица Ана, кћи савојског војводе Амадеја, и малолетан син Јован V, коме је тада било само девет година. На царици Ани и на сину јој Јовану оста Источно Римско Царство. За Андроникова живота уживао је највеће поверење царско и био је у највећем достојанству

истина даровити, али у интригама препредени и преко мере честољубиви државник Јован Кантакузин. Царица Ана није имала нити веће увиђавности, нити племенитијега карактера, нити јој је, као туђинци, тако на срцу стајало одржање Источног Римског Царства. Тога ради су, после смрти Андроникове, пријатељи Кантакузинови надали се, да ће он сад настати да себи задобије царску круну. Противници су опет одмах почели од тога зепсти. И Кантакузин се заиста одмах усели у царски двор, да тако, најнепосреднијим начином, предузме старање о младом цару, окружи се телесном стражом, и тиме већ пробуди све прохтеве својих нестрпељивих присталица. Један од њих, енергични војвода Алексије Апокавко, видећи да Кантакузин нешто оклева, с места га напусти, удружи се с царицом Аном, и почне радити да Кантакузина истисне. Кантакузин, по пословима својим, нарочито ради спремања неке експедиције у Мореју, отиде у свој град близу Дидимотика на Марици, и видећи шта му се спрема, почне одатле преговоре с Јованом Оливером, Душановим властелином и рођаком, који е тада у источној Македонији заповедао. У томе се предвиђању Кантакузин није преварио, јер доиста, док се он бавио у Дидимотику, у Цариграду на једанпут узме мах његов противник Апокавко. Он узме у руке управу Цариграда, стане асцити главне пријатеље и присталице Кантакузинове, а куће њихове напусти гомили да их пљачка и развлачи.

Према томе узме положај и Кантакузин, и он се 21 октобра 1341 у Дидимотику прогласи за цара, под именом Јована VI. Дидимотички владика изврши и обред крунисања.

На то Кантакузинови противници у Цариграду затворе и изложе суровоме злостављању племениту Кантакузинову мајку Теодору (19 новембра 1341), свечано крунису за цара нејакога дечка Јована V, а Апокавка наименују за великога војводу.

У рату који се сад отворио међу Кантакузином и Апокавком, с Кантакузином је понајвише држала аристократска странка по варошима; уз царицу Ану пак и уз Апокавка пристаде народ и чиновништво. Уз то се Апокавко и у бојевима покаже јачи. Он истера Кантакузина из Тракије, и поотима му многа његова имања. Ни Дренополе не хтедне примити самозваног цара Кантакузина, и позове у помоћ Бугаре, који су пошли, али с јединим рачуном да гледају те да том приликом на оном крају своју земљу рашире. Притиснут тако неприликама са свих страна, Кантакузин позове у помоћ на бојна поља у долини доње Марице Омер-бега (Умур-бега), једнога од селдуковских кнезова из околине Смирне, а сам се (1342) повуче у Србију к Стефану Душану, с којим се упусти у дугачке преговоре, у којима је и Душан, разуме се, само српске интересе тражио да обезбеди. Тада су Срби с Кантакузином 1342 у јесен почели да оцађују Сер, али у тај мах без успеха, јер се међу војском српском под Сером заразна срдобоља појавила. Из Цариграда се радило што се живље могло против Кантакузинових сплетака. Царица Ана тога ради понови уговор с Млещима, заложи у Млещима крунске драгоцености (које се већ никад више у Цариград ни вратиле нису) за 30000 дуката, и Апокавко је бранио интересе царевине против назови-цара Кантакузина с приличном вештином и енергијом, а с не мањом срећом.

Међу тим, као што је природно, српски и Кантакузинови интереси нису могли за дуго друговати. Кантакузин се побрка с Душаном, чим се (1343) могао наслобити на епирскога деспота Јована Анђела, који с доста јаком војском дође у помоћ Кантакузину. С том војском Кантакузин поврати од Срба многа места у јужној Македонији, која су они пре тога били освојили. С тим се, у неку руку, почне срећа обртати Кантакузину, он се опет врати у долину доње Марице у Тракију, и почне мало по мало повраћати што је у први мах био изгубио.

У колико се у овој огорченој и дугачкој борби срећа почела повраћати Кантакузину, у толико она са свим остави царицу Ана и њезина сина, кад 11 јуна 1345 приликом походе некога политичког затвора у Цариграду, њихов главни човек, а Кантакузинов супарник, Апокавко, погине. Апокавко је био оштар и безобзиран према свакоме, особито пак према политичким противницима. У љутини и очајању царица Ана није знала шта чини. Она почне просто убијати своје политичке противнике. Пошто пак то није било довољно, обрати се за помоћ супарнику Омер-бега и селџуковских Турака Оркану, владоцу османовских Турака. Њему царица обећа новаца, и допусти му чак и то, да заробљенике хришћане из земаља њенога противника Јов. Кантакузина може продавати где хоће, па и у самоме Цариграду. На то Оркан пошаље у помоћ у Цариград својих 10000 људи. Заслепљеност је у Цариграду била толика, да су ту војску царица Ана и народ дочекали с клицањем и радошћу. После кратког борављења у Цариграду, војска пође на Кантакузина заједно с осталим четама које је царица под руком имала. Али је и у том рату Кантакузин био срећнији. Османовци Турци, који су рачунали на победу и пљачку, сад се баце на села која су се десила пред њима, не питајући јесу ли савезничка или непријатељска, па стану везати и као робље у ланце окивати и водити кога стигну, људе, жене, децу, попове и калуђере. И то су све, како сам византијски историк Дука приповеда, водили гомилама баш у Цариград, да онде продају као робље, ослањајући се у томе, осем своје силе, и на уговор који су о томе имали с царицом Аном. Ту су то робље, шибавући га бичевима, водили по вароши. Људи који су били у стању, многе су од тога робља откупљивали из милосрђа; многе није имао ко откупити, и Турци су их одводили у Азију, где им се већ ни за траг није могло сазнати.

Видећи Кантакузин да се царица тако ухватила за Оркана, обрне сву своју дипломатску вештину да тај

савез разбије. Пошто се царица није стидела да уговором допусти Турцима да у робље одводе Кантакузинове присталице и поданике, и Кантакузин па то са своје стране пристане за царичине присталице и поданике, и да би за успех био сигурнији, још обећа Оркану, човеку у годинама, и своју кћер Теодору за жену. У томе ненадмашном јаду, царица Ана се обрати за помоћ трећем турском владоцу из северо-западне Мале Азије, Сарукхану. Али јој и то не помогне.

Као да је тражила да свој већ претешки положај још већма увелича, царица Ана се још упусти и у борбу међу калуђерским сектама, које су, поврх свега, византијско становништво раздирале још и религиозним партизанством. Запесавши се и у то, царица збаци патријарха Јована. Али је у тој ствари уз њу била још само незнатна бројем дворска странка. Међу тим све су те недаће у политици царичиној служиле само на то, да врсте Кантакузинових присталица из дана у дан уможавају. И врсте те посташе тако густе, да они једном завером, 3 фебруара 1347, цариградске капије Кантакузину отворише. Јован Кантакузин буде признат за цара и у Цариграду, и он се 21 маја 1347 и крунише на царство, с тим да он влада десет година, а по том да власт преда Јовану V, Андрониковом и Анином сину, законитом наследнику и цару. У бољу тврђу свега тога Јован се, ма да му је било тек 15 година, венча са Јеленом, ћерком Кантакузиновом.

Тако је, после борбе од шест година, оштећен тешким и већ непоправљивим греховима према стаџбини, Јов. Кантакузин, на послетку од свију признат, заузео старином и славом увенчани престо Источнога Римскога Царства.

У тај мах царство се састојало готово из самих рушевина. У Малој Азији су Византинци тада држали само неколике тачке на обали, мали један крај источно од Босфора, и Филадельфију (Ала-Шехер), источно од

Смирне, али без везе с морем, на које се морало кроз туђу земљу ићи. У Архипелагу су још имали више острва, а у Мореји округ Миситру. Главна земља у свем царству била је Тракија. Ту су границе царства још обухватале Дренопоље са земљом на један дан хода северно од Дренопоља, пружајући се у поља уз Марицу до неке непоуздано познате линије међу Дренопољем и Пловдином. У томе западном правцу граница се од поменуте линије међу Дренопољем и Пловдином хватала венца Родопе, обухватајући још предео Мору, у горњој долини Арде, западно од Дренопоља. Још јужнији приморски предео тога краја међу Местом и Марицом, где су главна места Ксантија и Ђумулцина (по старијем изговору Кумуцени), у тај мах је већ припадао Србима, и ако ту српска власт још није могла бити са свим сигурна. Али Сер, Драма и Крстопољ (Кавала) налазили су се већ у несумњивој српској власти.¹ Веза међу Солуном и Цариградом сухим, била је већ пресечена, и Крстопољ, једно од главних стратeгијских места на тој линији, налазило се у рукама српским. Око Солуна имали су Византинци један део Халкидике (предео међу Солунским и Орфанским Заливом, јужно од Бешик-Језера) и сва три халкидичка полуострва (међу којима је најисточније Света Гора), и по том још неке незнатне крајеве даље к западу, где су се Срби све већма ширили, упирући са својим границама у границе латинских господара у Јелаци. По томе је Источно Римско Царство, у моменту кад је на престо његов ступио Јов. Кантакузин (1347), сведено било на Цариград и Дренопоље с провинцијом Тракијом, како је горе ограничена, на Солун с околином и на још нешто земље у Мореји.

Положај је био такав, да је Кантакузину непрестано требало војске; војнике је купио под најам понајвише

¹ Види о томе моју засебну расправу Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан, у Гласу Српске Краљевске Академије XXXVI.

од Турака из Мале Азије. Најам је опет изискивао финансијска средства, а земља је дуготрајним грађанским и спољним ратовима била скроз разривена, те су и грађанско благостање, трговина и радиност ударили били натраг. У таким приликама финансије нису могле одговарати ни обичним, а камо ли изванредним захтевима. Национална снага грчка, ма колико да је природе жилаве и упорне, била је у крајњој изнурености и физичкој и моралној. Потребе се опет нису могле одлагати, и Кантакузин је морао трошити и црквене депозите, само да потребама одговори. Непрекидни финансијски занети и потреба да како било до новца дође, довели су Кантакузина у сукоб, па и у рат с Ђеновљанима, који су имали најјачу трговачку колонију и свој прави град у Галати, спрам самога Цариграда, на источној обали Златнога Рога. Ђеновљани су у свакој прилици тежили да из трговине с Црним Морем избаце са свим Млечиће, и Млечићи, ради да овом приликом у Цариграду Ђеновљане избију из седла, прихвате рат с Ђеновом по византијским морима. На то Ђеновљани позову у свој град у Галати Турке Османовце, да би своју колонију спрам Цариграда бранили од удружених Млечића и Византипаца. Тако су и опет, у новој једној прилици (1352), Османовци Турци прелазили у Цариград, да помогну противницима Кантакузиновим, ма да је за њиховим владоцем Орканом била ћерка Кантакузинова. С друге стране опет српски цар Стефан Душан, у то исто време, није могао наћи у Млечића помоћ, коју је тражио за освојење Цариграда, зато што су Млечиће у тај мах њихови трговачки интереси упућивали на савез с Византинцима против њихових супарника Ђеновљана. Осем тога Млечићима није ишло у рачун да се у Цариграду утврди таква кренка и пуна напона снага као што је била Душанова. Тако се тада Источно Римско Царство истина није могло држати, али га још нико није могао ни узети, и у тим чудноватим приликама, које се у народном животу често стичу, темељно се од тада у

напредак живот оних јадних останака, на које је било спало Источно Римско Царство.

Знајући да је оно снаге што је Источном Римском Царству тада још остало било у Кантакузину самом, Стефан Душан потражи везе са законитим царем Јованом Палеологом, који се већ беше отео од детињства, и отворио беше радњу против свога намесника и наметника Јов. Кантакузина. Јован V Палеолог беше веома омиљен, искрен и отворен, леп и врло пријатне појаве младић. Ма да га је Кантакузин, кад се као намесник зацарио, био везао за се удадбом своје кћери Јелене, опет се Јован, око 1351 (кад му је било око 19—20 година) беше већ оцепио од свога таста, и настанио у Еносу код ушћа Маричина, на дохвату ондашњих српских граница на тој страни. Он 1352 дотера и до рата са својим тастом, тражећи од њега царство, своју очевину, као законити цар. У таким околностима Јован V Палеолог стане тражити споразум с једне стране с Млечићима, а с друге с Душаном. Године 1353 сатера он у Дренопоље свога шурака, Кантакузинова сина Матију, и опседне Дренопоље. Српска и бугарска војска већ му је била пошла у помоћ. Али Јов. Кантакузин тада опет дозове Османовце Турке у помоћ. Османовци пређу и опет у Европу, савезничку Палеологову српску и бугарску војску разбију код Дидимотика (1353), и Дренопоље од опсаде опросте. Млади цар Јован V Палеолог морадне све напусти, и Беновљани му помогну да се склони на острово Тенед, јужно од изласка Дарданела. Јов. Кантакузин је мислио да је у победи, али је тада баш пропаст била најближе. Мало после ћемо видети, како су у тај мах Турци почели озбиљно мислити да се у Европи коначно утврђују. Али да свршимо прво са династичким борбама у Цариграду, о којима смо говор започели.

Законити и наследни цар Јован V, од наметника Јов. Кантакузина огмичарски лишен царевине, договори се на Тенеду са дрским, одличним и богатим Беновља-

нином Франческом Гатилузијем (од којег се породице позније деспот Стефан оженио). Тај Гатилузије беше пошао са две лађе у свет, да тражи где би могао показати своје јунаштво. И кад му цар Јован предложи да иду да истерају Кантакузина из Цариграда, Гатилузије то једва дочека. Једне бурне декембарске ноћи, године 1354, они изиђу под сами Цариград, заузму изненада арсенал, пријатеље династије покуне с ванредном одлучношћу и брзином, Кантакузина, који се случајно десио на северној страни Цариграда у Влахернама, одсеку од његове турско-шпанске гарде, која се налазила покрај мора у неком градићу на јужној страни, и тиме сврше дугачку Кантакузинову политичку каријеру. Кантакузин да оставку, и покалуђери се.

Али пошто је царство у самим основима својим боловало, све те личне промене нису могле нити што поварити, нити пак поправити. Свеколико зло које је Кантакузин морао примити од царице Ане, он је могао само умножено предати своме следбенику цару Јовану V, а овај га није могао поправити, ма колико да је заиста био законити цар и да је царство себи повратио потпуно витешким начином. Историци бележе већ у 1353, још за Кантакузина, почетак судбоносне акције османовских Турака на европској обали, а 1355, стање је у Цариграду тако било разривено, да је тадашњи млетачки посланик Марино Фалијери, 16 априла 1355 предлагао својој влади да оставке Источног Римског Царства просто анексује с осталим својим областима. Па ипак, ма да је стање такво било, опет се тај предлог није могао извршити и није извршио ни с млетачке, ни с чије друге стране.

Кад се из даљине, у којој се ми налазимо, погледа на време и рад, што су претходили коначноме насељењу Турака у Европи, са чуђењем се мора опазити, да су срца и мисли ондашњих људи преузимали ситнији интереси и планови: да су се сви владоци и великаши Балканскога Полуострва заносили за тренутним интере-

сима и добитцима, да право зло не беше нико спазио и уочи како би требало. Читаву половину XIV века, с Турцима се из Мале Азије водила опасна игра без рачуна, за љубав ситних тренутних сплетака и међусобица. Све грчке странке из опалог Источног Римског Царства, служиле су се Турцима непрестано и у свима приликама како против унутрашњих тако и против спољних непријатеља. Немоћ и страсно слепило политичкога супарништва водили су Турцима руку и показивали им шта треба да раде. Вера се претрпавала у спољним церемонијама, а није умела да покаже унутрашњу моралну моћ, те да удахне најнеопходнију увиђавност, да хришћанима не доликује да служе као вођи утврђивању неверништва у хришћанском царству, ни да посредно помажу да се наместо хришћанскога неверничко царство оснива. Околни словенски владоци, и српски и бугарски, понајвише несложни међу собом, губили су време и снагу, увлачећи се сувише често, као активни помоћници, унутрашњим странкама византијским, у неодољиви вртлог простог политичког супарништва, које странђу и слепилом својим није дало ни погледати даље али сталније интересе нити њихових властитих земаља, нити читавога полуострва. Јер не треба заборавити, да се интереси ниједне земље балканске ни у које доба нису могли задовољити без обзира на интересе целине. Нико није онда могао да увиди, да се поједини не може спасти нити сâм, нити на штету другога, него да сви заједно или морају сложено радити на општем спасењу, или сви заједно пропадати. Овај прекор историје политичким делацима XIV века пада и на самога Стефана Душана, јер се ни његова политика, при свеколикој снази ума његова, при свеколиком полету радљивости његове, није могла да издигне изнад онда савремене политичке болести. Главни ударац, прелазак Турака у Европу, догодно се још за његова живота, и за владе и његове и супарника му Јована

Кантакузина. Вредно је да се поближе испита, како се то и кад догодило.

Док се све што је горе поменуто, мотало по Балканском Полуострву, Османов је син Оркан, из Витиније у Малој Азији, будним оком пратио све што се чинило у суседном Источном Римском Царству, на које је још отац му око био бацио. Последњи догађаји само су учинили да му одлука што брже сазре. Смисливши да је време да тај посао започне, Оркан повери извршење своме сину Сулејману, који је имао и снаге и одушевљења за то дело, и који је, из својега ранијег војевања по Тракији, земљу и околности како ваља познавао.

У тај мах Сулејман је имао под својом управом мало-азијску северо-западну провинцију, која се у старо време звала Мизија, јужно од Дарданела, а западно од Витиније. Он сазове најзнатније турске војводе: Ацебега, Гази-Фазила, Евреноса и Хади-Илбека, и с њима нађе да се за освојење Источног Римског Царства треба докопати неке тврде тачке на северној страни Дарданела, па оданде освојење даље ширити. Разлози су тога плана очевидни. Стратегички је план био, да се Цариград одцепи од севера и запада, како од осталих источно-римских земаља, тако и од савезника или претендата балканских, под којима се мислило на Србе и Бугаре. Пошто би се то једанпут извршило, Цариград би се гвозденим обручем стезао све ближе и ближе, докле као зрела јабука не би пао у крило победиоцу. Сви су оно-времени освајачки планови турски имали овај исти карактер дубоке поступности и сигурнога смишљања, рачунатога на успех спор али дуготрајаи. Кад се узме на ум да су Дарданели кључ Цариграда са западне стране, и да се њиховим освојењем пресецала веза међу Цариградом и Солуном, видеће се колико је дубоко и с коликим познавањем места и комуникација био смишљен овај план. Али к свему томе треба додати да се још пре двадесет тридесет година из Цариграда у Дренопоље такође

преко Калипоља путовало. Од Цариграда до Дренопоља сухим требало је 6—7 дана по рђавом, мање сигурном и често ненасељеном путу. Од Калипоља се ишло у Дренопоље за три дана преко Кешана и Узун-ћуприје, дугачкога старинског вијадукта (на два три километра дужине) преко баровитога Ергена. На тај начин се пут за Дренопоље прекраћивао и из других пристаништа Мраморнога Мора, као што су, на прилику, Родосто, које су Турци на скоро по том такође узели. Узеће Калипоља значило је не само сечење царства по половини, и одсецање Солуна од Цариграда, него исто тако, у великој мери, и одсецање Цариграда од Дренопоља. Самим тим чином, царство се просто сводило на област престонице. Овим се објашњавају у неколико и раније борбе око Калипоља, о којима је говорено у овим листовима.

У тражењу прве тачке за основ освојења, избор падне на околину Калипоља и на градић Цимпи (данас Чини или Цеменлик¹), сат и по више Калипоља. Аџебег и Гази-Фазил седну, одмах прве ноћи после тога саветовања, у чамац, и пређу на другу страну да размотри положај и прилике, ухвате у виноградима једнога Грка, и преведу га на другу страну, к Сулејману самом, који се од њега извести о свему што му је требало. Сазнавши тим начином где је слабо место града, и сазнавши да је посада недовољна, Сулејман смисли да ради одмах. Како није имао спремних лађа, он на врат на нос спреми славова, на којима се превезе на другу страну, са 80 најодабранијих својих војника. Све пође срећно за руком, и градић Цимпи буде узет без икакве тегобе. Кроз три дана Сулејман је посаду умножио на 3000 људи, а то

¹ Место је то на данашњим картама забележено Булаир (Плајари). Људи који су на том месту били, казивали су ми, да Булаир турски значи „Ходите и одаберите“, и да има локална прича, како су после боја хришћани тражили рањенике, а Турци им одговорили: „Ходите и одаберите их!“, те се по томе место и прозвало.

је у оно време била врло значајна сила у једном утврђеном положају.

Још је Кантакузину владао у Цариграду кад се ово догодило, и он се налазио у таким приликама, да није могао ни помислити да Турке силом прогна.¹ Изгледа да је, при томе, ствар узео олако, мислећи ваљда да ће се са својим зетом Орканом наравнати, и место да гледа, пре свега, како ће се опростити Турака са северне стране Дарданела, обратио је позор на супарника му Јована Палеолога, који се на њега спремао са српском и бугарском савезном војском. У први мах, после турског заузећа северне дарданелске обале, Кантакузину нити пође сам с војском на те Турке, нити се измири са својим хришћанским непријатељима да то заједно учине, нити о томе с Орканом преговоре поведе, него се обрати Оркану за помоћ против свога законитог цара и његових савезника. Оркан опет пошаље Сулејмана, који се с јаком турском војском искрца на ушћу Марице у Еносу. Истом после тога отвори Кантакузину преговоре, да му се поврати Цимпи, и да Турци изађу из његова царства. Оркан се посланицима стане изговарати како он за то много и не зна, како је то дело његова сина Сулејмана, које је исти по својој глави извршио, и старао се да преговоре развлачи и да их остави без резултата. Међу тим Турци су почели и даље нападати, и своју област на северној страни Дарданела ширити. У пролеће 1354 узму они и Калипоље, по грчким изворима услед земљотреса, који је 2 марта 1354 град разорио; по турским пак услед боја и победе.

Прилична је забуна у хронологији не само овога догађаја, него и у догађајима свега овога периода. Цинкајзен (I, 207) узимље годину 1356 за освојење Цимпе; Жонкијер 1357. Али веза с осталим догађајима, с владом

¹ Он то сам признаје у својој Историји. IV 38, кажући отворено као узрок што су Византинци војничку снагу своју били строжили у међусобним ратовима.

Кантакузиновом (која се свршила у децембру 1354), а под којом се све ово догодило, веза с ратовањем међу Јованом Палеологом и Кантакузином, утврђује нас да ове догађаје постављамо у 1353 и 1354, како већ и новији историци узимљу. Узрок је овоме хронологијском нескладу турски летопис, који је веома нетачан. Хади-Кадфа (у књизи *Rumeli und Bosna*) бележи да је Калипоље узето 760 (1359) године. Наши летописи наводе „треће лето царства Урошева“, што излази 1358, и по том још годину 1359, 1360 и чак 1371. Највише њих забележило је да су Турци посели Калипоље у 1359, али опет има један¹, који каже да су Турци узели Калипоље оне године које је умро цар Стефан, а то је 1355. Биограф деспота Стефана, Костантин, говори да је Сулејман, син Орканов, прешао на Калипољу и отворио пут осталима при цару **Андроницу, ратъ мноуштоу съ братоуь сконуь**. Ако су означења погрешна, језгра је тачна. Костантин као да је мислио на међусобице међу Кантакузином и зетом му царем Јованом, а оне су биле 1353—1354 године. Мих. Костатиновић из Острвице у својим мемоарима отворено каже да је Кантакузин пропустио Турке у Европу и у Калипоље, само да би му помогли против господара његовог, законитога цара Јована V. Један грчки летописац² бележи како је 1354 2 марта, под владом Јов. Кантакузина, био велики земљотрес, који је порушио зидове Калипоља, и како се тада Калипоље предало Турцима. Разговетно је, дакле, да су Турци узели Калипоље рано у пролеће 1354, добру годину и по дана пре смрти Душанове.

И од скора позната бугарска хроника има причу о турском узету Калипоља, која, уз приличну збрку имена, узетће Калипоља опет меће у време Кантакузиново. У тој се хроници чита прича која у преводу овако гласи.

¹ Споменик III.

² Издао га J. Милер у *Byzantinische Analecten, Sitzungsberichte* 1852, IX, 392.

»Бејаше Мурат, млад и одушевљен, и спремаше се жестоко на Бугаре, и искаше од Грка брод, јер брод бранаше мноштво шајки и лађа, а и Кантакузин се стараше да брод на Калипољу чува што боље може. Мурат се усиљаваше да пређе море, и како Кантакузин виде да не може хранити морнаре војнике, немајући хлеба ни свињског меса, а и каса му се непрестано налазила празна, јер није било у њој ни злата ни сребра, смисли и посла к цару бугарском Александру у Трнов, да му помогне хранити морнаре, да сачувају брод. Бугари, саслушавши то, насмејаше се и укорише Грке, и не само што их одбише, него им жене и мајке опсоваше, а њих вратише празних руку. Видећи то Кантакузин, врло се ожалости, и посла к српској господи Урошу и Угљешин деспоту и краљу Вукашину, да помогну морнарима (т. ј. флоти). И они саслушаше и насмејаше се, и укорише Грке, и не само их одбише, него им жене и мајке опсоваше, и вратише их празних руку. Чувши то Кантакузин, ожалости се веома, и не знађаше шта да чини. И онда поручи Кантакузин к царевима бугарским и к господи српској, и рече им: не хтесте нам помоћи, али хтете се после сами клати. Они то ни на ум не узеше, него му одговорише: кад дођу на нас Турци, ми ћемо се од њих бранити. Онда се Кантакузин договори с Муратом, и учинише клетве, и дадоше писма један другоме уговор, која стоје и данас, да Турци Грцима ништа не сметају ни у Романији, ни у Македонији, до века. И Турци се обеђаше да ће тако учинити, и Кантакузин остави Турцима брод на Калипољу.¹» Мало даље иста бугарска хроника записује, како су за цара Јована Палеолога Турци прегазили тај уговор о Калипољу, где су тобоже били обећали да ће се скелом на Калипољу служити само против Бугара, а не против Грка, и како су за се заузели град Калипоље и околна му села, узели

¹ *Archiv für slavische Philologie* B. Jaruga, XIII, 526—27.

Македонију и почели војевати куд су хтели, како су на скели поставили своје људе код бродова, а Грке отерали.

Две ствари имамо знамените у овој причи бугарске хронике. Прва је, што су у њој сачуване главне црте некакве старе народне приче о начину којим су Турци прешли на Балканско Полуострво и утврдили се на њему; друга је, што се њоме тај догађај изреком везује за Кантакузиново време и за његове интриге (простије рекавши за крај 1354 године). Према истинитости главне основе, погрешке се у именима лако могу у ред довести. Кад се оба наведена места на ум узму, види се да је писац мислио да су на Калипољу била у облику скеле (брода) као некаква врата у Европу, која је ваљало чувати, и која није лако било узети, ако су добро чувана. Зато је Кантакузин звао Бугаре и Србе да му помогну, а кад они нису хтели, он је пустио Турке с тим да само нападају Бугаре и Србе, а не Грке. Али су Турци, позније, погазили тај уговор и почели су нападати и Грке исто онако као и Србе и Бугаре. Овака прича могла је постати у приликама какве су биле у почетку XV века. Њоме се објашњава, што наши летописци, помињући узеше Калипоља, бележе да су Турци узели *Калипоље и Брод*. Под *бродом* се, без сумње, разумева скела и прелазак из Азије у Европу.

Калипоље је био од Турака освојио и Византинцима повратио године 1366 кнез савојски Амадео VI, рођак по матери цару Јовану Палеологу, али су га Турци опет лако освојили¹, пошто у Византинаца није више било снаге да таку тачку одрже, а Турцима су опет за одржање те тачке сви животни интереси били заложени.

Кад су, по томе, Турци у 1353—54 чврстом ногом ухватили сталан положај на северној страни Дарданела, они се већ више нису дали навести да заузети положај напусте ни византијском дипломатијом, ни новцем, ни

¹ Јиречек, *Srbský cár Uros, kral Vikašin a Dubrovčane*, 263—264 и примедба 106, о којој ћемо и даље још имати да говоримо.

свеколиким увијањем некадашње источно-римске престонице. Они су знали да их оданде цариградска влада не може силом истерати, и они су с тим рачуном и пошли. Орканов син Сулејман још се користио неповољним околностима на Балканском Полуострву, па се утврђивао свима начинима. Почео беше, већ у тим првим тренутцима, да настањује на европској страни турске насељенике, намештајући их место Грка, које је с истих страна у Малу Азију селио. Сулејман се и сам лично настани на европској страни, а његов војвода Хади-Илбек стане ширити нову османско-турску област у Европи с једне стране према Родосту пут Цариграда, а с друге стране пут доње Марице и онамошњих српских земаља. Што је на крају 1354 разривено Источно Римско Царство прешло из Кантакузинових руку у руке младога Јована Палеолога; што је на крају 1355 умро Стефан Душан, српски цар; што су иза његове смрти у српским земаљама гинули неред, расип и властeosке међусобице; што је, десет година по том, 1365 умро и бугарски цар Александар, и што се и Бугарска поцепала на три државе — само је увеличавало угодност и лакоћу новог османско-турског предузећа, којему су и без тога све околности пут приправљале.

Међу тим и Орканов син, јувачни Сулејман, освојиоца Дарданела, умре изненада, у зиму 1357/8 године, скрхавши се с коња у лову близу Булаира, на превлаци Дарданелској. Отац му Оркан и сам умре не дуго по том, 1362¹ године. Влада над новим Турским Царством и над освојењима на европској страни припадне косовскоме Мурату I, који снагом ни уметношћу није нимало

¹ Годину Орканове смрти турски извори међу у 1359 и у 1360. Јиречек је узео 1362 по белешкама византијским, које су у хронологији редовно поузданије од турских. Ретко кад да се не нађе, да се догађај, који турске белешке везују за извесну годину, није догодио две или три године позније. Белешку да је Оркан умро марта месеца 1362 од некакве заразе, која је трајала читаву годину дана, има и византијски летописцац, издан од Јосифа Милера, *Byz. Analecten*, 392.

уступао ни старијему брату Сулејману, освојоцу Калипоља, ни оцу Оркану. Мурат је управо био онај који је извршио завет Османов и утврдио турску власт и моћ у Европи. Већ 1364 узме он од Византинца Чорлу (Цурулон), место пред висовима Чатаалџе, последњег стратигичког положаја пред Цариградом, и Дидимотику, којом се из доње долине Марицине излазило к Дренопољу. Муратов војвода Лала-Шахин узме по том и Дренопоље, и упусти се у рат с Бугарима, у коме им узме Стару Загору. За тим је султан Мурат извршио историјско дело, и своју столицу из Брусе у Малој Азији пренео у Дренопоље у Европи. Али су године ових освојења још непрестано непоуздано одређене. Хаџи-Калфа, познији турски писац, држећи се некакве турске историје Дренопоља од Мохаме-Абдурахмана, родом Дренопољца, пише да је султан Мурат пренос престонице у Дренопоље извршио године 768 (по хришћанском 1366—67) и да је те године у Дренопољу подигнут двор. И доиста, тај се, за историју Балканског Полуострва презнаменити чин, морао догодити пре позније него ли раније од назначене у тога турског историка године. Осем потврђеног искуства да је добро ако се турским летописним белешкама дода по која година, сад и остали почињу напуштати 1364—5 годину, која се до сад узимала за турско освојење Дренопоља. Узимљући у рачун освојење Калипоља од Турака, које је 1366 за неко време био извршио кнез Амадео VI Савојски, Јиречек је такође готов да помакне годину турскога освојења Дренопоља позније од 1364 како је у својој Бугарској Историји био утврдио. У своме спису о цару Урошу и Вукашину (изданом године 1886), Јиречек износи позније од његове Бугарске Историје издану белешку грчкога летописца, који турско освојење Дренопоља меће у 1369 годину. Што наши летописци везују годину турскога освојења Дренопоља с битком на Марици од 1371, нема много значења, пошто су белешке наших летописаца о тим догађајима од њих удаљенијим

редовно несигурне, а у старијим, поузданијим записима тога везивања нема.¹ Али се опет зато не може порицати очевидна политичка веза међу узетим Дренопољом и Пловдина и међу примицањем турских напада к тадашњим границама јужних српских држава, које је изазвало рат деспота Угљеше и краља Вукашина и бој с Турцима на Марици. Премештањем престонице из Брусе у Малој Азији у Дренопоље у Европи, које је Мурат извршио, Турци су се свакоме огласили као нова држава у Европи. Тек је тим чином изнесена на видик њихова намера да освоје Источно Римско Царство и Балканско Полуострво, и положено велико политичко питање о хришћанској или мусломанској влади над Балканским Полуострвом, питање које још ни до данас није свршено. А није могуће ни премерити, ни прегледати безбројне жртве које су у течају више од пет векова за то питање поднесене. С тога за нас и има нарочитога интереса да промотримо, колико се може, како су се турска освојења ширила ка границама српских држава. То ће нас ближе примаћи и главном предмету ове књиге.

Ширење турске нове државе из Дренопоља на запад, на север и на исток тешко је посастављати са годинама. Хришћански су писци мало што забележили о појединостима турскога освајања, а турска се хронологија показује не само непоуздана него и несипретна због њене различите године, која је краћа од наше, и због оску-

¹ По свој прилици с тога што су Дубровчани раније имали своју колонију у Дренопољу, начињен је трговачки уговор међу Дубровником и турским султаном, и Дубровчани су били прва хришћанска држава, која је с Турцима уговор начинила. Др. П. Матковић је, по дубровачким летописцима, први објавио утврђење тога уговора. Година је тога уговора несигурна, као што се обично абива, кад се догађај неки хронолошки утврђује по позитивним белешкама. Матковић говори да је уговор потписан у Бруси, и узима једанпут 1365 а други пут 1366 годину. Непоузданост белешака види се и по томе што се узима да је уговор у Бруси уговорио Оркан год. 1365, а те је године владао већ Мурат I. Сам текст уговора није сачуван, и ово су белешке позитивних летописаца. Упореди Rad VII, 183, 195.

дице аутентичних и савремених записа. Ја ћу овде изнети кад су Турци нека места освојили тек по турскоме писцу Хаџи-Калфи, који је, радећи у првој половини XVII века, унео у своју књигу многа турска освојења, служећи се турским историцима и записима који су њему били приступни.¹ По тим је белешкама Калипоље освојено 1359 (где погрешка тај догађај ставља на читавих пет година раније), Мигалгара (између Родоста и Марице) 1359, Дидимотик 1360—61, Дренопоље 1361, Чорлу 1360—61, Бумулцина (по старом византијском Кумуцена) 1361—62, Јенице 1361—62.² Према осталим догађајима згодно би било узети да је већина ових освојења (може бити сва осем Дренопоља) извршена у 1364, и да је њима обележен почетак акције Муратове, јер се тада на све стране, особито пак у Цариграду, повикало на узбуну. У исти мах се притисак осетио и у Срба и у Грка и у Бугара. Из тврдо наслоњене своје основе на Дарданелском Полуострву, Мурат је заузео Чорлу. Тим се примицао послед-

¹ Rumeli und Bosna, geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadsehi Chalfa. Aus dem türkischen übersetzt von J. v. Hammer. Wien 1812. Године сам обрћао на наш летоброј по рачуну ђен. К. С. Протића у Голмишници Николе Чупића X, стр. 69 у чланку „Мухамеданска и хришћанска година“. Вили у осталоме о Хаџи-Калфи Споменик Српске Краљевске Академије, XVIII.

² И Хаџи-Калфа и други по истим изворима међу, да су Турци исте године освојили Бумулцину и Јенице-Вардар. Ја држим да је то немогуће. Пре него што су 1371 сатрап Вукашина на Марици, Турци нису освајали ни по источној а камо ли по југозападној Македонији, и пре 1371 нико не помиње никаквих њихових освојења ни око Струме, где су се толики градови находили. Јенице-Вардар се, међу тим, као што је познато, налази на западној страни Вардара и Солуна. Али мало на запад од Бумулцине, с друге стране Буру-Залива, има, давао по пронаводњи дувана знатно, место Јенице-Кара-су, у равнини с источне стране Месте, (Кара-су), у ондашње време у сфери српских држава као и сама Бумулцина. Та су места била позоришта јувачких дела војводе Момчила, око 1343—45, и по томе су ушла у српску власт. Вили о томе моју исправу „Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан“ у Главу XXXVI. Још у то време, у крајевима приморским међу Марицом и Местом, почели су се насељавати Турци као прости насељеници (Јиречек, Сесту ро Бућарско, стр. 293). По томе и мислим, да се турска држава тим приморским путем међу Марицом и Местом раширила пут српских држава и да су после историји узели погрешком Јенице-Вардар место Јенице-Кара-су.

њим цариградским одбранбеним положајима на Чаталици, заузимао Травију, и сухим путем такође одсецао Дренопоље од Цариграда. Заузимање Дидимотика не само што је у напред одлучивало питање о Дренопољу, него је изводило Турке на путове к Бугарској и к Пловдину, као да би и Дренопоље већ заузели били. Ширење турске власти у приморју међу Марицом и Местом доводило је нову турску државу у непосредан додир са границама српске државе на доњој Струми. У то време су долина Струме, Месте и родопско приморје око Кретопоља (Кавале) и даље на исток били под влашћу Душанове жене царице Јелене, коју су у власти потпомагали и држали њени кметвеници: Воихна, господар Дrame и потчињене јој области, и Угљеша, зет његов, а брат Вукашинов, под којег су се руком налазили крајеви око Сера. Ето на колико су се страна и где најпре осетили ударици Муратова.¹

Али је главни ударац опет упућен био на Цариград. Осећајући да долази последње време, немајући новаца и немајући више крунских драгоцености, које су раније биле заложене у Млещима, цар Јован Палеолог нареди да се те драгоцености продаду, еда би се новаца набавило. Рачунао је на помоћ са запада, из Бугарске и из Србије. Јиречек бележи како се тада византијски посланик у Авињону изјаснио да ће признати папу, ако се папа обећа да ће притећи у помоћ Источном Римском Царству. Папа доиста то обећање учини, али на обећању и остане. И на самом Балканском Полуострву први ваљда покушај да се остави међусобно ратовање и да се све силе заједнички окрену против нове напасти турске, учињен је после ступања Муратова на престо, кад су

¹ Говорећи како је из Цариграда к царици Јелени послан патријарх Калист, Кантакузин говори да је повод томе посланству било, што су Турци византијске и српске области из дана у дан нападани. Sancti-suzeni Historiarum IV, 50. Српске области о којима се говори јошу могле бити друге до ове о којима смо говорили.

његове спреме или први напади у 1363 већ дали познати шта је он смишљао и којим путем кани ударити. Мисао се ова показала у посланству патријарха Калиста к царици Јелени Душановици у Сер. Кантакузин, који је о овом посланству неколико врста забележио, пише да је патријарах предлагао царици Јелени и српским великашима који су уз њу били, да међусобни рат обуставе, па да се сви заједно окоме на Турке. Кантакузин је забележио да су те предлоге и царица Јелена и њени великаши врло добро примили. Али патријарах Калист и духовници који су га пратили изненада помру у Серу. С Бугарима се у тај мах ништа није могло ни почети због некаквих размирица у црноморском приморју, које су и до оружаног сукоба довеле. На скоро по том, у пролеће 1365, умре и бугарски цар Александар, шурак и пријатељ Душанов. Иза његове смрти ништа се паметније није знало учинити него да се заостала, већ доста стешњена бугарска држава, поцепана такође на три дела, на видинску, трновску и приморско-дунавску Бугарску (Добручу). А то је све ишло у прилог само Мурату, његовим Турцима и даљем остварењу већ јасно објављених њихових освајачких планова на Балканском Полуострву.

По годинама узетих места како их видимо у Хаци-Калфе и у другим историјским записима може се од прилике заокружити друго Муратово ратовање и даље ширење његове моћи и његове државе у Европи. Тако, на прилику, за Визу, којом се Цариград стешњавао са севера, забележено је да је узета године 1368—69, за Крк-Килесе (Лозен-Град) 1368—69, за Јенице Кизил-агач (данас Кизил-Јенице на Тунци између Дренопоља и Јамбола) 1366—67, за Јамбол 1366—67, за Карнабад 1368—69, за Андос (источно од Карнабада) 1367—68, за Црномен (Чирмен близу данашње турске границе на десној страни Марице, мало испод Мустафа-Паше) 1365—66, за Хиреболи (између Родоста и Дренопоља) 1367—68. Чатал-Бургас (Лула-Бургас) изгледа да је и после овога

рата остао у византијским рукама. Врло је могућно да су Турци тек у овом другом ратовању (око 1368—69) узели Дренопоље и коначно се у њему утврдили. За Пловдин, истина, Турци бележе да је узет 1363—64, али је разложније пристати за Јиречком, који узима да је то било око 1370. Крајњи је резултат свега тога, да се Источно Римско Царство живом радњом Муратовом већ за шест седам година свело на област просте војводине око Цариграда, која се, опкољена турским позицијама у Чорлу и Визи, пружала доста уском браздом у дужину дренопољским путем до иза Лула-Бургаса.

Тим истим ратом Мурат је већ стеснио и Бугаре, освојивши од њих Пловдин, Кизил-Јенице и Јамбол. Тим је турско освојење ухватило већ сва главна места у долини Марициној. По народним традицијама, којима се у разгледању овога војевања помагао Јиречек, изгледа да се борба међу Турцима и крајевима југозападно од Пловдина око Родопских Гора није свршила нити одмах, нити лако. Пошто су започели заузимање тих крајева, а то су могли учинити и одмах после узећа Дидимотика, Турцима је природно било да теже да саставе земље око Пловдина и око тих планина са земљама око Бумулцине, те да себи отварају широк пут и удешавају поуздано залеђе за наступање к Софији, к североисточној Македонији и к долини Струме, преко које се у даљини указивао Солун. Тим начином су дошли на ред планински крајеви и градићи југозападно од Пловдина и Татар-Пазарника. У Белови је био град Раковица, који се с извесним погодбама предао: мало даље град Чешина држао се девет месеци дуже него Раковица. Кад је турски војвода Дауд-паша, на послетку, на њ са три стране ударио, једни се предаду с погодбом, а једни утеку к „родопскоме деспоту“ (Угљешци). Сеад-един приповеда да је пловдински заповедник дочекао Турке изван града, да је био разбијен, у граду опседнут, и да се после предао с погодбом да се може повући у Србију (разуме се у

српску серску област на доњој Струми). Сви ти догађаји везују ово друго турско ратовање за прво веће раширење њихове нове државе на Балканском Полуострву са српским ратовањем из 1371, у ком су деспот Угљеша и краљ Вукашин пошли да с Турцима за главно начелно питање оружје укрете. А тим се, рекао бих, посредним начином и с те стране утврђује поставка, да су и Дренопоље и Пловдин освојени пре у овом другом ратовању, око 1369 и 1370, него ли раније.

Утврђењем турске престонице у Дренопољу и узетљем Пловдина, Мурат је извршио више ствари на једанпут. Бугарима је узета сва јужна Бугарска у Марициној долини. С Пловдином се турска држава утврђивала и у горњим пределима Марицине водопађе, а тиме у самоме источном средишту полуострва, наперивши вршак свога вртања као клин, међу ондашње бугарске земље око Искра и Витоша и међу српске државе око Месте и Струме у југоисточној Македонији. Народна традиција у Родопским Горама, јужно од Пловдина, са свим логично меће освојење тамошњих горских градића пре смрти деспота Угљеше, причајући како су се војници, после предаје, повлачили у Угљешину државу.

Тим је већ за тај мах одређен и правац турскога ратовања. Оставивши потпуно безбедни Цариград за леђима, турска су се освојења окренула против Бугара и против оних српских држава што су се налазиле у водопађи Струме и Вардара. Првашње границе тих држава већ су биле додирнуте на јужној својој страни, међу Родопом и морем, још у првome Муратовом ратовању око 1364, кад су се Турци утврдили међу Местом и доњом Марицом. Сад се тим истим српским државама турска напаст примицала још и са североистока, из новоосвојене пловдинске области, којом се отварао пут и у северну страну долине Струмине. Узбуна је звонила самом крајњом опасношћу положаја.

Тај се положај начинио за крајње југоисточне српске државе око Струме услед горе описаних турских покрета од Дидимотика и Дренопоља к западу. Непријатељ, којег је краљ Милутин, педесет и неколико година раније, тражио на оној страни Мраморнога Мора у Малој Азији, био је сад на самим вратима српских држава. Борба за обрану вере и слободе стајала је на прагу. С тога ћемо погледати најпре како су постале и како распоређене биле српске државе на том крају, еда би сам први чин те величанствене борбе могао испасти што разумљивији за читаоца.

VI

ЈУЖНИ ДЕО СРПСКЕ ЦАРЕВИНЕ ИЛИ ПОТОЊЕ ЈУЖНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ У МАКЕДОНИЈИ.
 ЦАРНИА ЈЕЗЕРА ДУШАНОВИЦА, ДЕЈАНОВИЋИ, БОГДАН, ВОИХНА, МРЊАЧА-ВИКИ
 (КРАЉ ВУКАШИН И ДЕСПОТ УГЉЕША), РАЗЛОМ СРПСКЕ ЦАРЕВИНЕ ГОДИНЕ
 1366 НА ЈУЖНЕ ДРЖАВЕ (КРАЉЕВИНУ ВУКАШИНОВУ, ИТД.) И НА СЕВЕРНЕ,
 ИЛИМЕРЕЊЕ ДЕСПОТА УГЉЕШЕ С ПАРИГРАДСКОМ ЦРКВОМ, ПОЛИТИЧКИ
 УЗРОЦИ И ОДОВРЕМЕНЕ СЦЕНЕ ТИХ ПОЈАВА.

Пут долине струмске и пут Сера и родопског приморја, где ће се најпре с Турцима сукобити, српска се власт почела најпре ширити и српска војска продирати за ратовања краља Милутина, који је у том правцу наставио почетке свога оца Уроша и свога брата Драгута. Једно тако успешно ратовање, у ком је Милутин пленити струмски, серски и крстопољски предео (приморје око Кавале) меће се у годину 1284. Али се српска граница за владе Милутинове заустављала око Струмнице, а у почетку владе Стефана Дечанскога била је негде иза Струмнице. Тако сведочи византијски историк Нић. Гргур, који је, путујући као грчки царски посланик, тим путем у Србију ушао. Истом је Душан у својим ратовима раширити српске границе на тој страни по свој водопађи Струме и Месте до родопских планина, а приморјем готово до ушћа Марице. Освојење свих ових крајева одлучено је године 1345 освојењем главнога места Сера, које се свршило у октобру 1345 године. Тиме је у Душанову државу ушла сва серска област, у коју је од старина улазило цело приморје родопско до ушћа Марице, по том водопађа Струме до извесне тачке, и водопађа Месте. Може се узети с прилично поузданости, да су с

крајем Душанове владе, по смрти његовој, остале границе Српске Царевине на оном крају, од земаља Њуспендских (тадашњег Велбужда и области му) и од висова Рила даље сменом Досната, левом страном водопађе Местине к мору и ка границама непосредних приморских речница од Ксантије и Јенице даље до неке тачке правцем ушћа Марицина и пут Еноса¹. На Доснатским (т. ј. деспотским) Планинама без сумње су прастаре границе међу серском и пловдинском облашћу, или међу источном Македонијом и западном Тракијом. У време о коме ми говоримо, ту је била граница међу српским и бугарским или византијским земљама. По самом имену и по тамошњем народном предању, име *Доснат* дошло је од владе српскога серског господара, деспота Угљеше, и њиме је на том горском смену обележена ондашња српска граница. Пошто је и син севастократора Дејана Драгач, који је с братом Константином у то време држао северисточну Македонију, био деспот², то је сва земља на источној српској граници, и то баш онда кад

¹ Види о овоме моју посебну расправу „Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан“ у Гласу XXXVI Српске Краљевске Академије. Иза, у осталом, један документ који је у тој расправи остао непотребљен, а који међу тим утврђује једну тачку у тим границама источно од Сера и Драме. У Гласнику XXIV има једно писмо деспота Јована Угљеше од 29 маја 1369. Називачи су томе писму одредили као годину „око 1372“, али је датумат 7, који је у писму означен, падао само на 1369 годину. Види о томе Љ. Ковачевића, Годишњаци III, 442 и Милошаћа Monumenta serbica 179 стр. где се, рекао бих, спомиње ово исто Угљешино писмо, а година је добро стављена. Тим писмом деспот Угљеша потврђује цар свога таста бесара Воихне преви Михаила и Гавриза више Габрова. У држави Воихниној области драмској, где ово место треба тражити, види се и на Киперговој парти Габрово на левој страни Месте, северно од Ксантије, под називом Кушларом.

² П. Рувариц, О кнезу Лазару. Н. Сад 1888, стр. 106—107. Оливер се зове деспотом у хрисовуљи Душановој у Гласнику XXVII, којом су потврђене земље његове задужбине, Пшињски поменик, рукопис Нар. Библиотеке 318 зове и Оливера и Дејана деспотима. Од Дејана је деспотство прешло на Драгача. По томе је тај северисточни крај Македоније око Велбужда, Жеглигова и Крагова најстарија српска деспотовина. Ње ради су, без сумње, деспотима у своје време постали и браћа Вукашин и Угљеша.

је на том крају започињала турска најезда, била у рукама *деспота*. Прве своје границе на томе месту Турци су имали с *деспотима*. Отуда се и објашњава што су ти висици именовани *Досиат* прозвани.

Јов. Кантакузин у својим мемоарима бацио је неколико речи о унутрашњем положају Србије после смрти Душанове. Охоли Византинцац нигде Душана не зове друкчије него краљем. »Око тога времена — пише он — »и Краљ, господар српски, премину, и међу Србима наста »не малено комешање. Краљев брат Симон (Синина), који »је господовао у Акарнанији, стаде тражити власт над »свима српским земљама, у мисли да су његова права »претежнија, и уза њ беху многи између великаша српских. Урош пак, син Краљев, диже војску да очевину »од стрица брани. Мајка му пак Јелена нити приста уза »сина, нити уз девера Симона, него себи одвоји многе »градове, окружи се доста знатном силом, и поче вла- »дати сама за се, те нити на кога нападаше, нити коме »помагаше. Најмоћнији пак великаши поистериваше из »службе ниже и слабије, приграбише сваки себи које су »год могли околне им градове, па једни присташе уз Краља¹, »једни пак уз Симона, стрица му, али не као млађи им »и као господару потчињени, него као савезници и при- »јатељи који потпору шаљу. Неки омет не пристадоше ни »уз једног ни уз другог, него се држаху уз онога ко је »јачи, очекујући шта ће бити, и спремни да пристану уз »онога ко на послетку освоји. И на хиљаду страна рас- »турени почеше међусобно гложење²». Као непријатељ, који је и за своју личну несрећу имао да се много жали и на Душана и на Србе, Кантакузин је могао у овоме нацрту црном бојом и претерати, али је општа слика без сумње верна и дубоко ухваћена. Из ње се види, у каквом је стању остала цела царевина, и види се, да су

¹ Ваља разумети цара Уроша.

² Cantacuzeni, Historiarum, IV, 43.

нарочито јужне јој стране, које су Кантакузина највише интересовале, постале позорница отимања око власти. У исти мах се види, да се под удовом царицом Јеленом Душановицом одвојио не знатан крај и са јачом силом. Пошто ми знамо да је царица Јелена боравила и господовала у Серу, то можемо брзо уверити се, да се у том комешању, после смрти Душанове, оценио најуре Сер са својом облашћу. То је пак потоња деспотовина Угљешина. Шта се на другим местима, по јужној страни царевине, учинило, сазнаћемо кад промoтpимo, шта је у времену од десет година (1356—1366) на томе крају из тога комешања постало и образовало се. То су државе и господари, којима ми потпуни облик налазимо тек на завршетку тога комешања, онда кад су се све јужне стране од цара Уроша одцениле и своју самосталност одсудно основале. Како су у тај мах Турци нападали с истока, те је ваљало пред њих полазити, да видимо ко је где остао по смрти Душановој, и ко се где налазио у моменту када се одсудна борба примицала.

На североисточном крају Македоније, остао је после смрти Душанове севастократор¹ а и деспот² Дејан Жарковић, зет цара Душана по сестри му Теодори, кћери краља Дечанскога, која се у калуђерству назвала Јевдокија, а зато што је била сестра царева, позније се и сама прозвала царицом. Изгледа да је Дејан преживео цара Душана, али у време турске најезде већ га није било у животу, него су с Турцима имали да се боче његови синови: Драгаш, који се као старији, називао деспотом, и Костантин. Држава Дејанова у почетку није била велика. Она као да је хватала само садашњи кумановски крај, стару жупу Жеглигово, и граничила се са облашћу Штина и Кратова с југа и с истока, а с Преше-

¹ Титула севастократор (у преводу: узвишени господар или узвишени власник) давала се, по византијском обичају, само владајућим ерелицима.

² Види напред цитат из Шињског Поменика.

вом са севера. Штип и Кратово припадали су деспоту Оливеру, врло знаменитом и чувеном властелину и војводи Душановом, којег је држава обухватала Велбужд (позније прозван Ћустендил по Дејановом сину Костантину), Кратово (по својим рудницама извор Оливерова богатства), Штип, Струмницу, Велес и Тиквеш¹, све с њиховим областима. И Оливер је преживео цара Душана, али се не зна шта је с њим после било. Зна се само, да су у време турске најезде Дејанови синови Драгаш и Костантин већ држали све поменуте Оливерове земље. Љ. Ковачевић и П. Руварац узимљу по сведошћу Кантакузиновој да је војвода Богдан, који је држао југоисточну Македонију међу Сером, Солуном и Светом Гором, био стриц Дејановићима, Драгашу и Костантину. По томе су Дејан, Оливер и Богдан били браћа. Они су као три брата држали управо сву источну Македонију, од граница Прешева (јужно од Врање), па до Халкидике и до граница серске и солунске области.

Докле се, у извесним правцима, пружала држава Дејанових синова, сестрића цара Душана, у време пошто су се они покорили Мурату, добро се види и из два писма њихове мајке Јевдокије и њих двојице рускоме манастиру св. Пантелеимона у Светој Гори. По тим писмима они дају манастиру једну цркву и људе јој у Штипу, цркву у Велбужду, села око Струмнице, Петрча (ниже Струмнице), у Бојимији (жуни јужно од Струмнице и језера Дојранског, око језера Бутковског (источно од Дојрана, западно од Струме), у Тиквешу (с десне стране Вардара, према Прилепу), у Злетову (где је око 1347 деспот Оливер својој задужбини, Лесновскоме Манастиру, села записивао)². По томе се држава њихова ширила од

¹ Услед тадашњег стања Тиквеш и сад у црквеној подели потпади под струмничкога епископа.

² Гласник XXIV, 249—256. И гдекоја од мањих, овде поменутих места могу се наћи на садашњим картама. Упореди још и хиландарску повељу, писану 1379 у Струмници, Miklosich, Monumenta Serbica, 190.

кнез-Лазаревих граница (између Куманова и Прешева и на смену Црне Горе), па доста далеко к југу, како изгледа до венаца што с југа граниче водопају Дојранског и Бутковског Језера. На источној страни земља је њихова хватала Велбужд, у ком су 1379, повељом писаном у Струмници, потврдили Хиландару цркву Господиново Паље с Реком и село Козницу Кричановску¹. На руској генерал-штабној карти Ћустендилскога краја, има и сад предео на десној страни Струме, ниже ушћа Риле реке, који се зове Крцево. Да је у њиховој држави била и остала српска земља до источне границе (поименце: јужна и северна околина Рила до изворних предела Марице), види се по томе, што су последицом те њихове државине ти крајеви, заједно са Самоковом, потпадали под пећску патријаршију све до њезина пада у другој половини прошлога века. Ми мислимо да је то зато што ти крајеви 1368, кад се деспот Угљеша мирио са цариградском патријаршијом, нису били у Угљешиној, него у Костантина Дејановића земљи. Из путописних бележака патријарха Арсенија Чрнојевића од 1683 (Гласник XXXIII, 184) види се, да су у његовој црквеној власти били и Дупница, где је онда становао владика, и Самоков (где је владика имао кућу) и где је народ, при проласку патријархову, донео што му је било од потребе. Одатле је тек, бележи патријарах, настало путовање за готов новац, јер је патријаршијска област остала за леђима.

Јужно од Дејановића налазила се држава Богдана, брата Оливерова, за којег су наши новији истраживаоци мислили да је историјска основа личности Југ-Богдана, јунака наших народних песама. Чудновато је, да се тај Богдан готово нигде не помиње у нашим споменицима. Да је био брат Оливеру, казује нам Кантакузин. Да је и он био један од властеле који је имао своју државу у Македонији; да је преживео цара Душана и

¹ Miklosich, Monumenta Serbica, 191.

бој на Марици од 1371, и да је дочекао да постане турски васал, казује нам Халкокондила. И о Богдановој држави једине податке који су нам познати, забележио је Халкокондила. Тај писац говори на пет места о Богдану. Први пут говори о Богдану после Дејана (којега он зове Жарком), и говори да му је цар Душан дао земљу од Сера до Вардара; по том каже да су после боја на Марици Турци ратовали на Дејановиће (Драгаша и Константина) и на *Богдана*, који је онде био господар (не помињући да је Богдан Дејановићима био стриц); и даље, помињући исти рат, наводи, како је Богдан владао у Родопи (с источне стране Струме и Драме). По том Халкокондила помиње Богдана на ново у међусобним ратовима Бајазитових синова 1410 године. На томе месту (у књизи IV) приповеда како су Грци, хотећи да Муси насупрот ставе Оркана, Сулејманова сина, послали га у *Солун ка Богдану* и к осталим онамошњим Турцима војницима, да би они помогли Оркану, да освоји европску гурску државу. За тим се каже, како се исти Оркан склонио у брегове међу Тесалијом и Македонијом, како га је Муса ухватио, и како је, по том ушао у *Богданову* земљу, те је својој власти потчинио, и даље према Грцима (т. ј. према Цариграду) отишао. Ова места из Халкокондиле потпуно нам објашњавају оно што наш биограф Константин Философ казује о Богдану као другу Игита (војводе из Скопља или из Вукашинове краљевине) и Јусуфа (војводу из Константинове државе) у догађајима од године 1413, и изводе га као њиховог јужнијег суседа, као што је и раније био према њиховим српским претходницима. Једино је питање, је ли тај човек из времена 1410—1413, и онај из времена 1342 године, где га помиње Кантакузин, једно исто лице, или су ту може бити отац и син, или деда и унук пред нама. Ако је ово последње, онда је та најјужнија држава почела наследствено прелазити с оца на сина. Да погледамо географски положај те државе.

Пошто из других поузданих извора знамо, да је водопађа Месте, Драма и лева страна Струме била у Угљеше; пошто смо мало час видели, да је североисточна Македонија (између Вардара и Струме, с неким пределима и с десне стране Вардара) припала Дејановићима, и да се земља њихова пружала до врха јужних водопађа Дојранског и Бутковског Језера; пошто знамо да су југозападне земље с десне стране Вардара припадале другима, а да је од Халкидике оно што је било у српској власти, барем на источној страни, припадало господару Сера; то је Богданова држава морала бити у оно земље, што је још било у српској власти јужно од Дојранског и Бутковског Језера, а то би биле жупе око Кукуша и Аврет-хисара између Струме, Халкидике, Вардара и Дејановића државе. За Аврет-хисар Хаџи-Калфа помиње како се налази северно од Солуна, на путу за Кратово; како му се градић налази на високом брегу; како је опао, и како је некада припадао некој Маруљи, „жени једнога неверника“ (т. ј. хришћанина), коју је Орнос-бег 1373—74 на-„терао на предају после опсаде од неколико месеци.“ По томе би област Богданова изгледала врло малена, састављена од четири пет жупа, ако он није што држао и на десној страни Вардара. Богдан, чувен по јунаштву, био је на том крају крајишки властелин. Једна народна песма и пева га као војводу који не да ни у виноград ући. Таква похвала и доликује властелину крајишнику. Наследственост Халкокондилина, који за Богдана једанпут каже да је после боја на Марици био господар у Родопи, где је раније била држава Угљешина, могла би се изравнати претпоставком, да је после смрти Угљешине Богдан заузео Угљешину државу, и на њеним границама покушао да и своју државу брани. То би било и природно и разложно тим више, што ни Турци не кажу да су земље око Сера, после боја на Марици заузели без рата. Али за то изјашњење немамо никаквих доказа, нити се можемо позвати на какав год запис, који би га подупро.

Шта је захватала за Душанова времена струмска или серска област објашњавали смо у нарочитој расправи. Она је хватала целу средњу и доњу долину Струме, од јужне стране Рила па на ниже, заједно са серским пољем и приморјем на Орфанском или Рендинском Заливу; по том целу водонађу Месте с приморјем јужно од Дrame и око Кретопоља; по том приморски крај око Ксантије и Мосинопоља (Бумулцине) до северне границе приморских водонађа; по том крај међу десном страном Марице, Мосинопољем и морем, који је на север хватао до северне границе тамошњих непосредних морских водонађа, или до јужне границе области дидимотичке¹. За најисточније крајеве ове области, Мосинопољ и Волер, није сигурно да су непрестано остали у српској власти. Изгледа да их је Матија Кантакузин или имао под својом руком у време смрти Душанове, или да их је одмах по том заузео. У тој је области после смрти Душанове владала изнајпре удова царица Јелена; ту је позније образована деспотовина Угљешина; ту су, како смо већ раније напоменули, биле прве борбе с Турцима и прва турска освојења. Област се та ширила од горе речених граница Оливерове и Богданове државе, па даље к истоку, докле је тада и српска власт на исток допирала. Западне су границе тој области ишле поглавито горњим венцем западних притока Тахинскога Језера. У ову је област припадао и сав источни део Халкидике, колико га је било у српској власти, заједно са Светом Гором. Орбини је писао како је при деоби земаља после одметништва Вукашинова Угљеша припала „цела Романија до Солуна, Бер и други градови“. Не држимо много на овај позни извор, али је извесно, да је, осем саме серске области и Дrame и њене области, деспот Угљеша после 1366 имао и Халкидику (међу Солуном и ушћем Струме) и Свету Гору у својој држави. Миклошић је забеле-

¹ Види Глав XXXVI, Српске Краљевске Академије. Струмска област и цар Стефан Душан.

жио¹ једну Угљешину хрисовуљу, којом се расправља некакав спор међу светогорским манастиром Зографом и јериским епископом Јаковом. Познато је да је Јерис на превлаци светогорскога полуострва. У најисточнијој вароши тога краја, у Драми, столовао је у време смрти Душанове, знаменити властелин, ћесар Воихна. Кћи његова Јефимија, лепо васпитана госпођа, од које имамо покров кнеза Лазара и хиландарску завесу, са прекрасним и родољубља пуним натписима, удата је била за Угљешу, потоњег деспота, који је заповедао у Серу, не зна се да ли самостално од Воихне или под заповестима његовим. У том су се стању, како изгледа, ти крајеви затекли кад је Душан преминуо.

После смрти Душанове, у тај се крај склонила удовица Душанова, царица Јелена. По Кантакузину царица је Јелена те крајеве отргла од царевине свога сина, и у њима стала владати самостално. Приличније ће бити да се она или ту затекла у време смрти Душанове, као у зимње доба, и да је после по примеру старијих краљица (као на прилику краљице Јелене Францускиње) она као царица у том крају остала с врховном царском влашћу, с тим да јој Воихна и Угљеша служе као клетвеници, онако како су раније и цара Душана служили, држећи се иначе сваки у својој области самостално. По томе схватању млади би цар Урош своју власт над серском облашћу био царици мајци уступио, задржавши је над свима осталим земљама и клетвеницима. Ово тврде поступци и догађаји из 1356, које је сам Јов. Кантакузин врло опширно описао (IV, 44, 45) излажући последњу акцију свога сина Матије, која се у тој години догодила. Он каже како је Воихна с Матијом Кантакузином био склопио заверу против царице Јелене и њене владе, и како је војска, коју је цар Урош својој мајци послао, све покварила. Тим се тврди да је Урош био добро са

¹ Monumenta Serbica, 179.

својом мајком, и да је она била опазила шта јој се спрема. Даље Кантакузин приповеда како је Воихна онда кад је у своје руке дохватио Матију, у први мах страховао да му истога царица, по своме праву, као ратног заробљеника, не потражи, и њега тим начином не лиши оних користи, на које је он рачунао. Све то посведочава да је царица Јелена била у тој држави прави суверен према ћесару Воихни и Угљешци, и да је свој положај она имала с пристанком свога сина. И сам Угљеша, у акту који је марта месеца 1368 поднео цариградској патријаршији о измирењу црква, и у коме оглашава свршетак преговора о повраћају патријаршијских права, каже како су све те ствари, т. ј. врховна власт да може излечити црквени расцеп, „скоро дошле у његове руке.“ Тиме и он сам сведочи, како у тим крајевима до скоро није био господар он, него неко други. Ауторитет царице Јелене задржао се доиста у некој мери и за извесне послове, како ћемо после видети по белешци о савезу против Турака и о црквеном питању. Разлога, зашто је царица Јелена одабрала за своју државу баш Сер и серску област, било би више. Један би разлог био, што је Сер био од најзнаменитијих градова у царевини. Осем тога могла је улазити у рачун погранична блискост с Бугарском (где је брат царичин једнако владао), блискост с Дејановићима, сестрићима Душановим, за тим блискост Свете Горе и њених светиња. Има доказа да се нарочито у црквеним пословима рачунало с царичиним ауторитетом. Кад је око 1363 Мурат притеснио Византинце, они су к царици Јелени у Сер послали патријарха Калиста, да уговара савез против најезде турске. Па и много позније, кад већ царица Јелена и није била у власти, године 1375, посланик кнеза Лазара и патријарха српског, духовник Исаија, пошто је за измирење пећске и цариградске цркве узео био одобрење од кнеза Лазара и патријарха, налазио је за потребно да се јави и царици

Јелени (по камуђерском имену Јелисавети), за коју већ не знамо где се у то време налазила¹.

Овај положај царице Јелене у струмско-родопској области није се утврдио веома лако, и случај један највише је у почетку припомагао, да се царица одржи у власти и за неко време утврди у тој својој држави. Јов. Кантакузин сам је тај случај опширно приповедио зато што је у њему главни чинилац син његов Матија. Да прегледамо у кратко те догађаје.

Ми смо горе на свом месту назначили, како се крајем 1354 свршило царско намесништво и наметништво Јов. Кантакузина у Цариграду, како је он једне декембарске ноћи збачен, и како је престо у Цариграду заузео законити цар Јов. Палеолог. Син Кантакузинов Матија, који је, за очине управе, држао оновремене западне земље око Марице, а којег је отац још раније био прогласио за цара и свога помоћника, нити хоћао да се покори Јов. Палеологу, нити да му своје земље потчини, него још крене војску на Палеолога. Али до рата не дође, и у целој 1355 Јов. Палеолог остане цар у Цариграду, а Мат. Кантакузин у Дренопољу и у пределима доње Марице. За живота Душанова земље су Матије Кантакузина граничиле Српску Царевину са источне стране. После смрти Душанове, а у почетку 1356, до Матије је био са запада Воихна, као нови васал и кметвеник царице Јелене, која је заузела Сер и област серску. По току причања види се да је с почетком лета 1356² ћесар Воихна, који је столовао у Драми, поручио Матији Кантакузину да је све спремно да се њему преда власт над серском облашћу, да је уз њега (Воихну) и његове људе,

¹ Е. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, 382. Мени по тексту изгледа да се царица Јелена тада налазила негде у Старој Србији, можда била на некоме од немањинских имања у околини Призрена или Приштине.

² Душан је умро 1355 Матија Кантакузин је изишао из послоба 1357. У причи о војевању, на коју ћемо и ми одмах доћи, помиње се лето. То је лето могло бити само лето 1356 године.

за које се прича да су тобоже и раније на томе послу радили, пристао и начелник серски, који је готов да преда Сер заједно са царицом и с хиљадама блага. С том поруком удружена је била и молба, да се Матија Кантакузин што пре крене, и да унапред објави дан кад ће приспети. Матија се томе гласу веома обрадује, и одреди да ће доћи с војском кроз тридесет дана, јер је толико неопходно било да скупи војску и да потражи помоћи од зета свога Оркана, а одмах пошаље људе да потраже помоћ од Оркана, по својој земљи пак разашље позивна писма да му се скупи војска. Матијини посланици сретну Оркана на Дарданелима у Абиду (данас Чанак-Кале), где је он по неком другом послу био изашао. И уз Оркана се ту беше десило на пет хиљада турских четника, с разних страна, који су молили да их пусти да пређу у Тракију и у Бугарску да пљачкају. Оркан, да би одмах одговорио Матији Кантакузину, помеша с тим четницима нешто својих људи, постави им војводу од својих, и позове посланике Кантакузинове да их воде. Оркан није знао у каквој потреби Кантакузин тражи војску против Срба, и мислио је да му треба само за пљачкање, па му је зато и опремио оно што му се под руком десило. Али чим војска дође много пре него што је очекивана, Матији не би мило, особито кад виде из каквих је непоузданих људи војска састављена. Из својих је земаља звао војску за уречени дан, и сад нити је могао да је чека, нити је могао да је пожури, а Турке није могао пустити да чекају, да не би почели пљачкати његову властиту земљу, те да не би и од њих начинио непријатеље, нарочито што је летње доба било, па су људи по пољском раду били растурени. С тога смисли да се с њима крене одмах сам, јер је то било понајбоље, и да поведе оно момака и војника што му се на дому десило. Старешинама турским открије свој план, и замоли их да не даду пљачкати где он не би допустио, обећаваши за то у накнаду добру новчану на-

граду. Бесару Воихни, који је столовао у Драми, пошаље човека, да му јави како се кренуо раније зато што га туђа војска није хтела чекати. Али се Воихна не бејаше десио дома, те му се то не могаше јавити. А сусретнувши неку српску војску, коју је цар Урош био послао мајци, Воихна пође с њом опет у Сер, мислећи да се онде с осталим завереницима договори шта даље да се чини. Та пак српска војска, идући пут Сера заједно с Воихном, који није још могао знати, да се Матија Кантакузин пре рока кренуо, сретне се с Кантакузином и Турцима, од којих су се последњих многи били, преко воље Кантакузинове, у пљачку растурили. Кантакузин је све чинио да сукоб избегне, али Турци и ту, прича отац његов, преко његове воље, заметну бој, у коме им одмах погине војвода од српских стрелаца. Кантакузин с места постави другог војводу, и сам се стави на чело војсци, али ма да је војску српску, како му отац прича, принудио да се врати у Сер, поуздања својима повратити није могао. С тога се повуче и он на побиште, на реку Панаку, међу Сером и Филибециком (путем Кавале, откуда је и дошао), и сутра дан рано, кад су се Турци из пљачке почели враћати, војска што је остала с Кантакузином, помисли од ових да су Срби, пре него што их је могла видети из близа, и у нереду нагне бежати, тако да Кантакузина сама остави. Тако сам, идући за својим растуреним турским четама, на које се беше подигао народ из села и градова, кроз које су пролазили, Матија Кантакузин дође пред Филибецик, и не хотећи улазити у варош да га не би познали, склони се с коњем међу трском у бари испред вароши. Али грађани, чувши за њ од бегунаца који су испред њега ишли, стану га тражити по трци, и са ловачким псима нађу га и ухвате. После га предаду Воихни, своје заповеднику у Драми, који га је код себе држао, рачунајући какву највећу добит може из њега извући. Тога ради чувао се да га преда царици Јелени у Серу, којој би као врховној заповед-

ници такав заробљеник припадао. Међу тим цар Јов. Палеолог заузме брзо земљу Кантакузинову, и Кантакузина од Воихне откупи. Тако се свршила политична радња Кантакузинове фамилије.¹

Јов. Кантакузин није имао обичај да прича оно што је против њега и његове фамилије. Из његове приче, која је овде у кратко наведена, ја бих извео, да су догађаји после смрти Душанове и при утврђивању власти царице Јелене у Серу ишли овако.

Кад се у серској области сазнало, да у њој остаје власт царице Јелене, као царице која ће самостално у име свога сина управљати, Воихни то није могло бити право, пошто су његови другови на другим странама боље прошли, а његова честољубивост није могла да се задовољи улогом која му је дата. Како је у тај мах Матија Кантакузин доста добро стајао, јер Јов. Палеолог, саломивши старог Јов. Кантакузина, није имао снаге колико би довољно било, да и с њим и с његовим братом Мапојлом у Мореји сврши, Воихна склопи план да се удружи с Матијом, својим источним суседом, јединим који је у тај посао могао пристати, пошто је и он према царици Јелени могао терати мржњу, коју је стари Кантакузин, отац му, имао према Душану и свему роду његову, и да заједно збаце Јелену, а Воихна да остане под Кантакузином то што је био под Душаном. У тај посао увучени заповедник Сера није без сумње нико други него потоњи деспот Угљеша, за којим је већ тада била удата кћи Воихнина, госпођа Јефимија. Али на једну страну, ту је заверу морала осетити царица Јелена, те поискати војску од сина; на другу страну Матију је Кантакузина у том предузећу, у које је он врло радо ушао, потерала очевидна несрећа, јер му је и рђава турска војска у помоћ послата, и у сукобу под Сером, срећа му је са свим окренула леђа. Воихна пак са својим зетом и са

¹ Joh. Cantacuzeni, Historiarum IV. 44. 45.

завереницима, које је у тај посао био увукао, обрне правац према промењеним приликама, и начини се као да ништа зло није ни мислио. Положај пак царице Јелене тим се са свим утврдио, и тако је за неко време остао. Царица Јелена се покалуђерила пре 1363 године, јер се те године већ помиње под именом Јелисавете, које је у калуђерству примила.¹ Остаје загонетно, како је она могла покалуђерити се и опет водити послове, пошто се по којечему може закључивати, да је она прословима управљала све до 1366.

Не зна се кад је умро Воихна, али изгледа да је то било пре 1366. На завеси хиландарској, коју је везла кћи Воихнина Јефимија, она сама у запису вели да је сахрањен у Хиландару². После смрти Воихнине, и његова је област припала зету његовом Угљешу. Какве су мисли биле у глави и Воихни и зету његовом Угљешу, одмах пошто се сазнало да је серска област уступљена царици Јелени, може се видети по ономе што је мало час приповедао о њиховим мутњама са Матијом Кантакузином. Чим се пак видело, да у Урошу нема цара, и чим је по царству сваки све више себи почео дерати, и одношаји су у серској области морали постајати све тежи. Али се све то којекako сносило. Онај први случај, кад је Воихна сам нехотице морао бити се са својим савезницима, пресекао је некако ове мисли, и у серској области створио стање, за које и сам Кантакузин каже да је уливало поштовање. Промене су пак опет дошле, само што су настале с друге стране, и што их је серска област и опет може бити изазвала, или барем знатно припомогла

¹ Љ. Ковачевић се домишља да се царица Јелена покалуђерила негде око 1361 после женидбе сина јој Уроша, која је извршена у лето 1360. Види: И по трећи пут краљ Вукашин није убио цара Уроша. Београд 1886. стр. 7 и 8.

² Дешти господина ми кнџара Воихис лежентго зда. Monumenta Serbica, 245.

да настану. И круг и замашај покрета у овај мах је био далеко јачи.

Главни ударац пао је на царину Јелену онда кад и на сина јој цара Уроша, а то 1366, онда када се Вукашин одметнуо од своје дужности, погазио клетвеничке обавезе и своју област: Скопље, Призрен, Охрид, Прилеп, Битољ и северозападну Македонију с десне стране Вардара одцепио од заједнице осталих српских земаља, прогласивши себе за краља, а од своје области начинивши краљевину.

Ни овај посао није се извршио на једанпут.

Наши најстарији родослови забележили су да је Вукашин пре 1360 издворио био од цара Уроша достојанство деспота, а те 1360 године да је постао венчани кум цару. Не зна се чим је управо изазвана мисао Вукашинова да се од царства одметне и за краља прогласи, јер ни то није могло бити из саме голе обести, и без некаквих разлога, који су нам данас непознати. Да овако мислимо, наводи нас поглавито та околност, што одметништво Вукашиново није извршено одмах, него читавих једанаест година после Душанове смрти. Још не треба изгубити из очију, да у овом послу одметништва и разлома царства, наши најстарији летописи међу упоредо Вукашина и Угљешу, што такође не може бити без некаква узрока, који би био независан од њихове везе по братству. Да видимо прво, шта је у оно време о тим догађајима записано.

Летописци кажу, како је Урош *многа озлобљенија и масти и томљенија* (т.ј. пакости и кињења) претрпео од Вукашина и од Угљеше, и како је по том Вукашин Уроша збацио са отачаственог престола и сам на се метнуо венац краљевства српскога, а брату своме Угљешин предао „крајеве земље грчке“, са деспотским достојанством. У белешкама Данилова Цароставника кривица се баца готово на све без разлике, не двојећи много Вукашина и Угљешу од Лазара. У том старом спису, у знаменитој

белешци о измирењу српске и грчке цркве стоји, како је после смрти цара Стефана царство његово примио син му Урош, и како је после кратког мира, трпео велику напаст од својих властела, и мало година царовао, па умро, ништа не учинивши за црквено питање, створено Душановим проглашењем патријаршије. „Царство његово (т.ј. Урошево) примише — наставља тај спис, — један део кнез „Лазар, а други део Вукашин, који се усуди да се *и краљем прогласи, нимало не хајући за проклетство своје тога Саве; а грчке крајеве и градове прими Угљеша.*“¹ Мени се чини да су ове речи још понајаутентичније од свега што имамо о овом знаменитом догађају. Па и ту се Угљеша даје врло одлично место, напоредо с братом му Вукашином и кнезом Лазарем.

Тада, дакле, 1366 или с почетком 1367 године, у јужним је српским земљама са свим уништена, а у северним по свој прилици на голу форму сведена власт цара Уроша. Тада је и у „грчким странама“ српскога царства, којим се именом у наших оновремених писаца зове серска област, Угљеша коначно збацио врховну власт царице Јелене, која је од Душанове смрти па до тада онде држала се. Као што се тада дотадашњи деспот Вукашин одметнуо од свога врховног господара, цара Уроша, и прогласио се краљем, те тиме ударио на дотле цела два века чувану владалачку неприкосновеност немањинске куће, тако се Угљеша у Серу одметнуо од царице Јелене (Јелисавете), и прогласио се самосталним деспотом, почевши да врши независну владалачку власт.

Шта су мислили ови јужни одметници, и је ли то што су учинили, рађено без икаквих разлога? Није ли у ондашњој општој ситуацији било чега што је, може бити, наваљивало на такве кораке и на радњу одсуднију или независнију? Извори нам о томе не говоре ништа. С тога смо принуђени да положај испитамо околициним

¹ В. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, 381.

путем, по раду главних činilaca и по држању лица из околине, која су с њима везана била политичким, а не само толико личним интересима.

Тако се, прво, зна, да Вукашин и Угљеша нису владали нити целом Македонијом, нити свима јужним српским областима. Између државе Вукашинове и државе Угљешине налазила се у рукама Дејанових синова и стрица им Богдана пространа земља од Прешева до Халкидике, која је на целој дужини растављала земље Вукашинове од земаља Угљешиних, тако да се њихове земље нигде нису граничиле. И радња се свакога од њих, осем јединога последњег рата на Турке, у ком опет нису били само њих двојица, развијала самостално и засебно. Велико је питање, како су ту радњу посматрали исти Дејановићи, рођена браћа од тетке цару Урошу? Да су ма шта против разлома царства од 1366 предузели, морало би, ма у најмањој белешци доћи до нас. Њихово пак ћутање и њихова неутралност има одвећ великога значаја, кад се узме на ум да су са северне и западне стране њихових граница одметници устали на Уроша, њихова брата од ујака, а са источне стране да је Угљеша збацио и без сумње из њених земаља истиснуо царицу Јелену, њихову рођену ујну. Јесу ли, дакле, и они били пристали у заверу? Ако јесу — врло је значајно за политички морал ондашњих људи, и ако има пуно других доказа, који сведоче да је тај морал био у ондашњем времену на врло ниском ступњу. Али може бити и друго нешто; на име да је разлом царевине од 1366 био изазван рђавим унутрашњим стањем а спољном опасношћу, која је у тај мах јоште јаче тиштала јужне него ли северне крајеве царства. Шта се могло чинити, ако су и Угљеша и Дејановићи, и Богдан и Вукашин, у којих су рукама налазиле се јужне земље, осећали да треба предузети јаче мере у обрану од Турака, а царица се Јелена, може бити, савеза бојала из својих засебних интереса, или је држала са сином, који опет није био

нимало на висини положаја, и којег је околина са свим различито мислила, а он се, без њене воље, маћи није могао? Шта се могло чинити, ако су господари из северних покрајина, кнез Лазар и Вук Бранковић, тада још слабије осећали потребу борбе против Турака на удаљеном истоку, као што ју је, чини нам се, Угљеша смишљао, а овамо су се бојали да војне дужности не одведу цара Уроша из њихових руку у руке њихових супарника, те да њихове приватне користи не опште? У таком случају неутралност или некакво пасивно саучешће било би Дејановићима наложено патриотизмом и опасношћу положаја.

Колико је мало дошло до нас о делима ових одметника од тадашње законите царске власти, ипак су спомени о Угљешини најповољнији. Оно што има живе српске радње међу 1366—1371, и што вреди да се с чашћу за српско име унесе у историју, изгледа да поглавито припада деспоту Угљешини. Он је међу тадашњим српским политичким људима онај који је са свим правилно схватио шта треба радити против Турака, и у томе му се, мимо све одметништво, мора учинити признање.

Да видимо ту радњу из ближе. У њој је, може бити, главни покретач и за све остале одметнике.

Ми смо раније забележили како су Византинци потрчали да на све стране помоћи траже при првом нападу Муратовом око 1363 године, кад је пао Дидимотик, и кад се Мурат, заузевши Чорлу, веома примаккао Цариграду.

Све дотле љути на Србе, који су се под Душаном били раширили скоро по свима њиховим западним земаљама, Византинци су у то време први пут прегризли и заборавили дотадашње непријатељство, и притиснути већим злом, прегли били да се за помоћ и савез обрате и Србима, којима је претила опасност која и њима. Као што је напред поменуто, они су се с овим предлогом обратили прво царици Јелени, једно што је њена држава, по поло-

жају своје, била пред том истом опасношћу исто тако непосредно као и они, а друго што су рачунали да у тадашњим разломљеним српским приликама ипак доста вреди ауторитет жене првога цара српског и мајке цара тадашњег.¹ Знаменит је овај корак и по себи и по лицу које га је извршавало, ма да у тај мах није имао никаквих стварних последица. Патријарх и старешине оне исте Васељенске Цркве, која је пређе десетак и нешто више година мужа Јелениног, цара Стефана, заједно с њоме, одлучно од цркве, тада је дошао лично са свитом својом к тој истој одлученој од цркве царици, да с њом уговара савез с Византијским Царством против Турака. Није могућно помислити да се такав корак предузимао, а да се црква и царство у Цариграду нису били одлучили на каква год попуштања, јер се наравнање и савез на другојачији начин нису дали ни помислити. Немамо начина да дознамо докле су тада у том попуштању из Цариграда готови били да иду, шта ли је царица Јелена могла тражити, и да ли је имало могућности да лако до споразума дођу. Ако је судити по познијој погодби с Угљешом, цариградски су захтеви за царицу Јелену лично могли бити претерани. Њојзи је, из поштовања према спомену свога славног мужа, свакојакo било тешко да пристане на све што су могли тражити из Цариграда. Иначе је положај, како за спомен Душанов, тако и за царицу Јелену, био веома неповољан. Према религиозно-мистичном расположењу духова у оно време, несреће које су после смрти Душанове грунуле на Србију, могле

¹ Јиречек и Руварац међу ово посланство и царици Јелени у годину 1364. Међу тим сумњати је да ли је та година тачна. Ман. Ј. Гедсон у биографијама патријарха (*Πατρισερχικοί βίωσεις Κωνσταντινουπόλεως*, 1890, 431—432) бележи да је Калист умро 1363 (21 јуна, пошто му је тога дана помен у цркви), и да је саслужбени његов Филотеј изабран 12 фебруара 1364, а инсталиран тек 11 октобра исте године. По томе би мисија Калистова падала у јун 1363 године. И византијски летопис Јос. Милера бележи да је патријарх Калист ишао у посланство у Србију 2-ог индикта, по чему би опет непадала 1364 година, јер је у њој вродно 2-ги индикт.

су само сважити реакцију конзервативно-клерикалне странке међу свештенством, против Душанових црквених политичких дела. А у тим је делима, при свем том, валао опет на сваки начин бранити једну националну тековину, српску самосталну патријаршију, коју је Душан установио ради својих политичких мисли и планова, а супрот конзервативно-клерикалним оновременим расположењима и међу самим српским свештенством. Црквена реакција у корист цариградске цркве, а против српске патријаршије, нигде опет није била и није могла бити толико јака колико баш у земљама око Сера, Дrame, Крстопоља и Свете Горе, где је грчки елемент превладавао, и где су се с црквеним и политична расположења мешала. Међу тим патријарха Калиста у Серу изненади смрт, те тим начином његова се мисија прекине. Нешто помоћи позније су Византинци добили са запада од савојскога двора под кнезом Амадеом (1366), који је по мајци царици Ани, Јов. Палеологу рођак био. Сврх тога су се Византинци још заплели у љут рат с Бугарима на обалама Црнога Мора, посао потпуно бесмислен у ондашњим приликама.

Такве су биле прилике у околини, кад се 1366 по јужним српским државама почео против цара Уроша и мајке му, царице Јелене, покрет, који се свршио одметништвом Вукашиновим и Угљешиним. Од 1367 Угљеша је био потпуни господар у струмској држави. Има једно византијско посредно сведочанство од 1366 или 1367, које нам показује да су Срби тада одмах почели радити да углаве савез против Турака. То је беседа некога Димитрија Кидонија, којом Византинцима најживље препоручује да не упуштају Калистоље, које тада кнез савојски Амадео отео беше од Турака. Беседник, даље, подстиче на отпор, упућујући на српске посланике који су тада тражили ратни савез против Турака и нудили потребна новчана средства. Јиречек, који је ово изнео, наводи како су српски посланици дошли поради цркве-

нога питања, и тврдећи то, ослања се на познату црквено-ницу, што се касније доиста дошло до потпуног измирења међу деспотом Угљешом и цариградском црквом.¹ Ми бисмо рекли да су то били Угљешини планови, да је Угљеша у првом реду истицао ратни савез против Турака и мисао да се Турци заједничком акцијом балканских народа из Европе истерају, као што је и напоменуо византијски беседник, а да су Византинци тај посао везивали и за погодбу црквеног измирења. На таку се везу помишљало и раније, кад је Калист око 1363 к царици Јелени изашиљан, што се види по избору посланика у лицу самога патријарха. Нама се чини да је Угљеша и онда кад је примио измирење, примио га онако какво је било само зато што је хтео да рашчисти земљиште, и да духовима да мира због рата против Турака, и у томе и налазимо доказ да је у свима овим пословима Угљешина полазна тачка увек била — рат против Турака.

Јер заиста, кад се из ближе погледа начин којим је Угљеша то питање свршио, мучно је мислити да би га како год могла примити царица Јелена. Оставивши са свим на страну црквену политику Душанову, Угљеша, који се био већ одметнуо од цара Уроша и од Српскога Царства, одметнуо се помирењем са грчком црквом и од српске патријаршије, повративши грчкој цариградској цркви и васељенском цариградском патријарху сва права, цркве и митрополије које су у његовим земљама од српског освојења до тада принадале пећском патријарху. Измирење се, дакле, међу црквама постигло не каквим год *наравнањем*, него потпуним попуштањем Угљешиним, с покудом и осудом његова некадашњег господара цара Душана. Вредно је да из ближе разгледамо шта се може знати о стању црквеном у Угљешиној држави и у Светој Гори пре измирења и у време измирења самога.

¹ Jurečen, Srbský car Uroš, kralj Vikašin a Dubrovčane, Časopis muš. česko. 1886, 264.

Може се узети да је од почетка 1367 Угљеша држао врховну власт у дотадашњој држави царице Јелене. По помену који нам је сачуван у беседи Димитрија Кидонија, а који смо мало час наводили, радња би Угљешина у Цариграду за заједнички рат против Турака била почела одмах тога истога времена, ако су иоле истините хронолошке наше комбинације о свима тим стварима. Али у пословима својим у спремању рата против Турака, Угљеша су се прве сметње у новој његовој држави морале показати баш на црквеном пољу. Земље у којима је он владао биле су оне „грчке земље“ савремених наших споменика. Нигде се, готово, у читавој Душановој царевини, црквени расцеп није могао осећати тако јако као у тим крајевима, особито кад је, после смрти Душанове, политичка привлачна снага попустила. Земље те, од искони област цариградске патријаршије, биле су бачене под новoga пећског патријарха. У њима су старешовали духовници, послати из Пећи. Домаће становништво, у ком је била већина грчка, нарочито у крајевима ближе мора, морало се осећати под незгодним и веома нелагодним притиском. Владаоцу, који је вршио суверенска права, није било лако управљати народом, у којег су религиозне навике и религиозна осећања била увређена. Може бити да се деспот Угљеша баш на та осећања наслањао кад је ушао у радњу против царице Јелене, и може бити да се многим у томе смислу и својом речју везао. Али, било тако или не, деспот Угљеша није могао озбиљно ни помислити на ратовање с Турцима, а камо ли на утврђење своје власти за даље време, ако се не би постарао да унутрашње црквени заплет излечи.

Радњу ову обележио је Угљеша једним покајним писмом упућеним патријарху цариградском месеца марта 1368 године. Занимљив је веома тај докуменат. Написан је тако у грчком духу, да је чудо како га је Србин у опште потписао, а издавачи нису пропустили назначити, да га је Угљеша потписао српски. У томе се писму го-

вори, како је Стефан Урош сам себе назвао царем Србије и Романије; како се занео висином достојанства и величином власти толико, да је не само гледао лакомим очима на туђе градове који његови били нису, да је не само неправедним мачем њачкао оне који га ничим увредили нису, да је не само онако лишвао грчких слобода и управе људе који су у њима одгајени и одрасли, него да је неправду раширио и у област божанску, те је погазио старе црквене уредбе и грдно порушио од отаца остављене границе и почео цепати и сећи како је стигао, начинивши се као неки небески судија и законодавац, који поставља законе не тек земаљским, него и божанским стварима, вршећи и у њима своју вољу. Тако мислећи, поставио је неканонично патријарха, који се сам неканонично рукоположио, а дрско је оценио не мали број митрополија Васељенске Христове Цркве и дао их томе новом патријарху, оценивши их тако од животнорне главе црквене, и бацивши их у мртвило. Изнесавши то, Угљеша каже, како он није могао подносити ту неправду и тај расцеп а да га не поправи; како није могао гледати душевну пропаст толиких људи под његовом руком и влашћу; како му се живот чини беживотан, докле Римљанима није повратио старе слободе, те да се опет управљају по старим светим и божанским царским законима, и да се са свим ослободе тираније и неправде. Изрекавши тако свој поглед на предмет, Угљеша наставља, како није дао сна очима својим, док није означио да то уреди, и како је послао посланство патријарху у Цариград, који је, часа не часећи, послао к њему никејског митрополита, да сједињење цркава изврши, и преграде поуклања. И митрополит је никејски, бележи се у писму, дошао те подигао преграде и препреке, потрудивши се много да мир изврши и децу с општом мајком изравна, и да их обдари светињом и светлошћу, даровима духа светог. Тога ради, и наслањајући се на то и Угљеша

враћа Васељенској Цркви „све одузете цркве и митрополије и сва патријаршијска права“.¹

По томе излази да се Угљеша, одмах по пријему владе, по овоме послу обратио у Цариград, и да је у марту 1368 послао управо свршаван, и ако је коначна патријаршијска потврда, као што ћемо одмах видети, још позније дошла. То се види и по једноме патријаршијском писму од априла 1368, у коме се расправља спор међу епископом јериским и старешином Свете Горе. Епископ јериски жалио се, на име, како светогорски старешина пушта у Свету Гору духовнике рукоположене од српских архијереја, како му је преотео столицу и пастирску палицу у Карејама, како му не допушта да проповеда, како не даје да се прво помиње епископ, па онда светогорски старешина, него како чини напротив, и како никако и не допушта епископу да у Свету Гору улази, пре него што се њему, старешини светогорском, не обрати, и он му то не допусти. На то питање патријарах је са синодом одговорио, дајући у свему за право епископу, као законитом архијереју, којему је Света Гора област, а за оне који су од српских архијереја рукоположени, патријарах налаже да се не примају докле се не врате патријаршијски изасланици, те док се не сазна, јесу ли се Срби сјединили и приклонили се великој цркви.² У

¹ *Ἀποδόσει δι' αὐτοῦ τῶ οἰκουμενικῷ πατριάρχει πάσας τὰς ἀρπαγίστας ἐκκλησίας καὶ μητροπόλεις καὶ πάντα τὰ πατριαρχεικὰ δίκαια ὅλη χειρὶ καὶ γνώμῃ, πάντα γὰρ ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐξουσίαν ἀγίως γέγονασι.* Miklosich et Müller, Acta et diplomata, I, 563. То је главно место. Знаменито је да се у овом писму два три пута излази титул царства ми — *τῆς βασιλείας μου*. Нето се тако чита три пут царство ми у Угљешиној српској повељи што је штампана у Гласнику XXIV, 248. Виђе да је то стигл нисарски, задржан још од цара Душана, продужен за патријарха Јелене, па и за Угљешу, и то, при овом последњем извазла у име означена суверенске власти, коју је он као деспот вршио.

² *Ἐως ἄν οἱ παρ' ἡμῶν πρεσβυτεῖς ἀποσταλείας ἐκεῖ ὑποσχεθῶσιν ἵνα γνωρῶν, εἴπερ ἠνωθῆσαν καὶ ὑπεικοῦσι τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ.*

томе писму има још и нарочит патријархов припис, у коме са своје стране говори о светогорском реду, па додаје за Србе зашто су искључени те се не могу примати, и напомиње, како су сад тражили да се опет с великом црквом сједине, и како су отишли изасланици за сједињење, те се њихов повратак и извештај чека, па да се види шта ће се с тим српским духовницима моћи чинити.¹ Овим се са свим јасно тврди оно што се и из горе наведеног Угљешина писма види, да су изасланици имали пуномоћство да сједињење изврше, без сумње чим би Угљеша потписао његово писмо. Онда кад је патријаршија одговарала на жалбу јерског епископа, у патријаршији се још није знало да су изасланици код Угљеше готови, те је тога ради писмо овако писано. Али и ако је измирење црвено у ствари било готово, потврђење патријаршијско се опет нечим задржало, те је главна патријаршијска грамата, издата тек у мају 1371, и тада је и митрополит за Угљешину државу означен. Тиме је ствар коначно свршена.

У тој завршној синодској грамати патријарха Филотеја о сједињењу цркава говори се, како је краљ (*κράλης*) Стефан заузео грчке земље, оценио цркве и предао их *архиепископу пећском и српском*, како је у цркве цариградске патријаршије незаконито дао рукоположити од пећског архиепископа нове архијереје и старешине. Тим су изван цркве остали не само сам тај пећски архиепископ, него с њиме и сви које је он рукоположио, архијереји и јереји, ђакони, и сав свештени ред. Тим је у цркви настао грдан расцеп, јер су са свештеницима у одлучење дошли по невољи и безбројни хришћани. Пошто је пак деспот Србије, господин Јован Угљеша постао господар над земљама уз патријархову област, „човек мудар одличан, добра понашања и савести, пун страха Божи-

¹ *Ἐπεὶ δὲ ἐξήγησαν τὸν ἐνωθῆναι πάλιν ἡμῖν, καὶ ἀπεστέλλαιμεν καὶ πρέσβεις διὰ τὴν ἑνωσιν.* Acta et diplomata, 357.

јега⁴, он се обратио патријаршији с молбом, да мајци и врховној цркви поврати што јој је одузето. И патријаршија је одлучила да се цркве сједине, а *примила је онамошње архијереје у заједницу*, друге је пак рукоположила, те је постало јединство, и повраћено је стање које је било и пре. За тим се утврђује ново стање за свагда без обзира на какве год промене, и прети се свакоме који би на ново покушао расцеп, да неће проћи као тада, да му неће бити милости, него да ће бити збачен (ако је у каквом год чину) и искључен.

Заједно с овим писмом изашло је друго, којим се митрополија филићанска¹ поверава управи митрополита Драме, и којим му се предају у управу сва патријаршијска права *што су у области деспота Србије*, господина Јована Угљеше, с тим да он по канонима врши у тој области сву духовну власт.² Тим су, тако рећи, резултати преговора и измирења ограничени и везани за област Угљешину. Из целог се текста и види да је све то и рађено за област Угљешину, ма да се то изреком не износи, и ма да се стил, по ширини својој, може распрострајети на целу српску цркву. Али осем ове преписке, и потоња радња са кнезом Лазарем показује, да се у овај мах радило и урадило само за Угљешину област и државу. Међу тим главна ствар је овим била расправљена. Највећу су тегобу чиниле земље серске области, јер оно остало или је у већини много раније било од Грка отето, или је већ од пре улазило у област пећске и охридске цркве. С тога је измирењу цариградске и пећске цркве овим делом деспота Угљеше за земље серске области

¹ То су стари Филипи, сад у развалинама, међу Сером, Драмом и Кавалом. Вук је у преводу Новог Завета узео Филићанима и Филици; а може бити да би било боље узети Филићанима!

² Главна два писма о измирењу, патријархово и Угљешино издао је још 1852 Јосиф Мулер у Byzant. Analecten, Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaften, phil.-hist. Classe, IX, 401. Сва која сам навео штампана су и у зборнику Mikloufina и Jos. Mullera Acta et diplomata graeca medii aevi, I. Vindobonae, 1860, пог 6р. 300, 301, 304, 306.

пут био потпуно уравниан. И тога ради дело то и има вредност за сву црквену српску историју, ма да се тиче покрајине, која је под влашћу српске цркве провела само непуних двадесет година.

Да ово последње писмо није спречавало само дело извршења, види се још по делима која су следовала измирењу од 1368 године. Исти јериски епископ који се у почетку 1368 жалио на светогорскога старешину што прима српске духовнике, судио се у фебруару 1369 код Угљеше са манастиром Зографом, и Угљеша је распрпо својом хрисовуљом расправио. Исте године у априлу, Угљеша је дао светогорском манастиру Кутлумушу село Неохори. У тај ред улази још једно писмо од маја 1369, којим је Угљеша потврдио манастиру св. аранђела Михаила и Гаврила код Габрова (источно од Дrame) слободе и добра дарована му од Ђесара Воихне.¹

Штета је што је тако мало позната Угљешина радња, и што о њој имамо тако оскудне и тако растурене белешке. Пошто сам дуго мислио о њој, мени изгледа да је све што је Угљеша радио било прожето једном једином мишљу, великим ратом против Турака, мишљу, да турску навалу и Муратово напредовање устави. Прекор страних историка, да нико није видео шта у том моменту управо треба радити; да се нико није умео мишљу својом да издигне до висине сувременога политичког задатка, доста се не може применити на деспота Угљешу, барем не може потпуно. Без икакве намере да браним Угљешино одметништво, ја бих и сам унутрашњи дубљи узрок и његова и Вукашинова одметништва тражио у тој његовој политичкој мисли и у дубоком његовом уверењу да тражи лека од турске напасти, којим се од српске господе он први (зато што је први на ударцу био) у тај мах јаче него ико други одликовао. Ако нани најстарији извори одметништво од 1366, најновијим истраживањима

¹ Види Миклошића Monumenta serbica, бр. 164, 165, 166, где су та писма споменута и Гласник XXIV, 248, где је последње штампано.

сјајно обелодањено и утврђено, приписују напоре до Вукашину и Угљеша, дубљи и племенитији разлог тога дела као да ће остати више на страни Угљешиној. Угљеша је био највише интересован да брани све земље од Турака. Политичке разлоге свему поменутом низу поступака, које нико записао није, треба данас тражити у вези догађаја. Муратово непрекидно утврђивање у Тракији и у близини Цариграда и Дренопоља; његова манифестација да мисли као цар остати у Европи, наглашена међу осталим и трговачким уговором са српским пријатељима Дубровчанима, о коме су српски господари морали бити одмах извештени, најглавнији су и најзначајнији догађаји, који су трептели над земљама Балканског Полуострва. И са хришћанске је стране ваљало нечим одговорити на ту нову напаст и опасност, која је из дана у дан узимала на се све одређенији облик.

У околностима у којима се нашао, Угљеша је, рекли бисмо, томе правој државном разлогу, тој потреби, потчинио и дужности према нејаком цару, којег је власт у ствари могла само сметати а не помагати, и према царици, која се према тој великој потреби онога времена налазила у положају у коме и цар. Тој потреби за љубав, Угљеша је и у црквеном питању тражио мир и задовољство у својој држави, потпуним одступањем од политике цара Душана у црквеном питању, које је, у осталом, и практични смисао изгубило било. У крајевима у којима се налазио, Угљешу су, нарочито после разлома силе Душанове, заједно с његовим Србима, морали гледати као туђина и улеза, и колико је нама Србима данас немило његово потпуно попуштање, оно је, по свој прилици, било једини пут, којим је она земља могла како треба саставити се око застава које су се имале понети против Турака. А очевидно је тој мисли била посвећена сва Угљешина политика од 1367 па до погибије му у 1371.

Не може се узети као непосредна потврда мислима самога Угљеше, али има неке вредности и за његово

мишљење оно што је писала жена му, калуђеричким именом названа Јефимија, на покрову кнеза Лазара. Тај је натпис сав прожет мишљу борбе против Турака, као неверника и противника хришћанских. »Јуначким срцем и жудњом благочастивости — пише се у томе натпису о кнезу Лазару — изашао си на змију и супостата божанствених цркава, расудивши да ти срце не може поднети да гледаш како над хришћанима твога отачаства господују Измаиљани, па ако то не постигнеш, а ти да оставиш трулу висину земаљскога господства, да се обagriш крвљу својом, и да се сјединиш с војницима небескога цара.« Мало у ком делу онога времена има толико осећања као у овој похвали кнезу Лазару од жене Угљешине. »И змију си убио, и венац си мучеништва примио«, вели она одмах по том Лазару. Шта је лакше него помислити, да је топлота њезина осећања потицала из дубљине душе, којом је видела и знала, да су Угљеша и Лазар жртвовали се једној мисли, али да је Угљеша у томе хуђе среће био? Обојица су пали у борби против једнога истог султана, против Мурата.¹

¹ Не пропустимо овде додати и лепу похвалу, коју је Јефимија оставио Константин Философ, живописан деспота Стефана. Деспот Стефан се на име, био почео договарати с Матарима; против њега бујна буна, пред коју се беху ставила властела Новак Зојић, Новак Белопрканић, Обрад Драгојалић и други, који су га и код султана Бајазита опалили. Тога ради је кнегиња Милица путовала у султанов двор у Дреновоље, на ком ју је путу пратила ова цета Јефимија. Константин то овако приповеда: »И пође к цару Бајазиту, тега ради, само ова благоверна госпођа (кнегиња Милица), и имађаше са собом своју сродницу, некада дубу деспота Угљеше, а кћер некога ћесара. Она је била веома мудра у многим пословима и знањима, и Милица ју је држала као неку потпору (ступ) и помоћ, баш и у оваким стварима. Кад их је призвао цар, и кад се Милица упиташа шта ће бити кад га види, она јој одговори: »Ништа се не бојимало, само кад су нам допустили да га видимо.« Из ове лепе белешке дознајемо у исти мах да је Јефимија била и неки род кнегиње Милице. Пошто је ово било око 1397—1398, Јефимијини записи рађени су истом после овога њеног путовања. Они нам врло очевидно показују како се о Турцима мислило како на двору деспота Угљеше, тако и на двору кнегиње Милице и њених синова.

Не може се знати, је ли за одметништво од цара Уроша главна мисао потицала од Вукашина или од Угљеше. Може бити да је у томе први се истицао Вукашин, у кога је могла отети мах жеља да постане краљ. Али се из белешака с прилично поузданости може извести да је велика акција против Турака дело Угљешино, не само тога ради што је Угљеша био у њему најнепосредније интересован, него што је од њега и мисао те политичке радње, што ју је управо он и приправљао и водио. Сви наши спомени који говоре о боју на Марици, истичу Угљешу с извесном симпатијом, која као да хоће да хутке нагласи то што истакосмо. Сувременик монах Исаија говори: »И подвиже десаот Угљеша све српскије и грчкије воје и брата својега Вукашина краља и ини велмуже многи, негде до шести десет тисућт избрани војски, и појдоше ва Македонију на изгнаније Турак, не судивши јако гњезу божију никтоже моштан противу стати«, па по том додаје, да још јаче обележи првенство Угљешино: »По убијењу же муржа свго храбраго, деспота Угљеше, просицаше се Измаилтене, и полетеше по всеј земли јако птице по ваздуху.« Ове су врсте драгоцене белешка о врсној радњи Угљешиној за одбрану српских земаља, коју је до своје смрти вршио као гранични господар. Грчки историк Лаоник Халкокондила забележио је нешто што може послужити као објашњење овој краткој напомени Исаијиној. У почетку своје приче о боју на Марици, он приповеда »како су Турци, у самом почетку свога чествовања и освајања по Европи, нападали и пљачкали по крај грчких земаља и земље деспота Угљеше и краља Вукашина¹, ништа не штедећи; како су се њих два здружили и војевали с Турцима, и како су их у боју надбијали, сатрваци им у борби не мало људи. На рат про-

¹ Ваља разумети само земље Угљешине, јер су Вукашинове земље биле даље од турских граница, те још нису биле турскоме пљачкању на ударцу.

»тив Дренопоља, тадашњег главног турског положаја, »подигли су се они (Вукашин и Угљеша) охрабрени овим »успесима, и пошто су сазнали да се турска најезда у »велике снажи, да Турци из Азије непрестано прелазе и »прибирају се око султана, да и градове у Европи по- »чињу опсађивати и да се већ почињу ширити и у упу- »трашњости Тракије.« Кад се из ове приче, по познатим разлогима, избрише Вукашин, остаје јасно да је Угљеша имао сукоба с Турцима пре боја на Марици, и да је успех тих сукоба остајао на његовој страни. Помињући начин, којим је Мурат почео да шири своју државу у Европи узимањем градова, т. ј. освајањем и редовним заузимањем земље, Халкокондила сведочи да је Угљеша познао да Муратово ратовање већ није обично турско четовање, којег је кроз последњих педесет година много било, привидно без озбиљних последица, него да је редовно освајање, с којим се треба за времена озбиљно рачунати. И овоме је прави разлог, што Угљешу истичу и сви остали извори, као што ћемо одмах видети. Дубровачки анонимни летопис бележи под 1371 »како је по- »гинуо *десиот Угљеша и брат му Вукашин* на реци Ма- »рици у Романији код места Манеа. Дана 26 новембра у »петак, у боју с Турцима.« Много познији писац, патријарах Пајсије, кроз којег перо говори потоњи народни и калуђерски суд ових политичких раденика, каже за Вукашина како се удавио у блату, како су га изеле рибе и птице, како му се ни гроб не зна, и како га је стигао праведни суд Божји, тобоже што је убио Уроша. Али и Пајсије, који највише грми на Вукашина, много је другојачији према Угљешу. »Угљеша је био, приповеда он, у боју, и жестоко рањен почне бежати. Како »му је крв текла, а како није имао чим привезати ране, »нити се где склонити, узађе на неке висове, падне с »коња, и ту му дође крај живота, те дух Богу преда.

¹ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XIV, Zagrabiae, 1889, 42.

»Његови га млађи ту погребу, и гроб му се и до данас »зна, и нека чудна знамења показује, и људи на њ бе- »леге међу¹. Тело његово неки иноци однесоше у мана- »стир, који је он из темеља подигао близу Сера, где ис- »цељења твори. Гроб му је био више Хармаилије, и до »данас се зна по камену².« Тако је писао у првој поло- »вини XVII века патријарах Пајсије, и тако је и он двојио Угљешу од брата му Вукашина. Рекли бисмо да се још тада, кад је Пајсије писао, и у народу самом нешто боље знало и памтило о Угљешу, тако да и патријарху Пајсију, највећем осудиоцу краља Вукашина, ништа није сметало, да са отвореном симпатијом говори о Угљешу као о каквом светитељу и да приповеда, како су о њему повољно мислили и народ и калуђери, одмах пошто је о Вукашину говорио као о проклетнику.

Што приповеда патријарах Пајсије у првој половини XVII века о гробу Угљешину, то нам пред крај тога века потврђује други патријарах, Арсеније Чрнојевић који је, путујући 1682 године у Јерусалим, тај исти гроб Угљешин походио. Он пише о томе овако. »Појдосмо од »Узунжево, и остависмо друм велики на лево, и идосмо »неколико другим путем крозе чалију, и дојдосмо на гроб »храброга Угљеше, брата Вукашина краља. И отоле сни- »дохом низ брдо на реку, и ту мост од камена велик и »хубав, и шехер мал, и хан хубав и велик — и то зо- »вет се Хармаилија³.« У томе као да је потврда горе наведене Пајсијеве белешке, по којој је Угљеша рањен почео бежати, и како га је на неком брду, због истекле крви а неповезане ране, смрт стигла. Јер од Чрномена

¹ Улоквици белешки ставио сам да значи привезивање крвних и новаца с паменицањем, што се и данас у народу чини покрај светих вода или гробова.

² Гласник XXII, 226—227, издање И. Руварца.

³ Гласник XXXIII, 188.

(сада Чрмена¹) где је био бој, па до Харманлије, имаће на 40—50 километара простора. Јасно је да се у време кад је свој спис спремао патријарх Пајсије још било о боју на Марици предања, која већ до нас нису дошла. У почетку своје приче, Пајсије отворено каже како је од Угљеше потекла иницијатива за тај рат против Турака. Од турских историка, који су писали о овоме боју такође по предањима један век познијима, Идрис Бидлиси и Сеад-Един такође истичу *деспота* (т. ј. Угљешу) као покретача овога рата против Турака. По свему томе не може бити сумње да деспоту Угљешу много више него Вукашину припада политична мисао о сатирању турске навале, сјајна и достојна времена, и да у свему томе политично-војничком послу краљу Вукашину припада само споредно место, и ако је он био најодличнији савезник.

У опште изгледа да је старије време више и мислило и причало о томе рату и о томе првом српском сукобу с Турцима. По мисли коју је љуба Угљешина Јефимија увезла на покрову кнеза Лазара за бој косовски, у боју на Марици је први пут истакнуто питање: могу ли хришћани поднети владу муслиманску и неверничку, или је боље да јуначки падну „за крст часни“? И народ зато није ни заборавио тај бој, и сачувао је добру успомену и о Угљешу и о Краљевићу Марку, сину Вукашинову, и ако је Вукашинов спомен потамнео. Било је других разлога, који су то потамњење проузроковали. Нечувена, изненадна и необјашњива несрећа на Марици, упронастивши ону исту велику мисао, за коју је војна била поведена, дозвали су још јаче у памет све оно што се имало приговарати краљу Вукашину, а бацили су у засенак заслуге деспота Угљеше јаче него што је вредно

¹ Да је битка заиста била код Чрмена, утврдио је, по сведочењу различитих извора, И. Руварац у *Годишњаци* III 221. Што горе наведени дубровачки летописац истиче име *Манел*, опет ће бити препривањем или ишче поклоном облик, који спомиње на Чрмену.

било. У томе је прави узрок оних тамних мисли, које у познијих писаца читамо о тим истим догађајима.

Права вредност Угљешина рада излази тек онда у потпуности на видик, кад изнесемо шта је у тај мах чинио византијски цар Јован Палеолог. „Док су се Турци све више ширили по унутрашњости Тракије — пише Херцберг — цар Јован Палеолог покуша још једанпут да нађе помоћи на западу. По старом обичају своје куће, он је и сад мислио да ће до помоћи доћи утицајем Рима. Без сумње цар није знао да је Ватикан и тада доиста апсолутно господовао над савестима на западу, али до већ ни он није располагао оном чаробном моћу, којом су некада духовни цареви на Тибру кретали у крсташке војне на стотине хиљада ратника. Тога ради је цар Јован, у путу своје по Европи 1369 године, за тешке жртве добио само разочарања и горка унижења. У Цариграду је место цара управљао царевић Андроник. У Млечима цар није могао ништа постићи зато што су Млечићи били у распри с Беневљанима, који су, од старијих времена, уживали трговачке повластице у Цариграду. Код Карла V у Француској није се помогао ништа зато, што је Карло био у непрекидним споровима с Енглеском и са својим васалима. Цар се најпосле (18 октобра 1369) у Риму одлучи, да писмено, којим изриче саглашавање с римском вером у свима спорним тачкама, и којим изриче и признање папскога првенства, положи у руке епископа Павла, који је некад био епископ у Смирни, и који је у последњем рату савојских витезова у корист Византинаца 1366 пратио кнеза Амадеа. И опет му за све то папа Урбан V даде само обећање да ће му послати малу војничку помоћ, па се ни то обећање није извршило. Немајући новаца, цар Јов. Палеолог већ је раније био наредио да се продаду црквене драгоцености које су биле дате у залогу Млечићима, а за скуповени пут у Француску није се могао помоћи друкчије, него да у млетачких банкара знатне суме дигне на зајам. Кад се из Француске вратио

у Млетке, није могао ни помислити да исплати што је био раније узајмио, а поверници га без тога нису пуштали да се крене из Млетака. За једнога цара већа се срамота није дала ни помислити. Престолонаследник Андријан или ни сам није имао новаца, те није имао шта ни послати оцу, или га је властољубивост навраћала да се тако понаша, те није хтео да се рођеном оцу у помоћи нађе. Истом труди и жртве другог цара сина Манојла, који је у Солуну владао као намесник, учинили су што треба да се цар избави Млетака и да се године 1370 врати у Цариград.¹ Ето у каквом се стању, уочи битке на Марици, налазила главна балканска држава, Источно Римско Царство тога времена. Колико је достојније оно што је чинио Угљеша и колико је Угљешина политика била смисленија и стварнија при свеколиким тегобама! Помоћ Балканском Полуострву ваљало је тражити прво и прво на њему самом, и ваљало је знати, да је већ нигде и нема, ако је ту нема. На ту су се, свакојако у тадашњим приликама најздравију и најспасоноснију политику, бацили били Угљеша, краљ Вукашин и њихови другови у јужним областима Српске Царевине.

Врло је могућно, да је та политика била покрај осталих, може бити личних, један од не незнатних покретача и у разлому царства од 1366 године. Тада се већ добро знало и видело да цар Урош никаква дара ни умне снаге нема, да тековину Душанову одржи, а то је морало бити предмет озбиљне бриге за све оновремене државнике и знамените људе у царству. Спољни тежак положај, пред којим се налазила Српска Царевина, исто тако као и унутрашње државне потребе, састављене из многих елемената, тражиле су неодложну поправку. Много је људи било, који су с бригом и с неодобравањем пратили Душанову експанзивну и високо изнад старих граница и

¹ Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches. Berlin 1883, 495—496.

традиција наперену политику. Иза врста старих бележака и традиција, пробијају још и до наших очију њихове мисли. Очеvidно је да је велики део свештенства сматрао с незадовољством основање патријаршије без договора и слада с Васељенском Црквом, која је то политично-црквено дело Душаново поздравила неодобравањем и одлучењем, до душе исто тако више политичним у основима својим него ли црквеним. Те би све мисли, може бити, и прикривене остале, па и заборавиле се, да нису после смрти Душанове настале несрећне околности, које су у велику бригу бациле све и свакога. Те су несрећне околности учиниле, да свуда букну осећања реакције. У тихоћи се жалило за старим краљевством, које је само у напредак водило, над смртном слабошћу новог, истом основаног а већ разривеног царства, иза којег су претиле невидљиве и јаке опасности. Краљевина се сматрала под благословима светога Саве; царевина је, под искључењем васељенског патријарха и иначе у злим околностима, почела уливати и неповерење и страх.

Најприличније је да је незаситљиво честољубље, за које се у српској историји налазе толики примери, навратило Вукашина да се прогласи за краља и да себи ту титулу присвоји. Али није искључена могућност, да је он у своме честољубљу мислио, да ће повратком краљевине повратити старо поуздање и да ће то и његовом честољубљу послужити, задобијајући свет. Али је честољубље Вукашиново веома погрешно рачунало. Ако је у тај мах и било ердње на Душанову смелост, од које се после народно уздање стотинама година крепило, није требало мислити, да ће свет одмах поћи за првим одметником, који самовласно себе краљем назове, па ма тај одметник и од најбољих људи био. Велике заслуге и скоро двовековно трајање пемањинске династије, која је Србију од мале жупаније раширила у велику краљевину и царевину, свуда цењену, дубоко су биле урезане у

ерце народно, и одмах су избиле на видик, чим је дат и најмањи знак непоштовања. Веће је било осећање захвалности према немањинској династији, него ли незадовољство и забринутост због стања нејакога Уроша. У властелинским, нарочито пак у учено-свештеничким круговима, у XIV веку се у Србији мислило, да је краљевско достојанство благословом Божјим и светог Саве везано само за кућу немањинску, и да је проклетство светог Саве на ономе ко би га самовољно присвајао. То се добро види како по кратким савременим белешкама, тако и по поступцима веће властеле. Из тих разлога су представници властеле из старих земаља: Бранковићи, кнез Лазар и Алтомановићи, напустили Вукашина; из тих је разлога писац Цароставника у својој белешци о подели Урошева царства осудио Вукашина својом кратком, али оштром белешком, да је он „на краљевство дрзнуо, ништа не марећи за проклетство светог Саве“. Из тих разлога и кнез Лазар, који је под своју власт *после смрти Урошеве* саставио велики део српских земаља и био прави владалац, није никада хтео да се назове ни краљем ни царем!

Сви су ти обзирани рано згомилали страховиту осуду на Вукашина, која је грунула у свој сили после несреће на Марици, у толикој мери, да су му мало по мало забрављене и све боље стране, којима се он морао старати да зао положијач лечи. Незаконита основа пробијала је и у последицама, од којих ћемо на једну указати претом зато што се о њој говори у раније наведеном покајном писму упућеном патријаршији. Вукашин, као самовласни и самозвани краљ, дао је своме брату Угљешини достојанство деспота. Угљеша, као такав деспот, кори Стефана Душана што се сам прозвао царем и што је отимао грчке земље. И он то говори, називљући сам себе *деспотом Србије* у тој истој од Грка отетој земљи, за коју он сам кори Душана (разуме се пером својих грчких писара). И називљући сам себе још једнако деспотом Србије,

Угљеша говори као Грк, заступајући византијски државни легитимитет! Ове ствари ни онда нису могле остати непопажене, у толико пре што је било пуно личних разлога, који нису дали да се превиде. По оповременом религиозном васпитању, људи су у несрећи на Марици тражили не толико ратну несрећу колико казну Божију, као што су после у боју косовском тражили руку судбине. То су основе, с којих се подизало и стварало ондашње народно суђење.

Мало позније, кад су се прича и историја још више почеле мешати и преплетати, кад је ишчезло познавање онога времена и његових тегоба, и кад је осећање и измишљање узело мах, ова је мисао пошла још даље. Из ње се, по моме мишљењу, образовала историјска гатка, да се Вукашин не само одметнуо од Уроша, него и да га је убио. С те већ основе разматра и излаже битку на Марици патријарх Пајсије. „Те исте године — вели он, т.ј. кад је Вукашин тобоже убио Уроша — „подигоше се Агарени из преко мора на Клипоље, и „пошто Бог допусти ради тога неправеднога убиства, населише се тамо. Отуд пођоше на Андријанов град (Дренопоље), и примише га, и покушаше да дођу у српску земљу. И чувши ћесар Угљеша у граду Серу, како улазе „Измаилљани, посла ка краљу Вукашину, брату своме, итд.“

Овоме не треба коментара. После тога се одмах почиње кривити Вукашин, како је с оholим поуздањем и лакомисленосћу предузео рат, а Угљеша се према њему представља само као његов губернатор, што у истини такође није било, као што се јасно види из онога што смо напред говорили.

На реду је да погледамо из ближе сам бој на Марици, завршетни чин целог овог драмата унутрашње борбе и унутрашњих заплета у јужном делу Српске Царевине.

VII

КРИЗА И ПРОПАСТ САМОСТАЛНИХ ЈУЖНИХ СРПСКИХ ДРЖАВА. БОЈ НА МАРИЦИ (1372).
НАМЕРА И СПРЕМАЊЕ, ТОК, СВРШЕТАК И ПОСЛЕДИЦЕ ТОГА БОЈА. СТАЊЕ ЈУЖНИХ
СРПСКИХ ДРЖАВА ПОСЛЕ БОЈА НА МАРИЦИ.

Најстарији извори и српски и турски прилично сагласно говоре о српско-турском ратовању у 1371 и о боју на Марици.

Најстарији српски извор јесте запис монаха Исаије,¹ писан године 1371, које је и бој на Марици био. Монах Исаија, као и остали писци реда и времена његова, узимље у опште да је навала Турака била „гњев Божији“, и благо кори српске војводе од 1371 што су мислили „да је могућно гњеву Божијем на супрот стати“. Он, до душе, не вели да се Бог расрдио само на Србе или само на Угљешу и Вукашина, него јасно говори да се Бог расрдио „на хришћане западних страна“. Под *западним* пак странама, он разумева западне стране Балканскога Полуострва, које су се тако и грчки у Цариграду звале. Још Исаија каже да је „деспот Угљеша подигао све српске и грчке војнике (сигурно се разумева из *српске об-*

¹ Запис тај наводи се на крају превода његовог Дионисија Ареопажита. У њему монах Исаија пише како је у осамдесетим годинама свога века научно грчки, и у Селу, настојавањем тадашњег српског митрополита Теодосија, почео преводити Ареопажита, док је све добро било, а како га је свршио после боја на Марици. Годину је забележио словима, те је по том његов запис молико драгоцен, толико и поуздан историјски извор.

ласти, у којој је Угљеша заповедао, и брата својега краља Вукашина, и многе друге великаше. И пођоше у Македонију (т. ј. у Романију или по садашњем у Тракију) да истерају Турке“. Као што се види, монах Исаија изриче јасно и отворено главну мисао рата, нити покрај његова класичнога сведочанства морамо што о томе нагађати.

Турски извори, којима се служио немачки историк Цинкелсен у својој историји Османовског Царства, казују како је тај рат или сукоб са Србима био последица узећа Пловдина (као што је и природно), како се заповедник Пловдина повукао краљу српском (без сумње деспоту Угљеши), и како се упео да га склони да дигне војску против Турака и да их, ако се могне, *истера из Византијског Царства*.¹

То све видимо у самим текстовима турских историјских бележака о боју на Марици. Нешри пише како је султану Мурату јављено да су се „неверници Срби скупили да на Дренопоље ударе“. Идрис Бидлиси говори: како су „невернички краљеви у договору са српским „владаоцем Деспотом (т. ј. Угљешом) устали да Дренопоље разоре, да мусломане униште и Лала-Шахина из Румелије (т. ј. из Источно Римског Царства) изагнају, мислећи да ће својом великом војском моћи очистити из Румелије оно што су верни подигли, и да ће моћи протерати у Анадолију (Малу Азију) војску султанску“. Сеад-Един говори такође „да се сини Деспот (т. ј. Угљеша) договорно с краљевима Босне, Угарске и Влашке да мусломане протера из Румелије“, и да је с том намером „с војском пошао на Дренопоље.

Сви ови извори, дакле, јасно и сагласно кажу шта је био задатак рата. Оно што у кратко вели наш монах Исаија, понављају још опширније и разговетније турски

¹ Zinkeisen, Gesch. d. osm. Reiches, I, 224.

извори. Полазило се, да се сабљама расправи: остају ли Турци на Балканском Полуострву или не.

Које су земље и која властела саставила војску што је пошла с Угљешом и Вукашином да истера Турке из Источног Римског Царства и из Дренопоља, није тешко расправити. Турски историк Нешри помиње само „неверне Србе“, Идрис Бидлиси „краљеве неверничке“ и деспота Угљешу, који их је предводио, и после поименце: војводе и властелу Босне, Угарске и Влашке. Грчки писац XV века Лаоник Халкокондила помиње само Угљешу и краља Вукашина, али савременик, монах Исаија, који је писао у Серу, као што смо мало час навели, напомиње да је деспот Угљеша дигао све „српске и грчке војнике и брата својега Вукашина краља“, што ће рећи управо: сву српску и грчку властелу с војницима из своје и из Вукашинове државе. Уз то монах Исаија наставља како је деспот Угљеша подигао и „многе друге велмуџе, негде до шестдесет тисунт изабрани војски“.

Који су били ти други велмуџи?

Држава деспота Угљеше, коју смо мало више обележили, није се нигде граничила с државом брата Угљешина краља Вукашина. Северозападно од Угљешине деспотовине била је држава сестрића Душанових Дејановића, Костантина и Драгаша. Западно пак била је држава војводе Богдана (о коме је неки спомен сачуван у народној песми о Љутици Богдану) који је мало час поменути Душановићима био стриц. Још јужније на тој страни била је епирско-тесалска краљевина Душанова брата по оду, Синише Палеолога, али је у 1371 у Јањини већ господовао Тома Прељубовић, зет Синишин, а Синиша је живео, у дубокој старости или већ може бити на самртној постељи, у Трикали.

То су могли бити велмуџи који су могли или морали дивати војску. Сумњиво је да су у овом рату учествовали Тома или таст му Синиша, а још мање се то може мислити за остале на тим странама. За Дејановиће,

Костантина и Драгаша, и за стрица им Богдана не зна се како су стајали ни према Вукашину и Угљешу, ни према цару Урошу после 1366 кад се царство са свим распало. Али они су, хтели не хтели, морали у овај мах радити с Угљешом и Вукашином на узбијању Турака, јер су и они били у истој непосредној опасности као и Угљеша и Вукашин, а управо и више него Вукашин, пошто се држава Костантина и Драгаша на Самокову непосредно већ могла граничити с новим турским освајањима, и онако је исто као и Угљешина Турцима на путу била, а Богданова је држава била прва на реду после Угљешине, која је још бранила пут у Солун. Сем тога Богдан је, као стриц Костантину и Драгашу, имао и сродничких обзира да у овај рат угази. А да су свима овима интереси пре рата истоветни били, може се судити и по томе, што су после погибије на Марици они сви постали васали турски, што су се турски четници по њиховој земљи растурили онако исто као и по Вукашиновој. Тиме што се турска најезда после погибије на Марици раширила готово искључиво по српским државама у Македонији, а није још нигде озбиљно закачила српске северне земље, које су барем номинално остале у царству Урошевом, може се објаснити, да северни српски крајеви у овоме рату ни учествовали нису. Осем тога, тада већ засебна политика српских северних крајева види се и по томе што је северна српска властела, после боја на Марици, почела ширити своје границе у област пострадале на Марици српске господе. Из свега тога можемо извести доста поуздан одговор на питање: које су земље војевале с Вукашином и Угљешом у овај мах? Војевале су, или војску су дале Вукашинове области: Скопље, Призрен, Охрид, Битољ, Прилеп, Хлериј; Угљешине земље: Сер са Струмом, Драма, Мосинопољ и Волер (у колико од ове две последње области Турци још пре боја не беху већ заузели); Дејановића земље: Жеглигово, Велбужд, Дуница, Самоков, Кратово, Штип, Тиквеш и

Струмница; Богданове области: Дојран, Кукуш, Аврет-Хисар, Бевђелија, Моглен.

Што рекосмо да северна српска властела у овој боју учествовала није, види се још и по овим околностима. Балшићи у том боју нису били, и ако су били у љубави с Вукашином, јер су одмах по том отели од Вукашинова сина Призрен с облашћу; Алтомановићи нису били, јер су пред сами бој били у рату с Вукашином; Бранковићи и кнез Лазар нису били, јер су они били главни Вукашинови супарници, и у њиховим се земљама бавио и цар Урош. Да Вукашин, прави одметник и самозвани краљ, није могао имати никаква пријатељства с царем Урошем и с његовим пријатељима, није потребно ни доказивати. По томе су војску што је страдала на Марици дале српске земље око Шар-планине и све јужне српске земље око Вардара и Струме, заједно са грчким крајевима јужне Македоније (међу Вардаром и Струмом), Дrame, Мосинопоља и Волера.

О кретању српске војске сви турски извори тврде да је војска пошла и да се веома приближила к Дренопољу; да султан Мурат није собом био у Дренопољу, него да се у тај мах бавио опсађивањем града Биге у Малој Азији (близу приморја Мраморнога Мора); да је у Дренопољу био главни турски војвода Лала-Шахин и да је имао мало војске, тако да не би могао ни помислити да се одржи, да су га Срби како треба напали. И по том се у турским изворима приповеда о главном боју. О томе где је српска војска прешла турску границу, где се сваколика скупила, и да ли се још где борила пре него што је дошла пред Дренопоље, врло далеко од српских граница, не прича се ништа.

И што је још теже, ми не знамо тачно ни где су управо биле тадашње турске границе. Знамо, на прилику, са свим поуздано, да су се у време боја на Марици Турци налазили у Дренопољу; знамо поуздано да Ихтиман и Самоков (кроз које се иђаше Софији и Скопљу)

нису били заузели пре боја на Марици; али за Пловдин не знамо тачно, је ли узет пре или после боја, јер се по нејасним подацима може мислити како једно тако и друго. А не знајући поуздано како је стајао Пловдин у време поласка на Дренопоље, ми не можемо да смислимо шта да речемо о главном зборишту и о кретању српске војске до у околину Дренопоља. Цинкајзен (I, 224) бележи по турским изворима да су Срби у овој војни пошли тако правце к Дренопољу, као главној позицији, где су мислили да једном одсудном битком све сврше, да се Пловдином нису ни забављали, него су га оставили за леђима. У неколико турских извора који су преда мном, ја ништа нисам нашао о Пловдину. И сви се извори доиста слажу у томе да је ударац наперен био на Дренопоље. По томе би изгледало да је план војне био да се Турци надмоћном силом нападну и сатру у главном њиховоме положају, у Дренопољу, с рачуном да ће се лако из Европе истерати ако тај ударац пође за руком.

Ми смо напред изјашњавали разлоге како су овакви планови поглавито Угљешу занимали. Није са свим немогућно било ни да Угљеша пође правце на Дренопоље, пошто турско освојење маричке долине (садашње Источне Румелије) још није било свршено, и наличило је више на истакнуте предње положаје. Сем тога Угљеша је знао да султан Мурат није у Дренопољу, и да је заузет ратом у Малој Азији; и знао је да у Дренопољу нема много турске војске, те да га није тешко узети. Све су то разлози, који су могли правдати ратни план који би лично на удар муње или на пренад јаком силом у средишту самом. У том случају Пловдин би био или опкољен или остављен на страну под присмотром. Мала посада, која се могла у Пловдину налазити, није могла утицати на кретање тако јаке војске као што је била Вукашинова и Угљешина, баш ако у њој и није било пуних 60000 војника, као што приповеда монах Исаија.

То све с претпоставком да је Пловдин 1371 био у турским рукама. И К. Јиречек се и у најновијем делу о Бугарској¹ исказује неодређено, говорећи да је Пловдин узет око 1370. Узео Пловдина доиста је могао бити најнепосреднији повод рата за све горе побројане савезнике. И просто турско халакање по околини Пловдина, нападање на Пловдин и на околне градове могло је бити довољна опомена да се ваља машати за оружје. Размишљајући о свима овим стварима, нама је самим тешко одлучити се ради једног стратегичког задатка који нити смемо нити можемо расправљати.

Питање је: може ли војска било од Сера, идући к Дренопољу низ долину Арде, или од Ђустендила, идући к истом циљу преко Самокова и на Пловдин сам, ићи на Дренопоље без обзира на пловдинску посаду?

Ако може, онда историци могу и даље испитивати претпоставку да је Пловдин могао бити узет пре боја на Марици, пре 1371.

Не може ли, онда су Турци или узели били Пловдин, и то би онда и непосредни узрок рату био, а Срби су га пре даљег кретања 1371 у почетку рата освојили, или би остало да Турци Пловдин пре боја на Марици никако нису освојили били.

Нисмо ради тврдити ништа без доказа. Али нама се чини да је рат ишао овако. Пловдин је узет 1369 или 1370. Деспот Угљеша је нашао да се више не може одлагати ратовање, и кретао је и своју и савезничку војску. И војска је, пошавши на Дренопоље, узела узгред Пловдин, очистивши себи залеђе. На тај би се начин најправилније извршило кретање к Дренопољу.

На питање: где се скупила тако велика војска, има ипак неких података. Лаоник Халкокондила, грчки писац XV века, приповеда да се Угљеша са својом војском кренуо из Сера, где му је била столица, а брат му, краљ

¹ Die Fürstenthum Bulgarien. Wien, 1891, стр. 386.

Вукашин, да је у исти мах пошао средиштем Тракије, те да заједно на Турке ударе. Исто причање, без имена места, али иначе јасније, налазимо у нашега патријарха Пајсија (писца XVII века). Пајсије пише такође, да су Вукашин засебно а Угљеша засебно кћурили војску, и да је Вукашин „поручио брату Угљешин да готов буде, означивши место где ће се састати обојица (свак са својом војском).“ По томе би из македонских српских земаља пошле биле две војске: једна Вукашинова, од некуд из околине Скопља, која као да је ударила познатим путем на Ђустендил, Дупницу и Самоков, па даље у Тракију; друга Угљешина, из Сера, која је ишла некуд преко планина, по свој прилици на Драму и Арду, к равницама Марициним између Пловдина и Дренопоља. Патријарх Пајсије прича даље како су војске ишле засебно, свака својим путем, до места *Чрменских Лугова*, дан хода пред Дренопољем, код *Мустафа-пашине Ђуприје*. „И ту су се — вели Пајсије — састали обоји, „једни из српске земље, а други из грчких крајева Угљешиних, и ту се војска преброја, и нађе се да има 70.000 „коњика и више.“ Халкокондила, као да хоће да потврди нашега Пајсија, помиње такође *Чрноменски крај (Κεραμανόν χωρον)* као место где је био турски препад и српска погибија. Леунклавијев гурски летописац помиње да се српска војска редовно у стан наместила на месту које се после прозвало „Српска погибија.“

Ово нас све и опет враћа на мало час претресано питање о Пловдину. Војнички је — чини нам се — тешко замислити операцију, по којој би војска толико ушла у непријатељску земљу, а да се не сретне с непријатељем ни око таквога града као што је Пловдин. Ако су војске доиста наступале засебно, једна од Сера а друга од Скопља или од Ђустендила, с намером да се споје више Дренопоља у Чрноменским Луговима — онда је морало бити и раније каквих год бојева, и то срећних по Србе. Али је несрећа на Марици својим развалинама све то

закопала. По том, ако је истина да су се војске српске засебно кретале, и да су се састале у Черноменским Луговима, дух је у њима у тај мах морао бити изврстан. Било је разлога мислити, да је и коначна победа већ ту, кад се срећно извршио први, по свему тежи део плана. Пошто се знало, да пред њима на четрдесет километара, у Дренопољу, у главној позицији, нема много турске војске, и да су Срби четири пута бројем јачи, лако су се могли занети мишљу да је цела војна већ срећно свршена, кад је пошао за руком да се војске састану и да допру тако рећи пред врата Дренопоља. Ни по самим турским изворима, кад се сви упореде и на ум узму, опет не изгледа да је војска ишла као каква гомила. Леуноклавијев турски летописац говори да је војска поставила стан код Черномена, на месту које се зове „Српска погибија“, и да су Турци, после срећно извршеног ноћног изненадног напада, стан тај заузели и опљачкали. Војска се српска уставила на Черномену не случајно. Она се или ту спојила у једно, ако је дотле различитим путевима наступала, или се спојила раније гдегод, а ту се уставила с намером, или — ако је сва у целини путовала кроз непријатељску земљу — ту је узела нарочит одмор или ноћниште. Ми држимо да се ту мислио склопити план и распоред, како ће се извршити коначни удар на Дренопоље, и како ће се оно узети. Природно је да је у тај мах и у таком положају војска српска била занесена претераним самопоуздањем и да није ни слутила ни на какву несрећу.

Где је, дакле, место на ком се последњи пут остави та српска војска?

Сви извори турски, и Нешри и Идрис-Бидлиси и Сеад-Един и Леуноклавијев турски летописац, који су бој на Марици испричали по предањима сто година или сто и педесет година позвијим, помињу да се зна место где је био бој и да се зове *Српска погибија* — *Срб-синдиги*. Наш патријарх Пајсије пише да је војска дошла до

»места рекомазо *Чрменски Лугови* и *близ Андријана Поља*, дан *хода* и *поболше*, зовомо *Мостар*, последи *именова се Мустафа-пашина Ђурија*». У дневнику патријарха Арсенија Чрнојевића о његову путовању у Јерусалим од 1682 године записао је патријарах, како су код Узунцова, дан *хода* пре Черноменских Лугова и Мустафа-паше, ишли »на *гроб храброго Угљеше*, брата *Влакишова краља*». Окна у његовој *Histoire de l'empire ottoman* (I, 183), који је познавао земљиште, каже: »да се равница, на којој је био овај бој од *толиких последица за Турке*, и сад зове »*Срб-синдиги*, и како и данас Турци, поносећи се тим великим споменом, радо показују путницима то славно место.« Прочитавши то, латили смо се да потражимо место Срб-синдиги, и тражили смо га на свима картама, и на руској највећег размера и на ђенерал-штабној турској најновијој, која је, што се тиче места, потпунија од свију, али нигде не бејаше то место назначено. Тога ради смо распитивали међу људима који су на местима били, и један господин, који је, пре железнице, често путовао на колима из Пловдина у Дренопоље, казао нам је, да је *истина да се и данас зна место Срб-Синдиги*, и да га сваки кочијаш показује путнику који би хтео да га види. Он нам је казао тачно: да је то место на *узвишеном пољу с источне стране Мустафа-паше*, на *левој страни Марице*, *пошто се пређе мост на Марици и Мустафа-паша*, *лево од пута*, *северно од Чрмена* (*пређе Черномена*), *између онога који код Мустафа-паше утиче у Марицу и онога који даље ниже следује*. То је од *пута узвишенија последња тераса севернијих брегова*, а *пут иде између ње и реке*. Господин који нам је ово казивао, Бугарин из Пловдина, интелигентан човек, рече још да се говори »како је ту био бој међу хришћанима и Турцима, и како су хришћани изгинули.« По томе је вапад турски морао бити озго, а план је био да се Срби сјуре у Марицу. Место само је сад већ с оне стране Источне Румелије, у *поберлинској*

Турској, иза прве граничне турске станице, на путу Београд—Цариград.

Лала-Шахин, који је заповедао над свом турском силом у Дренопољу, имао је да тражи начина како да се из неприлике извуче и одбрани. Одмах је послао улаке к султану Мурату у Малу Азију, позивљући га да се што пре у Европу враћа и да му у помоћ потече. Не могући рачунати на силу ни на бројно надмоћство, и не оклевајући нимало, Лала-Шахин се привио к средствима ратнога лукавства, којима су се, у оно време, Турци веома често служили, и којима они захваљују за многе тадашње успехе. У свима оновременим хришћанским феудалним војскама ред није био најјача страна. Сви турски извори једногласно говоре да се, без сумње рачунајући на овако стање ствари, Лала-Шахин извукао изненадним ноћним нападом, те да је тим начином Србе збунио и положио. Леуиклавијев турски летописац каже како је Лала-Шахин ноћу изненада на Србе напао. »Мамурни од вина — вели он — Срби су, овде онде, почели по стану из свега грла викати да су Турци ударили, али пошто у забуни и у неприлици нико није знао шта да ради, у ноћном мраку су један другога све до зоре мрцварили. И коњи су се поплашили и пооткидали, и један на другог чивтетима насртали, те општу забуну увеличавали. А кад је почело свитати, Срби су жалосно гинули у бесство, ма да их нико није гонио.« Султан Мурат је, враћајући се из Азије, тек био ступио на европску обалу, кад су му стигли гласови да је војска српска разбијена. Ту су преда њ извели и заробљенике из боја послане.

Халкокондила казује да је турски војвода само са осам стотина људи ударио на српску војску, позно у ноћ, већ пред саму зору, и да ју је затекао тако неспремну, да није имала ни стражара. Како је било летње време, прича Халкокондила, војници су били небрежљиво отпасали оружје и пустили коње, што се никад у рату не чини. Кад су били изненада нападнути, многи су у тој забуни неми-

лостиво побијени; многи су се подавили у реци; многи нису знали куд да се окрену, те су тако пропали. Идрис Бидлиси казује да је турска војска ударила још за време олује, при ноћи потпуно мрачној, *кад се нападу нико ни надати није могао*. Идрис Бидлиси и Сеад-Един причају још (што нема ни у Леуиклавијева турског летописца ни у Халкокондила) како Лала-Шахин није ни ударао са свом својом војском, него је само послао свога војводу Хаџи-Илбекију у проматрање, и како је овај, видећи перед и несмотреност српске војске, ударио на српски стан са четири стране, и Србе збунио и потукао, користећи се изненађењем и забуном ноћном. Видећемо, даље, како је ово познија прича, измишљена по свој прилици у намери да увелича турску победу, јер има поузданији сведок, који наводи другога турског војводу као правога проузроковаоца ноћнога напада и српскога пораза на Марици.

Старији наши извори не помињу ништа о узроку изгубљене битке. Монах Исаија каже како су српски владоци пошли да истерају Турке, не мислећи да српци Божијој нико не може насупрот стати. »Јер — вели он даље — Турке не истераше, сви сами од њих изгибоше, и кости им тамо падоше и непогребене осташе, и велико мноштво војске или погибе од мача или дошаде ропства, а неки умикоше и вратише се.« То су, у верноме преводу са старо-словенскога, речи образованаго Србина савременика, који је живео у странама тим бојем познатије заинтересованим.

Остали наши записи, и онај у најстаријем летопису и онај у Цароставнику, само у кратко и узгред бележе како су »Вукашин и Угљеша, одметници цара Уроша, пошли на Турке у Македонију«, и како су тамо изгинули. Владислав Граматик, који је око 1469 писао у околини Риле, бележи како је, понуштењем Божјим *исмаилски род* допро и до Македоније, и ту *изгнао највеће суробе и битке до ногу истуривши српске војске, које су тада*

биле у Македонији, при реци који се зове Марица. (Гласник ХХИ, 287). Патријарх Пајсије, не зна се по каквим причама и предањима, приповеда сам сукоб готово онако као и турски писци. Казавши, како су се две војске, Вукашинова и Угљешина, састале код Черноменских Дугова, или код Мустафа-паша-Ћуприје, и како су се пребројале, Пајсије казује „како је било силно весеље и „радост и пиће и гошћење и свако *неуправљеније* и *неурезденије*. Турски начелник, кад је чуо да је са многом „силом дошао краљ Вукашин, беше у великој недоумници „и у не малом страху, и договараше се са својима да „понути данак. И он посла своје људе ка Вукашину с „пундом да га остави на миру онде где је, а он да ће „бити као и роб, и да ће, ако краљ хоће, и данак давати. „И људи турскога заповедника дођоше као посланици да „виде и да уходе, и да мир уговоре. И кад су дошли Турци „до места где је била силна српска војска, проклетници „уходише и видеше недостатак управе, и људе како иду „куд који зна и како пијани леже, као војска без главе „и управе. И вратише се натраг к својему начелнику, и „приповедише му све што су видели, и рекоше му: данас „ће наше бити. И подигоше се Турци једнодушно, и до- „ђоше до места где је била неуправљена војска, и уда- „рише на њу изненада. Војска српска о том ништа није „знала, јер је било рано пре зоре. И разбише српске вој- „нике, и беше дивно чудо како на њих нападе гњев Божиј „и страховање и бегство; један другога претицаху, а је- „дан другога не стизаху“.

Међу свима овим причама најозбиљнија је и најближа истини она у Леуникавијева турског летописца, и она се прилично подударе с оним што је, не зна се по којим изворима, забележио наш патријарх Пајсије. Врло је могуће да се српска војска и развеселила и понела, пошто се сјединила, или кад је приспела на Черномен, мислећи да јој је победа у рукама. Са свим је могуће да је у тој савезничкој војсци ред био слаб. Не само што је то

била средњевековна властeosка војска, него је у њој, као у савезничкој војсци, било више господара, и врло је могуће, да је и у самој врховној команди могло бити неприлика. Прави команданат, по старештву и по достојанству, имао је бити краљ Вукашин; стварни команданат и вођа и јунак целе војне био је Угљеша. Ако је војска у две колоне путовала, па се ту истом састала, могао је питање главне команде још бити у току уређивања. Све су то узроци који су могли и дизати поуздање и у исти мах слабити ред у војсци. С турске стране Лала-Шахин је тражио начина како да доскочи војсци која је бројно била далеко јача од његове; он је тражио њену најслабију страну, и измислио је ноћни изненадни напад у време кад нико напад не очекује, и пошто је, како по Пајсијевој причи изгледа, најпре успавао пажњу војвода, шаљући посланике и обећавајући покорност и мир. Није било потребно да је војска била баш изопијана, па да такав ударац успе. Идрис Видиси говори о пијанству српске војске с покудом очевидно напереном на обичај хришћанске вере, којом је допуштено пијење вина, и у намери да том приликом преузнесе противне прописе умерености, које, у том погледу, има мусломанска вера. Несрећа повуче за собом окривљења, која не морају бити увек заслужена. Прича о пијанству и о распуштености војника, која је наша места у турских писца, могла би изостати из озбиљнијих историјских дела, пошто о њој и не говоре сви извори ближи догађају. Осем те приче, исти познати турски извори знају за још једну епизоду, која неће моћи издржати критике. Они кажу: да је Лала-Шахин послао Хаци-Илбекију да само види како Срби стоје; да се Хаци-Илбекија, видевши несмотреност и непажњу српску, није ни враћао да прво каже Лала-Шахину шта је видео, него да се одмах упусти у бој и са Србима свршио, и како је по том Лала-Шахин, из зависти за такав успех, Хаци-Илбекију отровати дао. Само се по себи види, да је ту више приче него

историје. Против тога позног турског казивања И. Руварац је већ истакао казивање ближега догађајима Константина Философа (писца из времена деспота Стефана), који је писао у времену кад се о свима тим пословима боље знати могло.¹ Причајући како је турски цар (1409) дао војску Вуку Лазаревићу да удари на свога брата деспота Стефана, Константин помиње како је пред том турском војском био „онај исти Авренез, који је и у великом боју на реци Марици био узрок проливању крви“. Овим један ближи сведок, попуњујући просто причање монаха Исаије и старијих записа, тврди да је бој био велики и да је Авренез (Евренос-паша) био узрок пропасти. Тиме нам се посредно каже да је или од њега дошла мисао ратнога лукавства, којим је свршен бој на Марици, или да је он при томе нападању, при извршењу, командовао. На основу тих речи можемо узети као приближно најпоузданије: да је Лала-Шахин тражио да изненађењем попуни своју бројну слабост; да је цела његова војска, а не само извидница, ударила на српску војску; да је Турцима заповедао Евренос-паша, и да је било боја великога, али несрећнога. Деспот Угљеша је, по традицији о гробу његову, био избегао у ранама, али је мало назад, код Харманлије, издахнуо. Слична прича стоји и о краљу Вукашину, где се помиње да га је слуга његов Хрсојевић у бегану убио, или да је после боја — како народна песма пева — из Марице извађен и посечен. Што се и сад уз реч и по злу помиње „мутна Марица“ — такође је у народноме памћењу последње опомињање на овај бој.

Чудновата несрећа што су у боју погинула, или боље, кући се вратила нису баш оба главна вођа, краљ Вукашин и деспот Угљеша, баш они који су били под скорашњим теретом кривике политичкога одметништва од законитог цара, и што су се остали знатнији који су

¹ Годишњаци Николо Чучића. III, 223.

уз њих били вратили (јер се нико други не помиње, а био би поменут да се с њим тако што догодило), бацала је на овај догађај чудну сенку испаштања греха. То је схватање или тумачење спречавало да се људи после о томе боју више баве и да га из ближе испитују. Судбоносна политична значајност боја, већа него што се обично мисли, по народни живот, окренула је мисао у домишљања, којима би требало нарочито испитивање посветити. Тај случај видимо после опет код косовског боја.

Што се тиче године и дана боја на Марици, то су питање већ довољно расправили И. Руварац и Љ. Ковачевић у својим расправама у Годишњаци III. Бој је био 1371, септембра 26 (управо између 25 и 26 септембра ноћу). И. Руварац се изјаснио против септембра зато што га не помиње монах Исаија, али је Љ. Ковачевић и после остао при том дану, узетом из нашега летописца, јер га је унео и у прву књигу своје Историје. И сам држим да његови разлози вреде.¹

Љ. Ковачевић је dobrим разлозима утврдио (Годишњаци III, 403 у примедби) да запис монаха Исаије није писан одмах него неко време после боја на Марици, међу осталим и зато што се описују последице боја, које су саме собом испуниле дуки простор времена. Ево како монах Исаија класичним речима описује последице боја. „Толика се невоља и љуто зло просу на све градове и крајеве западне,² да то нити је кад ухо чуло, нити око видело. Пошто погибе овај храбри човек, деспот Угљеша, Измаилџани се разасуше и полетеше по свој земљи као птице по ваздуху, те једне од хришћана мачем кољаху, друге у робље одвођаху, а треће превре-

¹ После тих расправа публиковани анали дубровачки забележени су како су погинули деспот Угљеша и брат му Вукашин на реци Марици у Романији, у петак 26 новембра у боју с Турцима (facendo battaglia con gli Turchi). Кад се новембар исправи у септембар, записка се дубровачкога летописца потпуно подлапа са записком нашега летописца Nodilo, Annales ragusini Monumenta XIV, Zagrabiae 1883, стр. 42.

² Разуме се на Балканском Полуострву западно од Цариграда.

»мена смрт однесе. Који пак и од смрти осташе, оне глад
 »помори, јер свуда наста така глад, да је није било од
 »како је свет створен, и не било је, Христе милоствиви,
 »ни у напредак! Који ли пак и од глади осташе, њих
 »попуштењем Божјим, вуци ноћу и дању нападаху и је-
 »ђаху! Аој! Жалостиво ли беше погледати! Оста земља
 »свакога добра пушта, и људи и животиња и рода сва-
 »кога, јер нити беше кнеза, нити вођа, нити наставника
 »међу лудима, нити имађаше ко спасти ни избавити. Све
 »се напуни страха мусломанскога, и срца храбрих и ју-
 »начних људи претворише се у најслабија женска срца.
 »У то време и племе српских владалаца, мислим седмо
 »колени, изумре.¹ И тада доиста живи завиђаху онима
 »што су пре њих помрли, и верујте ми, не ја, који сам
 »по свему незналица, него ни онај премудри међу Јели-
 »нима Диваније не би могао писањем представити невоље
 »што постигоше хришћане по западним крајевима.« У
 почетку записа, из којег наведосмо горе изложене врсте,
 Исаија говори да га је на превођење књиге Дионисија
 Ареопажита побудио митрополит богоспаснога града Сера-
 кир-Теодосије, којег мудрост и примеран живот веома
 хвали, и да је посао радио помоћу и трошком истог
 митрополита, напомињући »да је књигу почео у добра
 »времена кад су божанствене цркве и Света Гора цве-
 »тале као рај или као сад покрај воде који се непрестано
 »залива, а да ју је свршио у најгоре од свију злих вре-
 »мена, кад се Бог на хришћане западних страна расрдио,«
 и то је време горе наведеним речима описао. Не може,
 дакле, бити сумње да је монах Исаија живео у држави
 деспота Угљеше, или у самом Серу, или у неком ближ-
 њем манастиру.

Несрећу и страдање народа после боја на Марици
 записао је и дубровачки летопис Николе Рањине. Ништа
 не спомињући бој на Марици, тај летопис, под 1371

¹ Овим Исаија бележи смрт цара Уроша 2 децембра 1371.

бележи како је те године дошло у Дубровник велико
 мноштво људи из Босне с фамилијама и с великим има-
 њем злата и сребра гламскога, како су их Турци гонили
 и како су утекли да се склоне од опасности.¹ Летописец
 бележи да су ти људи сви примљени за грађане дубро-
 вачке. Ми држимо да у белешци место Босна треба ста-
 вити Македонија, јер су бегунци те године најпре могли
 бити из Кратова, на које се турска сила сломила после
 пропасти на Марици. А људи ти нису били сиротиња,
 него имућан народ, који није рад био да се изложи
 пљачкању.

А на колику се даљину, у оно време, чуо несрећни
 сукоб на Марици, показаше ово што ћемо сад да наведемо.

Године 1372 априла 14, папа Гргур XI писао је из
 Авињона (у јужној Француској где су тада папе бора-
 виле) краљу угарском Лудвику, да су недавно папској
 столици дошли различити извештаји »како су Турци с
 »великом војском ударили на неке грчке крајеве који су
 »били под неким српским великашима, и како су, узевши
 »разне простране крајеве, почели наваљивати на границе
 »Србије, Угарске и Арбаније, претећи и самоме Јадран-
 »ском Приморју.« Не дуго по том дознао је папа како
 су Турци »добили велику победу над неким великашима
 и народима Грчке, Влашке и Краљевине Србије,« и како
 су, по томе, покоравајући онамошње крајеве, »примакли
 »се већ близу граница речене краљевине Србије и Арба-
 »није и кнежине Ахаје и војводине Атинске.« Тога ради
 је папа булом од 13 октобра 1372 сазивао на збор у
 Тиву виотијску у Јелаци (где су у оно време господари-
 ли католици Каталонци) латинске господаре из Грчке
 (којих је онда више било) заједно с краљевима Сицилије
 и Угарске и с републикама млетачком и ђеновљанском.¹
 Али од тога свега није било ништа.

¹ Nodilo, горе навед. место, 234.

² Јиречек, *Srbsky cár Uroš kralj Vikašin a Dubrovčane Prag 1886*, по угарским папским писмима.

Тако се почео и свршио рат међу јужно-српским господарима и Турцима, рат који је управо цео у једном боју, у горе описаном боју на Марици.

После коначног преласка Турака у Европу са сталном намером да се на Балканском Полуострву настане, ово је *први рат* којим је тако рећи истакнуто начелно питање: хоће ли или неће бити Турскога Царства на Балканском Полуострву?

Ма шта да имамо против краља Вукашина и деспота Угљеше за њихово држање у унутрашњим питањима царевине, морамо им признати заслугу, да су они имали и увиђавности и крепости, да поменуто питање подигну, једини међу оновременим владоцима и господарима на Балканском Полуострву. Њихово држање знатно одскаче од држања њиховог цариградског савременика Јов. Палеолога и достојанствено, на пољу дужности, свршава како њихово самостално господство, тако и њихово одметништво.

Напред је на свом месту назначено какво су држање заузела српска властела из северних земаља царевине према властели, која се 1366 од јединства царства одметнула, а 1371 пошла да своје земље брани на Марици. Сад је на реду да промотримо последице боја на Марици од 1371, да видимо, прво, шта се зна о понашању северне српске господе после тога боја и после несрећне 1371 године.

Ђурађ Балшић, пре рата с Турцима и пре боја на Марици савезник с Вукашином против свога североисточног суседа Николе Алтомановића, користио се бојем на Марици, те је с оружјем у рукама отео Призрен, који је са својом облашћу припадао Вукашину. То је било некако у почетку 1372, јер се 10 септембра 1372 у општини дубровачкој већало ко ће платити она четири панцира,

што су их том приликом дубровачки призренски трговци дали на дар Балшићу као новоме господару.¹ Познији Мавро Орбини казује не само ово што се тврди и поузданим службеним записима онога времена, него приповеда да су тада и остали чинили то исто. Кнез Лазар је, вели Орбини, узео Приштину и Ново Брдо, а Никола Алтомановић друге њему ближе земље. Али тешко да се Вукашинова краљевина простирала и на предео око Новог Брда, које је припадало у властерску баштиноку државу кнеза Лазара. Исто тако тешко да је у његовој руци била и Приштина, где су, како изгледа столувала властела Бранковићи, са првашњом баштином у оближњој Дреници. Али је са свим могућно, да су та властела као и Балшићи употребила пронаст на Марици, да своје границе исправе, и к југу их што више помакну, нарочито кад је било очевидно да се севернији делови Вукашинове краљевине растурају. Рад је тај могао бити оправдан и с вишега гледишта, кад се већ несрећа на Марици догодила, пошто је боље било да се што више од турске окупације спасе. Тим су, истина, та властела служила и својим интересима, али се не може превидети како је удар на Марици коначно оценио јужна српска освојења у водопајама Егејскога Мора, и како су господари северних корених српских земаља одмах после боја на Марици инстинктивно тражили првашње природне границе пре освојења Милутинових, границе дунавских водопаја, у којима ваља тражити најстарије корените границе средњовековних државних творевина српских. У последицама и у историјском назадовању српских државних творевина то је главно значење боја на Марици. Да су краљ Вукашин и деспот Угљеша успели, њихова би снага, бар за неко време, порасла на штету турску. С њиховом несрећом свршено је с независношћу

¹ Јиречек на горе наведеном месту, 267.

српских земаља, коју су они и хтели да бране на Марици.

Али влада српска у водопајама Егејског Мора није се још са свим сломила ни тим себичним поступцима северних српских господара. Како је ишло с првом турском навалом на српске македонске државе, у години 1371—72. види се по времену освојења појединих градова. У Хаџи-Калфиној књизи забележено је узеће Ихтимана са 772 (1370—71), Самокова са 772 (1370—71), Кустендила са 773 (1371—72), Ферезика (с десне стране доње Марице) са 774 (1372—73), Дrame са 775 (1373—74), Кавале са 777 (1375—76), Аврет-Хисара са 775 (1373—74). Истом у години 784 (1382—83), забележено је узеће Сера, Штина, Прилепа и Битоља. Грчки летопис у Јосифа Милера¹ наводи да су Турци 1387 узели Солун у априлу, после опсаде од четири године. Други турски историци бележе узеће Сера са годином 1373. Разлике су у годинама међу местима блиским, и која су за освајаче у једној линији лежала, знатне, а откуд долазе, тешко је наћи, пошто је турска хронологија у опште веома непоуздана. Наши домаћи извори не бележе баш ништа о догађајима, који су у јужним српским државама следовали боју на Марици. По тим нашим изворима као да с бојем на Марици у земљу пропадају и те државе и све што се у њима збивало. Међу тим податци и документи, писма, новци и позније белешке показују да су у некаквоме васалству турском, али исто тако с прилично великом самосталношћу, остале барем три српске државе у Македонији. Знамо да је у Вукашиновој краљевини и после смрти Вукашинове владао као краљ син му Марко, у народним предањима прозвани Краљевић. Марко је као краљ у једном делу Вукашинове краљевине (без Призрена и старих српских земаља) владао све до своје смрти у 1394 као васал турски, али с унутрашњом аутономијом, која

¹ Byz. Analecten, 394, Sitzungsber. d. ph. h. Akademie in Wien.

је данас мало позната.¹ До тог је времена извесно трајала и држава Дејанових синова Костантина и Драгаша и мајке им, Душанове сестре Јевдокије. Од Јевдокије и сина јој Костантина имамо писмо од 1379, писано у граду Струмници, којим многа села и имања поклања Хиландару.² Писмо је у свему писано тоном и начином старих самосталних владалаца, и показује да је унутрашња управа била потпуно независна. Исто тако писмо од 1377 дали су они руском манастиру св. Пантелеимона у Св. Гори, а друго, без године, касније истоме манастиру.³ Из 1388 има писмо Костантиново којим потврђује задужбину свога брата војводе Дмитра у Штину. Турски историци причају, како је турска војска у Велбужду била лепо примљена и почашћена од Костантина, кад је, идући од Пловдина преко Самокова на Косово, 1389 задржала се у престоници и у држави Костантиновој. Гдекоји мисле, да су и Костантин и Краљевић Марко као васали морали дати Мурату своју уречену војску кад је полазио на кнеза Лазара и на Србију 1389. Доказа за то нема, а као што од сваког правила има изузетака, држимо да се у тај мах лако могло проћи без тога и ради осећања српских васала из Македоније и ради Мурата, који је имао много својих властитих разлога да води рачуна од тих осећања. Сувременици су, познајући своје време, правилније мислили о положају ових турских васала него

¹ Према народним предањима и песмама могло би се мислити да је Марко у својој држави био доста самостални, али да је уз Турке војевао. Ову је своју дужност он вршио, по свој прилици, с најамницима онако као Момчило, и вршио је самовољно и оригинално, не газећи дужности, али ни свога хришћанскога образа. Као сирак краљева сина, Турци су, према својој тадашњем још врло толерантном обичају, владели према Марку многих обзира. Међу најамницима својим Марко је морао имати највише Срба, која су му се дивили, приповедали о њему и певали његово јунаштво, које се у ствари лудо трошило за туђе интересе. У томе би била историјска основа оно слике Марка Краљевића, која се види у предањима и у песмама народним.

² Monumenta Serbica Милошвића 190.

³ Гласник XXIV, 249, 253.

познији потомци. О томе имамо из времена деспота Стефана прекрасно сведочанство, које се тиче баш ових македонских владалаца. Животописац деспотов приповеда како су и деспот Стефан и краљ Марко и Константин као васали са својим четама 1394 године дошли били на војну Бајазиту против влашкога војводе Јована Мирче. »Сви су они, напомиње деспотов животописац, с Муслиманима били не по својој вољи него по невољи, као што »и говоре о блаженом Марку да је казао Константину: Ја »велим и молим Бога да хришћанима буде помоћник, а »ја први нека будем међу мртвима у овом боју!¹» Константин Философ сам бележи, да су у том боју и Марко и Константин погинули.¹ Тако објашњава њихово држање и пропраћа њихову смрт савременик, пријатељ деспота Стефана, који је оне речи, може бити, од самога деспота чуо. Међу тим ево како о истом предмету говори познији летописац. »И ту погибе Марко Краљевић, уби га Новак »Докмановић, и ту погибе Костадин Жеглиговац и Драгаш, »су осам тисућ војске и три војводе који војеваху при »цару Бајазиту, и беху се одвргли од кнеза Лазара и слу- »жаху Турком и војеваху на царево Божије и на християнске.« Писац је заборавио да ништа друго није чинио и није могао чинити ни кнез-Лазарев син Стефан, који

¹ Константинова кћи Јелена, удата је била за цара Манујла Палеолога (1391—1424). Неке 1395 године, кад је погинуо Константин, царица је Јелена предала 500 перпера манастиру св. Јована Претече у Петри с тим да се име њеног оца „проблаженог и прославног господара Србије“ упише у манастирски поменик, те да се помиње кад је помен на гробљу свакога петна и сутра дан на Јутрењи сваке суботе у саборном храму, преко целе године; да се, по том, Константину читају три литургије сваке недеље, једна четвртом сваке недеље у саборном храму, а друге две, уторником и суботом на другим олтарима; да, по том, сваке године на дан смрти Константинове (којему је остављено празно место, или у писму забележен није) служи помен шеснаест свештеника са осам кољива и осам свећњака, а сутра дан да му се служи служба и трпеза за кадућере и сиромаше који би се намерили. Уговор или завет овај потврдио је и патријарх и уписао у своју књигу индикта IV, месеца октомбра 1395 године. Miklosich et Müller, Acta et diplomata graeca, II, 1862, стр. 260—265.

је заједно с њима у истом боју био, само што није погинуо!

Кад се све у једно сведе, нама се чини да је после боја на Марици трајао неко време неред, забуна, пљачкање и убијање по јужним српским државама. Одмах по том, не зна се које управо године, Дејанови синови и Марко Краљевић измирили су се с Турцима, задржавши своје земље. Не зна се шта је било с деспотовином Угљешиним. Турци су сами забележили да су његове градове узимали оружјем. То значи да их је неко бранио. Мало више ми смо напоменули, како Халкокондила прича најпре да је Душан Богдану дао земљу међу Сером и Вардаром (дакле западно од Сера), а после, казујући како су Турци против њега војевали, помиње да је био господар у Родопи (северноисточно од Сера). Није ли Богдан, после смрти Угљешине, прихватио његову државу и покушао да је брани? Одмах за тим Халкокондила прича, да се тај рат брзо свршио, јер се Богдан, као и северни му суседи и рођаци Дејановићи, погодио с Турцима, да им нешто плаћа и војске даје, а да господство у својој држави задржи. То говорећи на једном месту, Халкокондила казује, како је Мурат то чинио што је хтео да подражава Киру и да буде благ и праведан, те је спрам господара српских, бугарских и грчких поступао с великом благошћу и умереношћу. Сви ови господари, и Дејановићи и краљ Марко и Богдан, погодили су се, према томе, да данак плаћају и да војску дају, а у свему осталом мање више да заповедају као што су и заповедали. То су били обични услови васалски према онима с којима се могао постићи споразум. Таки су услови, без сумње, најпре формулисани за Дејановиће и краља Марка, а после су, иза боја косовскога, просто примењени и на кнежевину која је остала иза кнеза Лазара. По томе су се и могли наћи и деспот Стефан и краљ Марко и господин Константин заједно у рату Бајазитову против Мирче у години 1394.

Том баш годином, обележен нам је у једно и последњи дах јужних српских држава које су остале иза боја на Марици 1371 године. Оне су трајале толико колико први наследници, по турској теорији, коју су после смрти деспота Стефана 1427 Турци хтели да примене и на Србију и деспота Ђурђа. Јер се зна тврдо, да је брат Краљевића Марка Дмитар 1399 долазио у Дубровник, те тражио оставу очину и део брата Марка, и да је већ тада и после био у служби краља угарскога Жигмунда.¹ О краљевини у западној Македонији онда, наравно, није било ни помена. А у догађајима око 1413, које описује Константин философ у животу деспота Стефана, узгред се помињу, као турске војводе и главари, у Скопљу краишни (погранични) војвода Игит, и Исуф „који је држао земље Костантинове“, и за њих се говори да су „држали градове и земље, које су близу биле деспоту,“ управо на његовим јужним границама.² Мало даље (стр. 308) Константин опет помиње ту двојицу као мусломанске војводе. Потпуно је извесно да је све до 1413 јужно од Костантинове и Маркове државе држао се српски васал Богдан у земљи између Солуна, Сера и Дорђанског језера, као што смо напред наговорили. Причање Халкокондилينو попуњује и потврђује оно што нам казује Константин, и за питање је само: је ли исти човек, који се помиње од 1342, толико могао живети? После смрти првих васалних господара, Турци су, дакле, управу њихових земаља просто поверили својим људима, идући тако корак по корак у својим уредбама и у својим освојењима. Тим су, извесно, сва српска државна освојења од времена Милутинова и Душанова прешла у турску непосредну управу, и границе су се српске свеле на корените српске земље, с којима се и даље ваљало борити.

¹ Јиречки, *Srbaků cár Uroš, kral Vikáin a Dubrovčane*, Prag 1886, 273. И. Рупарац, *Гласник* XLIX, 38.

² *Гласник* XLII, 303.

То су непосредне последнице и одједи боја на Марици. С њим је учињено двоје. Изгубљене су за Србију јужне земље које је она држала готово кроз цео XIV век, и стављене су на ред њене корените северне земље. После боја на Марици ваљало се надати боју на Косову.

VIII

СЕВЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ ПОСЛЕ БОЈА НА КОСОВУ, ХРИШЋАНСКЕ ВЛАДАЛАЧКЕ КЉЕРИ И ТУРСКЕ СУЛТАНИЈЕ, ПОЛИТИЧНО ДРЖАЊЕ ВУКА БРАНКОВИЋА ПОСЛЕ БОЈА НА КОСОВУ, ИЗМИРЕЊЕ С ТУРЦИМА И ПОВРАЋАЈ РЕДОВНОГ СТАЊА У ВОСТАЛИМ СРПСКИМ ЗЕМЉАМА ПОСЛЕ БОЈА НА КОСОВУ.

Разломом Српске Царевине у 1366 и поделом српских држава на јужне и северне, на корените земље које су се груписале око цара Уроша, и на придобивене, којима је природно средиште био краљ Вуканини, обележене су тим групама и особите линије, од којих је свака собом и особиту судбину носила. Засебна судбина придобивених јужних српских земаља показала се потпуно војном на Турке и погибијом од 1371 на Марици. Српске корените северне земље нису нашле за вредно да помогну својим приновљеним другарицама с југа; оне нису изашле ни да им помогну бранити се од турске навале, кад је погибија наступила. Све што су северна властела чинила, било је да понешто од земаља својих јужних сународника под своју власт покоре. То је била сва обрана, коју су они оставили. Много би било рећи да се тада још није разумевало, да се обраном јужних земаља и северне земље бране, али је цела истина, да су засебни интереси и лична осећања била толико јака, да нису допуштала, да се општим интересима лични интереси подвргавају.

Међу тим оно што нису разумевала српска властела, разумевали су Турци. Свршивши свој посао са јужним

српским земљама, Турци су сами пошли на север и на запад; они су сами почели нападати државу кнеза Лазара, која се још пре боја на Марици морала образовати, и ако је тек после смрти цара Уроша на видик изашла; они су сами пошли на државу Балшића, који им се у доста заклоњеном и удаљеном приморју мало могаху и надати. Тако се током догађаја само собом развило, да су врло брзо на Косову и на Бојани имали да чекају Турке они који нису хтели да пођу на Марицу, те да онамо од Турака бране своје источне и јужне другаре по вери и по народности. Разбивши српску војску 1371 на Марици, султан је Мурат 1389 пошао да их сам потражи на Косову.

Ми смо напред у приступу изнели разлоге зашто се овде не упуштамо у специјалну обраду боја косовскога. Наши су погледи управљени поглавито на политичне стране питања и догађаја, и ми ћемо се тим странама бавити од првог дана, који је следовао судбоносне сукобу косовском.

Међу тим има још једно политично средство, којим се посведочава политична слабост оновремених хришћанских држава на Балканском Полуострву, и које треба бацити под нарочиту светлост пре него што се даље пође у овом описивању опадања и пропадања хришћанских државних творевина пред моћном државном творевином мусломанско-турском. То су средство женидбе и удаје. Кад се чита историја средњег века, види се да су женидбе и удаје непрестано употребљаване да политици послуже стишавајући, одлажући и ублажавајући кризе, предупредујући и отклањајући тегобе, делујући као копча и залога интересима. При чисто личној управи оновремене политике, овим се средством тежило да се главне личности, од којих политика зависи, стишпају, ублаже и како год за повољније суђење придобију.

И после боја косовског, све што је још Србија могла задобити, задобивено је овом политиком. Познато је, да

се мир међу Србијом и Турском свршио удајом кнез-Лазарева кћери Оливере за Бајазита сина Мурагова, правога победника на Косову. Оливера је била прва Српкиња султанија. Она је својим положајем, све докле је Бајазит жив био, извршила врло знатан утицај на судбину српских земаља, и ми ћемо то напред на своме месту истаћи и јачом светлошћу обележити.

Али пошто ми у целој књизи нарочито полагамо на то, да догађаје и политичне покрете и поступке поставимо што можемо више у светлост времена у коме су се догодили, еда би они данашњем читаоцу показали се што пластичнији и што разумљивији, то ћемо и у овом послу више тражити целину и везу догађаја на њиховој оновременој позорници. Тога ради ћемо, ради веће светлости у самој нашој народној историји, погледати шта су у сличним приликама чинили остали народи Балканскога Полуострва у оно време. Изгледа нам, да ће се удаја кнез-Лазарева кћери Оливере моћи тек онда често разумети, ако прегледамо, како се и пре тога на Балканском Полуострву, у сличним приликама, покушавало оно исто што су и кнегиња Милица и њени саветници покушали удајом Оливере после боја на Косову, и што је позније деспот Ђурађ Бранковић покушао удајом своје кћери Маре за султана Мурата.

*

Из листова који су напред, види се како је поштуно напредовала најезда турска на Балканском Полуострву. Најпре се с њоме бочило Источно Римско Царство у Малој Азији и у Европи (од 1303 и раније). По том су дошли на ред Бугарска (од 1362 и раније) и јужне српске државе (упоредо с Бугарском, али поглавито од 1371). За овима су следовале западне српске државе (после 1380), па северне српске државе (после 1371, а поглавито од 1389). Чудновато је, али у толико занимљивије

да се у дворима турских владалаца истим таким редом ређају султаније Гркиње, Бугарке и Српкиње.

Да почнемо са Гркињом.

Мало раније ми смо забележили страсне и неразлижне борбе Јована Кантакузина од 1341 до 1347 са царицом Аном и младетним јој сином, законитим царем Јованом Палеологом. На те борбе доиста пада понајвећи део одговорности за утврђење Турака у Европи. У години 1346, у највећој ватри партијске борбе, царица Ана закључи с Орканом савез против Ј. Кантакузина, и Оркан јој пошаље својих 10000 војника. Ј. Кантакузин буде у рату срећнији од Турака; Орканови Турци почну, противно уговору, пљачкати и робити византијску земљу, царици Ани одаћу. У свима овим борбама сврха је турских војника била да пљачкају. И кад није било непријатељске земље за пљачкање, они су онда пљачкали и земљу савезничку. Како су сви изгледи успеха у Византијском Царству у то време већ били на страни Кантакузиновој, његова бистра глава смисли одмах да царици Ани одузме јединога јој вредног савезника Оркана, и да га привуче на своју страну, те да тако царицу Ану остави без икога. И Кантакузин доиста одмах стане на томе радити. Дука, историк грчки тога времена казује, да је ради ове намере Кантакузин сам понудио Оркану руку своје кћери Теодоре, и још неку суму новаца, ако би се Оркан одлучио да напусти царицу Ану и да уђе у савез са Кантакузином.¹ Нић. Гргур и Кантакузин сам приповедају, да је Оркан понудио савез Кантакузину под тим условима, желећи да добије кћер његову и це-

¹ Дука на томе месту отворено откривајује Кантакузина, да је ради својега политичног партизанства царству самртан удар нанео. У истом одсеку Дука истиче Србе као савезнике Кантакузинове у овим ратовима против царице Ане и њених савезника Турака, као и после заједно с Турцима против саме царице Ане. Али, пошто је Дука писао о овим догађајима сто и више година позније, у томе треба само гледати последње одјек савеза Душановог са Кантакузином и оног угледног политичког положаја који је Србија имала на Балканском Полуострву у оно време. Ducae, Historia Byzantina, Bonae 1834, стр. 8 и 9.

нећи да је политички положај такав, да му се предлог неће одбити. Довољно је да је у овом послу у тај мах била сакривена права игра о томе: ко ће бити господар у Цариграду и у Византијском Царству, и да је Кантакузин значај посла и вредност игре потпуно разумео. Могуће је и да је он први учинио о томе предлог Оркану, или да је, као веома препреден човек, удесио својим начинима да Оркан такав предлог њему учини, а он да се може још и преомишљати хоће ли или неће да га прими. Интереса су у томе имали како Оркан, тако и Кантакузин, и није им се тешко било погодити. Њихови су интереси само по врсти својој различити; Кантакузинов је интерес био антинационалан и интерес голе страначке политике, у толикој мери слеп, да се по последицама једва разликује од издајства; Орканов је интерес природан освајачки интерес, коме је пут био отворен куда је год проћи могао. Једини који нису имали интереса да то све буде — били су Царство Византијско, хришћанство и народ грчки. Њима се још могло помоћи само службом патриотичном, службом чистом и ван личних и властољубивих интереса. Али такве службе већ се у то време није могло наћи нигде, и на њу је у тадашњем хришћанском свету Балканскога Полуострва, на жалост, мало ко и мислио.

Кад је дошло прво посланство Орканово да потражи руку кћери Кантакузинове, Кантакузин га је лепо примио, али му није хтео дати никаква одређена одговора, напоменувши само да ће он Оркана о томе послу извести нарочитим посланством. По том је најпре тражио савета од својих пријатеља, који му сви световаше да учини како жели Оркан и да му да своју кћер. Кантакузин је у својој историји ставио своје властите разлоге овога поступка у уста своје пријатељу и савезнику, Турчину Селдуковцу Умур-бегу. Пријатељство и сродство с Турцима Османовцима — говорио је тобоже тај Турчин Кантакузину — који много могу против непри-

јатеља царства, свакојакo ће царству бити од велике користи. Јер ако већ Кантакузину и не треба никаква више помоћ против царице Ане и њених присталица, требаће му помоћ у будуће у толико више што ће, кад завлада целокупним царством, он сам имати да се бори с многим суседним владоцима, који су за време унутрашњих смутњи поотимали толике земље и градове царству. Умур-бег је још казао, да је савез с Орканом вреднији и кориснији него с њиме истим, тога ради што је Оркан ближе Тракији и по томе може прећи у Европу и притећи у помоћ свакога часа, кад би год затребало. Ако ли је Кантакузину тешко што ступа у сродство с једним варварином, ваља само да се опомене, како су у пређашња времена толики цареви, с обзиром на користи својих поданика, удавали своје кћери за варваре, те ни њему нико неће у грех уписивати, ако он сам по томе примеру поступи.

Тако је лукави грчки цар своје разлоге метнуо у уста свога пријатеља Турчина. Завимљиво је, како је цар и у тај мах мислио да ваља повратити земље и градове које су му Срби и Бугари узели; како ипак није видео, да је баш онај с којим у сродство и у тобожње пријатељство ступа, главни противник и његовом царству и његовим северним и северозападним словенским суседима. Поред свега лукавства, Кантакузин је једнако мислио да ће моћи повратити изгубљене земље, онда кад је у најозбиљнијем питању било и оно што је тада у рукама држао. Тако се људске очи варају кад су у питању интереси власти или имања. Што се тиче кћери Кантакузинове, у ствари или је он сам, ради поузданог успеха својих унутрашњих честољубивих планова, понудио ћерку Оркану, да га тим сигурније себи придобије, или, ако је истина да је ћерку Оркан заискао, то је икако учињено на такав начин, да Кантакузин није имао шта много да се премишља, и морао је по жељи Оркановој учинити. Ово последње доста јасно прозире из речи

Ниб. Гргура о овом догађају. Кантакузин, дакле, пристаје да ћерку да Оркану, и нарочитим посланством полове Оркана да по невесту дође и да је одведе.

Наше народне песме сачувале су у песмама о женидабама јунака и владалаца доста спомена о свечаностима, формалитетима и блеску који се за време средњих векова у велико развијао приликом женидаба. Да не помињемо западне белешке, имаће за наше читаоце интереса да им што опширније изложимо ову турско-грчку свадбу кћери Кантакузинове с Орканом по опису самога Кантакузина.

На позив да одведе невесту, Оркан пошље на европску страну око тридесет лађа и знатан одред својих моњаника, са својим најодличнијим племићима. Кантакузин са своје стране пође на сусрет са својом женом и ћерима, и поведе сву своју војску у Силиврију у мраморско приморје (60 километара од Цариграда на запад), где је турска флота имала да искрца сватове. По обичају византијскога двора ваљало је свечано извести и показати невесту, и то је учињено на једној равници изван вароши. Начињена је пространа трибина, и ограђена ткањима златом испреткиваним. На тој трибини ваљало је да се, по обичају, невеста покаже свему народу. Кантакузин је изашао на ту свечаност на коњу са целим својим двором; царица и друге две њене кћери задржале су се на страни, ту близу, у царском чадору који је за њих намештен. Све до одређеног часа невеста је стајала спремна на свом месту, заклоњена завесама, и на дати знак, кад је време наступило, завесе се спустише, и невеста се показа спрам светлости машала које су држали евнуси, клечећи око ње. Овај свечани тренутак спроводила је заносна музика, а чим је музика престала, заораше се похвалне песме, у којима се узносила лепота и љупкост невестина. Још су неколико дана трајале свечаности, које је цар давао у част овога догађаја. Кад су свечаности свршене, одведена је невеста у

Азију, и Оркан је доиста одржао своје обећање, да ће напустити царицу Ану. Он ју је од тога часа доиста напустио. Занимљиво је да забележимо што напомиње Кантакузин, како је ћерка његова Теодора и на двору Орканову непрестано остала верна својој хришћанској вери, како је, истина, било више пута јачих покушаја да је оброте Исламу, али да је она свима тима покушајима својом сталношћу у вери срећно одолела, и ако то није свагда без опасности било. Осем тога је Теодора, по причању њеног оца, вршила знатан утицај и на околину, радећи с успехом против отидања од хришћанства и против турчења, које је почело мах узимати. У заслугу јој се уписује и што је откупила, у слободу пустила и у Европу повратила знатан број робља хришћанскога, које се у Турака од ранијег времена налазило. Знатне су те белешке што показују како је Кантакузин мислио, да су главне моралне дужности политичних људи да остану стални у вери и како није видео колико се самосталност вере оснива на снази и на самосталности државнога живота!

У томе и јесте онај дубоки унутрашњи узрок, којег ради сва ова окретна али себична политика Јов. Кантакузина није могла ни у чем да промени велике послове и интересе Византијског Царства. О њима се он није бринуо, и они су остали омашени. Зет Кантакузинов Оркан доиста је помогао личним рачунима свога таста, али царству није помогао нигде. Не дуго после ове свадбе, Кантакузин је успео да слави коначни успех своје честољубиве политике. То је оно што је, без сумње, Кантакузин удајом своје кћери и желео да осигура. Царица је Ана пала, и Кантакузин је ушао у Цариград и крунисао се на ново за цара у самоме престолном граду, по старим обичајима. Његов зет Оркан дошао је том приликом заједно са својом новом женом Теодором у Скутаре спрам Цариграда, да свога таста походи и да му успех честита. Састанак тај цара турског и цара цари-

градског у самој близини Цариграда, 1347, прослављен је с много дана светковања, гозбе и лова.

Одмах после овога Оркан је по своме обећању послао у помоћ своме тасту војску од 10000 људи да војује против Душана. Ту војску су предводили Орканови синови са Сулејманом. Али се већ том приликом показа на што води савез с Турцима, и колика је опасност у дружби с њима. Јер чим је војска са сином Кантакузиним Матијом прошла кроз утврђене положаје око Кавале, да удари на српске области око Дrame и Сера, Турци одреку послушност, и место да се бију са Србима, растуре се по околним незаштићеним варошицама и селима, те стану пљачкати, пустошити и убијати, враћајући се у Азију с огромним пленом и с читавим гомилама грчкога робља. Нико није ни покушао да им на пут стане. Кантакузин се жалио на вероломство Оркану, али ни то није имало нити каква значења нити користи, пошто се одмах по том, у другој половини 1349, кад је Душан кренуо на Солун и опколио га, Кантакузин на ново обрати Оркану, и опет тражио у њега помоћи против Срба. Пошто у свему овоме Кантакузин није имао никаква рачуна, а Оркан је имао — Оркан и опет пошаље свога сина Сулејмана, са 20000 војске, да војује против Срба. Војска пређе дарданелску узину, и уђе у Европу, пређе Марицу, и упути се српским земљама, али се Турци нису ни неколико дана хода с војском одмакли, кад Оркан у потаји пошаље наредбу своме сину да се одмах врати с војском у Витинију, пошто он има посла с околним турским кнезовима, који су га напали, сазнавши да му е војска отишла у Европу. Оркан је наређивао своме сину, да нађе за своје повлачење изговор, који ће што мање увредити Кантакузина. Изгледа да се Сулејман мало о том старао, и да је он у Европи водио своју политику. Јер, чим ту наредбу добије, Сулејман се врати преко Марице, заборави да је био савезник, и растури се по свима околним крајевима, те стане пљачкати и

робити као прави непријатељ, па пређе натраг у Азију с богатим пленом, робљем и стоком.¹ Међу тим ни Душан се не одржи пред Солуном, него дигне опсаду, не само за то што је чуо да Кантакузин иде с Турцима, него и из разних других узрока.² Не треба заборавити да је овај исти Сулејман, Орканов син, који је за царице Ане предводио турску војску против Кантакузина, а за Кантакузина против Срба и Бугара, и касније против законитог цара Јована Палеолога, онај исти, који је после неког времена смислио план о утврђењу Турака у Европи и који је у 1354 години узео Кампоље.

Из тога је свега очевидно, како су Византинци сами давали више него што треба прилике да Турци проуче како су хтели земљиште своје будуће акције. Јер Турци никада боље нису могли видети оне две жалосне стране ондашњег стања на Балканском Полуострву, које су их познине на полуострву утврдиле. Прва је од тих страна што Источно Римско Царство није било у стању ни да се одбрани, ни да се одржи, по унутрашњој болести, која се осећала још од почетка XIV века. Друга је: што ни словенски балкански народи нису показали ону вештину која би им потребна била, па да они заузму место Источног Римског Царства. У Цариграду није било снаге; међу балканским Словенима није било умења. Да је ово истина, доиста се сведочи тиме што се сви успеси ових народа у унутрашњости заустављају око великих

¹ Zinkeisen. *Geschichten des osmanischen Reiches in Europa* I, 263. По њему су и остали догађаји овога времена изведени.

² Мислим да је овоме главни узрок, што Душану није пошло за руком да изгради савез с Млечима, којих се интереси нису дали сложити са интересима српским. Али је у опште карактеристично, да Душан није озбиљно ни покушао да узме Солун. Види о овоме Флоринскога Јужике *Славјане и Византија*, II, 175—181. С тога би требало исправити у *Историји српскога народа* Л. Ковачевића и Л. Јовановића оно што стоји: „Али у то време Кантакузин с турском војском, због које Душан дигне опсаду и остави град“ (стр. 132, 1). Главна сметња Душану био је недостатак злата и немогућност да се град узме само нападањем са сува.

средишта у приморју и онда, кад су та средишта тако рећи без одбране стајала. С интересима српским или бугарским у приморју сукобљавали су се интереси разних западних народа, који су на томе крају још од крсташких ратова корена ухватили. Изгледа да су словенски народи с Балканског Полуострва, и онда као и данас, могли с ким су год хтели наћи савеза да руше Источно Римско Царство, али чим би дошло до питања, шта да се стави на место Источног Римског Царства, балкански Словени, и онда као и данас, баш и кад су сами међу собом сложни били, нису већ друга наћи могли. Исто тако су и трговачке републике Средоземног Приморја (Масци и Ђенова) биле у стању да другоме сметају, али ни оне нису биле у стању да освојење до краја изведу. Источно Римско Царство, према томе, чекало је онога ко може узети и одржати његову престоницу Цариград. Ова се ситуација онда морала видети много јасније, него што је ми сад можемо претпоставити, и немогућно је замислити да је оновремени турски вођи нису видели како треба, и да се према њој нису управљали. То добро схватање правог положаја доиста је могло да снажно подстиче вољу османовско-турских вођа, да они покушају да изврше оно што балкански Словени очевидно нису могли извршити, ма да су понеки њихови људи истога времена (као што је цар Стефан Душан) јасно видели и разумевали и ту политичну мисао и ту потребу.

Овом главном мишљу Турци су се Османовци управљали свагда, и кад су по Балканском Полуострву хамакали као позвани савезници, и кад су то чинили за свој рачун. Одмах у првој години своје владе, у 1348, њихов највећи пријатељ, Јов. Кантакузин, имао је да се бори с турским четвницима пљачкашима око Визе, на северној страни Цариграда. Син Кантакузинов Матија имао је такође с истим пљачкашима и у исто време посла око ушћа Марицина. Истина да су ово биле чете пљачкашке, за које Оркан није био одговоран, али се од истих нису

много разликовале ни оне, за које је Оркан одговорност примао. И једне и друге вршиле су један исти задатак, утирале су пут потоњим турским упадима. Да је кога било да види, све су те чете у примеру показивале шта се спрема из Мале Азије, и на коју страну тегли она иноверна бујица, која се непрестано гомилала и снажила по пољима северозападног приморја Мале Азије, у најнепосреднијој околини самога Цариграда. Средство Кантакузиново, срођавање с турским двором у Бруси, није, како се види, ничему послужило. Касније ћемо видети како је то средство и после употребљавано, и како никад није могло што друго постићи до да турску љутину ублажи. А вредно је упамтити још и то, да је у даљим борбама, где је год до тога средства долазило, оно било само знак да отпора нема, и да се тражи или да се пораз на неко време одложи, или да се у поразу олакшице добију.

По томе се у самоме Цариграду већ у време удаје Кантакузинове кћери осетило, да се турској сили не може дати отпор, да се с њом мора даљи државни живот откупљивати новим и новим попуштањем и концесијама. У самоме томе поступку, у попуштању од хришћанских идеја онога времена, по којима су оваке удаје за невернике биле проста жртва, најјасније је сведочанство како су ондашњи владоци и државници тиме доиста признавали да не могу да чине оно што им је дужност. Јер да су могли да чине оно што им је дужност, би ли се морали откупљивати жртвама? Жалост је, што је тадашње стање могло довести до толикога попуштања Турцима, а што на другој страни то попуштање не моглоше ничим припомоћи да се обуставе или умере унутрашње борбе и размирице, које су свагда биле најглавнији турски савезник; оне су се супрот свега тога, непрестано настављале, подгревале и заподирале, као да је доба најпотпуније спољне безбедности. Кад данас размишљамо о оновременим пословима и поступцима, ми видимо како

се ни најближи сусед није умео користити ни погрешком, ни несрећом свога суседа. И ма колико да је прва и императивна потреба била да се ради сагласно и с пожртвовањем, нису имали осећања ни ока за такав рад ни најближи рођаци, а камо ли они који су и по крви и по интересима били ма колико удаљени један од другог!

* * *

И као што је увиђавност оскудевала у свачем, као што ничије искуство никоме није служило, тако ни византијско искуство с Кантакузиновом ћерком није послужило никоме.

После Кантакузина дошле су на ред Бугарска и Србија с удадбама својих кћери за турске султане.

Видеће се да су ове две балканске државе приступале к томе средству барем у приликама много више оправданим. Јер и најпажљивија анализа о разлозима, из којих је Кантакузин своју кћер удао за Оркана, показује као главну побуду унутрашњу борбу за власт и партизанску потребу, да од своје супарнице царице Ане отргне најопаснијег за њ савезника, те да он сам помоћу његовом Цариград заузме. Бугарска и Србија чиниле су позније, редом једна за другом, ту исту уступку, али већ по много чистијем и снажнијем разлогу, у одбрани народних и државних интереса.

Хронологијске тегобе, на које смо већ више пута претом указивали, велика су незгода за расправу историјских догађаја овога времена. Оскудица тачних хронологијских бележака смета чак и да се како треба утврди главно следовање догађаја једних за другима. И питање о смрти бугарског цара Александра (шпурака и савезника Душанова), о почетку владе и неслоге његових синова Шишмана и Срацимира, о времену кад је Александар постао турски васал, и кад је своју сестру Тамару дао за жену турском султану Мурату, долази у ред најнеја-

снијих хронологијских питања овога времена. Међу тим без тачне хронологије мучно је дати поуздан ред тим догађајима, и упућени смо, да догађајима дајемо ред по оном следовању које може изгледати најприродније у ондашњим политичким приликама. Догађаји обично имају своју логичну унутрашњу везу. Ми ћемо је тражити и њој следовати, ослањајући се, колико се икако може и на познате нам хронолошке белешке.

Јиречек узимље да је цар Александар преминуо у пролеће 1365 године. Иза њега су настала у његовој држави два наследника, Јован Шишман III, који је имао средиште Бугарске са Силистријом, Софијом, Никопољем и Јамболом; Јован Срацимир, који је као „благверни цар Бугаром“ владао у западноме крају, у области Видинској. Обојица су били браћа и синови Александрови. У северо-источном делу државе Александрове, у садашњој Добручи, на источном црноморском крају Бугарске, одметнуо се после смрти Александрове и владао је независно Добротич, властелин, по којег се имену (по турском обичају) његова област и до данас зове Добруча, пример који се из времена турског освојења на више страна полуострва опазио. Зна се како су се синови Александрови, по ондашњем кратковидом обичају, упустили у међусобно препирање око области и престола, не видећи да већ будући господар стоји пред вратима и да својим властољубивим препиркама они служе само ропству своје земље и свога народа и својој властитој пронасти, коју су оба и дочекали. Али у које је време Шишман постао турски васал, питање је које треба из тока догађаја извести.

Ваља знати да Шишман, који је осем дунавских места држао Јамбол, Софију, Пловдин и по том све што је још било бугарско у водонађи Марициној, није могао постати турски васал пре него што би се били Турци утврдили у Дренопољу и у Пловдину. Господство у та два места прави је кључ и претходни ступањ за владу над осталом земљом Шишмановом. Најновија истраживања и подаци,

о којима смо у предњем чланку говорили, све више оправдавају мисли да је и Дренопоље узето много позније него што се до сад мислило. Данас се све више нагиње к мишљењу, да ни Дренопоље није освојено много пре 1369. Кад се узме да наши летописи узеше Дренопоља доводе у везу с битком на Марици, која је била 26 септембра 1371, онда је то други доказ да је узеше Дренопоља морало бити не много пре боја на Марици, и да се тај догађај има уврстити међу предње узроке боја на Марици. Ма да је са свим извесно, да су Дренопоље Турци освојили пре боја на Марици, ипак нам се чини да из везе догађаја потпуно логично следује, да то освојење није могло бити много раније од боја на Марици. У претходном чланку ми смо обележили, да је узеше Пловдина најнепосреднији повод боја на Марици, да је војна Угљешина и Вукашинова тим догађајем управо била изазвана. И Јиречек у своме најновијем делу¹ понавља још један пут „да не знамо кад су и како Турци узели Пловдин,“ али да је то било око 1370. То би се потпуно слагало с годином 1369 грчког летописца о узеху Дренопоља, и потврдило би се посредно и из турских записа, у толико што они, ако и бележе много раније узеше и Дренопоља и Пловдина (што се лако објашњава разликом летописа), ипак кажу да је Пловдин узет две године позније него Дренопоље. И онда и установљавање турске престонице у Дренопољу и покорене Бугарске и удаја сестре Шишманове морали би следовати тек после тих догађаја. Кад се још узме, да Турци доиста бележе да су узели Дренопоље 1361, али да за Јамбол имају 1366—67 за Чрмен (мало даље од Дренопоља уз Марицу) 1365—66, за Пловдин 1363—64, за Ихтиман и Самонов 1370—71, види се, без велике муке, и да су догађаји текли као што ми замишљамо ослањајући се на преглед целине, и да су турске хронолошке белешке врло мало

¹ Jireček, Das Fürstenthum Bulgarien Wien, Prag, Leipzig 1891. стр. 386.

поуздане, те да нам могу послужити као основ у ређању догађаја тек у опште, и тек онда кад их с друге стране можемо потврдити.

Старије хришћанске белешке, бугарске и византијске, упућују нас на овај исти ред било да године никако не бележе, било да их бележе нетачно.

Бугарска хроника, коју је издао Јован Богдан, приповеда прво о боју и о пропасти Угљеше и Вукашина на Марици, *иа после тога* наставља: Пркжде же оуко развоа сего оуиркта Александръ царъ тръновски кк лкто 6870 (1362) иксцаца феврариа 17и възиде на царство Шишманъ царъ, сынъ Александровъ. И посла Янората кк ннш дати сестрж снож за нк и онк и не хотк, даст сестрж свеж, кира Фанаръ царниця.

Пре него што је био узео Дренопоље и Пловдин или Јамбол, тешко је Мурат могао тако што тражити од Шишмана. А у томе што се о овоме приповеда *после боја на Марици*, ја мислим да је летописац сам хтео да назначи како је тај догађај дошао после боја на Марици, и као *последница тога боја*. Не треба да нас у томе буну помен смрти цара Александра, јер бугарски летописац о томе говори узгред, да би дошао на владу Шишманову, и баш зато што каже да је цар Александер умро пре боја на Марици, прећутно хоће, по неразговорном стилу онога времена, да изнесе да је удаја сестре Шишманове била после боја на Марици. Да је бугарски хроничар и иначе овако замишљао ток догађаја, показује се и из остале његове приче још јасније него из овога његовог места. Мало пред горе наведеним текстом, бугарска хроника, почињући да приповеда о Угљешиној војни и о боју на Марици, казује како се Мурат спремао да пође *или на Бугаре или на Угљеша*, и по том казује, како су се скупиле српске војске, и како су се биле на Марици. Ми мислимо да тим текстом хроника хоће да каже, да је Мурат пошао управо *да покори Бугаре или Угљешу* (који су му прво на реду били), јер је бојева међу Турцима и Бугарима или Србима и тада и раније било, око

појединих места и градова, али без дубљег политичког значења. Сад је, како бугарски летописац приповеда, по плановима Муратовим, на реду било да се покуша *право освојење* Бугарске и државе Угљешине. Изгледа, по том, да се међу врстама хронике може читати, да се тада тај покушај, после боја на Марици, свршио тиме, што се Мурат задовољио са васалством Шишмановим и узео му, као у залог, сестру Тамару себи за жену. Познато је да су и македонске српске државе, оне које су учествовале у боју на Марици, после тога боја свеколике признале турско васалство.

Ово исто, чему се овако сами домишљамо, читамо са свим разговетно у Лаоника Халкокондила. Тај писац, коме имамо да захвалимо приличан број података, казује разговетно, како је после смрти цара Александра његову државу примио Шишман; како је на њ напао Мурат, Орканов син; како је по том обрнуо напад на Србе, и у боју их надбио и узео богати град Сер и крајеве око Родопе, извршивши многа јуначка дела; како је, по том, Сер поверио Лала-Шахину, одличном војводи, а сам пошао с војском на Шимшана, цара бугарскога. Тада је, приповеда Халкокондила, побио се с њиме, али Бугари ниоу имали много жртава, јер су се многи срећно спасли бегством у крајеве око Дунава. Шишман, по том, пошаље посланике к Мурату молећи за мир, и начини уговор и савез, тако да у напредак буде не непријатељ него пријатељ Муратов, и тада постану и рођаци, јер Шишман да Мурату своју *кћер*¹ веома лепу, коју му је Јеврејка родила.¹

Овде се разговетно каже, како је текао ред догађаја, и у потпуној се јасности износи, да је Бугарска постала васал турски истом после боја на Марици од 1371 и после узећа Сера и турског освојења Угљешине државе. То је, по томе, било у оно исто време, кад су

¹ Laonici Chalkokondylae Historiarum libri decem. Migne, Patrologie, Paris 1865, 44—46.

и српски владаци у Македонији, Костантин и Драгаш, Богдан и Марко Краљевић, постали васали турски.

Овога се тиче и оно место у Халкокондила, које долази после мало час наведенога, на коме Халкокондила каже, како је Мурат дигао војску на Костантина и Драгаша и на Богдана, како је и њих примио за васале, и како је *»с великом умереношћу и попуштањем, угледајући се на Кира Камбисова, поступао према владоцима «бугарским, српским и грчким.»* Сви, дакле владаци јужних српских држава, грчки господари у тим крајевима, па и сам византијски цар, и бугарски цар Шишман, постали су после боја на Марици васали султана Мурата, без сумње у главном под једним истим погодбама. Војевања с Бугарима, нападања на њихова поједина места и градове било је и пре боја на Марици, као што се зна, одмах после узећа Дренопоља, између тога догађаја и боја на Марици. Тада су Бугари изгубили своје градове на јужној страни Балкана, па и Пловдин. После боја на Марици ред је дошао на Шишманову Бугарску. У то су време могли бити бојеви око Софије, о којима су се у народу сачували спомени под именом Асеновим, и о којима је Јиречек говорио и у својој Историји Бугара и у делима којима је описивао Бугарску.¹ О њима говори и напред наведени испис из Халкокондила. После рђавог свршетка тих бојева, а под утицајем још горег свршетка ранијега боја на Марици, Шишман је имао пред собом или да упусти Софију и западни део државе, или и целу државу, или да жртвама откупљује даљи опстанак. У то време је, од прилике око 1372—73, он постао васал турски, и тада је своју сестру (Халкокондила погрешно каже *кћер*) уступио Мурату за жену. То је била прва султанка хришћанка из јужно-словенских племена. У Јиречковој историји читамо да је о њој остала записка у неком поменику, како је *»Кира Тамара, кћи великога*

¹ Булг. Цесту по Булгарску 48—49.

„цара Јована Александра, велика госпођа, била женом „великога амуре Мурата, којему је дата за народ бугарски, а која је, отишавши к Мурату, и веру православну „сачувала и свој народ ослободила, живећи добро, и угодно „скончавши се у миру, вечна јој памет!“ Бугари — казује даље Јиречек — сачували су и до данас народну песму, у којој певају ову Тамару као „Маруљу, белу Бугарку.“ Песма, даље, каже, како је Тамара тражила да јој султан уступи у Цариграду Свету Софију, у Дренопољу Узунчаршију, у Цариграду Галату, покрај мора беле градове а покрај Дунава ситне паланке. Мурат ју је запитао шта ће јој Света Софија, кад јој он даје цариградску цамију са сребрним кандилима? Али му је Тамара одговорила: „Шта ће ми цамија? Треба ми Света Софија; ја сам бела Бугарка, вера ми је моја мила, и турском женом бити не могу!“

Горе смо видели, како се Кантакузин у својој историји хвали како је његова кћи, као турска султанка и Орканова жена, сачувала своју веру и љубав према истој. Овде старо-бугарска записка објашњава, како се кира-Теодора жртвовала за свој народ и за своју веру, а у Бугарској се пева народна песма како је бугарска кнегиња и у султанском харему својој вери остала верна. Било је, дакле, барем нешто истоветно у свима расту-реним средиштима несрећних балканских земаља, заслепљених засебичним интересима. Барем је вера, ако и једина, састављала душе, кад није било разума и увиђавности политичне, да на основу једних религиозних и културних осећаја састави заједничку линију одбране за цело полуострво. Видећемо одмах сад, како се свеколике те сцене женидбе и потчињавања, одигране најпре у Византијском, а после у Бугарском Царству, понављају у Србији с њеним кнегињама, на које је ред долазио.

* * *

Као што је бојем на Марици одлучена судбина источне Бугарске и српских држава у Македонији, тако је бојем

на Косову, 15 јуна 1389, одлучена судбина северних српских земаља и западне (Срацимирове) Бугарске, нарочито пак земаља кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Али чим се обележило порабоћење тих српских држава у тај мах? И које је тренутак, у који се потпуно знало, на чем те српске државе остају у напредак?

На томе питању хоћемо да се задржимо, јер нам је на реду главно обележје његово, удаја кћери кнеза Лазара, заробљенога и погубљеног на Косову, удаја за султана Бајазита, онога истога који је турску победу на Косову обезбедио и који је заповедио да се заробљени кнез Лазар погуби.¹ То је оно чим се обележава сва тежина тадашњег положаја.

Кнез Лазар је до смрти своје, и нарочито пред саму пропаст косовску, веком и ауторитетом својим држао јединство међу двема главним српским државама, државом својом, коју је он знатно био раширио крвавом борбом против непокорне властеле, и државом зета свога Вука Бранковића, који је и за Лазарева живота истина самостално владао, али је свога таста кнеза Лазара поштовао, и од њега се одвајао није. Нема сумње, да се и Вукова држава за владе таста му кнеза Лазара, под утицајем добрих његових одношаја с тастом, ширила начином којим и држава Лазарева, на штету слабије околне властеле. У рукама кнеза Лазара и зета његова Вука Бранковића налазиле су се оне северне српске земље, за које се Мурат борио, кад је 1389 на Косову дошло до сукоба, по обадве стране одсуднога.

Кад је кнез Лазар мученички погубљен, остала је жена му кнегиња Милица са још недораслом децом. По рачуну архимандрита Ил. Руварца, којег оштроумљу и бистру суду у овим стварима најволимо веровати, најста-

¹ Наш пећки летописац, један од најстаријих, каже за синове Лазарева: *И наших ради грехъ оубишомоу отца ихъ быхаша подручници.* У колко је то теже морало пристајати за кћер кнеза мученика, која је истоме убица постала љуба!

ријем кнежевом сину Стефану (прва су деца кнежева биле кћери, онда већином разудате) било је у време боја на Косову само 19 година¹. Да се Стефан у време боја на Косову затекао непунолетан, види се врло лепо и из биографије Костантина Философа². Ту се приповеда како је кнегиња Милица у почетку управљала пословима као мушка глава, и како је Стефан после, пошто је постао пунолетан, одликовао се у свему мудрошћу и владалачким врлинама. По поменутој биографији изгледа да је први унутрашњи догађај, с којим је Стефан имао посла као владалац, била буна Николе Зојића и Новака Белоцрквића, који су још оцу његовом били противници. Љуб. Ковачевић меће тај догађај у 1397—98. А Стефан се још раније одликовао као добар војсковођа уз Бајазита под Никопољем. Да је одмах после боја на Косову, све док се положај према Турској није коначно у ред довео, кнегиња Милица водила државне послове, а Стефан да је као непунолетан у присенку био, види се још лепше из „Повеснога Слова“ о кнезу Лазару, које је издао арх. Ил. Руварац³. У томе се старом спису описује, како се кнегиња Милица као мушка глава борила са свима унутрашњим и спољним неприликама које су на Србију наишле после боја на Косову. „И тако српска земља — чита се у том тексту — која је изгледала као да ће сва опустети и са свим пропасти, опорави се опет као што је и пређе била, и вољом Божијом поста угледна, и напредоваше многољудним и свенародним насељењем. По том достохвални Стефан, досивши у савршен мушкити узраст, би од Бога с више изабран, и прими родитељски скриптар с благословом и молитвама, рукоположењем и патријарховим. И украси се достојанством отачаским, именована се велики кнез Стефан, и назва се самодржац, и

¹ О кнезу Лазару. Н. Сад 1888, стр. 7.

² Гласник XLII, 263—266, глава 24, 27, 28.

³ Легенде Матице Српске, књига 117.

„господар српски. Племнић му се сви поклонили и многа лета пожелеше. Тада би велико светковање и гозба свима заједно, и радост и веселе и хвала Богу што се све тако свршило“⁴. По овоме треба после смрти кнеза Лазара рачунати најпре с владом кнегиње Милице, по том с владом сина њена Стефана, који је до 1402, до после боја на Ангори, био кнез или велики кнез, а по том је тек постао деспот. О томе ће се, у осталом, у овој књизи и даље говорити.

Ни Стефан, дакле, после смрти кнеза Лазара није био пунолетан, а он је био најстарији син. Још су млађи од њега били сестра му Оливера и брат Вук. У другој половини државе и породице вратио се здраво с Косова Вук Бранковић, човек у потпуној снази и са знатним државничким искуством. По заосталим документима дубровачке архиве лако се уверити, да је Вук Бранковић и за живота кнеза Лазара имао велике претензије, али да их је заједно с осталима ућуткивао пред ауторитетом свога таста. Тога ради довољно је погледати на трговачке уговоре, које су Дубровчани закључивали у једно исто време и једним истим изразима најпре с кнезом Лазаром, а после с Вуком. У томе је доказ, како је и кнез Лазар великих обзира имао према своме зету Вуку. У неким позније писаним родословима помиње се чак, како је Вук Бранковић и с Немањића кућом у сродству био. И кад је кнез Лазар на Косову погинуо не као прави венчани цар или краљ свију српских земаља, него као кнез и господар који је највећу државу имао и који је краља или цара заступао — најјачи су морални разлози захтевали да власт у Србији остане у рукама синова кнеза Лазара, пошто је он и на Косову пао заиста као главни представник тадашњег државног јединства. Државни разлози нису могли ништа друго тражити, пошто је за њих најбоље увек оно чим се јединство и свага

⁴ Легенде, нав. књига, стр. 115—116.

народна одржава. Али се Вук Бранковић, како изгледа, томе није хтео поклонити. Рачунајући како је ташта му кнегиња Милица остала с децом не са свим дораслом, а како је он, као дотадашњи другар кнежев, после кнеза остао у животу, Вук је очекивао да се у рачун узме његова снага и његова практичност, те да се на даље не продужује стање које је дотле било међу његовом и кнеза Лазара државом. Немамо непосредних доказа, да је Вук тражио да он сам над обе државе, и над дотадашњом својом и над Лазаревом, господство заузме, али се можемо домишљати да је на то он могао смерати, пошто сигурно знамо, да после боја косовскога није хтео да с таштом и децом њеном наставља дотадашњу политику. Године 1392, одмах после умирења свога са Бајазитом, Вук се потписивао „У Христа Бога благоверни Вук Бранковић, господар Србима и Подунављу“, ма да он није ништа држао у Подунављу, у ком су тада владали кнегиња Милица и њени синови. И позније, на крају 1405 године, Вукови синови потврђујући повластице Дубровчанима помињу као своје претходнике у господству осем свога оца још „великог цара Стефана и господина светог кнеза Лазара.“ Све то показује, како се у породици мислило да је после 15 јуна 1389 државна српска власт требала да пређе на њихову кућу. И иначе, чим се пажљивије прегледа што се зна да је рађено после боја на Косову, видеће се како је најнесрећнија последица боја на Косову, што су после тога боја, а ради наследства Лазарева престола и главне управе српских земаља, заостале једна према другој у запетим одношајима оне исте две породице, о којих се државама и одлучивало на Косову, и које су још уочи самог боја на Косову сложни и заједнички у бој на Косово изашле. Али, ако је веровати народним предањима, приче о неповерењу народнога јунака Милоша Обилића према Вуку Бранковићу, могле би нам сведочити, да су претензије Вукове познате биле још и за живота Лазарева, само што

нису толико на видик искакале. Међу тим радња Лазарева пре боја на Косову и његов трагични свршетак у томе боју обавили су име његово популарношћу и признањем, које је породици његовој, у овим одсудним тренутцима, послужило необичним и ванредним начином.

Колико је у оно време популарна била личност кнеза Лазара, најбоље се види по споменицима наше књижевности о Лазаревом посвећењу и о свечаном преносу његових моштију из Приштине у Раваницу, и по похвалама, које су му том приликом без уздржања приношене. Не само, дакле, народно памћење и предање, него нам и оновремена књижевност несумњиво сведочи да је кнез Лазарева трагична смрт на бојном пољу за веру и за отаџбину оставила у народној души утисак, каквим се, донета, не може поносити никакав други догађај наше историје. Објаснити се то може узбуђењем духова, које се држало још од боја на Марици; инстинктивним сазнањем тога знатнога историјског момента, које је трептало у души народној; правом јуначком и хришћанском одлучношћу, коју је кнез Лазар показао у тим тешким тренутцима. При религиозном правцу оновременога мишљења и образовања, којему је сам кнез Лазар био један од одличних представника, његова је судбина с места привукла на његову страну сву земаљску интелигенцију, а поглавито свештенство. За честољубиве тежње Вука Бранковића у свему су томе биле ненадмашне моралне тегобе. Његова се политика у тим тренутцима морала наћи у супротности са свима народним осећањима: његово одметање од породице Лазареве у тај мах, већ нигде није могло наћи одзива ни одобрења.

У томе сукобу међу поменутих двома породицама; у томе по времену незгодном прохтеву честољубивости Бранковићеве, која је дошла у сукоб са народним моралним осећањима према кнезу мученику — и налази се узрок и извор свима трзавицама, које су Србију силно раздирале све до помирења деспота Стефана са Бурђем

Бранковићем, око 1413, без мала пуних двадесет и пет година после боја Косовскога. Нама се чини да су тада и поводом тога никли први гласови о издаји Вука Бранковића на Косову, и још много којешта што је још више отровало одношаје међу Лазаревом и Вуковом породицом. Изгледа да се у оно време међу свештенством и у народу с пуним разлогом мислило, да је Вукова дужност у тај мах била да се стави на службу ташти и шурацима својим, и да брани јединство оних српских земаља, које су се с Турцима удариле на Косову. Вук то није чинио. Народ му то није одобравао, и то је чинио таквим начином, да је Вуку то пало горче него што је, може бити, у ствари и заслужио.

Што се тиче питања о издаји на Косову, ваља свакојачко поклонити веру доказивању новијих историка, да Вук Бранковић у боју на Косову није издао таста свога, и да су окривљења у томе смислу познијега порекла. Али је немогућно бранити оно понашање, које је Вук Бранковић сутра дан после боја на Косову започео. Није ли равно издаји, што је Вук, после боја косовскога радио против дужности које су му околности и очекивања народна тако императивно прописивале? Није ли се потоња народна осуда на то наслањала, те је, видећи такву Вукову радњу после боја на Косову, мислима својим и саму несрећу у боју њему за врат бацила? По обичају своме, народно мишљење није хтело да одвоји та два поступка један од другог, и ако се први догодио није, пошто је други такав, какав би био и да се први доиста догодио. И мало после, кад памћење већ није држало догађаје у јасној слици њиховој, потоње издајству слично понашање проглашено је и за прво и за потоње издајство. Али ако је народно мишљење и имало разлога да тако чини, историја има дужност да у овој ствари буде праведнија. Историја је дужна да призна да се и Лазарева породица понашала после према Вуковој без икакша об-

зира, и да ју је излагала свакојаким неприликама¹. Вуковој погрешци у почетку требало је кад било после дати прилике да се исправи. Истина је, да се у оно време и иначе свуда у свету радило тако, али је истина и то, да су у овом моралном недостатку и у тој злосрећној домаћој распри главних српских породица, и Турци имали пространа врата за своје продирање у српске земље и на Балканско Полуострво. И као што морамо жалити што се све суседне хришћанске државе нису умеле да сложе у истоветним интересима заједничке одбране од иноверника, још више морамо осуђивати што то исто нису умеле да учине за свој народ две породице тако блиске, као што су биле Лазарева и Вукова. Лако је појмити колико је висока била њихова дужност да бране јединство својих земаља, место што су се надметале у неоправданој суревњивости, ко ће коме више досадити и ко ће коме више горчина и више пакости нанети!

Да је у овој размирици, која је тако рећи сутра дан после боја косовскога букнула, народ очевидно био уз породицу кнеза Лазара а против претензија Вука Бранковића, види се најбоље по томе, што се кнегиња Милица могла одржати у обезглављеној држави, сама са својом децом, како наспрам унутрашњих неприлика тако и наспрам Турака. А кнегињи је Милице то морало бити много теже по Вуку, који је, уз ауторитет и богатство, располагао и својим богатим државничким и војводским искуством. Материјална је могућност била више на Вуковој страни. Кнегиња Милица се држала и одржала просто моралним средствима. После мученичке смрти Лазареве, кнегињу је Милицу из Лазареве државе мало ко напустио; сви су је махом држали и помагали. Од значајних људи једини је био Вук, зет њезин, који је од тога дана пошао засебним путовима.

¹ Појединости је изложио Љуб. Ковачевић у расправи о Вуку Бранковићу. Годишњак Николе Чупића X.

Ето какав је био унутрашњи положај после боја на Косову у владалачким кућама оних српских држава, којима је даља судбина на Косову пресуђена. Ни на турској страни није, у осталом, у први мах било много сјајније. Кад је Мурат на Косову погинуо, Бајазит је одмах, у току самога боја, спасао положај необичном духовном прибраношћу, узевши с места управу боја у своје руке, и спречивши да погубија Муратова турску победу омете. Нови султан Бајазит, проглашен за султана у току борбе, и одмах после погубије Муратове, покрај све победе на Косову, није могао остати у Србији. Српски се послони одмах нису могли свршити. Животописац деспота Стефана, Костантин Философ, казује како се Бајазит одмах вратио „на исток“, тј. у Дренопоље, „да заузме престо очин и да царство са свих страна утврди“. Они који су остали „сиротни“ на дому, приповеда даље Костантин, плашили су се да их не расну и не разнесу не само Турци, него и „западни“, тј. поглавито Угри. „И подигоше се непријатељи са свих страна, и навалнише „сило, не само Турци, него и угарске земље, и многа „господа подигоше се са безбројном силом“, вели други један оновремени извор². Костантин каже „и западни окрест на крањ оуготовише се“. То би могло значити не само Маџаре, него и српске кнезове, који су гледали као обично не да бране један другога, него да се сами користе несрећом својих ближњих, не могући никад да увиде, да тиме и своју несрећу спремају. Одмах за тим Костантин отворено говори како су дошли и *међусобни раздори међу подручјима*. Очевидно он тим речима хоће да обележи радњу Бранковића, о којој он може бити није могао ни говорити по правим својим мислима, пошто је своје дело писао под владом деспота Ђурђа. Горе на-

¹ Гласник ХЛЦ, 263.

² Повесно Слово, штампано у Летопису 117, стр. 115, трудом арх. И. Руварца.

ведено Повесно Слово о кнезу Лазару казује како су у тим тренутцима српску земљу непријатељи напали са свих страна да је растуре, и како не беше никогa ко би помогао или утешио. С тога је — пише то слово — кнегиња Милица отурила женску немоћ, па се с мушком истрајношћу датила посла, започевши спремати се на рат, те су неки противници у рату били надбијени, неки су се између себе почели тући, те су тако узмакли, а неки су с миром и љубављу пристали уз кнегињу Милицу не само држећи с њом као прави пријатељи, него се још старајући и да јој друге придобију¹. Овај нам извор разговетно прича, и ако, по оновременом обичају, мало замотаним речима, да су се унутрашње ствари у Србији слегле, сталожиле и у ред довеле поглавито енергијом кнегиње Милице и популарношћу куће Лазареве.

Међу тим било би погрешно мислити, као што гдекоји чине, да су Турци после боја на Косову са свим напустили Србију и српске послове. Рачки пише, истина да „Бајазит, унаточ својој немирној и наглој ђуди, која „му прибави име „Илдирим“ (муња), није одмах после „битке уредио српске послове, а иза великога губитка „није се осећао доста силним да и Србију запоседне, „нак забринут за престо умах похити у престоницу Једрене. Тек пошто се и овде прогласио султаном, те о „свом наступу и косовској победи разаслао прогласе у „Азију, узе у руке уредити своје одношаје напрема Србији².“ Тако је и Љуб. Ковачевић мислио у расправи о Вуку Бранковићу (стр. 23), али је после одустао од тога мишљења³. „И ако се — пише исти — Бајазит с главном војском вратио у Једрене, расуле су се поједине „гомиле његове војске по земљи, робећи и палећи“. Ци-

¹ Летопис Матице Српске, књ. 117, стр. 115—116.

² Раd, ХCVII, 59.

³ Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић. Историја Српскога Народа, II, 162.

кајазен изводи да је Бајазит те зиме (1389—90) косовску турску војску поделио на три одељења, која су с почетком пролећа 1390 ударила на разне стране. Тимурташ је, наводи тај писац, прошао целу Србију не нашавши нигде ни на какав отпор, и заузео је руднике у Кратову и још у неким местима¹. Кратово се спомиње погрешно, пошто се оно већ налазило под тадашњим турским васалом Костантином Дејановићем. У турско васалство Кратово је заједно с целом Костантиновом државом пало одмах после боја на Марици. Место Кратова треба, без сумње, читати Ново брдо или Копанник. Али би та белешка могла још значити да је Кратово од Костантина одузето за турску потребу, и да су васалске угодбе с Костантином после боја на Косову поштрене. Одмах ћемо видети, како је у том смислу и краљу Марку одузето Скопље. Халкокондила говори такође врло разговетно, да се Бајазит после боја косовскога „није дао небриси и немарљивости“, него да је одмах прошао с војском сву српску земљу, одвео из ње много робље, и увео у њу управу каква му се најбоље свидела. Том приликом Халкокондила бележи како је Бајазит утврдио мир с васалима из Македоније, и како је у Скопљу населио јаку турску колонију из Мале Азије и Европе, доведавши много Турака са женама и децом. По нашем знању Бајазит није могао ништа имати са македонским васалом Марком Краљевићем, који је у то време држао Скопље. Та белешка може значити само то, да је тада Бајазит Краљевићу Марку натурно много теже васалске услове, и да му је са свим одузео Скопље. Тим се опет показало, како ни јужним српским државама није могло бити добро, кад је рђаво севернима. А нови турски напредци северно од Скопља, и њихове даље намере према западу и јадранском приморју (у Арбанији и у Зети) учинише да је

¹ Zinkeisen, Geschichte des osm. Reiches, I, 271. Белешка је узета из Леуиклавијева турског летописца који помиње и друге сребрне руднике.

Скопље, после боја на Косову, за Турке одмах добило нарочиту стратегичну знатност¹.

Казујући како је Бајазит после боја на Косову одмах заузео Кратово, Леуиклавијев турски летописац говори, како је Ферис-бег тада послан ка Дунаву на Видин; како је исти прелазио и у Влашку; како је отуда многу пљачку однео; како је Јагит-бег то исто чинио према Босни, и у Босни. У расправи о Вуку Бранковићу забележио је Љуб. Ковачевић, да је 1391 влашки војвода Мирча постао Бајазитов васал, да су том приликом Турци продрли у Срем, али да их је код Манђелоса разбио Јован Моронићки; да су у јесен те исте 1391 године продрли до Драча и до Зете, где су у једном боју заробили и самога зетског господара Ђурђа Срацимировића. „Српском несрећом, пише мало даље „исти писац, хтедоше да се користе и Угри, који су се „тек на три месеца пре боја косовског измирили били с „кнезом Лазаром, те се утврде у Мачви и у Београду, „и у октобру 1389 отму градове Борац и Честин у Грузи. „У лето 1390 ударише Турци преко Бугарске и Србије „на Угарску, али их одби северински бан Никола Перен, „који је том приликом и у Србију продр².“ Године 1392 ударили су Турци на Голубац, али су били одбијени. „Повесно Слово“ бележи како су се непријатељи подигли и навалили са свих страна, „не само Турци, него и угарске земље и многа господа са безбројним ратницима, „да Србију до краја опусте, опљачкају и разоре. Било „је видети, вели исто слово, како једне одводе, једне „вемилостиво муче, а једне мачем секу и крв силну про- „ливају, те се на све стране ширила жалост, беда, плач

¹ Турци су се настанили у Скопљу 6 јануара 1391, како се види из неких записа у Опису рукописа збирке Худова. Није ми та збирка при руци, и користим се белешком Љ. Ковачевића у расправи о Вуку Бранковићу, стр. 24. Тим се изјашном Халкокондилано приповедање потврђује и домаћим белешкама.

² Љуб. Ковачевић, Вук. Бранковић, Београд 1888, стр. 22.

„и вапај неутешни“. Можемо, дакле, за поуздано држати, да је Бајазит с неким делом војске одмах после боја на Косову сам отишао у Дренопоље, али да су војводе његове заузеле Приштину (престоницу Вукову) и Крушевац (престоницу Лазареву) у знак победе, по том сва рударска главна места, ондашње изворе прихода, те тим начином обезбедили себи познији што повољнији мир. Уз то су, без сумње, њихове чете тумарале по земљи и по околини заузетих места, одржавајући утисак страха и несреће, који се после боја по целој земљи раширио. Све је то било узрок, како слово каже, што се кнегиња Милица пренула и с необичном душевном енергијом прихватила старање о одбрани и о државним пословима.

Како је стање у земљи било неколико месеци после боја на Косову, види се из једнога дубровачког писма од 9 маја 1390, којим се Дубровчани у замену за неке нове концесије, које им је дао Вук Бранковић, куну Вуку, госпођи Мари, жени његовој, и синовима њиховим Гргуру, Ђурђу и Лазару, да ће примити и чувати свима својим силама било оставу Вука самога или жене му и деце, било њих саме „ако би дошло до тогај времена, „што Бог не дај, *тера не узможе господин Вук држати српску земљу, ну за изједну Угри или Турци или тко ини.*“ За такав случај Дубровчани су се клели да ће они „примити господина Вука и госпођу Мару и њих децу и њих ризницу у свој град на вери, без сваке сумње, колико кога годе од наших племенитих грађан, „и да не сатворе никоје лукавство или незаконије о господину Вуку и госпођи Мару и о њих деце и о њих ризници и о њих верних, ит. д.“¹ Знатно је што се у тој дубровачкој клетви на крају тера до једне концесије за оно време веома карактеристичне. „*И ако усхоће* господин Вук да си створи цркви по својој вери, *свободно!*“ Дубровчани су, дакле, том клетвом допуштали Вуку да

¹ Милошић, Monumenta Serbica, стр. 215—216.

може у католичкоме Дубровнику, ако би се у њему населио, слободно сазидати и православну цркву. Штета што се није сачувало оно Вуково писмо, које је његов повереник дао у замену Дубровчанима за ову њихову клетву, и које се помиње на крају поменуте клетве.¹ С друге стране знамо да је у то време угарски краљ Жигмундо у три маха пленио српске земље, и то 1390 (ове исте у којој Вук овако пише Дубровчанима), по том 1392 (које се године Вук измирио с Турцима не без утицаја тих угарских напада) и 1396.² Цео положај свих српских земаља показан је у врстама мало више.

У овоме је јасно опртано стање, у које су пале обе српске државе, и кнез-Лазарева и Вукова, после боја на Косову. Турске посаде и турски надзорници по главним трговима и по неким градовима и рудницама; одношаји међу Србијом и Турском неуређени; место јединства власти, расцеп и суревњиво надметање ко ће усред опште несреће штогод за се заграбити; међу кнегињом Милицом и децом њеном с једне и рођеним јој зетом Вуком и унуцима њеним, децом Вуковом, с друге стране — неслога, готово отворено непријатељство и потварање; место потпоре у хришћанскоме суседству, прохтеви Угарске да се несрећом српском користи, и да и она штогод за се од Србије уграби. И опет, сваки је знао да су Турци нео-

¹ Милошић је штампао у Monumenta Serbica, стр. 231 једно Вуково писмо без године, које је обележио годинама 1389—1398. То је писмо доста кратко. Њиме се потврђује ранији трговачки уговор међу Вуком и Дубровчанима. Вук се ту „обећава и даје веру господску да је српани пријатељ и њихни дубровачкој у свако време,“ да је тврда и непоколебљива, докле је он жив, ранији његов уговор с њима, и да им не потвори ништа што им је зависио, и „докле не буде до њих (Дубровчана), до њега (Вука) да не буде.“ Није немогуће да је овом приликом, 1390, ову свечану потврду Вук дао својем посланику за обећање о коме говоримо, и да би њу по томе требало везати с писмом, о коме је реч у тексту. Али су ово домишљања, за која немамо потврде, пошто би се не дубровачкоме писму могао с Вукове стране очекивати никакво јачи знак него што је ова обична потврда.

² Л. Б. Ковачевић у Отаџбини IV, 288.

дољиви победници и да им треба чинити жртве на рачун најдрагоценијих права народних, слободе, вере и самосталности. И нико није могао знати ни јамчити колике ће те жртве бити, докле ли ће досегнути. Највећа неизвесност и несигурност ширила се на све стране, на све прилике живота народнога. Па при свем том земље су Лазареви и Вукове остале онако како су дотле биле, с једином приновом нових немилх гостију Турака по појединим местима. Ваљало је тек да се размишља и удешава, како ће се из ближе одредити шта ће даље да буде и шта ће ко према коме бити дужан; ваљало је с Турцима, како се онда писало, *сложити мир*.

То је стање, које је у Србији настало после боја на Косову; с тим се стањем ваљало равнати, јер тако трајати није могло. Да то стање није мало трајало, види се по томе, што је у Вуковим земљама тако било читаву годину дана после боја на Косову. Тек више од три године после боја на Косову, Вук нам сам казује у једном писму, писаном 21 новембра 1392 Хиландару, *„да је сложио мир с Турцима и приложио великому госпoдину цару Бајазиту и сложио с њиме мир.“* Тим нам се јасно каже да је у Вуковој држави редовно стање, али стање васалства, настало истом три године после боја косовскога, и да је тада Вук редовно *„расписао земљу своју колико је у области његовој, како ћемо славати данак Турком.“*¹ До тог су времена, без сумње, једнако биле у његовој земљи турске посаде, и није се тачно знало шта ће остати Турцима, шта ли Вуку.

Извесно је, међу тим, да се тај исти посао нешто брже свршило у држави кнеза Лазара. Не зна се из којих је узрока тако било. Може бити да су кнегиња Милица и њени саветници могли лично више жртвовати; може бити да су они имали више готовости да се мире; може

¹ Милосавић, Monumenta Serbica, 223.

бити — и то нам се чини истини онајближе — да је у држави кнеза Лазара било више моралне снаге, с којом су и Турци рачунали. Прво нам пада у очи, да се кнегиња Милица није обраћала Дубровнику као супарник јој Вук. Њени су погледи, по томе, били упућени некуда на другу страну, и неким другим политичким правцем. Константин Философ казује, како су у тим приликама к Турцима изаслани за поверенике људи најјаче памети, који су добро разумевали све прилике у којима је ваљало послове уридити. Константин још казује, како су се повереници договорили с кнегињом Милицом, да понуде Бајазиту за жену најмлађу јој ћерку Оливеру.

Та жртва била је врло велика, и пред њом се ваља оставити.

Ваљало је мати да понуди своју ћер онеме који је издао заповест да се њен муж погуби; ваљало је добра и одана хришћанка да понуди ћер непријатељу и невернику; ваљало је Српкиња од најплеменитијега рода да понуди ћер цару, који је на своје заставе истакао да мисли разорити и пода се потчинити српску државу.

Многа су већања држана пре него што се нашло да треба попустити. Питан је патријарх и питано свеколико свештенство. Мати хришћанка није могла да сама на се узме толику одговорност. И кад су сви наши да треба тако учинити, *„да би се Христом названо стадо спасло од вука који га погубљавају,“* онда се и то извршило. И тада је и Стефан, најстарији брат, пошао са сестром да је одведе султану. *„И од тога армена — пише Константин — оста порабована српска земља, јер су и Стефан и брат му Вук са својим племићима и с осталима, т. ј. с војском српском, сваке године морали ићи на службу султану.“*

Колико су сухопарне белешке наших споменика, опет се из њих види с колико је тешким срцем ова тачка примљена. Пећски летописац бележи, како су синови Лазареви *„наших ради грех убијеному отцу их по-*

стали иодручници¹. А похвала кнезу Лазару приликом преношења његових моштију горко уздише, помињући како војска српска иде да другога служи. *„Уви страсти, уви, кому остављени бихом необичноје војинства слугованије приносити.“*² Пишући како су синови Лазареви Стефан и Вук прихватили дужност да српску војску воде под Бајазитову заповест, Константин Философ бележи како се Бајазит од тога времена понашао према Стефану као према сину, и како је Стефан пред свима осталим високо одликован том султановом љубављу. А помињући Оливеру приликом смрти Стефанове, хвали је, како је с Божјом помоћу *„била помоћница да се избави отачаство „као стара она Јестира“, упућујући тиме на библијску причу о Јестирини, која је отишла к иноверном цару, те му угодила и омилела, и тиме свој народ од беде и гоњења спасавала. Уз војевање под туђом заставом, тако тешко тадашњем поносу српском; уз удају Оливерину за иноверника, тако тешко тадашњем хришћанском осећању српском, треба додати још и плаћање данка. Осем осталих извора, уверавамо се из горе поменутога писма Вука Бранковића, да се уз остале васалске дужности плаћао још и данак. У свему осталоме земље су кнеза Лазара, као што се види, задржале своја дотадашња права и свој дотадашњи ред. „Повесно слово“ каже, како је Стефан, кад је примио владу, назвао се „велики кнез“, и како је постао „самодржац и господар српски“³. Тим је, како се види, држава кнеза Лазара ушла у нове државне облике, утврдила своје везе према Турској, и отпочела нов и редован васалски живот.*

Остављајући да на другом месту говоримо о утицају ове дубоке промене на унутрашњу и спољну српску по-

¹ Л. Стојановић, Споменик, III, 86.

² Као што је познато, деспотски назив кнез Стефан је добио тек 1402 после боја на Ангору. И Константин Философ пре тога времена назива Стефана редовно само кнезом. То исто чине и Дубровчани у својим писмима. А тако се и Стефан сам потписивао све до 1402 године.

литику онога времена, сад ћемо узети преда се питање: кад се извршило ово наравнање међу султаном Бајазитом и кнегињом Милицом и децом њеном?

Константин Философ ништа не помиње о времену кад су се ови послови извршили, али ћемо ми покушати да то време одредимо колико толико ближе према посредним податцима. Бугарска хроника, коју је издао Јоан Богдан¹ јасно двоји косовски бој и порабоћење земље српске, као два посебна догађаја. Та хроника говори најпре: *„Убише Турци Лазара кнеза српскога ва лето „1389, месеца јунија,“ а по том: „И васта Бајазит на „царство оца својега Амората, сатвори же и српскују „земљу од собоју и дан дајати и воји отлучати и ходити „с њим; постави же и Стефана деспота овладати на ота- „часки стол Србљем.“* У нашим старим списима о овим временима има један догађај, којим се, чини нам се, још најбоље обележава кад је свршено измирење и кад је утврђен уговор о новоме васалском положају Србије међу Бајазитом и кнегињом Милицом. Тај је догађај преношење тела кнеза Лазара из Приштине, где је после боја сахрањен, у Раваницу, његову задужбину. У једној похвали, коју је издао г. Љуб. Стојановић,² а која је, на жалост, писана слогом превећ изувујаним и извештаченим, хвали се Лазар, *што се његовим настојањем на небу није угасио светионик православља државе српске, већ се и тада сијао не само да су га многи могли видети, него и да му се слава по осталом свету проносила зато, што се у Србији правило црквенога устава сија јаче него сунце.* Овај писац, као што смо напред назначили, помиње *„необично војинства слугованије“,* а тим, у исти мах, казује да је мир већ био утврђен и уговор о васалним одношајима Србије свршен. Тај исти писац казује како је пренос Лазарева тела био забрањен, али

¹ Јагићев Архив, XIII, 529—530.

² Споменик Српске Краљевске Академије, III, 81 и д.

како Стефан, син Лазарев, није клоуо у својој благо-
частивој жељи, да то хришћанско дело изврши и да тело
свога родитеља у његову задужбину по његовој жељи
пренесе, него је радио што треба по саветима патри-
јарха, и кад је дошло време, отишао је собом на гроб,
те тај очински завет извршио. На истоме месту (стр. 86)
писац каже, како је *тим делом и свечаношћу*, надахну-
ћем светог духа, подигао се „рог“ српске власти и др-
жаве, како се повратило радосно лице, и како је коле-
бање у ред дошло, јер се на владу попео Стефан кнез.
У почетку наводи писац, како се то свршило исто онако
као што је преношењем моштију Израљевих из Египта
предато унуку Симовом оно што му је припадало у Ха-
неји и у Палестини. И писац, који је, по свему што
пише, савременик, и који је за ту прилику своју похвалу
и писао, даље изреком казује да се то свршило после
две године¹. Пећски летописац бележи како је тело кнеза
Лазара пренесено у Раваницу 1391, што опет чини две
године после Видова дне 1389 године. То исто бележи
и летописац Сеченички. Бранковићев летописац забеле-
жио је да је тело кнеза Лазара остало у Приштини, где
је сахрањено у цркви, свега око две године и осам
месеци.

Сви ови подаци дају нам што треба, да без велике
муке васпоставимо ток догађаја.

После боја на Косову, тело је кнеза Лазара сахра-
њено у саборној цркви у Приштини.² Турске чете су

¹ Споменик III, 87: И второиоу по сиху (т. ј. после смрти, 15 јуна 1389) теуевіа лзтоу ськращтеіа кроуговіа достизаюштоу коіцъ и икоде другогго Іосифа кости вь стравноу благословеноу правесоме и вь тьмь суддливн обштанго житіа лавра достохвално славетне позагануть Коу чанисиме горы подьврилѣа зсештов видроу Раваница мѣстивннѣа хлѣвнѣи носештон уисло. По овоме малом одломку може се видети, како је тежак и звувијан стиз овога списа.

² Приштина се помиње у олој белешци о преношењу моштију кнеза Лазара, коју је архимандрит Па. Руварац штампао у Летопису Матвие Српске за 1874, II, 113. Ту стоји да је то било годину два касније.

заузеле главна места и руднике у Србији са намером да себи осигурају плодове победе и у њиховом смислу по-
вољан мир. Међу осталим као да нису доуштали да се
тело кнеза Лазара пренесе из Приштине у Раваницу, као
што је Лазарева породица желела. Земља је била у не-
извесности, и чекало се, у општој несигурности, како ће
се уредити послови између Србије и Турске. О миру се,
међу тим, преговарало. Кад су преговори о миру дос-
пели крају, од прилике у пролеће 1391 године, кнегиња
Милица је послала своју кћер Оливеру султану Бајазиту
у Дренопоље са сином Стефаном, који је сестру отпра-
тио и пошао да се и сам поклати султани. Том прили-
ком је, како изгледа, извађено одобрење, да се тело кнеза
Лазара може дићи из Приштине и пренети у Раваницу.
Чим се деспот Стефан вратио из Дренопоља у Србију,
први му је посао био да пренесе мошти свога оца из
Приштине у Раваницу. Пренос овај извршен је на начин
веома свечан и пуи узбуђења. Митрополити, епископи,
игумани и племићи послани су били у Приштину, да тело
Лазарево пренесу. Пошто је одслужена свечана служба,
и тело је из гроба подигнуто цело и неразрушено, умо-
тано је у царску багреницу и понесено је ка границама
Лазареве државе и ка Раваници. Пошто је Приштина била
у држави Бранковићевој, и Вук је изашао у сретање
моштима са женом својом, најстаријом ћерком Лазаре-
вом. Занимљиво је што писац похвалама обасипа Вука.
Он му каже како је у јунаштву моћан, „велехвалан“,
благочастив. Још је занимљивије што се не бележи да
је Вук био на служби и на самом подизању моштију у
Приштини. Да ли зато што су Приштину држали Турци?
Да ли у томе није узорк што је он само изашао на сре-

Нишче између пица похвале и тога Повесног Слова има гденојих разлика. Појединости у опису преноса Лазарева тела сведоче да је писац „Повесног Слова“ био очевидца, те сам се и ја на њ наслоњам. Не знам по чему Луб. Козачевић и Луб. Јовановић пишу у „Историји Српског Народа“ да је тело Лазарево после боја било сахрањено у Грачаници.

тађе моштима? Вук је, каже се, изашао са племићима својим, и пошто је неко време пратио тело, вратио се у своје дворе. По том је тело преноћило у Брвенику у горњем Лабу, у цркви која је задужбина сестре Лазареве и синова јој Стефана и Лазара Мусића. Одатле су тек мошти Лазареве приспеле на српску границу, где их је истом дочекала кнегиња Милица са оба њена сина и с господом и племићима. То је морало бити негде око садашњег Препоца. Опис нам приповеда како је кнегиња Милица, кад је пришла телу Лазареву, у највећој тузи по њему се прострла, тако да су је онесвешћену једва одвојили. Безбројни народ и свештенство свију чинова пратили су и преносили кнежево тело од Приштине до Раванице, као што се светитељи прате и преносе, и сместили су га, с великом свечаношћу, у Раваницу. То је била тужна свечаност, којом се у народноме срцу још више усадио и иначе дубоки спомен боја на Косову. Свечаност је та по свој прилици извршена 15. Јуна 1391 године. Тек тада је, по нашем мишљењу, коначно уведен нови ред у Србији. Влада, која се дотле више као привремена сматрала, налазила се поглавито у рукама кнегиње Милице, која се са својим синовима и с главним људима договарала. Пре него што су се уредили послови с Турском, није се имало начина да се послови унутра како год уреде, нити се могло знати како да се поведу. Тада се и то могло извршити, и онда је тек наследство кнеза Лазара, власт у држави коју је он држао, предата његовом наследнику кнезу Стефану. А овај је праву владу предузео пошто је извршио тај пренос моштију оца свога у Раваницу.

То су у потпуности појединости, које се изводе из записака и књижевних споменика наших. Пошто се оне ни у чем не сукобљавају с писаним страним изворима, ми мислимо да се ово васпостављење тога догађаја може узети као јасно и достојно веровање. Један дамаћи сведок, који је овим догађајима доста близу живео, Мих. Ко-

стантиновић из Острвице, представио их је доста слично овоме нашем резултату. »Цар Бајазит — пише он — владао је после оца свога Мурата, и освојио је пределе српске или рашке. Кнез Лазар, славног спомена, имао је сина именом Стефана и две ћерке. Једној је било име Деспина, а другој Мара. Цар пак узео је сестру Стефанову Деспину себи за жену, а Стефану дао је земље с ове стране Мораве све до Дунава, а господару Вуку дао је цар Бајазит једну земљу која се зове Ситница'«. На напред наведенога види се да се и Вук помирио с Бајазитом; о томе сведочи најбоље његово писмо Хиландару од 21 новембра 1392 године.

Пошто ми узимамо, да се умирење кнегиње Милице свршило у пролеће 1391, и пошто Вук у поменутом хиландарском писму даје на знање да се покорио цару Бајазиту и с њим мир сложио, и да је онда, кад је с њим сложио мир, »расписао сву земљу« колико је било у области његовој, можемо држати за доста сигурно, да се Вук с Бајазитом умирио негде лети 1392 године, одприлике годину дана позније него кнегиња Милица и деца њена. Тешко је наћи разлоге, из којих је то помирење толико касније било, али је очевидно да је пример кнегиње Милице морао деловати и на Вука, те је и он попустио, не могући управо ништа друго чинити, јер ни са запада његове државе није имао наслона, пошто су Турци и од онуд продирали, разрушивши много раније државу Балшићеву, која се једно време прилично била раширила.

Удаја Оливере и надмоћан положај породице Лазареве на Бајазитову двору убили су потпунице сваки изглед за Вуково напредовање, којим се он, грдном погрешком, иза боја косовског занео. Тога ради претензије Вукове и његова тежња да задобије угледнији положај и да се другојачијом политиком начини господар барем

старим срpskim unutrašnjim zemljama, nisu nigde naišle na odziv, jer je osnova njihova, чисто лични интерес његове куће, била погрешна. Зато је и дошло до тога, да су га прилике натерале да се и он, на послетку, задовољи оним што је могло бити, и да се склопи на погодбе које су биле добре свима осталима, јер су оне биле лакше од неке врсте непосредне турске власти и од неизвесности. Тако ми бар, у недостатку извора, замишљамо политичке тегобе и тежње, које су могле узнемиравати у то време Вука Бранковића.

Какви су одношаји били међу Вуком и његовом таштом и шурцима у време кад су се они последњи измирени с Турцима, и кад се извршило, с турским одобрењем, преношење моштију Лазаревић, видимо најлепше из „Повесног Слова“ и из описа тога преношења. На граници између водопађе Лаба и водопађе десних Топличких притока налазила се граница међу Вуковом и Лазаревић државом. Кнегиња Милица и синови њени — како се лепо из тога описа види — нису хтели ни да ногом ступе на Вукову земљу, ни да кроз њу пођу у Приштину, као што би сигурно били учинили, да су били с Вуком у мало бољим одношајима. Вук као да није могао нићи у Приштину Турака ради, али и он, сретавши тело свога таста негде испред Приштине, спроводи га подуго кроз своју земљу, опет не близу граничне линије, и оставља га пре него што је донесено у Брвеник, који није био далеко од границе. Све те појединости, које се јасно виде из „Повесног Слова“, бацају доста светлости на стање међу двама срpsким државама, које су пострадале на Косову, и на стање две године после боја на Косову, кад је владу над земљама Лазаревић примио као кнез син његов, потоњи деспот Стефан.

Баш то, што се кнегиња Милица умирала с Турцима и по тешке жртве од њих осигурала права својој држави, као да је још више разорило сваку могућност помирења међу њоме и синовима јој и међу зетом њезиним Вуком

Бранковићем. Вук Бранковић остао је да се са својима и даље колеба хоће ли и сам да пристане на мир с Турцима, или ће на западу, поглавито у Угарској, и у Млещима помоћи да тражи. Он се и помирио с Бајазитом, од прилике годину дана позније, присиљен неповољним околностима, али одношаји међу њиме и Бајазитом нису се могли утврдити. Суварништво између Вука и Лазаревић породице шкодило је, на послетку, у овај мах највише Бранковићу самом. Истом касније, после смрти Бајазитове, од 1402, шкодило је оно веома јако васпостављењу јединства у држави срpsкој, као што ћемо на свом месту видети. Удајом Оливере, случајем што је њој пошло за руком да у двору Бајазитову и над Бајазитом самим задобије знатан утицај, и витешким и племићским особинама Стефана Лазаревића, новог кнеза, Лазаревића је породица, како се из наших сувремених описа види, заузела врло повољан положај на двору Бајазитовом. То је много доприносило к утврђењу њеном у самим срpsким земљама. Кнегиња Милица, окружена и потпомогнута најбољим људима онога времена, имала је и намети и одлучности и среће, да своју државу упуту политичким правцем, који је онда једини био могућан, или, да тачније искажемо, који је био најмање рђав. Једини стварни начин да се и даље колико толико опстане, био је у тај мах наравнање с Турцима, ма колико да је баш тај начин могао бити одвратан људима од акције и од живљења националног осећања. Кнегиња Милица је морала бити теже него икоме да на тај правац наиђе, али кад је она на њ један пут и за времена наишла, она је тим самим поварила све изгледе Вуку. Њему је било остало само да се с њоме нампри и да призна њезину и њенога сина врховну власт, онако као што је за живота Лазаревића његову власт драговољно признавао и искрено га потпомагао. Вук то није хтео да чини, као што ни синови његови нису хтели да пођу тим правцем ни у значајно време после Бајазитове пропасти на Ангори, макар да

им, на послетку, и опет niшта друго niје остало, јер су их позније околности ипак на тај пут пригнале.

То су узроци, из којих су се на Вука Бранковића и на његову породицу око 1394, на две године после његова измирења с Бајазитом, свалиле несреће црња од горе. Између 1392. године помирења Бајазитова с Вуком, до године 1394, које је године Вук избачен из свога господства, Вук није престао да теги поглавито Млечима и Угарској¹. Млечићи су га, као одана пријатеља, 9 априла 1394 примили за свога грађанина заједно са синовима и наследницима. Ваља забележити, да у исто време кнез Стефан Лазаревић није био добро с Млечићима, а био је добро с Турцима. Два, дакле, тадашња српска двора, Вуков и кнегиње Милице, пошли су један једним, други другим правцем. Очеvidно је да је Вук ишао са Млечићима и Угарском, а да је деспот Стефан био са Турцима, ма да се и он, особито позније, у тој својој политици колебао.

Пошто су кнегиња Милица и деспот Стефан били јачи на турскоме двору; пошто Вук није никако могао да се одлучи, да пође правцем државнога јединства и да према кнегињи Милици и сину јој Стефану заузме положај који је већ имао пре боја косовскога према кнезу Лазару — кнегиња Милица и Стефан пођу према Вуку путем којим су могли и којим се поступа према одметницима и бунтовницима². Из тога се види, да се и раније кнез Лазар сматрао као сизерен, а Вук као васал његов, и ако се према њему с великом пажњом посту-

¹ Појединости у Л. Ковачевића о Вуку Бранковићу 25—26. Ту је, стр. 31, назначено, да се Вук ни позније ни хтео васалима у боју против Мирче 1394, ни на састанку у Сери исте године, што показује да је те 1394 Вук са свога господства сметнут био.

² На основу овога сматрања које је најпре развијено према Вуку Бранковићу, мислимо да је и године 1402, после боја на Ангори, деспот Стефан дао затворити Ђурђа Вуковића, свога сестрића, „за неверстање“, како је записао један летописац. Дале ће се у тексту објаснити како треба разумети ове борбе.

пало, и да су кнегиња Милица и деца њена, после смрти Лазарева, настојавали колико су год могли, да тај одношај сачувају и на даље. С тога кнегиња Милица и син јој Стефан употребе свој утицај код Бајазита, те овај Вука збаци и истера из његове државе као њихова одметника и противника политике наравнања и добрих одношаја с Турском. Изгледа да је и Бајазит толико ушао у политику Лазарева дома, да је кнегињу Милицу и сина јој Стефана сматрао као једине господаре у северним српским земљама, а Вука као њихова васала, и ако је Вук имао свој засебит положај.

У дубровачким писмима има поуздана белешка како је Вук Бранковић умро лишен свога господства. Летописне белешке казују нам да је Вук умро 6 октобра 1398, и две три помињу да се то догодило у Београду. Како су у то време Београд држали Маџари, а за Вука се зна да је био с Маџарима и Млечићима у добром пријатељству, може се мислити да је најближе истини то што су записали летописи, и овда би се Вук, пошто је истеран из својих земаља, био склонио у земље угарске. Мавро Орбини, који се могао служити изворима нама данас недоступним, овако у кратко црта положај после боја на Косову. „После смрти Лазарева остаде господар једнога дела Рашке (Србије) Вук, а други припаде Милице, жени Лазаревој и двојци њених младих синова, Стефану и Вуку. Не би за дуго, а између њих се изметнуше многе и озбиљне несугласице. С тога се Милица обрати на султана, који одузе од Вука Бранковића земљу, и даде је својим ширацима, синовима кнеза Лазара, порушивши вароши и градове које је Вук држао у Србији. Жени Вуковој Мари, и синовима Гргуру, Ђурђу и Лазару би остављено земље колико је потребно било да се издржавају. Турци за себе задржаше два града¹. А Вук Бранковић, којег је турски цар био бацио у тамницу,

¹ На другом месту истога извора помиње се да су та два града била Звечан и Јелеч.

„би одмах по том пуштен, али умре од муке, ма да се сумња да га је отровала ташта!.“

Свеколико ово казивање Орбинијево овде истичемо зато, што се оно тако потпуно подудара с оним што смо доведе ми сами из домаћих књижевних извора изводили, и што се тачку по тачку потврђује савременим поузданим сведочанствима. Горе смо сами показали како су се Вук Бранковић и кнегиња Милица и синови њени једни према другима понашали приликом преноса моштију кнеза Лазара, којег су и једни и други под једнако поштовали и за свеца признавали¹. У својој збирци дубровачких писама и записа, М. Пуцић² је саопштио оновремену белешку, која јасно сведочи да је Вук Бранковић био лишен свога господства и државе. Оновремена дубровачка писма уверавају нас како је још 1399 у Звечану био турски ђефалија Фериз. Љ. Ковачевић је у својој расправи већ упутио на домаће споменике с познатим годинама, који сведоче да су у земљама Вуковим 1395 и 1397 заповедали кнегиња Милица и синови јој кнез Стефан и Вук. Ми ћемо само поупити податке, из које је он упутио. Љ. Ковачевић је показао да у време смрти цара Уроша држава Вука Бранковића није била ограничена на саму прадедовину Дреницу, него да је захватала већи простор, који се приближно потезао између Жеговца, Кознице, Грабашице, Копаоника, Девича и Црнољеве. На томе простору налажаху се три знатне вароши, Приштина, Вучитри, Трпача, и три града, Борач, Звечан

¹ М. Orbini, Il regno de gli Slavi, Pisaro, 1601, стр. 319. Види у Љуб. Ковачевића Вук Бранковић, 27—28. Овде је превод на ново упућен с оригиналом.

² У писму Гргура и Ђурђа Бранковића, мајке им Маре и брата Лазара, којим су, 29 децембра 1405, после крвавог рата са синовима кнеза Лазара потврдили трговачке повластине дубровачанима, они помињу осем свога оца као претходнике у господству још „великог цара Стефана и господина светог кнеза Лазара.“ Monumenta Serbica Милошвића, стр. 269.

³ Српски Споменици, I, XXX стр. примелаба.

и Петрч код Неродимље. За време властелинских међусобица и утврђивања врховне власти кнеза Лазара, после смрти цара Уроша, и кнез Лазар и зет му Вук, главни савезник и помоћник његов, знатно су раширили своје земље. Али Ђурађ Балшић, који је, као што по дубровачким белешкама поуздано знамо, после боја на Марици и погибије Вукашинове заузео Призрен и призренску област, држао је све до своје смрти 1379 године и Хвосно (крај око Пећи) и Призрен и призренску област, и тек су тада и ти крајеви припали Вуку Бранковићу, јер су са земљама његовим граничили. Само се не зна да ли се то свршило мирним путем, да ли опет ратом¹. По томе су иза боја на Косову у Вука Бранковића рукама остали сви крајеви око Ситнице (и на сву прилику и горњег Ибра, западно од Звечана, ка Рожају), по том Хвосно и Призрен са својом облашћу. Ти су крајеви на запад хватали до висова који граниче десну страну Лимове водопађе, и до висова који јужно од Новог Пазара горњу Иброву водопађу обележавају. Одатле, са Рогозне, граница је прелазила Ибар и хватала се Копаоника до водопађе међу Лабом и Топлицом (око Преполца) и обухватајући даље што иде у водопађу Лаба и Ситнице, свршавала се негде око Качаника. Готово је извесно, да је у време боја на Косову држава Вука Бранковића те крајеве захватала. Из домаћих споменика јасно се види да су после 1394, па по свој прилици све до Бајазитове погибије на Ангори, у том крају заповедали кнегиња Милица и њени синови. Из године 1395 има хрисовуља кнеза Стефана, којом се руском манастиру св. Пантелејмона у Светој Гори дају међу осталим црква Спасова у Хвосну, црква светога Николе у Лабу, црква св. Јована Претече у Црколезу (прилог војводе Новака и Видославе), црква матере Божије у Драгобиљи (у околини Пећи као и Црколез). У исто време кнегиња Милица и синови јој, кнез Стефан и господин Вук, исправише неку

¹ И. Руварак О. кнезу Лазару, стр. 143—145, 190.

међу на хиландарском имању у Коњуши, негде у области Приштине, јер послаше да тај посао сврши, Бранка, приштевскога ђефалију, и узеше старинике из Лишљана и Сврчина, за која се места зна да су у ситничкој долини око Приштине¹. Истоме времену припада и даровно писмо дечанско, издато приликом походе тога манастира 1397, којим кнегиња Милица и њени синови повраћају растурене метохе и земље тога манастира. Ту се пише, како су дечанске земље „*наших ради грех од злочестивих језик измаилитских пожежжене и опровержене*“; како су они који су ту земљу држали пре синова кнеза Лазара, напустили велику краљевску задужбину, те су јој имања разграбљена и скоро опустела. Ту нам се приповеда да су земљу око Дечана пленили Турци (сигурно после 1389), да су дотадашњи господари (Балшић и по том Бранковић) мало бриге водили о манастиру и о манастирском властелинству, и да је тада, 1397, та земља била у држави Лазаревих синова, али да се цело властелинство дечанскога манастира (које је, као што је познато, имало земаља и у Полимљу и у Приморју) није већ налазило у држави њиховој. Тога ради се каже у повељи, да се цркви враћају њена села, „*јелика обретајут се у државе нашеј*.“ И имена села показују само крај у околини манастира, а нема ниједнога ни из Лима, ни из Приморја. Тим смо на чисто о горе поменутих границама.

¹ Миклошић, Monumenta Serbica, 262—264. Издавалац је уз ту повељу ставио годину 1389—1405. Ми мислимо да би требало ставити 1394—1402, јер су и пре и после тога времена оне земље биле у власти Бука Бранковића, или наследника његових.

IX

ТУРСКА НАЈЕДА НА МАКЕДОНИЈУ, НА АРБАНАСКУ И НА ЗЕТУ ПРЕ И ПОСЛЕ БОЈА НА КОСОВУ, УНИШТАВАЊЕ СРПСКИХ ВАСАЛНИХ ДРЖАВА У МАКЕДОНИЈИ, ТУРСКА ВЛАСТ У ЗЕТСКИМ КРАЈЕВИМА, НАПАДАЊЕ НА БОСНУ, ПРОПАСТ ВУКА БРАНКОВИЋА И ЊЕГОВЕ ДРЖАВЕ, ПОЛОЖАЈ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА, ЈЕДИНОГА ТАДАШЊЕГ ГОСПОДАРА У СТАРИМ ДРЖАВАМА СРПСКИМ, И ЊЕГОВЕ ДРЖАВЕ У ПОЧЕТКУ 1402 ГОДИНЕ. БОЈ НА АНГОРИ

Баш при овој тачки где има да се запита, под чијом је руком био останак дечанскога властелинства, који се налазио у Лиму и у Зети, имамо да погледамо на врло велике промене у српским земљама, које су се догодиле после смрти Марка Краљевића и Костадина Жеглиговца 1394 године¹. Те године је румунски војвода Мирча разбио Бајазита и његове српске васале; те године је Марио Краљевић исказао оне знамените речи, да жели победу Мирчи, па ма он први у том боју погинуо. Тим је за вечита времена остало сачувано како су мислила, а како су управо радити морала оновремена несрећна властела српска.

Пре те борбе од 10 октобра 1394, владала су као турски васали у српским државама ова господа српска. Костантин Дејановић (брат му је Драгаш раније умро)

¹ Један летописац је записао да су они погинули 10 октобра 1394. Костантин Философ ставља тај догађај у годину 6903, која у јесеним и зимским месецима даје годину 1394. Завет Костантинове кћери Јелене, царице цариградске, за подушја она свога, остављен манастиру св. Јована Претече у Петри, у октобру 1395, без сумње годину дана после смрти, потврђује овај месец и годину изван свако сумње. Miklosich et Müller, Acta et diplomata, II, 260.

имао је државу у источној Македонији, међу Струмом и Вардаром. Границе смо раније већ обележили. Краљ Марко (или по народном Марко Краљевић), с браћом Дмитријем и Андријом, држао је знатно окрњену Вукашинову краљевину у западној Македонији, као западни сусед Костантина Дејановића, међу Костуром, Охридским Језером, Шар-планином и Вардаром. Кнез Стефан и брат му Вук држали су у главном земље садашње краљевине Србије, нарочито целу водонађу моравску, а без Мачве (Колубаре и доњег Подриња). Вук Бранковић држао је земљу око Ситнице, горњег Ибра и у пењско-призренском крају. Земље даље на северозапад биле су у рукама босанско-хумске властеле и господара, који су, према околностима угоднијег географског положаја, господство своје и даље сачували. Западно од земаља краља Марка и Вука Бранковића биле су земље зетско-арбанаске, о којима овде мислимо нарочито говорити, пошто тако заповеда ред догађаја, којему смо ми почели следовати.

Кад се 1366 власт цара Уроша са свим разметну, а царевина му се жалосно раскомада, три брата Балшића, Срацимир, Ђурађ и Балша, који су се међу собом добро слагали и помагали, оцепе од Урошеве царевине Зету и арбанаско-приморске стране, и начине се у њима самостални господари. Основавши тако самосталну државу, Балшићи стану радити и да је рашире и заокругле, и 1368 године освоје Горњу Зету. Прешавши у католике (године 1369), Балшићи протерају из Дукађина онамошње господаре, а кад су 1374 међу краљем Твртком и кнезом Лазарем дељене земље Алтомановићеве, они зграбе Требиње, Конавле и Драчевицу. Најстарији брат Срацимир умре у почетку 1373 године, а Ђурађ и Балша наставе започету политику сепаратизма зетско-арбанаскога. Земље хумске Балшићима је на скоро по том преотео нови босански краљ Твртко. Међу тим Балшићи после боја на Марици заузму од Вукашинових земаља Призрен

и Хвосно (пењску област), а пошто су разним начинима у средњој Арбанији заузели Драч, Берат, Канину, Авлону и Аргирокастрон, они 1380 преотму од краља Марка Костур, који је он као део очине краљевине наследио и све дотле држао. Тако Балшићи, мало по мало, користећи се неприликама својих суседа и сваком удесном приликом, у току времена од 1366 до 1380, саставе под своју руку пространу земљу од граница Хума, па до Епира, а на исток до граница, које се држе обично међу Арбанијом и Македонијом. Сви њихови успеси потичу из разлома Урошеве царевине и из несрећних последица боја на Марици. Изгледа да се њима чинило, да им је несрећа њихових источних суседа одрешила руке и набавила заклон; изгледа да су мање видели велику опасност, која се већ у велике ваљала с истока против свију хришћанских господара и држава на Балканском Полуострву.

Али што они онда нису могли да виде, ми данас добро видимо. Несрећа је, што је политичка болест сепаратизма грунула управо у време турске навале, кад је највише могла досадити. Док су Балшићи грабили остатке Урошеве царевине и Вукашинових земаља, Турци из јужне и средње Македоније, у које им се бојем на Марици пут широм отворио, нађу брзо границе Балшићевих земаља, те раније него што је дошло до боја на Косову, пре праве пропасти српских северних земаља, покоре под турску непосредну власт готово целу Балшићеву државу, истом, тако рећи, састављену.

Године 1379 умре и Ђурађ Балшић, и тада кнез Лазар и Вук Бранковић оцепе од њихове нове државе Призрен и Хвосно (призренско-пењску област), коју су они одмах после боја на Марици били преотели од краља Марка. Расире Балшића са драчким господарем Карлом Тошијом наведу Тошију, те, по тадашњем обичају, призове у помоћ Турке, и они ударе из јужне Македоније, коју су већ држали, на Балшине земље у сред-

њој Арбанаској. Балша изађе Турцима на сусрет, и удари се с њима на пољу Савру, изнад реке Девола, међу Костуром и Бератом, године 1385. Ту је била Марица и Косово за господу српско-арбанаску. Ту је Турцима командовао Хајредин-паша, бејлербеј, и он одржи победу тако, да у том боју погине и Балша господар зетско-арбанаски¹.

Место Балшино заузме Ђурађ Срацимировић, син Срацимира (најстаријега сина Балше I); али је поменути бојем потпуно разбијена она зетско-арбанаска држава, којој смо горе границе означили, и која се образовала међу 1366—1385. Турци су тим бојем продрли ширимце у арбанаско-зетско приморје. Међу њима је тада већ било потурчених Арбанаса, и од сад је ваљало рачунати само с пропалим остацима старих господара на том крају. Одмах после тога боја заузели су Турци Костур, Берат и Кроју, а 1386 и Драч. Турски извори кажу да је тада Ђурађ Срацимировић морао Мурату и Скадар уступити, али да га је добио натраг за неку лену девојку, своју рођаку, коју је дао Мурату². Али у тај мах још није било дошло до Скадра, само су Турци ухватили помоћу неваљале и саможиве властеле планински крај Дукађин, до самих хумских, зетских и српских граница, те тиме скадарско приморје, остатак државе Балшића, још тада оцепили од Србије. Из месеца децембра 1387 имамо једно писмо Леке Дукађина, арбанаског властелина, и Павла брата му, којим дају веру Дубровчанима да иду слободно и да се ничега не боје по њиховој земљи, а царину да дају по закону *што су пређе давали инем властелом, који су пређе настојени на том месту били* — — — *јер се умирих с Турци, и Бог ви весели*³. Овај докуменат, јединствен из ових арбанаско-зетских колебања, има баш зато велику

¹ Јарчек: *Dějiny nar. bulh.*, 298.

² Hahn, *Albanesische Studien*, 325.

³ М. Пуцић, *Српски споменици II*, 29.

вредност. Види се, да су Балшићи били Дукађине исти, сли из њихове земље, и да су се Дукађини, после погибије Балшине од 1385, као турски васали вратили у свој Дукађин, и 1387 већ као самостални господари зову Дубровчане да по њиховој земљи тргују¹. Куд је била та Дукађинска кнежевина у то време, види се по томе што се још и данас неки крај северне Арбаније зове тим именом. Мусакијина хроника бележи да су Дукађини држали Задримље. Географија Хаџи-Калфина, у којој је стање с почетка XVII века, али у којој се види много старијега, има санџак који се зове Дукађин. У то време Дукађин је хватао земљу међу Херцеговином и Елбасаком с обе стране Дрима, осем Скадра и Крајине. У Дукађин је ишао и крај Ђаковички (Алтињ), Пећ (коју међу тим 1387 Лека и Павле Дукађини нису држали), Ђаковица, Плав (око језера), Палимље (горње до Бихора), Задримље (приморје с леве стране доњег Дрима) и Леш².

У оваким неприликама и присиљен са свих страна, Ђурађ II Срацимировић узме кћер кнеза Лазара Јелу себи за жену, и сродивши се с Лазарем, попусти нешто од својих сепаратистичких прохтева, али касно, онда кад је већ и сам мало чим заповедао. Кад је у августу 1388 пролазио кроз Србију јерусалимски митрополит Михаило, донео је Дубровчанима препоручна писма од кнеза Лазара, од Вука Бранковића и од Ђурађа II Срацимировића³. То и јесу била тада три српска господара, који су се

¹ Да су Дукађини, и то без сумње ова двојица, Лека и Павле, Турцима покорили земљу што се по гад прозвала Дукађином, доказ је и у томе што се земља та од тога времена њиховим именом зове. У Турцима је био чест обичај да покорицу земљу прозову именом онога господара, од којег су је примили.

² Kutsch und Voss, *Wien*, 1812, 145—6, Споменик Српске Краљевске Академије, III, 60. Дукађини су се потурчили, и ишли су знатно положај међу турском господом. Мехмед Дукађин-заде био је бег у Смедереву, т. ј. у Србији 1543, и прихватио је у помоћ тада нападнутом Будну, како наводи Хамер по турском историку Печени.

³ М. Пуцић, *Српски споменици II*, 29—30.

од недавнашње краљевине и царевине још држали на ногама и у некој независности од Турака. Лека и Павлао Дукађин, који су са земљама својим стајали међу Балнићем с једне и кнезом Лазарем и Вуком с друге стране, нису били у њиховом друштву, него је њихова земља, таман по средини међу нешто самосталне српске земље под Ђурђем Срацимировићем у Зети и међу земљама кнеза Лазара и Вука Бранковића, била главним ослонцем турском утврђењу у Зети и у Арбанаској, као што ћемо одмах видети¹. Јер после боја на Косову, пре него што су се Лазареви наследници и Вук умирли с Бајазитом, турске чете продру опет до Драча и Зете, где у једном боју заробе и самога зетскога господара Ђурђа.

Кад у боју на Ровинама 10 октобра 1394 погибоше Марко Краљевић и Костантин Дејановић, њихова смрт би повод, да се још већа несрећа сломи на све српске васалске земље осем државе кнеза Стефана Лазаревића и босанско-хумских земаља, које су се још налазиле ван турскога домањаја. Знамо да је Костантин брата Драгаш умрло пре боја на Ровинама, али јесу ли, било Костантин, било он, имали наследника, није познато. Зна се да су Марка Краљевића преживела два брата, Дмитар и Андрија. Види се, да се Турци на наследство нису обзирали, и да су се у овој прилици држали начела да је феуд само онеме васалу ком је под уговором дат, а после његове смрти да припада владоцу као врховном господару. Јер Костантинову државу Турци после смрти Костантинове саставише са својим царством, или боље рекавши, на Костантиново место поставише Турчина. Браћи краља Марка Турци не хтедоше оставити ни парче земље које им је, уживљења ради, давао брат њихов, погинули краљ, нити им хтедоше признати икакво право на братове и очине земље. И Вукашинови синови Дмитар

¹ С тога мислим да ће потпуно право имати П. Руварац што мисли (у књизи о кнезу Лазару на више места) да Ђурађ Срацимировић није учествовао у боју на Косову, јер није могао.

и Андрија потукоше се по свету у крајњој и великој сиротињи, не могући наћи помоћи ни у кога, као што вели томе времену близак и поуздан извештај. У томе потуцању дођоше у Дубровник, где их Дубровчани примише лепо, и предадоше им оставу оца њихова, за коју они ни знали нису, па је нису ни тражили, и с том помоћу они оду, те себи нађу хлеба негде у Угарској¹. Тако су управо те две јужне српске државе, Костантинова и Маркова, изгубиле и последњу сенку самосталности тек на крају 1394, пуне 23 године после боја на Марици, а пет година и по после боја на Косову. Државни састав њихов продужио је, међу тим, свој живот и даље у облику феудалних турских пашалука, који су се из најпре образовали следејући готово без изузетка административним целинама раније хришћанске владавине.

¹ М. Пунић, Српски Споменци, I, у додатку стр. XXX. Јиречек је извадио из дубровачких записа да су 23 новембра 1395 Дубровчани разполагали с новцима краља Вукашина као са својима. Нагледа да се мало знало за Маркову браћу, и да се мислило да после смрти Маркове нема ко ни дићи тај новац. Раније се водило засебан рачун о тим новцима. Из тог се рачуна види, како су 1379 употребил на неке ондашње грађевине 1500 перпера Вукашинових, а 1380 узели су за другу неку потребу од истих новаца 600 златних дуката и 1300 перпера. По тим се белешкама нешто дознаје и за количину тих новаца. Одлука, да се од оставе Вукашинове део краља Марка изда брату његовом Дмитру, учињена је 6 августа 1399 у Већу умољених под угодбама, које су раније при прва три дела употребљене. Из тога се види, да је остава Вукашинова имала три дела, од којих је један био Марков, други ваља Дмитров, а трећи Андријин; да су делови, осем Марковога, раније били дигнути, и да су тада Дубровчани пристаји да Дмитру исплате и Марков део, пошто је Дмитар доказао Дубровчанима да иза Марка није остало законитих наследника, и пошто се примио да он према њима носи одговорност, ако би је било. Остаје питање: зашто се Марков део исплаћује само Дмитру, и куд је био Андрија? Андрија је морао раније дићи свој део, па умрети или погинути. Овај Дмитар је примио новац негде у почетку септембра 1399 (јер је 2 септембра одлучено што треба за исплату), и по том је отишао у Угарску, где се у години 1404 и 1407 помиње као велики жуван заручник и као краљевини заповедник града Вилгоша (П. Руварац у Гласнику XLIX, стр. 38). Једно дубровачко писмо у Пуцића (I, 27) помиње како је тада Дмитар Краљевић завраћао Дубровчане да не пропусте некакве турске посланике, који су хтели да пређу преко мора, али како га у томе Дубровчани нису хтели послушати. Јиречек, *Sâr Uroâ*, 273—274, напомена 131 и 132.

За трећу и четврту српску државну творевину у Македонији, за деспотовину Угљешину и војводину Богданову, не зна се кад су се и како у пашалуке прометнуле. Само се Богданова држава, као што ћемо на свом месту видети, помиње и много позније, опет под Богданом, као васална држава са хришћанином господарем.

То је главни ток догађаја после 1394, када је још једанпут дошао ред да се на ново стешњују права и снага и српских северних држава. Поименце су и највећма турској сили на реду биле: држава кнегиње Милице и њених синова; држава Вука Бранковића; држава Ђурђа Срацимировића. Те су три једна до друге (с узаним прекидом Дукађина), од Јадранског приморја, па скоро до Струме, стајале на реду турској сили.

Турци су у овај мах почели са западнога краја, државом зетском и државом Вука Бранковића.

У овој новој кризи, као што ћемо видети, држава кнегиње Милице и синова јој и опет не само није претрпела никаквих штета, него се још увеличала и раширила. Да тај свршетак лепше покажемо, почећемо од државе зетске, јер су зетски догађаји тога времена најмање познати и најнепотпуније осветљени.

У предговору к првој књизи „Српских Споменика“, М. Пуцић је по дубровачким записима забележио како су Турци 1394 освојили Зету и српску властелу сатерали у Приморје. „Ражалости се република над несрећницима, и одмах им пошље један сплав и подоста новца, да би могли скупити своје и прибећи у Дубровник; али се државна власт не оставља него животом, с тога они не примише понуду; само се укрца и дође у Дубровник жена Радича Санковића. Из нова им република пошље по суху поклицаре, Добра Бинчулића и Мартолицу Цревића, да их свакојако призову к себи, али на путу поклицари упадоше у Бајазитову војску, и Турци, премда варвар, пропусти их без ниједне штете. Бајазит бијаше одавно благонаклон Дубровнику, те и

пре бијаше једном послао скадарског свог управитеља Шаина, да уговара с републиком трговачки уговор, али како Турци без мита ништа не чине, а република не хтеде онда подмитити Шаина, тако се он поврати кући без да је што учинио (стр. V.)“. У истини Скадра није био узео Бајазит, али су још из раније, после првих Муратових победа над Зећанима и Арбанасима, Турци држали више земаља у околини Скадра, поглавито пак међу Скадром и Србијом, тако да је још пре боја косовскога пут међу Зетом и Србијом био пресечен низом турских посада и освојења. У овај мах, управо 1395, Турци су тегалили поглавито к Босни, и за то су освојили сву Зету, и горњу и доњу, и све земље Балшићеве између Приморја и Вука Бранковића државе, до граница Хума, а то су земље око Зете и Мораче и горња долина Таре и Лима. У ово време је Ђурђу Срацимировићу остала само Крајина (међу Скадарским Језером, Бојаном и морем) и права Црна Гора. У тој неприлици, не уздајући се да ће он моћи одбранити Скадар, он га је заједно с округом уступио 1396 Млечима. Тим је између заосталих му земаља и Турака начинио преграду, која му је бранила оно што му је још било остало међу морем и међу Скадарским Језером.

Има читава гомила писама, којима се потврђује до потпуности ово што је наведено. Године 1396, марта 28, Дубровчани већ пишу „поштегеному пријатељу кадији у Глухавици“, који је од њих тражио да само њему плаћају царину, и да само на Глухавицу пролазе трговци. Дубровчани се од тога бране, и траже да се пут по вољи бира. Тим се писмом сведочи, да су Турци већ били пресекли пут међу Дубровником и Србијом, јер се Глухавица или Луковица налазила негде на горњој Тари, или око Никшића. Пре априла 1399 писа Дубровчанима турски велики војвода Пашант, позивљући их да шиљу своје трговце за Србију на Морачу и на Лим, дајући им веру своју и „господина цара великога Бајазита“, и нуди

им помоћнике с вером „до Мораче“. Пашаит је, по том, био војвода у пределима око Зете, Мораче и Лима, а путеви између Србије и Дубровника били су онда већ у турским рукама. Да је Пашаит био на истом месту још у мају 1398, сведочи писмо дубровачко од 26 маја 1398¹. Да је и Тара била већ под командом Пашаита, сведочи дубровачко писмо од 23 јула 1399 његовом заступнику војводи Сархану, како су Турци с некаким власима опљачкали на Тари дубровачке трговце². Исте 1399, децембра 10, пишу Дубровчани истоме Пашаиту да се трговцима који иду на Брсково наплаћује само једна царина³, и то исто пишу истога дана и ђефалији звечанском Феризу, који је био у Вука Бранковића земљи, даље на путу трговцима, који би прошли на Брсково, и трећему војводи Саржан (? Саражи), којему се туже за пљачку Дмитра Гономе, о чему говоре и првој двојци, али коме не говоре ништа о Брскову. Брсково, дакле, главно место трговачко у горњој Тари и главно прелазно место на горском путу између приморја, Лима и Рашке, тада је било већ у турским рукама. Позније, године 1413, има једно писмо Балабан-бегу, субашин крујском и рабанском⁴, у коме се истоме говори да „господује Круј и Арбанашку земљу“, те је, може бити, ту био и овај Саража.

Пошто су у овај мах Турци с непосредном својом управом први пут дошли у непосредни додир с Дубровчанима, природно је, да је тада Бајазит слао к њима и посланике зарад трговачких угодаба, и да је тражио српски доходак као власник српских земаља из непосредне близине Дубровника. Пуцић (Српски споменци I, V) помиње да је то било први пут 1398, па и опет 1399 (стр. VIII), али су у овај мах Дубровчанима римски папа и угарски краљ забранили да се равнају с неверним Турцима.

¹ М. Пуцић I, бр. 25.

² М. Пуцић, I, бр. 40.

³ М. Пуцић, I, бр. 49.

⁴ М. Пуцић, I, бр. 241.

Из ових поузданих података можемо с потпуном сигурношћу извести, да су се Турци још 1395 утврдили и у Зети и у Морачи и на горњој Тари и на горњем Лиму и у Дукађину, те заузели чвор планински међу Босном, Хумом, Зетом и Србијом.

Она иста турска експедиција, која је заузела Константинову државу међу Струмом и Вардаром, која је оставила без земаља браћу Марка Краљевића, која је стерала у Крајину Ђурђа Срацимировића и одузела му земље, одузела је земље и Вуку Бранковићу. Љ. Ковачевић је већ посведочио, да је Вук Бранковић изгубио владалачку власт на крају 1394 или 1395 у почетку¹. Мало више назначили смо из Мавра Орбинија, како су Турци земље Вукове одузели, па дали кнез-Лазаревим синовима, порушивши у њима градове и задржавши за се два града, Звечан и Јолеч. И заиста се 1399 као знатнији господин турски на том крају помиње *ђефалија звечански Фериз*. О њему Дубровчани пишу 7 октобра 1399, како им је донео лист Бајазитов, којим опуномоћава Пашаита да је у име његово свршено што би он свршио с Дубровчанима. Пашаит је тај посао поверио Феризу, ђефалији звечанском². Мало више смо навели, како од тога посла није било ништа.

Међу тим враћајући се на турску окупацију западних српских земаља између Арбаније, Хума, Приморја и Србије, извршену у години 1395, можемо је према наведеним свима подацима формулисати у овоме што следује.

¹ У млетачким актима што их је издао пок. др. Ј. Шафарик, забележено је да је 9 априла 1394 Вуку Бранковићу издата привилегија на млетачко грађанство. То би показивало, да се Вук и сам неком злу надао. —

² М. Пуцић I, бр. 47. У тексту је *исфалија звечански*. У латинском тексту у примедбама (III) *Feils Serphilliae Surzagni*. Да бисмо са свим били из чисто, г. Ј. Зоре је по мојој нарочитој молби погледао у оригинал писма бр. 47 и известио ме да у оригиналу пише *звечански*. Код је М. Пуцић своју књигу радио, негда су ова била тако мало позната, да је свакоме лако било погрешити.

Заузевши од стране Скопља и Охрида Дукађини, Подримље, Зету, Морачу и пределе Горње Таре и Лима са Баковицом и Алтином (које у 1397 кнегиња Милица и кнез Стефан не помињу „у својој држави“), и истеравши Вука Бранковића из његове земље, Турци су тада, како каже М. Орбини, и како се домаћим савременим споменцима доказује, један део Вукове земље, а на име Ситнину, Лаб с Вучитрном, Дреницу и Метохију с облашћу пећском и призренском, уступили кнегињи Милице и деспоту Стефану, те су ови те крајеве спојили са земљама које су већ и раније држали. Северни пак део, Звечан и Јелеч с горњом долином Ибра, која се преко Рожаја везивала с ново-заузетим земљама у Полимљу и Зети, Турци су задржали за се, из својих стратeгијских разлога. На тај начин ми тумачимо појаву турскога ђефалије у Звечану, и тиме објашњавамо што се тај ђефалија налази под руком и под заповестима оног истог турског великог војводе, који се налазио у ново-заузетим зетским земљама¹. Према томе је 1395 било већ нестало Вукове државе и Зете (осем онога угла у Крајини и у Црној Гори), нестало македонских васала, и изван Босне и Хума остала је још као једини представник српске државе кнежевина кнегиње Милице и синова јој, увеличана Вуковим горе поменутих земљама.

Да се доиста у то време никаква више српског хришћанског господара није налазило у свима старим српским земљама, види се разговетно из савремене дубро-

¹ Осем тога Турци су имали још неких новала, и чинили су погупе и у самој наследној држави. 5. Августа 1398 писаше Дубровчани кнегињи Милице и кнезу Стефану: „Величаво да ви умиш чуство како Турци забављају наших трговца и у земљи господства ви, а без ниједног њих сагрешена, и чуство како величество ви је пошало за њих слобштине, и много усрдно захваљујемо њихој милости и молимо господство ви, још поштите, како да остану у својих слобштинах, како су бивали“. М. Пуцић, I, бр. 28. Октобра 8. 1398 пише Дубровчани опет кнегињи Милице и кнезу Стефану, како су Турци узели на Лиму 5000 овцова, и како су у Ваљеву ухватили трговце с товарима и одвели их. Нагледа да је таквих спорова било сваки час.

вачке преписке. Године 1396 новембра 13 писаше Дубровчани деспоту Стефану, захваљујући му што се „помучио и исаросио милост од великаго господара нам, како да наши трговци слободно греду по земљи господства ви с трзми, без свакоје забаве“. Мислимо да то значи, да је Стефан изразио слободан пролазак за дубровачке трговце и њихов трг из Србије и у Србију кроз горе речену турску земљу, којом је Дубровник од Србије био одвојен, а туда су баш ишле главне комуникације између Дубровника и Србије. Године 1397, октобра 1, Дубровчани се жале кнезу Стефану, како је њиховим трговцима „дана забава од Турчина, и зато су уздржани и заручени“. У том се писму читају знамените речи: „И знамо јер Божијом милости чуство ви је пред царем за све“. Међу тим пошто се у Турака тада био удворио кнеза Стефана противник Никола Зојић, Дубровчани, по свом обичају, пишу и њему, и моле га да им буде у помоћи код Турака². Има још више писама дубровачких из 1395 до пред крај 1402, из којих се види да се за српске послове у свем том времену они нису обраћали већ никоме другом до кнегињи Милице и кнезу Стефану, који је с Турцима за све то време остао у врло добром складу, и у писмима се помињу и његова и мајчина му путовања к султану³. У писму од 5 марта 1399 писаноме кнегињи Милице читају се речи: „Море ви милост знати, јер од „постанија нашега града имали смо и имамо законе и „увете с господом српском, с царем Степаном и по „том бившом господом, и данашњи дан тај закон имамо „да је Дубровник слободно место свакому човеку малому и великому — и тези све законе нам је господ-

¹ М. Пуцић, I, бр. 12.

² М. Пуцић, I, бр. 15.

³ М. Пуцић, I, бр. 15.

⁴ Види М. Пуцић, I, бр. 22, бр. 24, бр. 28, бр. 30, бр. 32, бр. 53, бр. 54, бр. 55, бр. 64, бр. 69, бр. 73.

ство ни потврдио¹.⁶ По речима овим, осем кнегиње Милице и њених синова већ у тај мах није било српске господе у власти — сва су била *бивша*.

Да је ово разумевање правилно, види се по томе, што после смрти Бајазитове, од 1402, онда кад су се Вукови синови повратили били у своје земље, кореспонденција тече друкчије, и тада се често о једном истом послу и једног истог дана писало и деспоту Стефану и Ђурђу Бранковићу². За цело то време Бранковића је било са свим нестало, зато што нису имали никакве државе и што су негде живели као приватни људи, трошећи стару тековину или задужујући се. За Бранковиће је по том пре коначне пропасти Србије најгори био период од 1395 до краја 1402. Тих година су они били са свим сломљени и без икакве власти. Тих година су они постали били што и друга обична властела, а све је била присвојила породица кнеза Лазара. Баш с краја тога периода имамо једно писмо дубровачко, писано госпођи Мари, господину Гргуру и Ђурђу, 21 фебруара 1402, у коме им јављају како су њихови (Бранковићеви) посланици, властела Бранислав ризничар и Добровој ђак (секретар), долазили у Дубровник с њиховим пуномоћствима и како су им Дубровчани дали *„све што би вашегга, и не оста веће у нас ништор од вашегга, да молимо много „господство ви, не забавите им ако су много стојали, јер „их ми уздржасмо за ваше воље и наше, како те ви казат“*³.⁶ У једном познијем запису Дубровчани су забележили, како су жена и синови Вука Бранковића били ожалостњени ради изгубљеног господства, и како су тражили своју оставу од Дубровчана, коју су им они исплатили *„не обзирући се на велике и страшне претње сул-*

¹ М. Пуцаћ, I, бр. 37.

² Упореди на прилику М. Пуцаћ бр. 115 и 116 из године 1405, на скоро после мира, којим су се Бранковићи у своје земље повратили.

³ М. Пуцаћ, I, бр. 67.

танове, који је непрестано тражио Вукову оставу“. По томе каже, како се Вукова породица помоћу те оставе и с помоћу и саветима Дубровчана вратила у своје господство и државу, те се и онда у њему находила, кад су те речи писане¹. Показано нам је у горе наведеном писму с даном и годином, кад је свршено то подизање Вукове оставе. То је било 21 фебруара 1402. Мање од годину дана по том Вукова жена и синови јој донета су већ били у своме господству, али поглавито благодарети смрти Бајазитовој и безобзирности њиховој спрема своје властите отаџбине, као што ћемо ниже на свом месту видети. Дубровачка горе наведена хвала у овај мах или се не правда потпуно, или ни Дубровчанима самим не служи на похвалу. У осталом они су били трговци, и њихово је било да се брину за своје материјалне користи, изван којих се Дубровчани и Дубровника у то време мало што тицало. Тешко ово време за Бранковиће помиње се још један пут у једном дубровачком писму, упућеном њима 24 септембра 1409, у коме се Дубровчани нешто жале на њих, па им помињу: *„јер када „ви је била нужда и усилост, да ви смо писали, да кому „годе од нашихјех властел и грађан предасте вашегга имања, „да тој ми примамо да је постављено у наш комун“*.⁶ Дубровчани се у том писму одричу толике одговорности, али се у преписци и у првим одношајима Бранковића међу њима и Дубровчанима осећа опорост, коју изазивљу Бранковићи или неуредностима, или жељом да што више себи приграбе, што је, рекли бисмо, доказ њихових дугова, у које су их морале бацити оне године без државне власти.

Тако у 1395 кнез Стефан Лазаревић и његова мајка, као верни турски савезници, саставише са својом наследном државом, коју су 1391 повратили под пуну своју власт удајом Оливерином, и већи део државе зета свога

¹ М. Пуцаћ, I, прим. XXX.

² М. Пуцаћ, I, бр. 183.

Вука. Самога Вука и све његове оставише, тако рећи, без ичега. На тај се начин свршио и први период оне распре међу породицом Вука Бранковића и кнеза Лазара, која се заметнула одмах после боја на Косову.

У каквом је положају кнез Стефан Лазаревић стајао тада према Бајазиту и Турцима, види се по томе шта је даље радио. После тога био му је готово први посао да верност Турцима покаже, војујући с њима заједно на своју браћу у Босни. Турски је план био, да крше што могу. Пошто су оставили на миру кнеза Стефана Лазаревића и његову мајку, чекајући за њих други згоднији тренутак, имали су у толико више својих разлога да рашчишћају с осталима. Пошто су 1395 свршили с Краљевићима у Македонији, с Вуком Бранковићем и с Ђурђем Срацимировићем, одлучили су се да пођу на Босну. То су учинили 1396. Једини заостали српски васал, кнез Стефан, пратио их је у том рату, из којег имамо неколико поузданих спомена. Стефанов животописац Костантин сам приповеда драгоцене ствари. Две године после боја на Ровинама и погибије Костантина Дејановића и Марка Краљевића (10 октобра 1394) — дакле 1396 „*пошла цар неисказану множину војске на Босну, са синовима својим, с којима пође и овај христољубиви кнез Стефан*. Тада је био толики снег, да су о њему знали „што казати само вајкадашњи старци. Они који су секли дрва и ложили ватре по вртовима, казују да је огањ, кад би се разгорео, толико се спуштао на ниже, да су толику осећали око огња тако подалеко, да му се примичати нису смели. Ради те толике зиме, од војске и заробљеника мало се ко вратио својој кући. Зато су и опет *налагивали на овога христољубивога, као да је он крив за ту погибију, али пошто му је Бог помагао, ништа му нису могли досадити клеветници*“.¹ Овим последњим речима казује се јасно, да та политика није била попу-

¹ Гласник XLII, 270.

ларна. Народ у њој није могао ништа како треба ни видети, ни разумети, и зато је није ни волео. Овај рат помиње и летописац под 6985 год. (1396 кад се узме зимње доба) бележећи: „*погибоше Турци на Босни — Оде Мамут-паша на Босну, и погибе тамо*“. О истом је рату реч и у дубровачком писму деспоту Стефану од 13 новембра 1396¹, у коме се каже да су неки дубровачки трговци пошли у Србију на Куплат (блзу Зворника) зато што су остали путови из Дубровника у Србију, махом преко лимске долине, заузети „војскама босанцијема“. Још се и у једној белешци дубровачкој, писаној латинским језиком, спомиње тај исти рат речима: *Die Jan 1398 filius Pazayt cum magna quantitate Turchorum et Sclavorum intravit Bossinam et fuit depredatus*². Ту нам се допуња наш летописац и казује да је Мамут-паша био син великога војводе турског Пашаита, о коме је мало пре говорено. Летопис је погрешан, јер место 1398 треба да стоји 1397. Тим је исцрпено оно што смо могли дознати о томе рату. Али ма да овака политика кнеза Стефана није била радо гледана, она је Србији користила, и кнез Стефан је, како ће се видети, махом наставио да је се држи, и држао је се доста све до смрти Бајазитове на Ангори.

И само држање кнеза Стефана према Бајазиту у време боја на Ангори (20 јула 1402) објашњава нам у многоме положај међу Турском и државом кнеза Стефана. Врло велики интереси и земаљски и Стефанови у томе су тренутку просто висили о животу Бајазитову. И кад ми данас видимо да је кнез Стефан бранио у то време Бајазита свеколиким јунаштвом својим, не треба да мислимо да је то кнез Стефан чинио из витешке галантности, већ из својих властитих интереса. По цену васалства Бајазитова и ради личне љубави с њиме, кнез Сте-

¹ М. Пушић, Српски споменици, бр. 12.

² М. Пушић, прим. II.

фан је држао тада целу неокрњену земљу свога оца и покрај ње део земље Вукове, што му ни отац држао није. Кнез Стефан је, дакле, по сили поменутога свога положаја у тадашњој политичној ситуацији, држао више него кнез Лазар кад је на Косову погинуо. И он, ако је бранио Бајазита, имао је за то својих неоспорних разлога. Бој на Ангори, велики историјски догађај, бацио је последњу светлост на ову ситуацију, која се управо од 1395 до 1402 није ни у чем мењала, и по томе је трајала пуних седам година. Опстанак или пропаст Бајазитова, која се имала одлучити у боју на Ангори, била је и за поменуту ситуацију питање опстанка или пропасти, пошто су у оно време пропаћу или смрћу владаоцем сва права довођена у питање. Зато нам се у време боја на Ангори та ситуација и показује у пуноме своме напону, у стању у ком је имала и да се даље одржи, или да се са свим у комаде распрсне.

Две су ствари, које нам казују и наши и турски извори у својим белешкама о боју на Ангори. Једна је, да султан Бајазит у некадашњим српским и бугарским земљама на северној страни Балканског Полуострва није имао никаквога већег васала од кнеза Стефана, а друга је, да су одношаји међу Бајазитом и кнезом Стефаном и међу Бајазитом и Оливером били што бити може бољи. У тај мах избија на видик веза међу кнезом Стефаном и сестром му Оливером, Бајазитовом султанијом; у тај мах се истичу користи, које је Србији чинила кнежевска јој кћи, а турска султанија Оливера. Она, дакле, политика, која је у 1391 после помирења међу Бајазитом и кнез-Лазаревом удовицом и децом, започета удајом кнегињине Оливере и тадашњим поробоћењем Србије под турску врховну политику, била је године 1402 у своме вршцу. И једна и друга страна биле су пуно задовољне једна другом. Белешке из времена кад се догодио бој на Ангори показују нам да је Оливера и у султанскоме харему умела да одржи прво ме-

сто, и да задобије и одржи љубав беснога Бајазита. С друге стране искреност, којом је кнез Стефан послужо Бајазита у боју на Ангори, сведочи како је и Стефан са своје стране био задовољан, и како је налазио да му ваља свом снагом подржати како Бајазита, тако и цело политично стање, које је висило о Бајазиту. О овоме се потпуно слажу сви оновремени извори, које ћемо одмах редом прелистати.

Почећемо приповедањем службенога животописца Стефанова, Костантина Философа. «Бајазит — пише он — сабра сву војску своју и источну и западну (т. ј. и из Азије и из Европе), и поручи и покојном кнезу Стефану да дође с војском што је могућно одабранијом. »А Демир (Тамерлан) уђе у земљу и стаде пљачкати. »Бајазит појури на њ, мимоиђе га нехотице, али се с њим нађе и удари на Ангори. Учини се бој, и један на другога полетеше. Колико се пак војске персијске (т. ј. Тамерланове) на покојнога (т. ј. на кнеза Стефана) одлучивало, он је свакад одбијао, и непрестано су се узмицали, оштрицем мача и коњља српскога сатрвени. »*Видећи пак да многе голмиле силом великом окољавају цара, и хотећи га ослободити, Стефан је трипут улази у бој секући и побеђујући.* И вратио се кад је видео да се и његова војска смањује. А сви признају, и на све стране се чује величина његове победе у томе боју.« Ове последње речи Костантинове могу се још и данас потврдити. И турски летописци хвале држање кнеза Стефана у боју на Ангори. Леуноклавијев турски летописац казује, како су у боју на Ангори турске чете из Анадолије, главна војска, на коју се Бајазит највише уздао, издале и прешле к Тамерлану. »Само један син Лазарев држао је са својом војском стално против непријатеља, и борио се храбро. Кад је то видео Демир (Тамерлан) рекао је: Гле, како су љути и помамни они дервини! »А неко му је од саветника његових рекао: Нису оно дервини, него хришћани. Тада и Лазарев син опази,

„да сам себе узалуд мори, борећи се тако страсно. Јер су већ и сами Турци сви навалили у бежање“.¹ Халкокондила, један од писаца који се могао још извештавати од савременика тога боја, каже такође да су се „Срби борили, као ваздашњи јунаци, сваке похвале достојно, и да су са великом жестином напали на Цагатајце, занесавши се у борби“, тако да је Бајазит морао враћати њих и војску европску. Велику вредност има казивање историка Дуке, који је такође могао извештавати се од савременика, и који се цени као писац веома поуздан, а он је о Бајазитовом времену нарочито опширно писао. Као помоћну васалну војску он разговетно помиње многе копљанике, оклопнике Стефана Лазаревића, шурака Бајазитова, и број њихов бележи на 5000. Дука као и Стефанов животописац Костантин Философ бележи како су Татари били опколили Бајазита, и како је Стефан са својих 5000 оклопника јуначки јуришно, те га ослободио. Татари устукну и раздвоје се, али не могавши досадити гвожђем оклопљеним војницима Стефановим, почну састраг коње у сапи тући. Срби се на то врате, и ударе на ново, и Татари на ново устукну. Стефан се тада примакне к Бајазиту и стане га оклањати да бежи, али узалуд. „Видећи Стефан — прича Дука — шта ће бити до мало, узме своје и Бајазитова сина Мусулмана и удари на ново на противнике, који су се опет били густо скупили око њега, с муком се великом пробијалијући кроз њих, погубивши већи део својих и поубијавши сам собом многе непријатеље. Одатле Стефан одмах крене у Брусу, одведавши са собом и Мусулмана“.²

Цинкајзен, који је више извора при руци имао, наводи, да је европском војском заповедао Стефан, да је он у један мах, кад је та војска мало попустила, као муња собом полетео к њој, да је на више места пробио

¹ Joh. Leunclavii, Annales sultanorum othmanidarum. Migne, Patrologiae graecae CLIX, 596—597. Стефан је у томе тексту погрешно назван Буков место Лазаревић.

² Ducae, Historia Byzantina, Bonnae, 1834. 66—67.

Тамерланове редове, да је с леђа војску Тамерланову подухватио и љуто је штетио, јер су његови оклопници мало страдали од стрела татарских, које су више њихове коње убијале. У томе су се војници његови жестином борбе сувише одвојили од средишта, где је Бајазит стајао са 10000 јањичара, и Бајазит, поплашивши се да га Татари не одцепе и не покоре, заповеди им да се поврате. Кад су то учинили, и преко воље, Татари помисле да Бајазитове чете уступају, нападну их на ново с огорченом жестином, и разбију их. У тај мах издаду Бајазита Турци Селдуковци, који су знали да су њихови од османовских Турака протерани кнезови у Тамерлановој војсци, и тим се бој коначно реши тако, да и сам Бајазит и све његове главне војводе допадну ропства. Још у последњем моменту Стефан је наваљивао на Бајазита да себе спасава, али га Бајазит, расрђен горчином и несрећом, није хтео послушати, него се узалуд са својих 10000 јањичара борио до саме ноћи, и наканио се да се спасава у последњем часу, кад већ то ни могуће није било. Стефан је са својом војском још штитио повлачење Бајазитових синова Сулејмана и Мехмеда, а сам је, као што Дука каже, повукао се ка Бруси¹.

Ове појединости о боју на Ангори имају цену за нашу историју поглавито у томе, што се из њих види у каквим су се извреним одношајима налазили кнез Стефан и султан Бајазит, и што нам посредним начином осветљавају горе наведено стање државе Стефанове, у којем је био стварни узрок тога понашања Стефанова. Халкокондила, говорећи о супарништву Бајазитових синова, говори за Стефана како је после смрти Лазаревића он „примио начелство, те се држао као господар, живо помажући Бајазиту, кад би год исти помоћ од њега потражио“.² То је још једно сведочанство ономе што смо

¹ Zinkeisen, Geschichte des osm. Reiches in Europa I. 371—372.

² Laonici Chalkokondylae historiarum libri decem. Paris 1866, стр. 178, глава четврта.

изводили. Нова сведочанства, која ће нам последицама још боље објаснити све што је напред наведено, наћи ћемо у опису догађаја, који су у српским земљама следовали боју на Ангори, и којима је била узрок смрт Бајазитова.

На овоме месту имамо разлога да се још задржимо при одношајима међу Стефаном и Бајазитом, служећи се оном светлошћу, која у причама о боју на Ангори показује какву је вредност на турском двору и код Бајазита самог имала Стефанова сестра Оливера. Јер је ту други узрок, којим се објашњава све оно што је напред наведено.

Од Оливерине удаје за турскога султана, па све управо до боја на Ангори, ништа нема забележено о њојзи, макар да се у многим догађајима може видети, да она није заборављала ни на брата, ни на отаџбину. Приче о боју на Ангори оставиле су је као прву султанију и као жену, која је имала знатно место и у двору и у срцу Бајазитову. Константин Философ говори како су Оливеру Тамерланови људи узели као робинју **свјетски Капзетови**¹, и како је Стефан, после боја, послао Тамерлану нарочитог посланика (Аидина—Радослава) по другим неким пословима, и да изиште сестру његову, што је с великом мудрошћу заоста и извршено². Леунклавијев турски летописац бележи, како је Тамерлан ишао и у Брусу, и онде ризницу Бајазитову опленио. Халкокондила прича, како је том приликом Тамерланова војска заробила у Бруси и жену Бајазитову Оливеру. Али мало по том исти Халкокондила казује, како је Бајазит *Лавренту* *кћер волео више него све друге своје жене, и како га је свуда и у ратове пратила*. Кад је доведена к Тамерлану, овај је наредио да му пред Бајазитом, мужем њеним, вино служи. То Бајазита страховито расрди, и он планувши проговори Тамерлану. „Што чиниш, нити је

¹ По Франци. I, 19, изгледа да је то било одмах после боја.

² Главног ХЛН. 276.

»твога оца, нити твоје мајке достојно; јер како су ти »и отац и мати глупаци и сиротани, зар ти пристоји да »срамотиш царско дете и царску жену, и да бешчастиш »оне који су ти, по природи њиховој, господари!“ Исто то наводи и Мавро Орбини нешто друкчије. Он каже како је Оливера заробљена заједно с Бајазитом, па приповеда, како је једном после тога Тамерлан давао гозбу својим татарским великашима, па је на ту гозбу дао донети Бајазита затворена у гвоздену кавезу, а Оливери је наредио да пред Бајазитом служи јело његовим гостима, заповедивши да јој се одсеку све хаљине ниже појаса, еда би и њу и Бајазита што више осрамотио. Бајазит, не могући то подносити, смисли да се убије, али то није могао друкчије извршити, до да се сам собом раздруска о шипке гвозденога кавеза, у којем је био затворен. Два дана по том, завршује М. Орбини, умре и Оливера¹. Мало млађи сувременик Халкокондила, наш Мих. Костатиновић из Острвице, који се доста кретао међу Турцима, те његово називање има извесну вредност, бележи готово те исте податке, али са свим самостално. Он приповеда, како је Бајазит пошао на Тамерлана са Стефаном и женом *Оливером*, како је дошло до боја на Ангори, у ком је Тамерлан разбио и заробио Бајазита, и како је Бајазитов пријатељ Стефан побегао рањен из тога боја. »Тада су цара Бајазита довели пред великога хана, и «овај му је заповедио да седне подаље спрам њега, а »исто тако је заповедио да и жену његову Оливеру пред »њега доведу, да стоји пред њим, и да њему, великоме »хану, подаје пиће; које је зато учинио велики хан Бајазиту, да га тим казни и да у напредак не води жену »са собом у војну, но није намеравао ништа зло учинити »Бајазиту, него је мислио пустити га опет у његову земљу »са свима његовим људима. Али кад је Бајазит видео

¹ М. Orhini, Il regno de gli Slavi. Pesaro. 1601. 319—320. Оливеру зове Орбини Милеом. Дуна Маријом, али ја свуда враћам право име

„своју жену, да служи великога хана татарског, од пре-
 „велике жалости отрује се сам својим прстеном. — —
 „По том је велики хан све његове људе отпустио а њу
 „је дао одвести опет у Брусу, у њену земљу!.“

Подударност причања у два различита извора, који један од другога узимали нису, сведочи нам, да се на тај начин причало у XV веку о пропасти Бајазитовој, о жени му Оливери и о њој, којим су њих двоје завршили први период полета у турској историји. Не зна се где је Оливера ухваћена, али је најприродније мислити, да је то било у самоме месту боја на Ангори, према излази малко чудновато како кнез Стефан није лично и сестру своју избавио, кад је имао кад да се с Бајазитом види и у последњим његовим слободним часовима, и нарочито да сина му Сулејмана (Мусломана), ако је Дука тачно обавештен, из боја одведе. Није истина ни да се Бајазит сам убио у кавезу, како прича Орбини, нити је Оливера два дана по том умрла, пошто ми из поуздана извора знамо, да је она деспота Стефана преживела, а неће бити истинито ни све што смо из тога извора навели о суровоме и нечовечном поступању према Бајазиту и жени његовој. Али причања и појединости знатна су за историју и онда кад нису истинита, јер износе како се о догађајима и о лицима у њихово време или одмах после њихове смрти мислило. То пак има често веома велику вредност. Из горе наведених појединости ми видимо како знатност самога Бајазита и боја на Ангори, тако и положај који је Оливера умела да заузме и да одржи у Бајазитову харему и у Бајазитову срцу, макар да историци Бајазита описују као човека веома страсна и веома бујна. Ако је то тако, а не знамо зашто би се о томе могло сумњати, онда је лако објаснити онај положај Лазарева породице и српске њој потчињене државе на Бајазитову двору. Имаће, по томе, потпуно право Костан-

¹ Гласник XVIII, превод др. Ј. Шафарика.

тин Философ, што Оливеру назива српском Јестиром. Само је она с таким улогом могла да учини за државу мајке и браће своје оно што је учинила. Јер не треба изгубити из очију, да се само та српска држава кроз дуг низ година (1391—1402) сачувала у снази и слободи у времену ванредно тешком, кад се свуда по Балканском Полуострву све ложило и под турску силу покоравало пред неодољивим Бајазитовим четима. Кнезу Стефану и мајци његовој служи на част, да су у овим приликама умели да своје понашање доведу у склад са овим тешким приликама, али су услуге Оливерине њиховој политици врло знатне, и заслужују да се нарочито у историји забележе.

X

ПОСЛЕДИЦЕ БОЈА НА АНГОРИ, ДЕСПОТ СТЕФАН ОКРЕЉЕ ЈЕДНОМ, А ЊЕГОВИ СЕСТРИЦИ
БРАНКОВИЋИ ДРУГОМ, СУПРОТНОМ ПОЛИТИКОМ РАТ МЕЂУ СИНОВИМА КНЕЗА ЛАЗАРА И
ВУКА БРАНКОВИЋА. ДЕСПОТ СТЕФАН ВАСПОСТАВЉА СРПСКУ ДРЖАВНУ САМОСТАЈНОСТ,
БРАНКОВИЋИ И ЊИХОВА ОБНОВЉЕНА ДРЖАВА И ДЕСПОТОВИНА СТЕФАНОВА.

У историји хришћанских држава Балканскога Полуострва име Бајазитово ваља уписивати с нарочитим нагласком. Отац му Мурат беше утврдио на чврстим темељима освојење полуострва, беше га бојем на Марици далеко раширио, и беше пошао да га бојем на Косову управо у основама његовим доврши. Смрт на Косову прекиде смеле и дубоке планове његове. Али у истоме тренутку искаче још у току боја Бајазит, прозван Муња, права муња по брзини и сили одлука. Он је високо схватио и без мала са свим извршио намере Муратове.

На Балканском се Полуострву кратком али моћном владом Бајазитовом (1389—1402) беше створило стање, којему Европа већ не знађаше лека, коме се на самом полуострву готово свак покораваше. Европска кретањка војна против Бајазита од 1396 свршила се несрећним поразом на Никопољу. Одмах после тога боја, Бајазит је почео тражити Цариград, мислећи и спремајући се како да га освоји. Солун је био узет још десет година раније, априла месеца 1387, после четири година опсађивања.¹ Битка са Балшом близу Берата била је 1385, и њом су

¹ Година и дан предаје Солуна у грчком летопису у Jos. Müller, Byzantinische Analekten, 394.

Турци избили у Арбанију и на Јадранско Приморје, те је одбрана од турске најезде од тога времена већ једнако била на реду у градовима Јадранскога Приморја, у Авлони, у Драчу и у Скадру. Васалство Бугарске под Шишманом свршило се смрћу Шишмановом 1394 године. У то су време изгубили своје државе и српски васали осем кнеза Стефана. Други бугарски васал, кнез Срацимир, у видинској Бугарској, изгуби своју земљу такође на скоро после боја на Никопољу, године 1398.¹ Султан Бајазит беше већ притегао и Цариград. Године 1399 притисла беше турска војска сву околину, и беше почела да редовно и на Цариград напада. То је стање трајало три године. Цар Манојло крену се опет на запад у Француску да тражи помоћи, и место себе остави цара Јована. У Цариграду су се већ налазиле неке француске чете, које су град јуначки браниле. Није много требало, па да и Цариград падне, и да се без мало са свим доврши турско освојење старог Источног Римског Царства, којему се ето под Мухамедовом религиозном заставом и под полумесецем спремао нови живот. Осем васалне Србије у руци кнеза Стефана и Боспе, на Балканскоме Полуострву је мало што још било остало незаузето. Босна се бранила још једино згодном својом границом, и удаљеним положајем, који је захтевао да се пре Боспе послови и одношаји турски са Србијом сврше. У таком положају, после несреће на Никопољу, спасења се не показиваше већ ни откуд. И зато и бејаше све погло врат и ућутало се, очекујући неки обрт изненада.

Војна Тамерланова на Бајазита, која се спремила из раније, и с којом се управо улазило у XV век, започе кретати иза сна и новом надом оживљавати оне који бејашу већ близу очајавања. Много се онда говорило о јунаштву и о сили Тамерлановој. Знано се за његове додашње велике успехе и за његову намеру да потпуно

¹ V. Jagić, Archiv XIII, 499, 531—532 у бугарској хроници Јоана Бордана, Zinkeisen, I, 324—340.

уништи Бајазита. Многи су већ и спас почели очекивати с те стране, а и западне су државе, водећи рачуна од опасности турске најезде, почеле преко Цариграда и Трапезунта да подстичу Тамерлана на Бајазита. Османовске и селџуковске земље турске у Малој Азији, потоња основана свеколике турске снаге, у оно се време још не бејаху срасле у јединству своме. Удар другога мусломанског вођа и јунака, равна Бајазиту, као што је био Тамерлан, није могао проћи без опасности за цело Турско Царство, у свему још веома ново. Зато се при појави Тамерлана и при гласовима о њему стало осећати како почиње да дува ветар опасне олује, који може довести у питање сва права, све веле и све одношаје. Поред све тегобе положаја, коју смо мало час круцим потезима нацртали, ни на самом Балканском Полуострву још нико није мислио да су се Турци коначно утврдили у своме новом царству на полуострву. Као што се види из писма оновремене властеле и господара, непрестано се држало, да су Турци беда, која је привремено наишла и која ће отићи. Тако је било и искуство ондашњег времена о више сличних најезда, које су мало раније наилазиле и пролазиле. С наилазком Тамерлана изгледало је да се управо такве мисли потврђују.

У Србији су се први, већ после много година, јавили и кренули госпођа Мара и Бранковићи. Види се да су били добро извештени, и да су рачунали да ће с пропашћу Бајазита пропасти и њихов противник кнез Стефан, те су зато у ту политику и уложили све што су још могли да уложе. Занимљиво је, што су баш 21 фебруара 1402 госпођа Мара и господин Гргур и Ђурађ потражили од Дубровника све што су имали у остави. Осећајући да се нове околности спремају, они су се приговљавали да их нови обрт не затече без средстава. Дубровчани, вазда добро са свима, били су им у томе, као што сами кажу, на руци. Њихова је политика била да помажу и оне који су у несрећи, еда би стекли права

да их боље черупају онда кад се опораве, особито онда кад је било изгледа да несрећи може брзо крај доћи. С те стране је, без сумње, Бранковића породица и своје извештаје добијала.

Веома је занимљиво једно писмо дубровачко, писано пред сами бој на Ангори, јуна 1402, о дубровачком грађанству кнеза Стефана. Из тога се писма види какве су се мисли носиле међу ондашњим политичним људима по разним средиштима. Спремајући се и те године да пође к Бајазиту, кнез Стефан се такође није осећао сигуран, и хтео је да себи лично опет осигура грађанство дубровачко за сваки случај, па је, види се, тражио од Дубровника, да му тада потврди право грађанства дубровачког, које за се и за потомке своје извадио беше још кнез Лазар. Овај нам корак јасно каже, како кнез Стефан, спремајући се и полазећи у бој против Тамерлана, није мислио као о другим обичним експедицијама, у којима је учествовао скоро сваке године. Дубровчани опет, знајући Стефана као Бајазитова пријатеља, нису му хтели то учинити, ни себе везати, а нису га хтели ни вређати, него га увераваху како је већ по очином запису он грађанин дубровачки, али га моле да у тај мах не потврде то право, сматрајући потврду као нешто излишно, него кад се с војске Бајазитове врати. *„Да покоље господство ти хоће да се този писаније понови и потврди господству ви, молимо господа Бога и пречисту матер Божију да ви здравих носи, и каде се вратите, што ће бити на славу и на част велиштва ти, ми ваши срдачни пријатеље хотни смо всю вашу вољу и прошеније испунити.“*¹ И раније се осећа у писмима нека затегнутост у одношајима међу кнезом Стефаном и Дубровчанима. Овим му се отворено казивало, да се хоће да види свршетак новог рата, у који се улазило с бригом, с којом се иде у сваку значајну и одсудну борбу. Може бити

¹ М. Пунџ. I. 41.

да је Стефан знао и за одношаје Дубровчана с Бранковићима и да му то није било по вољи.

Не зна се где су се налазили госпођа Мара и синови њени за време од 1395—1402, које су провели без својих земаља. Изгледа да су свакојако били у српским земљама, само без државе, може бити у Вучитрну самом или гдегод око Звечана, у земљама које су Турци за се задржали, пошто су главни део Бранковићеве земље уступили кнезу Стефану. Из свега се види, да су и Бранковићи били у Бајазитовој војсци на Ангори. М. Орбини казује да су и Гргур и Ђурађ били у војсци Бајазитовој на Ангори, да је најмлађи брат Лазар остао уз мајку Мару да управља земљом, да су у боју на Ангори Гргура Татари заробили, а да су после тога боја Ђурађ и Стефан спасли се у Цариград¹. Још 21 децембра 1402 писаше Дубровчани госпођи Мари, како су чули да јој је син, господин Ђурађ, вратио се здраво, па додају како моле „Бога и пречисту *ди* и *господин Гргур* к вам ускоре здраво дође“. Очеvidно се тим потврђује, да је Гргур остао међу Татарима заједно с Бајазитом и Оливером. Да је и Ђурађ био у време боја на тим странама, знамо поуздано по записци летописца, која нам казује, да је Ђурађ стигао у Цариград од прилике кад и кнез Стефан, јер је Стефан у Цариграду радио да га затвори и за се безопасним учини. Али овде већ почињу последице боја на Ангори, у које смо ради да с пуном пажњом непосредно уђемо.

Сви историци сагласно описују пропаст Бајазитову на Ангори као пропаст Турскога Царства. Карло Хоф пише да је бој на Ангори „за многе године саломно силу османску. — Чим је у Цариград дошао глас да је пострадао врховни непријатељ хришћанства, витез Шато-моран² пошао је собом у Париз, да тај радосни глас

¹ М. Orbini, Il regno de gli Slavi, 320.

² Петр је после одласка Бусино-а, који је отирао цара Манојла у Француску, остао с неким француским четама да брани Цариград.

„однесе цару Манојлу. У Цариграду народ с места рас-тера онде насељене Турке и разруши цамију, коју им је три четири године раније сам цар цариградски начинио, допустивши и да кадију свога имају, само да би ублажио тада неодољивог Бајазита. Мало по том Грци су повратили и Солун, како изгледа преговорима с Бајазитовим сином Сулејманом (Мусуаманом). Млечи су 9 октобра 1402 честитали цару Манојлу што му је спасено царство.¹“ И Хамер називље тај бој једним од најзначајнијих у светској историји. Цинкајзен називље тај бој једним од најзнаменитијих у историји света и у историји Турскога Царства. „Бој је тај пао у време, када Турско Царство још не беше ујемчило свој унутрашњи опстанак, да би га могло прекужити, а да у својој снази не осети. Моћ одржања и нада да ће се опоравити налазила се још само у јунаштву османовског владалачког дома и у изврсној уредби турске војске. Али је на Ангори и тај владалачки дом задрмао до темеља, војска је турска била упропашћена до краја. После тога судбоносног дана, Царство је Османовско могао спасти само особити стицај повољних околности. И без сумње тај случај, што су све околности по Турке повољне остале, може бити да је и био главни узрок, што је Турско Царство преживело судбоносни дан на Ангори. Спасење његово у овом одсудном тренутку налазило се доиста у засебним одношајима Азије и Европе тога времена.“ Херцберг пише: „Турска је војска била уништена, Турско се Царство срушило пред Тамерланом. У томе је малаксало Римско Царство имало пред собом неоцењену zgodну прилику. Да је било кога с духом старих Компена, или куће Ласкарове или бар Палеолога Првога; да су државе западне умеле да се користе повољним приликама после смрти Тамерланове, још је тада, по свој прилици, било могућно да се уништи ба-

¹ Hof, Griechenland u. Ersch u. Gruber Encyclopädie, 86, 65.

»рем положај Турака у Европи, који није био ни мало
 «дубок ни чврст. У толико пре, што су се синови Баја-
 »зитови почели борити међу собом око очеве царевине.
 »Али тешико је наћи примера, да је тако zgodна прилика
 »тако олако пропуштена као гада. Изгледа да се у он-
 »дашњим приликама у Европи мислило, да је опасности
 «од Турака једанпут за свагда нестало; нигде нико ни
 »служи није колика је снага за спасење у уредбама ста-
 »рих великих султана.¹»

Другим речима положај је био такав, да је бојем на Ангори једног дана била управо уништена сваколика освајачка турска рања на Балканском Полуострву од 1354 до 1402. Из причања историка Дуке (XVIII) видимо, како су одлукама Тамерлановим турске селџуковске кнежевине у Малој Азији, јужно и западно од османовске Турске, почеле да се повраћају у свој пређашњи самостални живот, политика, коју су саме околности налагале и васалима у Европи. Све обавезе, сви уговори који су дотле заостали, сматрали су се као уништени. То нам исто а с не мање јасности каже и наш домаћи извор за то доба, животописац деспота Стефана, Костантин Философ. Исти наводи, како се од боја на Ангори деспот «вишњим премислом» ослободио «поработненија» и приповеда како је то сам деспот написао у повластици, коју је по том дао граду Београду, речима: «Још од Косова «бих порабоћен турскоме народу, докле не дође цар Персијанцима и Татарима, те их не разби, и мене од њихових руку милошћу својом Бог не ослободи.²» То значи да је с поразом Бајазитовим на Ангори престао вредити

¹ Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches. Berlin 1883, стр. 531—532.

² Гласник XLII, 272: *иже отъ Косова поработенъ быхъ неманантсковоу кривоу, дондѣже приде царь Персианъ и Татаромъ и раздрожуи гдѣхъ и мене отъ сихъ роукоу когъ милостивою своєю освободи.* То је драгоцен изломак из деспотове повеље Београду, који нам је сачуван, јер самој повељи нигде трага нема.

уговор од 1391 о данку и о служби с војском, и да се Стефан осећао слободан и потпуно независан.

Служи на част деспоту Стефану, да је положај схватио брзо, и да се за линију, којом ће у напредак водити Србију, одлучио одмах. Он исти, који се онако борио на Ангори и с оноликом ревношћу вршио васалску своју дужност, с места је обрнуо другом политиком, кад се бој свршио, и кад је са својима дошао здрав у Цариград. Дотле погнута и покорни кнез Стефан, којег су многи држали за турског најискренијег пријатеља, који се, као што смо напред видели, упоредо с Турцима борио и против хришћана и против своје властите браће, усправи се од једанпут, приђе хришћанима, и удари са свим другим политичним правцем. Ми смо напред показали политичке разлоге, из којих је он онако чинио; а ни по чему се не види да је онда ко оштро ценио то владање кнежево. Високо се ценило потпуно вршење дужности васалске, и сва се одговорност сваљивала поглавито на онога који васала води, на његова суверена. У Цариграду Стефан отворено почиње да ради као самостални владалац. Он прелази на страну цара грчкога, који је до уочи боја на Ангори једнако радио против Турака, и који се управо у тај мах затекао у Паризу, радећи да се организује жив напад целога хришћанства против Турака, идеја о којој су Византинци, навикнути да се други за њих бије, сањали све до пропасти Цариграда, али која се извршила само у малим покушајима, или појединце у помоћи гдекојих одушевљенијих људи. У тај мах, то је много значило. Кнез Стефан, господар простране земље од Шар-планине до Дунава и од Старог Влаха до водомеђе Струме и Мораве, дотадашњи кметвеник турски, једини још потпуно непотчињен знатнији господар на Балканском полуострву, јак војнички чинилац, прелазио је на страну Византијског Царства, истина скоро уништеног, али непрестано великог својом старом славом и својим крупним гласом на свету. Како

се Стефан још није био оженио, смисли да се жени из царске цариградске породице, те да тиме јасно обележи одступање од клетве, која је са провашћу Бајазитовом престала за њ вредити. Цар Манојло био је у тај мах у Паризу, и намесник његов на царском престолу у Цариграду, цар Јован, синовац Манојлов, дочека Стефана с раширеним рукама. Изгледа да је напред било разговора за женидбу Стефанову, јер Стефан, заузет мислима о женидби и отиде на Митилину острво, где је господарио велики пријатељ и рођак куће Палеологове Гвателузи (Кателуз)¹. Ту је Стефан дочекан с царским почастима. Константин Философ приповеда да је Стефан ту видео своју потоњу љубу као девојку, и да се женидба његова свршила са саветима и помоћу царице Јованове, сестре потоње деспотовице, жене Стефанове².

Али главни догађај при овом борављењу Стефановом у Цариграду јесте узвишење његовог владалачког назива од кнеза — за деспота. Ми смо у овим листовима напред имали прилике да покажемо какве су мисли о томе предмету владале у оно време. Истакли смо вику на Вукашина што се самовласно назвао краљем, истакли смо како су коректна у томе била сва остала господа. Многи су, као што је познато, после разлома од 1366, начинили се самосталним владоцима, учинивши у ствари оно што и Вукашин, али никоме није падало на ум да се назове другојачије него што се пре звао. Кнез Лазар је имао царску власт — али се никад друкчије звао ни потписивао није него кнез Лазар, а титулу кнеза добио је од цара Душана (како је пређе назначено). Том

¹ Мачетани Сагрето путовао је заједно са деспотом из Цариграда пут Митилине на истом броду, и он казује да се на броду већ говорило да се Стефан мисли женити једном ћерком Гвателузија, господара Митилине. То је доказ, да је ствар била раније уређена у Цариграду. Гласник XLVII, 188, цитат арх. П. Руварца.

² Гласник XLII, 278—279. Више података и потврда са других страна приче Константиновој саопштио је архимандрит П. Руварац у Прилозима у Гласнику XLVII, 184 и д.

се титулом називао и Стефан све до доласка у Цариград после боја на Ангори. Како се у оно време мислило, и тврдо поштовало и осећало као некакав свуда примљени закон, да те титуле могу давати само цареви и краљеви, тако ни кнез Стефан, исто као ни отац му кнез Лазар, није хтео променити своје титуле, докле другу, титулу деспота, не доби од тадашњег цариградског цара Јована. „И даде му венац достојанствени, који је сам себи исплео био својим јунаштвима и својим благострадањим делима“ вели на горе у наведеном месту Константин за то дело цара Јована према кнезу Стефану. Ми мислимо, да је овим узвишењем у владалачком достојанству деспот Стефан хтео да обележи своју независност, своје ослобођење од порабоћења косовског, као што је то поносито назначио у београдској повељи, и да себи и својим даљим плановима, и свом угледу у Србији и међу осталим српским господарима, набави више вредности и сјајности.

Али домаће тегобе већ су се почеле јављати. Изучивши ондашње околности, колико их је могућно разгледати, сви историци кажу да је тада било могућно истребати Турке из Европе. Међу тим не треба изгубити из рачуна да Турци тада у Европи нису више били само војска, него да их се у течају последњих педесет година много населило по свима областима балканским; да се још више од домаћег света, ради силе турске и ради користи, поклонило Мухамеду и ислам примило. Ваљало је, дакле, много више слоге и много више моћи него што је и у тај мах било на Балканском Полуострву, па да се с полуострва ишчисте све последице до тадашњег турског рада. Хришћани полуострва помишљали су одмах на ослобођење, али су гдекоји хришћански господари, као што ћемо одмах даље видети, мислили друкчије. Осем тога Турци, потурчењаци и сва њихова странка, а било је већ доста света који је био интересима за Турке позан, мислили су како ће да се одрже.

Синови Бајазитови били су природни вођи овога покрета самоодржања, који је државама урођен као и сваком другом природном бићу. Да бисмо уочили којом се линијом пошло с те стране, погледаћемо за час каквим су се правцем кренули политичари цариградски.

Бој на Ангори био је 20 јула 1402. Деспот Стефан је био у Цариграду августа те године. Цар Манојло вратио се из Париза, како се бележи, тек 14 новембра 1402, али је то морало бити много раније, јер су у новембру и деспот Стефан и сестрић му Ђурађ Бранковић били већ у Србији, као што ћемо после видети. Из тих догађаја, на које ћемо после доћи, видеће се да се цар Манојло морао вратити још може бити септембра те године, одмах после одласка деспота Стефана у Митилину. Наш Константин казује да је цар Манојло прошао поред Калипоља, док се деспот Стефан с братом својим Вуком још бавио у Митилини код таста, чекајући да се бродови за пут у Зету оправе. Дотле се и најстарији син Бајазитов, Сулејман (Мусулман) кренуо из Азије, и пошао да заузме власт у Дренопољу. Догодило се, како наш Константин казује, да је Сулејман био већ у Калипољу, кад је Манојло, идући из Француске, поред Калипоља прошао, и ту су се већ њих двојица споразумевали и договарали. **«И тоу оубо съ (цар Манојло) въ мори, онъ же (Сулејман) из соуши друголюбне крѣпко сътворише, како отъць съ сыномъ!»** Даље се казују главне тачке онога што је ту може бити само у главnome, а позније потање уговорено. Место да пођу путем рата, на који су до јуче сву Европу наговарали, онда кад силни Бајазит није хтео за мир и за погодбе ни да чује, Грци се, чим су се околности промениле, погађају с Турцима! Није чудо

¹ Гласник XLII. 279. Дука, гл. XVIII, пише да је Сулејман, пошавши из европске турске земље, дошао баш у Цариград да се цару Манојлу као сину оцу покори. Занимљиво је што ту исту фигуру налазимо и у нашега Константина и у Дуке. Још Дука казује, да је Сулејман дао цару Манојлу том приликом у тлопе свога недораслог брата и сестру Фатмакадуу.

што је Сулејман лако уступао. У ондашњим приликама уступке су све, и највеће, биле само у његовом интересу. Сулејман је знао да ће на Балканском Полуострву време радити њему у прилог, ако само у тај мах успе да времена задобије. Прави интереси Царства Византијског били су, не да се погађа — него да прилику употреби и да се бије. Пошто је, без сумње, било са свим немоћно да чини ово друго, царство се погађало. Сулејман тада драговољно уступи до Визе и још даље уз Црно Море, Силиврију и њену област на Мраморном Мору, Грчку и Мореју, солунску област и Свету Гору.¹ Тако се Византија задовољила јадним границама, које је имала од прилике у време косовског боја или пре Бајазитових ратова. Тако се цар Манојло повратио на престо **«Благодаря Бога о всѣхъ бывшихъ, изкодепталаго сквозъ огнь и водоу въ покров.»** како пише Константин, који изгледа да је и сам мислио, да ништа боље није могло бити. Што је главније, Сулејман је после тога помирења задржао и даље и Тракију и Бугарску и Македонију и Арбанаску (осем нешто приморја), што је дотле освојено било, и Византинци и опет нити су што добили, нити су умели да се користе приликама, које су за њих биле много повољније него за Турке. Кад нема моћи, кад падне врлина, кад ишчезне где јунаштво — залуду су и најугодније прилике!

Шта је остало другима, у овој прилици Србима и њиховом новом деспоту Стефану, који се баш удружио са Грцима, напустивши Турке, своје дотадашње савезнике, шта ли његовим супарницима? У каквом ли се положају затекао деспот Стефан, кад су се на једанпут

¹ Гласник XLII. Халкоконцила изводи да је Сулејман тада повратио Грцима Солун, Зејту и азијатско приморје. Дука каже да су тада Грци добили Солун, по том од Струме до Зејтуна (Ламије) у садашњој Грчкој, и Мореју, по том око Цариграда, од Нишца (у Азији) до Босфора и од Босфора до Варне са свима приморским градовима.

његови нови пријатељи Византинци измирили са новим турско-европским господарем Сулејманом?

Ми смо напред показали да су и Вукови синови Гргур и Ђурађ били у Бајазитовој војсци на Ангори, и назначили смо мало више, како је Ђурађ спасао се и приспео у Цариград од прилике кад и Стефан. По поступцима његовим види се да је Стефан искрено прешао на хришћанску самосталну страну, и да је с одушевљењем почео мислити на потпуно ослобођење и покајање косовских рана. Изгледа да је мислио да је већ све свршено с Турцима. Али баш то што је он тако мислио, и што је тим својим мислима дао сувише маха и испољно их више него што је било мудро, може бити да сам себе пред својом савешћу правда за дојучерашњу васалску службу Бајазиту, или што је природа његова била таква да се овоме или оном правцу мисли давао потпунице, било је довољно да његова супарника Ђурђа Бранковића склони на противне мисли. Јер у томе часу општега лома, кад се гледало ко ће остати, ко ли ће пропасти, на једанпут излази пред нас, већ готово у догађајима времена заборављена, личност Ђурђа Бранковића. Својом законичном краткоћом наш летописац бележи, како је 1402 деспот Стефан свезао или у тамницу бадио у Цариграду свога сестрића Ђурђа Вуковића. Један познији препис наводи да је то учињено „за неверствије“. По горе наведеноме можемо лако погодити да је то извршено месеца августа 1402 године. Природно је, да се тек у то време могло поузданије рачунати, да су пропала сва раније стечена права. Распру с Лазаревим синовима, започету оцем његовим Вуком, наследио је Ђурађ, и више повучен, а пун горчине и жеље да се освети своме ујаку и да га истисне, или да барем очину државу поврати, морао се одмах латити да прати кораке и послове деспота Стефана. Стефан је осетио шта се спрема, и рад је био да веће зло спречи мањим. Како је био добро с Византинцима, он изради да се Ђурађ бади у тамницу.

План је деспотов био, да тим спречи расцеп у Србији, који је после следовао, и да га сврши унапред. Пошто је Гргур остао код Татара као заробљеник, и пошто је остао само Ђурађ, Стефан је врло правилно мислио да ће се сав заплет унапред расправити, ако се Ђурађ уклони с позорнице, докле се Стефан у своју земљу не врати и на ново не утврди. Не могући мислити, да је Ђурађ још тада могао што чинити против Стефана, или да се већ тада, када се још није знало ни ко је ни где је султан, упустио у шуровање с Турцима, нама се чини да ћемо бити најближе истини, ако мислимо да је овај затвор у први мах био чисто превентивна мера. Као и Стефан, Ђурађ је пошао к Цариграду да се спасе и да види шта ће бити и којим ће путем ударити послови. Политика и једнога и другог била је у напред одређена; деспот Стефан је мислио да чува јединство државно постигнуто 1395, нарочито сад, кад су тегобе клетвеничке дужности престале; Ђурађ је мислио, да којим било начином или истисне Стефана, па он седне на његово место, или барем да му државу прецепи и очин део себи поврати. Ово је јасно као дан. У самом казивању тежњи једнога и другог написана је политичка оцена и једног и другог правца свима данашњим умовима. Пошто су у Цариграду, у почетку или у првој половини августа, мислили да раде са Стефаном, или још може бити да се наслоне на његову војничку вештину и моћ, није требало него две речи од Стефана, па да се Ђурађ затвори.

Међу тим затвор Ђурђев није дуго трајао. Летописци су забележили, како је некакав Родоп Ђурђа украо из сузањства већ 3 септембра 1402. М. Орбини још бележи како је деспот Стефан оставио некаква свога племића да чува Ђурђа, али како је исти, занесен може бити каквим великим обећањем, нашао кључеве тамнице и Ђурђа пустио. Види се да су оба српска супарника добро разумевали време и знали коме се од кога ваља бојати. Али у овај мах срећа као да је више служила Ђурђа. Јер

док се Стефан махао око своје женидбе у Митилини, дотле је цар Манојло већ склопио мир са Сулејманом, а дотле је и Ђурађ измакао из тамнице, којом га је Стефан мислио учинити за се безопасним. Међу тим је и султан Сулејман прошао био Калипоље, и наравнавши се с царем Манојлом, заузео је Дренопоље и почео се утврђивати у њему.

Таква ситуација је по Ђурђа била не може бити повољнија, кад се тамнице ослободио. Он с места смисли план у противном правцу. Видевши да је деспот Стефан уз Грке, али да му Грци нити могу, нити мисле помоћи; знајући да је турска држава до самих земаља Стефанових, Ђурађ отиде из Цариграда одмах у Дренопоље, стане на страну турскога султана, и смисли план да деспотову земљу заузме помоћу турском, а деспота, који се изван полуострва на острву Митилини налазио, унутра и да не пусти. Са сигурношћу се може претпоставити да је Ђурађ тада султану Сулејману (ономе истоме, којег је, по казивању историка Дуке, деспот Стефан из боја на Ангори избавио) говорио свашта против Стефана, и по својем интересу му објаснио радњу Стефанову са Грцима и цариградским царским двором. Умиривши се с Грцима, Сулејман је знао, да му већ ни од кога не прети опасност него од деспота Стефана; с тога је речн Ђурђево морао саслушати с највећом пажњом, пошто је Стефана и сам добро познавао. Сулејман доиста са свима својима пође сам к српским земљама, како нам казује Костантин Философ. На том месту Костантин нам сам казује, да су тада са Сулејманом били „синови старије сестре деспотове Марије, који су и не хотећи помагати Турцима, јер другчије не беше могућно¹.“ Костантин, нишући ове речи под владом Ђурђевог, није могао осу-

¹ Гласник XLII, 280. По овојем синови изгледало би или да се Грци били већ ропства опростио, или да је к Сулејману дошао најмањи лазар, који је остао био под мајно.

дити што је било за осуду, а није то онда ни обичај био у књижевности. Али је очевидно, колико год бити може, да је Ђурађ тада радио против свију народних интереса, а искључиво у својем личном и династичном интересу. Јер није могућно мислити да му је Сулејман дао војску у помоћ да само истера Стефана, па да се после Ђурђу призна самосталност, него је војска турска пошла са Ђурђем под угодбама ма колико штетним по самосталност српску, коју је Стефан већ био истакао на својој застави. Ако ли је Ђурђа, може бити, на то навела опорост деспота Стефана, што га је у Цариграду одмах по повратку из Мале Азије затворити дао, Ђурађ је тим својим поступком тај Стефанов корак само правдао. Ма колико да је за оно време тешко било, Ђурђево је дужност била да се тада покори деспоту Стефану, да га потпомаже, и да од њега милости потражи, као што је то све, најпосле, после толиких штета и себи и земљи, и увидео и учинио. И у самом цариградском двору, најгоре зараженом болестима честољубивости, било је већ тада примера, где су људи почели радити овако како ми мислимо да је требало да ради Ђурађ.

Док се, дакле, Стефан бавио у Митилини, турска војска пође к његовој земљи. То јој је била прва самостална акција после боја на Ангори. А на то не би могла ни помислити, да се није раније измирла са цариградском владом, што смо напред на свом месту назначили. Стефан се из Митилине већ није могао вратити сухим обичним путем (што би било некуд преко Дренопоља или Сера) у Србију. Султан и Бранковићи, знајући то, мислили су, да ће Стефан ударити некуд околом морем, преко арбанаско-зетског приморја (као што је и учинио), те знајући да би морао проћи некуда преко земаља Бранковићевих, издадоше налог, да се по тим земљама свуда чувају стазе и путови. Ово је могло вршити се месеца октобра 1402, јер је тада кнегиња Милица, дознавши, без сумње, шта се ради, писала Дубровчанима да шаљу

бродове да јој траже децу, Стефана и Вука, и да их чувају ако би тамо дошли. Да је кнегиња баш ради ових ствари била тада у великој бризи, види се по томе, што је писала Дубровчанима како се у Дубровнику налазе неки „који се злом деце неке чеку, и који ће злоумством „Дубровнику добри глас погубити, и да неке речи тамо „посилају за град наш и за вас.“ Тим је кнегиња назначавала Дубровчанима сплетке Бранковића и шуровање њихових људи с њима, којег су се они у одговору кнегињи одрицали, али којим су се, истина позније и на другом месту, и хвалили. Да је Стефан с крајем октобра или првих дана новембра стигао већ из Мигливне у Зету, видимо по дубровачком писму од 10 новембра 1402¹, којим одговарају кнегињи да су били послали брод, али да су деспот и брат му сами вратили се, и да су пошли кући.

Костантин Философ пише, да су деспот Стефан и брат му Вук извезли се у Зети, где их је лепо примио тамошњи господар Ђурађ Срацимировић, зет њихов. Већ се свуда знало, да су Бранковићи с Турцима, и да се спремају да истисну деспота Стефана. Ђурађ Срацимировић опреми своје шураке, давши им колико је могао војске, и они се упуте ка Жичи, обилазећи са северозапада Бранковићеве земље, у којима су већ тада били Бранковићи. Из речи Костантинових види се, да је уз Бранковиће било много силе, и да су све путове били заузели. С њима је био пристао и врањско-прешевски господар ћесар Угљеша, види се више по невољи, што се на његову земљу с великом силом наишло, него ли с добром вољом и по убеђењу. Кнегиња Милица није такође губила времена, него је и она спремила колико је год могла одабраније војске, предавши све Стефану кад се вратио. Стефан пође с војском на непријатеље, у овај мах Турке, с којима се на Ангори заједно борио,

¹ М. Пуцаћ I, 42.

и на својега рођеног нећака. На скоро дође до сусрета. У том боју, по сведочанству Костантина Философа, уз Ђурађа је био неки од знаменитих турских војвода „**ради назиратељства вврх неке њ цхриу**“, и војска се поделила тако, да се од стране противне Стефану с турским четама борио тај турски војвода и Угљеша, врањско-прешевски господар, а са српским је био Ђурађ. Деспот Стефан такође подели своје чете, и сам удари на Турке, а Вука, брата свога, с већим делом војске; упуту на нећака Ђурађа и његове српске војнике. Деспотова страна буде јача. Турци, видећи га, викаху само: *ено Лазарева сина*, и почеше бежати. Угљеша, који је већ раније из турске војске о свему извештавао Стефана, много је допринео да Стефан Турке разбије. Ђурађ међу тим разбије Вука, брата Стефанова. М. Орбини наводи да га је тако разбио, да је једва са двадесет коњаника од све поверене му војске умакао. Бој Стефанов с Турцима био је 21 новембра 1402 код Грачанице, а бој Вука Лазаревића са сестрићем Ђурађем Бранковићем негде даље, на самом Косову, како М. Орбини каже, на Трипољу.

Тако се у Србији, онда кад је највише требало слоге, због отимања о власт започео моћусобни рат за турски рачун, каквоме је мало равних у историји. Исте године, 12 децембра, Дубровчани писаше и госпођи Мари и господину Ђурађу и турским војводама Пашанту и Балабану, помињући рат и уверавајући како они жале што је до тога дошло, и како желе мир и сигурност¹. Та су писма писана услед боја на Грачавици и на Косову 21 новембра 1402, којим се огласило отворено непријатељство и отворен рат међу Бранковићима и Турцима с једне и међу деспотом Стефаном и његовим братом с друге стране.

У време кад је деспот Стефан на своју заставу истакао васпостављење самосталности и потпуно ослобођење

¹ М. Пуцаћ I, бр. 75, 76, 77, 78.

Србије од Турака, и кад се тај план, да су сви наши сложни били, могао без велике тегобе извршити, ништа се горе није могло помислити него што је била ова нова, у овај мах доста издајничка политика Ђурђа Бранковића. Али ни тога није било доста искушаној земљи. Кад су — пришеведа сам Константин — после великог боја на Грачаници оба брата дошла у свој град Ново Брдо, за који Константин вели, да је у истину сребрн и златан, и то један као победилац а други као побеђен, Стефан почне корити свога брата Вука, што је толику војску упропастио, и изрече му тада и преких речи, једно жалећи војску, а друго у намери да га поучи војничком искуству. Вуку то не буде по вољи, и при првој згодној прилици, мало по том, утече к Сулејману. Кад је за тај несрећни поступак свога млађег сина чула кнегиња Милица, потрчи за њим и у турске стране, не би ли га вратила, али не успевши да га стигне на згодну месту, одакле би се могла вратити, остане и сама у Турској, не могући поћи натраг. Тога ради отиде и сама к Сулејману, и смиривши га са сином, врати се кући¹. Текст Константинов је на крају овога места нешто нејасан. Пише:

Тъѣ же дѣже и къ Имоу соульману² приходитъ, и съмирнѣ съ благоуствѣннѣмъ синомъ своимъ, възвращаетъ се. Под благоуствѣннѣм ми разумемо Стефана, јербо се у том одељку он тим именовом зове, и пошто је о Стефану и о Сулејману реч, држимо да Константин хоће да каже, да је кнегиња Милица тада умирала Сулејмана и деспота Стефана. Напред стоји да је кнегиња Милица ушла у Турску даље него што је мислила, не успевши да на згодну месту стигне сина, и да се тога ради није могла вратити. Турска је у тај мах према деспоту Стефану била у непријатељству. Тога ради Турци су имали све разлоге, да кнегињу Милицу држе као таоца и да је не пуштају. И

¹ Гласник XLII, 282.

² Тим именовом многи текстови зову Сулејмана.

ако се млађи син Вук баш и покајао, ни њу, ни Милицу Сулејман није хтео пуштати, да би бољи мир добио од деспота Стефана. У толико пре, што по Константину Философу изгледа да Стефан даље није био несрећан у рату ни с Турцима ни са Бранковићима. А Сулејману је тај рат био са свим с неруке. Очеvidно је, дакле, да је кнегиња Милица остала у томе случајном ропству више месеци, и да је остала до измирења међу деспотом Стефаном и султаном Сулејманом, па се тек по том вратила у Србију¹. Колико је пак трајало то ропство кнегиње Милице у Дренопољу и кад су се помирили деспот Стефан и Сулејман, завађени Ђурђем Бранковићем, и увучени у рат, измиран у то време и за једнога и за другога?

Време то каже нам Константин догађајима, по којима ваља да хронологију пронађемо.

Константин пише: »Али Имусулман се подиже у Ана-»толију (къ востокомъ), да потражи очевину. Чујући то, »посла свога заступника ка покојном деспоту да начине »мир. Деспот га прими с великим почастима, и начини »мир. И тако заступник оде натраг ка господару својему. »Пошто је он отишао, подиже се на Анатолију цар Имусулман, те уби брата свога Асе-бега, гонѣћи га од места до места, а земље неке покори, неке умири, на »неке пак рат подиже².«

Да бисмо дошли до онога што нама треба, морамо рашчистити што о синовима Бајазитовим пише Константин. Мало напред (гл. 43) Константин нам казује, да је

¹ Гласник XLII, 282, глава 46, Љ. Ковачевић у Стаубини IV 442 разумева друштво. Он пише: »Дошао у Ново Брдо, Стефан оштро прекори Вука, што је изгубио битку и толике људе (21. нов. 1402), с тога овај мало по том згодном приликом утече султану у Једрене, куда и мати узастопце похити, те га помири са Стефаном и врати натраг.« Мир међу Сулејманом и деспотом Стефаном Љ. Ковачевић меће много дошје. Али пошто се и Сулејман умео бринути за своје интересе, зар би он пустио да кнегиња Милица ради у његовој земљи против његових интереса? С тога држим да је горе изложено разумевање права репродукција онога што се каже текстом, а што је и Константин хтео да каже.

² Гласник XLII, 284—285, глава 49 и 50.

Бајазит оставио четири сина: Мехмеда султана, Мусију и Асе-бега, који је био убијен Имусулманом. Ту не каже да је Имусулман био син Бајазитов, него само да је убио Асе-бега. У глави 49 и 50 говори о Имусулману као султани Румелије и Дренопоља, и каже да је он убио Асе-бега, брата свога. По томе се види, да су, по Костантину, иза боја на Ангори остала четири сина Бајазитова: Имусулман (правилније Сулејман, најстарији), Мехмед, Иса и Муса. Цинкајзен, који је и најјасније и најопширније изложио ове догађаје, наводи као децу Бајазитову: Сулејмана, Мусу, Ису, Мехмеда, Касима, Јусуфа и кћер Фатиму. Дука (XVI), о тим стварима понајбоље извештен, помиње најсагласније с нашим Костантином, као синове Бајазитове: Мусулмана, као првога, Есе (Асе-бега, у других Ису) као другога, Мехмеда као трећег, Мусу као четвртога. Била су још двојица, као што сам Дука каже, недорасла. Да је овако, доиста утврђује сав ток потоњих догађаја. Баш оне године, пише Дука, кад је био бој, Бајазит је трећем сину Мехмеду предао био у управу провинцију Ангорску. Од тих свих синова Бајазитових само су прва четири учествовала у међусобицама, које су око Турског Царства и султанског престола пламтеле међу њима од пролећа 1403 до 1413. Те међусобице почеле су тек после одласка Тамерлана из Мале Азије и после смрти Бајазитове, а та су оба догађаја била у пролеће 1403 године. Бајазит је умро 9 марта 1403, а Цинкајзен бележи да је у исто време и Тамерлан одаван својим пословима у Персију, и да су у пролеће 1403 године Тамерланове чете биле већ скоро са свим очистиле Турско Царство. Међусобице међу синовима Бајазитовим нису могле никако почети пре смрти Бајазитове, а ни пре одласка Тамерланових чета. Чим је то било, Асе-бег (Иса у других историка), који се негде око Брусе крио кроз неколико месеци, од боја на Ангори до пролећа 1403 године, изађе из свога склоништа, докопа се Брусе и прогласи се за цара. Мехмед се раније,

под заштитом Тамерлана, био утврдио у пределима око Токата и Амасије у Малој Азији, и био се већ кренуо и сам к Бруси. Муса је још био под присмотром некога селџуковског кнеза, којему га је Тамерлан поверио био, и није био на сцени. Тако се у тај мах Турско Царство налазило овако подељено. Европска освојења, Балканско Полуострво, престоницу тога краја Дренопоље, и све земље на тој страни, заузео је одмах после боја на Ангори, још у септембру или октобру 1402, најстарији Бајазитов син Сулејман (у неких писаца Мусулман) са неколико главнијих војвода. Тај крај није ни додирнут Тамерлановим трупама, и Сулејман је са својим саветницима имао довољно присуство духа, да то прво спасава. Он се зато одмах, још у октобру 1402, помирио са царем цариградским Манојлом, чим се исти вратио из Париза, и тиме разбио везу, ухваћену међу Манојловим намесником царем Јованом и деспотом Стефаном. По том је Сулејман примио предлоге Ђурђа Бранковића за Србију, и заратио се с деспотом Стефаном. На то се и ограничио сав покрет у Европи. Нико се други ни мицао није.

Међу тим у Малој Азији није се знало ко је господар све до пролећа 1403. Тамерлан је потпомагао трећег сина Бајазитова, Мехмеда, а после смрти Бајазитове и после одласка Тамерланових чета, на једанпут искаче други син Иса-бег, и заузима Брусу. У дну тога покрета као да се налазила тежња, да се Бајазитово Турско Царство прецепљује на азијско и европско царство. То као да се потврђује и тиме, што се у пролеће 1403 борба отворила не између Сулејмана (или Мусулмана) и Исе (Костантиновог Асе-бега) него између Мехмеда и Исе. Њих су се двојица борили међу собом скоро две године о царство у Азији, и Мехмед је Ису био сатро. У томе је, дакле, Костантин помешао Сулејмана са Мехмедом. У пролеће 1403, кад се најпре почела борба међу Мехмедом и Исом, по одласку Тамерлана и његове војске, Сулејман се у Дренопољу размишљао да ли да и он

пође те да у тој борби потврди своје право на султански престо као најстарији брат? Али су га саветници његови од тога одвратили. Позније се он и сам једном послужо Исa-бегом против Мехмеда, и пошто је Исa-бег страдао, он је сам ушао у борбу с Мехмедом, и тога ради је на крају 1404 прешао с војском у Азију. Пошто на тај начин исправимо оно што погрешно пише Константин о претендентима турским после смрти Бајазитове (глава 49 и 50), потражићемо кад је могао Сулејман пожелети мир са Стефаном?

Пре смрти Бајазитове и Исa-беговог заузео Брусе то није могло бити. Чим је пак Бајазит умро, и Тамерлан са својом војском испразио Малу Азију, дошла су на ред питања наследства на престолу и одржања царства у Малој Азији. Сулејману није могао тада бити zgodан рат с деспотом Стефаном, и пошто је већ био у миру са Византијом, тада му је могло затребати, да и Стефану остави што је имао, да рат пресече, и да себи добије потпуно одрешене руке за нове послове, који су се у Азији отворили. У овоме моменту, у пролеће 1403, мислим да се Сулејман одлучио да пусти кнегињу Милицу, задржану негде после 21 новембра 1402, и да се помири са Стефаном. И у овоме моменту је начињен мир међу Сулејманом и Стефаном, о коме говори Константин. По томе је рат с дрепопољским султаном Сулејманом, започет у новембру 1402, трајао целе те зиме, до пролећа 1403¹. У овоме рату Стефан није био несрећан. Константин приповеда, да је он том приликом повратио неке градове (не каже које) што су му Турци раније били самовласно узели, и да су турски чиновници из њих сами побегли; да је нешто и присвојио што пре није ни било српско, и да је са својом земљом саставио неке крајеве

¹ Ј. Ковачевић, Отаџбина IV, 422 није овако да је Константин помешао Мехмеда са Сулејманом, и ослонивши се на то тврђење Константиново, узео је да је мир овај начињен на крају 1404, кад се Сулејман претпо против Мехмеда у Азији.

који су се некад називали српски, и на послетку да је неке земље и покорио¹. Види се из тих знаменитих речи, да је, мимо све противне радње Ђурђа Бранковића, зима 1402—1403 испуњена радом плодним и за Србију корисним. Види се, да је деспот Стефан земљу очистио од Турака, да ју је раширио и заокружио. Штета, те се данас већ ни откуд дознати не може: који су то градови, што су их Турци били самовласно узели, а Стефан их је повратио; које су те „околне земље“, које је смирио; које су то, што их је Србији присајединио а некада су се као српске бројале; које су те што их је покорио? Тим је речима, и тако у гомили обележен плодни рад од 1402—1403 године.

Један посредан доказ о свему овоме имамо у млетачкој одлуци од 16 марта 1403 године, у којој се каже, како су земље Стефана деспота српског блиске с млетачким областима Скадра и Дриваста (с те стране је граница млетачка била на Дању), како за то треба послати човека да тражи повластице од деспота за млетачке трговце, и како се због трошкова на то има оптеретити извоз од Улциња на српске стране². Могућно је, да је Стефан повратио од Турака земље у Дукађину и на Тари и Лиму, које су они држали од 1395—1402, и саставио своје границе на тој страни са границама Ђурђа Срацимировића, зета свога. Те су земље одвојене од праве Србије и састављене са Зетом нешто у размирицама за цара Уроша, а нешто после боја на Марици³.

¹ Оригинални текст гласи: **И оуно обькоде землю отьустез своего и окрестныхъ смирихъ, други ситори и оть дрепань нарекишахъ се тькоу сръбьсканъ въ ивкахъ краисахъ, и та къ себе прикатуе; ивкынъ же и покори.** Гласник XLII, 284.

² Ljubić S. Listine IV, 474 стр.

³ У позивијој од 1402 дубровачкој препевци доиста више нема помена о калџама на Луковци, ни о беџалији у Звечану, ни о војводи Пашанту, као о старешини тих страна, ни о калџом његовом наследнику. Једи се 22 дек. 1413 помиње Балабан-бег, субаша крујски и рабавски, господар Кроје и Арбанашке земље, али је његова област била

За њих су могле вредити речи, да су некад биле „ерпске“. Ту су могла бити и смиривања и покоравања. Стефан је имао интереса, да на ову страну раширује своју земљу, а догађаји од 1422, после смрти Балшине, кад је Балшину земљу и приморје заузео и с Млечићима се око Скадра сукобљавао, могу само потврдити ово наше разумевање. Велики је био утисак ове смислене и крпке радње деспота Стефана. Не мање је славна и његова радња око унутрашњег уређења, о којој нам његов животописац казује прекрасне ствари. „Ко ће исказати неизречену радост, што је земља, у истину запустела, овако на ново примила свога вођа? — усклицава Стефанов животописац. Јер дошавши у своје отачаство као Копа¹ када груне из дубоких шумовитих гора, дишући огњем, те плашећи и блиско и далеко, и он, изашавши и обилазивши, севаше као муња, збуњујући невокорне, да не би више узбуњивали. Све што беше неваљало, поправи се и пренаде се; онима који хоће неправду и који беху на зао дугачких руку, руке се одсеконше, и процвета и стаде род носити правда. Не беше више да је брзац јачи од спорога, нити богат од сиромаша, нити силиници преотимаху земље својима ближњим, нити се могаше држати оговарање и клевета, нити се на старећине просипаше лаж, нити се омаловажаваху људи високога чина, нити се могаше чинити ма шта на то налик. И шта је и шта тада уредио саветом владалачким! Оне који су изгубили својом невером или невршењем службе или су осироманили по каквом било узроку, деспот намести по првоме достојању, и одаваше им пошту, ако су и у највећој беди били, тако да нико не остане лишан места, које би му по деду или прадеду припадало. Он о греховима говораше по судбама божанственим,

јужно од ове о којој говоримо. Из млетачке се прениске тога времена зна још и за Пашанга, али је његова столица била у Скопљу, и област му је била друкчија.

¹ Архиепископ И. Руварач рече ми једном да је ово Копа место Бол.

„да за грех не могу бити две казне. А онога ко није ништа сагрешио, миловао је и поштовао солмонски. А још из раније беше подигао свој красни врт, поставивши неке за старећине над пословима, неке за своје чуваре. То је била струка унутрашња. Друкчија је опет била друга струка. Трећа је опет струка била струка спољашња, но тако да се трећа струка саставља с другом, а друга с првом као анђели, јер изгледаше као Ареопагитова слика. И Бог је предао људима власт државну по своме образу¹. Што се тиче владалачког дома, ту их је било мноштво од сваке струке, како би их увек било на руци, требало више или мање. Они који су долазили двору, гледали су их све као анђеле и чудили се њиховој уредности, а они су се један према другом понашали са пристожношћу и уљудношћу, нарочито они који су ближе били господару и које је он имао прилике да надгледа, уређује и поучава. Ни помена да је било о вици или неуредности или смеху или хаљкавости у одећу, а лепе им је хаљине он сам давао. И тако му се двор сијао сваком царском уредбом. Свак на њега гледаше са страхом. Треба још знати и то, да није лако било сагледати очи његове ни самим великанима. И то не велимо само ми, него то сведоче сви који су с њим посла имали. И ма колико да се ко заризао да ће му очи сагледати, опет се тога не могаше нико удостојити. Ово што ћемо сад рећи чудније је и од тога. У оваком господству ко је кад остао, да не допадне женске љубави и свираца! А он нити мараше за једно, нити за друго, и не хтеде ни чути. Заповедио је само да имају свирци војнички, што требају за рат².“

Ова слика хвата без сумње цело време владе Стефанове, али се поглавито тиче овога времена од 1403

¹ Како су непознате појединости, морам признати, да сам непотпуно разумео овај део текста, и презео сам га на данашњи језик колико сам га могао разумети.

² Гласник XLII, глава 47, стр. 282—284.

после боја на Ангори, кад се сматрало да се Србија од Турака ослободила. У њој су живо изнесене све врлине Стефанове и нацртане лепим потезима племените стране његова владања. Кад се прочита овај занимљив опис унутрашњих преображаја, васпостављања реда и законитости и опште рестаурације после метежа од 12—13 година, све од косовске погибије, па до боја на Ангори, човек мора с поштовањем стати пред поменом владоца, који је на овакав начин разумео свој задатак у онако озбиљно време.

Остају на овом месту још два питања да се расправе: шта је Стефан чинио с Бранковићима после мира са Сулејманом од пролећа 1403 године, и којом је спољном политиком ударио после оног великог обрта у судбини Србије и Турске, који је настао иза боја на Ангори и који је Стефан тако добро схватио и тако паметно употребио?

Пошто је деспот Стефан после боја на Грачаници и после несреће с ђудљивим братом Вуком и са случајним таоштвома мајке му кнегиње Милице изашао на крај са султаном Сулејманом и ослободио земљу од Турака — тада му је, без сумње, као господару много веће земље и доброме војводи, лако било изаћи на крај с Бранковићима, макар да ни Ђурађ Бранковић није био човек без врлина.

Два три наша летописа имају записку, како је 1403 деспот Стефан пленио Ситницу на Косову. Ово је могло бити после мира са Сулејманом, кад се Стефан прихватио да расправи послове са Бранковићима.

По ономе што напред знамо, у тај је мах Стефан држао и Лим, те је по том обухватао стару државу Бранковићеву и са севера и са запада и са истока. Ситница је, по старини од пре боја на Косову, припадала Бранковићима, и они су је, без сумње, заједно са својим осталим земљама заузели одмах после свога повратка у Србију с турском војском, у јесен 1402 године. Што су

летописци забележили Стефаново плеђење Ситнице, значи да су тиме хтели да обележе успех Стефанов против Бранковића. Али о свему што је даље било, и о наравнању међу Бранковићима и Стефаном, које је у тај мах морало следовати, не знамо ништа. Да је до наравнања, па извесним познатим основима државине у време косовскога боја, доиста дошло, види се по трговачким уговорима Дубровчана с деспотом Стефаном и с Бранковићима, закљученим на крају 1405 године. Али ако и дознајемо за то наравнање по документима из месеца децембра 1405 године, само наравнање је свршено раније, и други су узроци, што су уговори с Дубровчанима поновљени не одмах после мира с Турцима и после наравнања као што би по обичају и по реду било, него читаве две године касније. Имамо разлога да мислимо, да је то наравнање међу деспотом Стефаном и Бранковићима закључено још с крајем 1403, после плеђења Ситнице, или с крајем те године. Зашто тако мислимо, показаше се одмах за овим истим догађајима¹. За сад да видимо шта се доку-

¹ Има једно даровно писмо манастиру св. Павла у Светој Гори од синава Вукових Гргура, Ђурађа и Лазара, штампано с даном 3. октобра 6922 (1413), којему је година погрешна и које без сумње припада у ову годину, и могло је бити издато поводом мира са Стефаном и уселел сталног заузећа Вукових земаља, као прво даровно писмо у захвалност за тај срећан свршетак толикогодишње борбе. Писмом тим дају браћа манастиру св. Павла село Добрашевце на Дреници, Вранин До на Лабу, Патен коло у Труновитици, и на годину двадесет литара сребра. Љ. Козачевић је у *Годишњаци* III, 446 навео, да је томе писму погрешна година, јер је Лазар Бранковић погинуо 11 јула 1410, а Гргур је умро био 14 марта 1408, и он држи да је по погрешници у цифри то писмо по свој прилици писано 3. Октобра, 1403. Тако мисли и Чед. Мијатовић (*Б. Бранковић* I, 26). Овај исти дар умножио је и потврдио Ђурађ Бранковић писмом својим од 15. новембра 1419, које је штампано Љуб. Стојановић у *Словенику* III, 32—33. Он помиње пређашњи дар браће своје и свој поменце. Ако је то писмо доиста од 1403, у њему бисмо имали датум помирења међу деспотом Стефаном и Бранковићима. А познато је да су се у таким приликама чинила честитања и давали дарови. Горе поменуто писмо штампано је у *Monumenta Serbica* 273. За чудо ми је што се у њему не помиње госпођа Мара, и што се Гргур и Ђурађ назвали Стефан Гргур и Стефан Ђурађ! И без године је и без датума повеља Хиландару издата од сва три брата и од госпође Маре, без сумње у исто време. Штампано ју је пок. Е. Давичић у *Гласнику* XI, 141 по неком

чује из докумената о наравнању. У писму од 2 децембра 1405, којим деспот Стефан понавља дубровачке повластице, деспот хвали Христа што је и на њ излио благодат пресветог свога духа, и што га је поставио за „*господина земљи српској и поморију и странама подунавским*“. У томе писму деспот сам за се каже: „*Аз ва Христа Бога благоверни и самодржавни по милости божијој деспот Стефан*“, и потврђује простагме и законе као што су били „у прве господе српске и у цара Стефана и у родитеља господства ми светог кнеза Лазара и свето почивше госпође и мајке ми кира Ефросини“. С том титулом и с нарочитим назначењем „да држи све ово“ (т. ј. српске земље, Поморје и стране подунавске), деспот почиње време нове повраћене самосталности у границама прилично пространим, само на север потиснутим. Из истог месеца и године, од 29 децембра 1405, имамо потврде дубровачких повластица за Бранковићеву државу од господина Гргура, господина Ђурђа, госпође и мајке им Маре и брата Лазара. Они кажу у том писму да „обла-дају земљеју господина и родитеља нашега господина Вука“ и како и они потврђују повластице записане „господином великим царем Стефаном, господином светим кнезом Лазаром и господином и родитељем њиховим господином Вуком“. У свему текст верно показује стварну разлику, која је међу њима била, и показује разговетно и јасно одређене одношаје међу кућом Вуковом и Лазаревом. Стефан је називао се и био деспот и господар

повијем преносу. У њој нема Стефан Гргур, него просто: господина Гргур. Из повеље се види да је издата чим се умирио у 1403, или и у тој години истој, или на скоро по том. „*Приидоше къ намъ старци отъ устьянскихъ и царскихъ лавръ хиландарскихъ куръ Сионъ и куръ Ософльи и Григорисъ и исповѣдаше намъ о поужди инастриьсконъ, како соу намъ Торуци истохисъ поуживали и друге поуживали отъ междоусобныхъ рати.*“ Тада су дали Хиландару село Ораховац близу Хоче. По томе видимо да су у држави Вукових синова после помирења од 1403 биле зајста и Лаб и Дренна и околина Хоче (недалеко од Призрена), што нас колико толико упућује да и чиницима посведочише оно што је напред говорено.

земље српске, и Подунавља и Приморја; Бранковићи су, без икакве титуле, држали земљу *господина Вука, родитеља њихова*. Напред смо на свом месту обележили шта је држао Вук пре и после 1379, пре боја косовског. Остало би питање, шта је после мира од 1403 међу Стефаном и Бранковићима признато као земља Вукова, да ли само оно што је Вук држао пре 1379, по деоби још од цара Уроша, или и оно што су кнез Лазар и Вук још отргли од Балшића после смрти Ђурђа Балшића? На то питање немамо откуд наћи одговора. Али међу осталим разликама у ова два акта, има једна, у којој се говори о приморју, и у којој такође Бранковићи другојачије говоре него деспот Стефан. „И ако се разбије древо“ (т. ј. лађа) дубровачко у приморју у владанију *господства ми*, који је закон био за то-зи у прве господе и у цара Стефана, и у родитеља господства ми, светог кнеза Лазара и светопочивше госпође и мајке кира-Ефросини, и у господства ми до данас, то-зи закон да је и сади“. А Бранковићи мењају у своме акту ту тачку овако: „И ако се разбије древо дубровачко у приморју, *што утече у нашу земљу*, који је био закон за то-зи у прве господе, у господина великаго цара Стефана и у господина светог кнеза Лазара, и у господина родитеља нашега господина Вука, то-зи закон да је и сади“. Стефан се, дакле, признаје господарем некога дела приморја, а Вукови синови признају за се одговорност само ако би у њихову земљу што „утекло“ од какве разбијене лађе.

Све нам, дакле, показује да се размирица међу деспотом Стефаном и Бранковићима, отворена после боја на Ангори, свршила од прилике васпостављењем стања које је у тих кућа било у време боја на Косову. Деспот је Стефан изгубио оне земље које је од Бранковића око 1395 био задобио, и које је од тога доба до боја на Ангори (1402) држао. Међу тим он се вешто користио

приликама после боја на Ангори, и задобио је под своју управу и више него што су Бранковићи од њега отели, повративши, како каже његов животописац, земље које су одавно биле отпале од српскога средишњег господства. У ком су правцу и каквим начином ове приповеђене тековине и ове са свим промењене прилике кренуле и упутиле политику деспота Стефана, на реду је да потражимо у одсеку који одмах имамо да започнемо.

XI

ШИРЕЊЕ СРПСКЕ ОБНОВЉЕНЕ ДРЖАВЕ У ЗЕТСКОМ ПРИМОРЈУ, РАСПЕ С МЛЕЧНИМА КОНАЧНА ПРОМЕНА ДЕСПОТОВЕ ПОЛИТИКЕ И САВЕЗ С УГАРСКОМ. ПРЕНАШАЊЕ ПРЕСТОНИЦЕ НА СЕВЕРНУ СТРАНУ И ПОДИЗАЊЕ БЕОГРАДА И РЕСАВЕ НЕПРИЛИКЕ И РАТОВИ С БРАТОМ ВУКОМ И СА СЕСТРИЊИМА БРАНКОВИЋИМА.

Три су главна дела, на која се 1366 распала беше Српска Царевина. Један су од тих делова српске јужне земље, међу којима се највише истаче Вукашинова краљевина у Македонији; други су српске северне земље, међу којима се, нарочито после смрти Вукашинове, највећма истаче кнежевина Лазарева са савезним земљама Лазарева зета Вука Бранковића; трећи су српске приморске земље, у којима се истаклоше као господари Балшићи и Алтомановићи.

Кнез Лазар и Вук Бранковић тежили су још пре боја косовскога, да под своју руку покоре земље српске у приморју, стару вајкадашњу колевку државе српске. Али се после успеха против Алтомановића, који је већим делом отишао у корист савезне Босне, и мањег успеха против Балшића, који се свршио неким заокруљењем земаља у крају призренскоме, та распра свршила тиме што се једна ћерка кнеза Лазара, госпођа Јела, удала за Ђурђа Срацимировића, господара зетскога, стешњена и потиснута од Турака. Изгледа да је у последњим тренутцима, кад је зетска држава ударила натраг, кад је и Лазареву државу јаче почела притискати тур-

ска најезда с југа и с истока, осетило се оно што није требало никад ни да се заборавља, а то је природно јединство народа и земаља и потреба заједничке одбране.

Ђурађ Срацимировић је, доиста, у први мах, у његовој зетској господини осећао се јаче притешњен него ли сам кнез Лазар. Из Епира, јужне Арбаније и од Охрида турски су валови жестоко наваљивали на зетску државу. Ми смо горе на своме месту навели, како је управо 1389 зетска држава Срацимировићева била турским освојењима одсечена од државе Вука Бранковића и државе Лазарева. После боја косовскога Турци су се још јаче утисли између Зете и српских унутрашњих земаља, тако да је Ђурађ Срацимировић био принуђен да Скадар и Дриваст преда Млечићима, те да њих истакне између себе и Турака, и да се боље заклони у Забојани, у пределима око Бара и Улциња, и у садашњој Црној Гори. Тако су тада и у тој невољи увучени у игру на тој страни српских земаља покрај Турака још и Млечићи. Да је предаја Скадра Млечићима изазвана била овим разлозима, потврђује се и из оновремене млетачке преписке. У једном писму које су писали краљу угарскоме, Млечићи говоре како су од Ђурђа примили пределе око Скадра и Дриваста с планинским крајем њиховим, и како су око тих предела имали много трошка и посла, јер им је због турских напада (1396—1402) престано онде ваљало држати оружане коњанике, пешаке и тобдије. У томе истом писму Млечићи се хвале, како су они те крајеве доиста тако чували од Турака, да су земље, заостале под руком Ђурђа Срацимировића, ретко кад страдале од Турака⁴. У једној одлуци од 20 априла 1403, издатој посланицима Ђурђа Срацимировића, Млечићи му се правдаху, да му не могу потпуно исплатити уговорени доходак, што су се кроз више ранијих

⁴ Ljubic. Listine V. 78, од 8 јуна 1406 краљу угарском и војводи Хрвоју, који су се заузимали за Балшу, да би му Млечићи вратили олу зете земље.

година (пре 1402) много истрошили на чување Скадра и Дриваста, и што су им, из тога узрока, и приходи били малени. А 7 маја исте године Млечићи признадоше неке олакшице у дацијама Павлу Унгару из Дриваста, што се у исто време (пре 1402) са својом фамилијом и коњима много одликовао у борби с Турцима на тамошњој граници.⁵

Пређе боја на Ангори деспот Стефан није могао ништа чинити да спасе земљу од ове нове беде, од млетачке окупације, јер су између њега и млетачких земаља у зетским странама биле турске позиције, које је он, као верни васал Бајазитов, морао трпети. С тога су после Ангоре турске позиције, на томе одвојеном и засебном планинском крају, и нови почетци млетачке окупације у Зети одмах привукли пажњу деспота Стефана. Чим се измирио с Турцима и по том с турским тадашњим савезницима, његовом сестром Маром и њеним синовима, деспот је Стефан почео мислити како да из српских земаља истисне Млечиће. Осећање о јединству и целини српске државе са зетским приморјем оживело беше у души деспотовој, који поче настојавати како да тај план изврши. Оне потребе и невоље, која беше нагнала Ђурђа Срацимировића да Скадар преда Млечићима, беше нестало. Чим су Турци радњом деспота Стефана очишћени с источних граница зетских земаља, син Ђурђев Балша не бојаше се више Турака, као што је чинио отац му,⁶ и поче радити против Млечића, насупрот уговорима о предаји Скадра и Дриваста, које су Млечићи били закључили с оцем његовим.

Као што смо већ назначили, радња је ова потицала из промењених политичких околности и из положаја по српске интересе повољнијег, који се образовао после боја на Ангори.

⁵ Listine. V. 5. 9.

По напред наведеним белешкама ми смо утврдили, да се деспот Стефан помирио са султаном Сулејманом у пролеће 1403, и да се одмах по том обрнуо на Бранковиће, тадашње савезнике Сулејманове. Изгледа да је тим послом испуњено било лето 1403 године, и да су се деспот Стефан и Бранковићи наравнали у јесен 1403 године на основима који су горе на свом месту ошширније изнесени. Те зиме, по свој прилици, није више ништа рађено, а у лето 1404 догађаји су сами изнели на дневни ред Зету, Скадар, Дриваст и Млечиће, који су се од 1396 онде били укоренили. Прогласивши већ повраћај државне самосталности, која је била изгубљена на Косову, деспот Стефан је приступио к повраћању некадашњег државнога јединства старе краљевине, и тежио је да границе опет спусти на зетско-скадарско приморје, које се од 1366 било одметнуло, покушавају да постане новим државним средиштем. Родствене везе са Балшићима, уведене удајом сестре Стефанове Јелене за Ђурђа Срацимировића (Страхињића бана) после 1379, и горко искуство, које су потегли сви српски великаши после боја на Марици и боја на Косову, олакшавали су овај посао. Још кад се из Цариграда и Митилине враћао у новембру 1402, деспот Стефан је морао изменити мисли са Ђурђем Срацимировићем, код којег се на сухо извезао, и Ђурађ је, без сумње, пристао на мисли Стефанове, чим му је и војске дао да му помогне борити се са одметнутим Бранковићима, који су турску војску довели у српску земљу.

Млечићи, који су тада држали Скадар, Дриваст, Леш и Драч, с областима тих градова, осетили су одмах горе наведени обрт у политици српских господара. Јуна 7 1403 године они се сећају да честитају деспоту Стефану, што се после пораза на Ангори спасао неверника и својој кући вратио, и шаљу му на поклон један оклоп за њега сама. Међу тим Ђурађ Срацимировић умре негде у почетку 1404 године, и иза њега остане жена му Јелена,

сестра деспота Стефана, и син Балша, сестрић Стефанов. Тако и у Зети настане стање које је већ било у Ситници; власт пређе у руке сестре и сестрића деспотова. Пошто су се деспотове границе додиривале с границама зетским; пошто више није било у животу Ђурђа Срацимировића, који је био везан уговором са Млечићима, деспот Стефан почне радити са сестром и сестрићем против млетачке окупације, с намером да поврати стање које је било пре млетачке окупације од 1396 године. И Млечићи, међу тим, грабљиви и несити као што су били, не мироваху на тим странама. 1404 јуна 20 њима се предаше властела малог Пилота (с десне стране Дрима, више Дриваста у планинама), и они их уврстише у скадарску област¹. Мало по том, 13 новембра 1404, белешки се одлука млетачка, да су слабо спремна млетачка места Скадар, Дриваст и Леш, и да се у њих шаљу тобџије, јер се чује да напредује деспот српски и да су та места у очевидној опасности². Изгледа да је Стефан с те стране већ војевао. Балша је кренуо народ и почео изазивати устанак у тим млетачким местима, јер се о томе говори у одлукама од 10 јануара 1404, а 12 јануара 1405 већ се звало да се скадарска варош одметнула од Млетака³. Исте године 7 маја погранични босански властелин Сандаљ Хранић (који је држао Лим, горње Подриње и Пиву, и на мору Драчевицу, Рисан и Нови, а неко време и Будву) уговараше с Млечићима да им помогне повратити Скадар и Дриваст, који су се одметнули. Истога 7 маја 1405 одлучено је у млетачком већу, да се учине неке олакшице у дацијама дванаесторици сељака из околине Леша, који нису хтели поћи за људима Балшићим и бунити се против млетачког господства, него су волели да им се и куће попале, а они су се склонили у град

¹ Listine V, 44.

² Listine V, 47.

³ Listine V, 51.

Леш'. У то време, у почетку лета 1405, Јелена и Балша заузели су били, осем скадарске вароши, Дриваст, многе путове и места, која су пређе држали Млечићи. Али скадарскога града, у којем су се били Млечићи затворили, нису могли узети. Млечићи набаве јачу војску, и одбране и поврате и варош Скадар. За Јелену и Балшу расписаше јаке уцене онима који би их живе ухватили и Млечићима предали. Повративши Скадар, војска млетачка обрне се на места која нису ни била млетачка, Улцињ, Бар и Будву, и освоји их на крају лета те године. Балша у почетку 1406 наведе некакве Турке, те су пленили и палили околину Скадра, и других онамошњих места.

То је био прави рат, који се, како се по млетачкој преписци види, започео и свршио у лето 1405 на штету Балшину у толико, што су изгубљени не само градови Скадар и Дриваст, него још и Бар и Улцињ, а на штету Млечића у толико, што су опет они на пољу, изван поменутих градова, мало што држали. Градови су, дакле, после тога рата остали Млечићима, а жупе већином Јелени и Балши. У свему овоме послу био је и деспот Стефан, ако и не изгледа да је он много непосредно радио. У ствари Јелена и Балша су извршивали деспотове мисли, а он је радио да њима осигура стару њихову државу, и преко њих да свој углед и своју врховну власт рашири до приморја. Пошто се рат с горе реченим успехом окончао, почело се преговарати за повраћај изгубљених градова, нарочито Бара и Улциња, путем преговора и посредовањем пријатеља. Јелена и Балша радили су и даље под заштитом деспота Стефана и Стефанова пријатеља краља угарског. Мир је уговорен тек 1 јуна 1407, после много муке и преговарања. Јелена и Балша пристадоше да врате Млечићима одузета од њих села, острва, воде, земље, куће и људе, да прегоре градове Бар и Улцињ, а земље тих градова, иначе познате под

¹ Listine V, 59.

именом Забојана, и Будва да остану њима. Будву су им само имали да предаду Млечићи.¹ Али се тај мир није извршио, и међу њима је дошло до правог мира тек на крају 1412 године, кад су се Млечићи склонили да Балши поврате још и Улцињ. Изгледа да се то постигло тек пошто се Јелена удала за Сандаља Хранића, великога војводу босанскога, суседнога јака и знатна властелина, којег су се земље налазиле у горњем Подрињу, на Тари и на Лиму, међу земљама Балшиним, босанским и деспотовим. Сандаљ је био у почетку и сам против Балшића, и једаред им је био отео Будву, а после су каткад Млечићи с њим преговарали против Балше, не могавши, у осталом, доћи до погодбе. Јелена, кћи кнеза Лазара и удовица Ђурђа Срацимировића, удала се за Сандаља негде 1412. Тиме је с једне стране обезбедила сина Балшу, а с друге стране је брату Стефану осигурала с те стране границу и раширила му везу с приморјем. Деспот се Стефан у осталом већ на крају 1405, ма да рат с Млечићима није имао потпуна успеха, сматрао за господара приморја, како видимо из горе поменутог уговора с Дубровчанима.

Сви ти догађаји скуна биће, чини нам се, главни разлог, што се трговачки уговор међу Дубровчанима с једне и деспотом Стефаном и Бранковићима с друге стране, није обновио пре децембра 1405. Тек тада су се унутрашње и спољне распре толико стишале, тек тада се положај мање више стално одредио, и тада се тек могло без зазора приступити послу правога мира и постојанијих одношаја, уговорима трговачким. Период нове државне формације, отворен бојем на Ангори, предузет ратом с Турцима, по том унутрашњим ратом с Бранковићима, и на послетку ратом с Млечићима у Зети и у скадарском приморју, завршен је, како се нама чини, овим последњим ратом. Нова државна формација обеле-

¹ Listine V, 97.

жава се трговачким уговорима с Дубровчанима од 1405 године као посао у главним потезима свршен. Деспот Стефан, истина, није успео да постигне државно јединство као што га је имао од 1396 до 1402. Он је морао да задовољи Бранковиће, али је поводом везе с другим сестрићем Балшом, и релативним успехом млетачкога ратовања у години 1405 постигао да оствари старију и лепшу традицију, да своју државну власт, барем као врховни господар, рашири до Јадранског Приморја. А то је био озбиљан знак, да су српски послови тога времена обрнули повољнијим путем, и деспот се Стефан тиме могао по правди поносити.

Одмах после свршетка унутрашњих послова, после мира с Бранковићима, и по свој прилици заједно с политичном радњом у приморју, дошло је на ред велико питање о правцу српске спољне политике. Чим је почео смишљати да од Млечића повраћа изгубљена места у приморју, деспоту су Стефану морале доћи и мисли о потреби добрих одношаја с Угарском. Угарска је имала утицаја и у Босни и у приморју, а могла је још утицати на Млетке и својим суседством и својим правима у Далмацији. У великим питањима спољне политике деспот је Стефан у то време имао прилично чисту ситуацију. Ми смо већ спомињали, како је деспот Стефан од боја на Косову па до боја на Ангори (1389—1402) стално држао с Бајазитом и с Турцима, и то само зато што је ценио да се другојачије не може, јербо је сила турска у тај мах била надмоћна и неодољива. Тешко да се деспот у својој оцени varaо; он је силу турску познавао из близа, боље него ико други, и био је убеђен да је по интересе Србије најбоље верно држати уговоре и чувати добре одношаје са силним Бајазитом. Сестра његова Оливера, султанија Бајазитова, у томе му је чинила необичне услуге положајем, који је умела себи да осигура код Бајазита. Да је Стефанова оцена тадашњег

стања била правилна, сведочи што су и други у оно време већином то исто чинили, и што су пропали сви они који су се одвајали од те политике, као Вук Бранковић (из пуког супарништва према Стефану) и бугарски владаци, којима је у осталом и положај био тежи и више изложен. При свеколикој симпатији која би се могла имати према анти-турској политици као више националној и самосталнијој, успеси Стефанови оправдавају његов политички правац и бране га од прекора, које му ни од савременика нико није чинио.

У један мах као да се Стефан ипак био поколебао. Било је то после боја на Ровинама с Мирчом и после боја на Никопољу (28 септембра 1396). Страшне су биле последице овога боја. И последњи трагови независности укинуше се у Бугарској. Државе српске македонске властеле, Маркова и Костантинова, спојише се с Турском. Непосредна турска власт примаче се Стефановим границама и с истока и с југа. Године 1396 у зиму, одмах после боја на Никопољу, Стефан је сам војевао с Турцима на Босну. Тај рат се истина свршио несрећно по Турке, али је он показао намеру Бајазитову, да и Босну заузме, и по том да Стефанову земљу и са запада опкорачи. Околности су биле страшне, и турска сила се показала у страховитом облику као никада дотле. Угарска, једина јака држава наспрам бесне силе турске, која је, осећајући опасност, прихватила борбу с Турском, морала је бити љута на Стефана, који се тада уз Турке борио. Сам животописац деспотов Костантин казује, као што смо напред навели, да се због рата и погибије против Босне у зиму 1396 викало на Стефана. Изгледа да је услед свега тога 1397 Стефан почео помишљати, да поправи своје одношаје и да се измири с Угарском. Костантин Философ (Гласник XLII, 267) казује да је из Угарске чињена иницијатива, и да се радило да се Стефан обрне на угарску страну, што је са свим могућно, пошто је Стефан био савезник који није био за прези-

рање, као што се videlo iz samog boja na Nikopolju. U ostalom Stefan nije tada mogao ozbiljno pomisljati da radikalno promeni politiku. Sam je u boju na Nikopolju mogao dobro videti, da snaga zapadnih država nije dorasla da slomi tadašnju Turku, i ne verujemo da se čemu osobito, kao trezven i smislen vladalac, mogao nadati. Ali nije mogao ne videti, da ga, na posletku, ni od Turke dobro ne čeka, i između dva zla, pritešnjen nezadovoljstvom u samoj zemlji, tražio je izlaska i pomoći do boljeg vremena u merama političkim prema Ugarskoj¹. Kao što Konstantin Filozof jasno priповеда, ove teške unutrašnje okolnosti, po svojoj prilici naročito nesretno ratovanje s Turcima protiv Bosne, upotrebila su neka vlastela „koju je još otac njegov u početku pod svoju vlast pokorio, pa su htela da se od njega otmu i da se s njim izjednače².“ To su bili Nikola Zojih, Novak Belocrkvih i još neki. Po tome što odmah po tom Konstantin kaže, da je Stefan Novaka pogubiо, jer mu je doшао na poziv, ne znajući da despот svu заверу зна, i што je Nikola sklonio se u rudничку Ostrvicu, te se tu pokaluđerio zajedno sa ženom i sa četiri svoje kћeri, videti da ne može умаћи, vidimo da se ova buna digla od граница bosanskih i u starој држави Николе Алтомановића, којег је кнез Лазар у почетку расуо³. Ovi људи бејаху послали султану Баја-

¹ Љ. Ковачевић у Отаџбини IV, 289—290 схватно је мало јаче ове тежње Стефанове према Угарској. Он изводи да је Стефан озбиљније мислио на зближење с Угарском, „надајући се да ће се помоћу ње ослободити несвесне турске власти.“ У тексту ми показујемо разлоге, по којима држимо да на оводино треба свести ове политичке кораке, који су чињени из просте спољне и унутрашње невоље.

² Гласник XLII, 266.

³ Време ових муњих види се да је било 1397—1398 и по догађајима и по једном дубровачком писму Николи Зојићу од 1 октобра 1397. (Пуцић, I, стр. 10). Види се да се тај човек био надигао и да је стајао добро у Турака, што му Дубровчани пишу да се за њих код Турака заузме у некој ствари о робљу. Тако и Љ. Ковачевић узимље (Отаџбина IV, 289—291). Главни су основ писма дубровачка. Међу тим Konstantin Фи-

зиту тешке доставе против Стефана. Да би само дигли султана против Стефана и да би раскварили дотадашње пријатељство, ма да је оно било корисно по Србију, они доставише турском цару да despот Stefan диже Угре против њега, и да су они самостална властела, те да би више били вољни да служе непосредно султану него ли despоту. Despот Stefan, осетивши то, посла свога човека к Бајазиту, некаква Михаила, племића за којег је држао да му је веран. Али се показало, да је и он био пристао уз заверенике, и да је клеветао despота и правилно интриге против њега. Тако се положај на Порти веома беше заплео. Из речи које Konstantin меће у уста Бајазиту и које ћемо мало ниже у целини навести, види се да се услед свега тога Бајазит спремао да Стефана иштера и да Србију сву себи покори. Опасност је била да не може бити већа, јер је Бајазит имао моћи да изврши то што је мислио, а Stefan не би могао одупрети се. Домаће сплетке почеле су биле спремати и Србији исту судбину, којој су кратко време пре тога подлегле обе бугарске државе и српски васали у Македонији. Кораци који су чињени у тај мах, кораци који се чине само у крајњим случајима, пред нама су као најпоузданије мерило за величину опасности. Konstantin приповеда, да је тада пошла ка Бајазиту сама кнегиња Милица у друштву са њеном сродницом Јефимијом, ћерком ћесара Воихне и женом despота Угљеше, брата Вукашинова. Горе смо навели једно писмо дубровачко Николи Зојићу од 1 октобра 1397. Изгледа да се тада исти био одвргао и покорио непосредно Турцима, и да је и успеха имао. Пут кнегиње Милице, о коме Konstantin казује, као да је био у пролеће 1398, јер њојзи Дубровчани писаху за неки посао 4 маја 1398, помињући да је на путу. Исте 1398 године 23 маја писаху јој како се вратила и „како Го-

лософ (Гласник XLII, 266—269) меће ове догађаје пре борбе с Властима од 10 октобра 1394, али је то по догађајима самим немогућно, као што се лако може видети.

»спод Бог по њего милости учини, тер дођосте здраво
 »и са свакиим поштенијем славно.« Милица је, дакле,
 имала успеха, како и Константин каже. Али није остало
 само на походи њеној у двору Бајазитову. Изгледа да
 је Бајазит тражио да и Стефан собом дође, или се тако
 нашло да треба од стране кнегиње Милице, кћери јој
 Оливере султаније и госпође Јефимије Угљешинице, која
 је кнегињу на том путу, ради помоћи и савета, пратила.
 Константин казује, како је, по том, дакле у лето 1398,
 пошао к Бајазиту и сам Стефан, »мало плашећи се, јер
 »је неким саветима угарским да с њима у друштво ступи,
 »био попустио¹.« Веома је занимљива прича Константина
 Философа о објашњавању, које је овом приликом било
 међу деснотом Стефаном и султаном Бајазитом. »Кад је
 »дошао к Бајазиту, прича Константин, Стефан не учини
 »по дворском обичају, да се после обеда свак у свој
 »стан удаљује, него остаде стојећи. И кад га цар упита
 »зашто то чини, он одговори: Господару! Место да ме
 »други облагују твојему господству, сам ћу ти казати
 »у чему је погрешка моја према царству ти, о којој су
 »неки, проказујући ме, теби достављали како хоћу да
 »одступим од службе твоје царству и да приступим
 »Угрима. После сам видео да је то посао неуместан,
 »сетио сам се да сам млађи твојега царства, сетно сам
 »се клетве, и дошао сам. Ево живота мога пред Богом
 »у рукама твојим; чини што ти је воља!« Цар поћута
 »мало, чудећи се како му је леним речима говорио:
 »Па и шта би могао успети с Угрима, драги мој! Јер
 »ја сам земљу хтео узети као своју. А ти шта би чи-
 »нио тамо у Угрима? Који је од господара што су при-
 »кљонили главу Угрима одржао господство своје? И
 »помену по имену бугарске царева и остале. А ти по-
 »што си са мном, ако не идеш куд идем ја, доиста сам
 »себе збуњујеш; ако ли идеш куд идем и ја, немаш се

¹ Гласник XLII. 267 глава 31.

»зашто збуњивати. Јер ми смо господари, и ако ми
 »не кренемо на друге, они на нас неће, зато што се
 »најсилнија царства одржавају и распрострањавају вој-
 »ском. Ја тебе држим као старијега и милога ми сина,
 »и то не кријем ни од кога, ни од оних што су овде,
 »ни од оних што су даље на истоку. И ко је у мене
 »у части толико колико ти? А ја већ улазим у старост.
 »Па или ћу погинути у рату, или ћу од болести ум-
 »рети. А ти ако са мном тако уваживиш, добићеш онда
 »прилику. У мене је много सिнова, и они ће устати
 »један на другог, и један ће по један слати к теби
 »људе или да траже од тебе помоћ, или да те моле да
 »останеш на миру и да не будеш непријатељ. Кад ти
 »то време дође, ти ћеш не само одржати твоје земље,
 »него ћеш присајединити и друге земље унаоколо, и
 »назваћеш се велики и славан владалац. А сада држи
 »земљу колико ти је у области. Али ме послушај, а ја
 »ћу ти казати шта ти ваља чинити. Докле сам ја жив,
 »пожури се, те положи своје великаше и приведи их
 »под своју руку, јер ћеш после то штети, али нећеш
 »моћи. Осем тога, сам дижи уза се (нове) људе, и сиро-
 »махе и племиће, и чини да се прославе и да деле
 »управу с тобом, а обарај клеветнике и све који су на
 »њих малик.« — Пошто га је овим и многим другима
 »речима цар поучио, Стефан се врати у своју земљу,
 »и где чуда, ко је где овако што видео или чуо? Оти-
 »шао је као кривац, готово као на смрт, а враћао се
 »као син, да прими област. И таке савете да му даје
 »човек који с њим ни једноверац није! И ко је икад
 »чуо овако пророштво од неверника, јер се збило све
 »што је рекао, као што сви могу видети на све стране,
 »пошто се ништа није свршило негде у крају, ни кри-
 »шом, него јавно, свету на видик. — И кнез Стефан
 »се врати у своје отачаство, украшен сваком чашћу не
 »само од султана, него и од свију његових великаша.
 »И у свему царству турском међу свима народима што

»их Турци бејаху потчинили пода своју власт, Стефана «свак поштоваше и свака му се дивљаше, а сви хришћани «молитве из дубљине срца подизаху што је Бог узвисио «рог својега избраника»¹.

Овим је самим, из пера савременог и најбоље извештеног сведока, објашњен ток догађаја и карактер одношаја онако како смо га ми по свима осталим изворима представили. И кад је битком на Ангори положај заиста промењен онако како је предвиђао Бајазит, Стефан је имао одрешене руке у онолико, у колико му нису сметали домаћи супарници. Али је он опет умео да снажно и брзо подигне и свој лични углед и снагу своје државе. Исти Константин, који казује да је око 1397 (по нашем горе наведеном хронолошком извођењу) угарски краљ нудио Стефана да с њим у савез ступи, пошто је исприповедао у кратко Стефанова дела из 1402 и 1403 после боја на Ангори, којима се онако живо радило на васпостављењу и раширењу српске државе, казује како је «западни цар» (т. ј. краљ Угарске) чуо за то, и «**ХОДАТАЈЕ ПОСЫЛАЕШЪ КЪ ЛЮБКИ ВЪКО БЫ.**» Стефан, вели Константин, нађе у овај мах да је време угодно да се удружи с Угрима, прими посланика с великим почастима, као што је имао обичај, и утврди пријатељство с оним који га је послао. «И као што смо казали, обилазећи и разматрајући «земљу своју, нађе место Београд, о коме смо говорили, «и измоли га од Угарске, јер и ако се налази у границама српске земље, некако стоји према средини и плећу «земље угарске. Тога ради с Угарском начини уговор «(завет) и почне радити.»

При Београду опет нам је угодно да се вратимо на раније догађаје, да би се објаснило ово што је деспот чинио с Београдом после боја на Ангори. Стара Мачва и београдска област после смрти краља Драгутина постадоше спорна јабука међу Србијом и Угарском; удајом

своје кћери за Николу Горанскога, бана мачванскога, и неким измирењем пред сами косовски бој, кнез Лазар се био некако наравио с Угрима за Мачву, али су Мачву и Београд Угри опет к себи узели после косовског боја, и у њиховим је рукама била та земља и онда кад се на Никопољ полазило. После боја на Никопољу (1396), у Угарској је настала крајња анархија, јер се краљ иза тога боја спасао низ Дунав, и тек је око Цариграда с млетачким лађама много позније дошао у Дубровник, одакле се кући вратио. Турска војска иза боја на Никопољу некуда продре у Угарску, по свој прилици преко западне Србије, пут Ваљева, које се пре тога налазило под угарском влашћу. У дубровачким писмима од 8 октобра и од 30 новембра 1398¹ помињу се неки Турци који су дубровачким трговцима одузели овнове на Лиму и у Ваљеву. Годину дана пре тога, у западној су се Србији, око Острвице у рудничком крају и можда даље ка Ужицу, били одметнули Никола Зојић и Новак Белоцрквић, и они су пристали уз Турке, и по свој прилици Турке упустили у те крајеве, јер су њихови одметнички рачуни били да се на Турке наслоне. Западно од земаља Вука Бранковића у Лиму и на Тари били су се Турци утврдили око 1395, онда кад је њих ради Бурађ Срацимировић Скадар уступио Млечићима. Из тих крајева и колубарским, за њих најподеснијим, путем, Турци су допрли у Мачву и у колубарску долину, одакле су имали отворен пут за Угарску. Одатле су се, после боја на Никопољу, по свој прилици и после рата на Босну од 1396 у зиму, дакле у лето 1397, Турци упутили низ Колубару на Угарску. Може бити да би најправилније било мислити, да су рат на Босну од 1396 и пљачкање Мачве, Срема и Славоније једна уста војничка акција. **Тъ же пакы въздвигъ се съ кьсьми кониьстемъ, прииде на Оугри и**

¹ М. Нунцх, I, бр. 30, 31.

множество неизреусно поплени — вели Константин¹. «Тада
»су Турци, како Константин казује, Димитровце (Митро-
»вицу) преселили, и Земун разбили, и многе друге крајеве
»опленили. И пошто су то тако и много више чинили
»Турци, Угри се дигоше на Србе, кад деспота не бејаше
»у Србији (по свој прилици 1398, кад је био код султана
»Бајазита) и узеше град Борач и опљачкаше многе кра-
»јеве. А Турци опет не мали део земље угарске. И ко
»би испричао тадашње мале и велике ратове међу њима?»
По овоме ми изводимо да су се у западној Србији, у ста-
рој Мачви и у Рујну, ломили сви ови догађаји, и да је
сав тај крај, заједно са угарским Сремом, био опустошен.
Као пут у Будим Турцима је тај крај веома годно. Не-
одређено стање и управа, више турска него српска, са
турским посадама, морала је ту иза 1398 остати све до
после боја на Ангори. И овога краја, Рујна и Мачве,
тичу се оне речи Константина Философа, где он говори,
како је повратио градове, које су му Турци били *самовласно*
отргли², и како су судије турске из њих саме по-
бегле. Чинећи ово, деспот је очистио и Рујно и Мачву,
и том приликом се уставио на Београду, који је иза тур-
ског горе поменутог опљачкања по Срему (1397) остао
разорен и опустео. Константин на другом месту наводи,
како у повељи, којом је Стефан дао повластице Београду,
он сам говори о Београду *Отъ идѣже оубо* (т. ј. од боја
»на Ангори) *пришѣдъ обрѣтохъ краснѣишеи мѣсто, отъ древле*
»прѣведнѣи градъ Бѣль градъ и по случаю раздрѣшени и
»запоустѣа, създахъ его и възложихъ прескети Богоматери».
Северну страну своје земље Стефан је, дакле, чистио од
Турака одмах после боја на Ангори, и после боја с
Бранковићима на Грачаници, и тада је очистио стару Мачву,
на коју су Угри непрестано помагали права, и заузео

¹ Гласник ХЛЦ, 271, глава 37.

² Гласник ХЛЦ, 284, глава 48.

³ Гласник ХЛЦ, 272, глава 38.

границу Савом, заузевши и Београд, који је неколико
година раније опљачкан и разваљен. То је могло бити
у почетку 1403 године. Како су на те крајеве Угри по-
лагали права, а Стефан их није узео непосредно од њих,
него од Турака, као освојење турско, Угри су могли по-
слати посланика да нешто уговара са Стефаном, налазећи
повода у том заузећу земаља, на које су они право по-
лагали. Карактеристичне су речи Стефанова животопица
о Београду, којима не спори на њ некакво право Угар-
ској, и казује да га је Стефан од Угарске измолио, ма
да овамо признаје да се Београд налази у кругу српских
граница.

У тај мах Стефану је годило да се на Угарску на-
слони, и управо није ни имао где тражити другогачаког
наслона. Љуто увређени и осрамоћени на бојиштима по
Влашкој и Бугарској, Угри су били тада љући турски
противници него икоји други тадашњи народ осем Срба.
С Турцима је Стефан коначно прекинуо после боја на
Ангори, огласивши Србију за независну, и венчавши се
као деспот у Цариграду. С Грцима и с Цариградом ви-
део је сам да се нема шта чинити, јер они нису распо-
лагали никаквом физичком снагом, и само су гледали
како ће друге да преда се истуре, и да се за њих за-
клоне. Мисли су били лукави и неодлучни, и с њима
је и сам Стефан имао у скоро да заночне акцију услед
недавнашње окупације земаља Балшићевих. С тога је
посланик угарског краља налазио на врло повољно зем-
љиште. Угри су с извесном великодушносту уступали
Стефану Мачву с Београдом, ма да је обоје већ било у
Стефановим рукама¹. Стефану је лакше било да пристане
на формалност да ради тих двеју земаља постане кметве-
ник краља угарског и да ступи у ред велике властеле
краљевине Угарске, него да се на ново излаже неугодно-

¹ Тога ради се траже напратк после смрти Стефанове те земље поз-
натом угарском дипломом од 1426, штампаном у Мијатовића на крају прве
његове књиге о Бурђу Бранковићу и на другим местима.

ствима и случајностима борбе на све стране. Не oseћаjuћи сам у себи довољно снаге пошто се одвојио од Турака, мислећи да је центар отпора у даљој борби против Турске још једина Угарска, Стефан је пригао главу у неку врсту васалства круне угарске, и основао с Угарском савез или „завет“, како његов животописац казује. По Костантину тај се завет свршио ваљда у течају 1403, може бити и пре него што је Стефан отпочео у Ситници своју акцију против Бранковића. Да је завет с Угарском свршен пре 1405, показује нам једно дубровачко писмо од 2 маја 1405, писано сестри Стефановој госпођи Јели и њеном сину Балши, где кажу да је деспот у великој љубве и у јединству с краљем угарским, и да он може знати куд ће велика војска коју је краљ у тај мах приправљао¹.

У таким се приликама дошло, најпосле, до пријатељства и савеза међу Србијом и Угарском. У напредак није више било рата међу тим земљама, а њихове су војске, и ако не свагда, често радиле заједно против Турске. Борбе је било још; сви Срби још нису били пристали на тај савез, али је он остао у снази кроз пуних четрдесет година, и после смрти деспота Стефана наставио га је донекле Ђурађ Бранковић. Они који су полазили на пут те политике, мислили су да је у њој лек од турске најезде, и на то се, може бити, највише могло мислити после боја на Ангори, у време кад је савез први пут закључен. Али је горко искуство од четрдесет година показало и да је турској сили било суђено да буде јача, и да већ лека нема ни у каквом савезу, па ни у савезу с Угарском. Не само кривицом нашом, него и кривицом општих прилика ондашњих показало се, да су повољне прилике, које су биле засветлиле после боја на Ангори, биле обмана, и онда није чудо, што су се као

¹ М. Нунцх. I, бр. 117.

обмана показале и све политичке комбинације, које су се око 1403 на том основу започињале и склапале.

Овај обрт српске политике, који је извршио деспот Стефан после боја на Ангори, врло је знатан догађај у српској историји. Још од Немањина времена, кроз непуна три века, српска је политика непрестано тражила своје мете на југу и на истоку српских земаља, ширећи се у границама некадашњег Царства Бугарског, и привлачећи к себи словенска и остала мешовита балканска племена, од којих су Симеун и Самуило први склапали веће државне творевине на Балканском Полуострву. Користећи се последицама кретањских ратова и кретањског освојења Цариграда, Немањићи су тежили да својим начином створе словенску, српску, државу, тражећи потпору и савеза у западних држава и господара, а узимљући за тврд наслон и за залеђе северозападне горе полуострва, удаљеније од Цариграда, мање изложене сили тога старог средишта. Краљ Урош I јасно је обележио ту политику, наслањајући се непрестано на западне претенденте и противнике цариградских царева, уочивши у њима природне савезнике независне српске политике и самосталнијег развића српске државе. Очеvidно је, да је то за оно време била најбоља за Србију политика, јер се из ње могло највише извући за самостални развитак српских земаља. Исти краљ Урош, први је замислио даље на југ и у Македонији и у Арбанији, показавши тежњу да свој фронт према Византинцима ухвати што више са запада, и да га потисне што даље к југу. Краљ Милутин је и мудро и сважно наставио тај правац, изручивши га своме славном унуку, цару Стефану Душану. Овај је успео да допре до Мора Егејског и да заузме положај као са свим западним сусед, пресекавши на Серу и Струми пут из Цариграда у западне покрајине. Иза њега осташе господа српска и васали српске државе далеко на југу од Шар-планине и од Скопља.

Кад су шеснаест година после смрти цара Стефана војске ових јужних српских држава разбијене биле на Марици 1371, под командом деспота Угљеше, тим је бојем одлучена била судбина српске политике јужно од Шарпланине. Што су краљ Урош I и краљ Милутин засновали, без поговора се сложило под деспотом Угљешом и краљем Вукашином на Марици. Јужне су српске државе са свим одцењене од српских држава на северу, и ове последње беху упућене да се саме собом држе, и да се на ново леме око оних средишта, која су знана из XIII века, пре владе Милутинове. Прекид народне династије немањинске, која је у себи оличавала јединство и идеју државну, умножио је ту ненакнадну несрећу, дошавши у најгоре доба по Србију. Пропаст освештане и славом увенчане народне династије, главни је узрок, те се Срби после боја на Марици не имађаху на чем зауставити. Отуда би, те се не нађе нигде довољног ауторитета, ни средишта; с тога се догоди, те се земља распадале, ломећи се међу честољубивим претендентима, који су народну и земаљску целину једва на ум узимали. Кнез Лазар се показао у то доба као једини, који је на ове народне потребе озбиљније помишљао. Сва вештина његова, да удајом својих кћери посаставља расточене делове, није донела никаква стална лека, и само је за време бол утољавала. Ни његова мученичка смрт није спречила да претенденти још већма стану беснети један против другога, без обзира на јадну отаџбину. Турци су се кроз Арбанију увукли у планинске крајеве више Зете и у Полимље, те у неку руку одцепили средишње српске земље од Приморја и од Зете. Босна је имала своју политику. Ради Турака, не могући се од њих сами бранити, зетски господари беху дозвали у Скадар и у Дриваст још и Млечиће, и с њима нов квасац сплетака и раздора братскога. Бугарска је била пала. Српске кнежевине које се образоваше 1391 и 1392 (миром после боја косовскога) у васалству турском, под синовима кнеза Лазара

и под Вуком Бранковићем, биле су само крњи остаци некадашње српске државе. Уједињење њихово, извршено око 1396 под кнезом Стефаном Лазаревићем, после збачења Вука Бранковића, само је мали корак напред, без икакве озбиљније промене унутрашњег стања. Кад је одмах после боја на Ангори кнез Стефан примио у Цариграду титулу деспота, изгледа да је још у први мах мислио да ће се из последица боја на Ангори извући боље користи за државу, и да ће се независност српска моћи озбиљније воспоставити. Али унутрашњи рат, који су одмах по том изазвали Бранковићи, удруживши се с Турцима, по том напрасито, несмислено и право издајничко понашање Стефановог рођеног брата Вука, морали су веома умалити те добре наде. Цариградска грчка политика ударила је, у то време, такође путем крајње слабости, а друго ништа није било ни очекивати од државне развалине, овако исцрпене и малаксале. Не само да се није могло више мислити на некадашње политичке планове краља Уроша, краља Милутина и цара Стефана, него су и планови кнеза Лазара, који је удајом својих кћери крпнио неко јединство међу растргнутим деловима старе српске државе, били већ потиснути далеко назад. Ујаци и сестрићи, и рођена браћа не могаху се већ сложити међу собом. Беше доиста настало последње време. Планови о воспостављењу независности, о којима се Стефан бавио после боја на Ангори, већ су били немогућна ствар. А помоћ хришћанска, да изврше сами своју еманципацију, била је најсигурније јемство за Турке, да ће губитак на Ангори надокнадити.

Ето у каквим се околностима свршио обрт деспота Стефана к Угарској, ступање његово у ред велике власти и примање делимичног (по Мачви и Београду) васалства угарског. Тај се корак не може схватити друкчије него као дело очајне обране, абдикација на сваку даљу самосталну радњу. У најлесшем смислу може се узети, да се и та жртва приносила, што се мислило и

очекивало, да ће време како год упроpastiti и истерати Турке, те повратити старије стање и васпоставити старије политичке правце. Време је, међу тим, показало да је и та нада била узалудна. Али људи у опште, а политични вођи много више него обични људи, живе у упорним надама, и тиме држе мисао која им је поверена, не видећи често ни оно што се врло лако може видети. Ова истина вреди још много више за старија времена, где је, рекли бисмо, у политично размисљање уношено много више личне страсти него што се то данас чини.

Последња фаза српске државне политике, коју је започео после боја на Ангори деспот Стефан, повукла је за собом многе знатне промене. Заузевши некадашње земље краља Драгутина, које су Турци били већ одцепили од Угарске, одцепивши се од васалства турског, и наслонивши се политички, по Мачви пак и васалски, на Угарску, мислећи да се још једино с њом може нешто успети против Турака, деспот Стефан је цело средиште своје радње пренео на северни крај својих земаља. Некада смо виђали престонице у Рашкој, у Призрену, у Приштини, и на послетку у Крушевцу. Деспот Стефан је у то време (око 1405) преместио престоницу у Београд, предузевши силне радове и око оправке града београдског и око насељења вароши и око организовања трга и повластица варошких. Стефан је Београд изабрао да у њему подиже ново политично и трговачко средиште српско, и у томе избору самом исказивала се сва нова његова политика. Огромне те радове лепо описује његов биограф Костантин Философ. И главну своју задужбину, манастир у Ресави и град око манастира, који се и данас виде у целини, зидао је Стефан с том истом мишљу, изабравши места близу старог пута од Браничева и Голуца и тамошњих угарских граница у унутрашње земље његове. Београд му је био место, којим се наслањао на Угарску као изласком путова с леве стране Мораве и од Колубаре и Подриња; Ресави му је

служила за исти задатак од путова с десне стране Мораве ка Браничеву и Голуцу. Животописац деспотов Костантин Философ бележи¹ да је зидање Ресаве, града и манастира, почело 1407, и из његова излагања и речи излази да је пре тога био свршен рад у Београду. Организовање престонице у Београду вршило се, по том, или између 1403—1407, или између 1404—1407. Годину не можемо тачно одредити, пошто се за Стефанов уговор с краљем угарским зна само да је свршен пре 1405.

Али ни то стање, створено с великом муком, и потпуно сталожено у јесен 1405 године, није дуго трајало. Бранковићи су непрестано кривим оком гледали утврђивање и напредовање деспота Стефана, готови увек да из суревљивости пригну уз онога који је противан Стефану. Уз друге неприлике била је и та, што је Стефанов млађи брат Вук био сувише несмислен и на крај срца. Напред смо на свом месту изложили, како је одмах после боја на Грачаници расудио се ради заслужених прекора Стефанових, и отумарао к турском султану, и како је за њим отрчала кнегиња Милица. Пошто је кнегиња Милица умрла пре него што се нови положај са свим утврдио, нестало је и последње снаге, која је материнском љубављу и ауторитетом задржавала Вука. Вуку самом, онакоме какав је био, тешко да је могло бити по вољи снажење и подизање брата му Стефана. Одмах после боја косовског сматрало се да је власт била у оба брата и у мајке, и Стефан је само као најстарији првенство водио. У писмима се обично помиње мајка и синови јој. То је стање трајало до боја на Ангори и у неколико до смрти кнегиње Милице. С новим стањем, од савеза с Угарском, власт се организовала чвршће, и јединство се државне власти усредредило у деспоту Стефану. Вук, брат његов, није то с добром вољом подносио. Бранковићима је тај несклад међу браћом био добро дошао;

¹ Гласник XLII, 290.

Турцима исто тако. Бранковићи, који су добро познавали слабе стране Вукове, могли су тим средством служити се да ослабе или да слома Стефана. И у том су потпуно успели, као што нам о томе казује с доста опширности и разговетности деспотов животописац. »Кад је отишао посланик (краља угарскога) — прича нам »Костантин — наста мир, и утврди се стање, али мира »није имао онај што је подигао Каина против Авеља, »који га ничим не беше увредно. Јер тај и овде подиже »напред помињатога Вука, те оде и заиска од цара (туркога) силну војску, тако рећи сву силу његову. Цар Мусуман беше тада преузео и источне (азијске) стране. »«Хоћу, рече (Вук), да пођем на мога брата да ми »«ступи половину очине земље и градова, па да с њима »«твоме (турском) царству службу приносим, или ћу земљу »«да сатрем и опленим. И што је искао, оно му се на »«скоро и учини.» Цар посла с њим Авренеза (Евреноса)¹, »који је од почетка био хришћанска крвопија, који је »међу Турцима право име рата, који је и у великом боју »на реци Марици био узрок проливања крви, и посла и »друге избране војводе. И ево где дођоше. Деспот Стефан не беше вољан да опет порабоћава (Турчину) и »растрже благочастиво стадо, које је Господ од порабоћења ослободио. Шта се, дакле, учинило? Они про- »ђоше сву земљу, пленећи, секући и кићећи као дивљи »зверови. Сатрше и неке градове, и што је било најне- »згодније, не беше борба с варварима, него са својим »једнородним, с којима је неприкладно борити се. Али »и ако их мноштво беше дошло, он (деспот) често смрв- »љаваше и ужасаваше њихова срца; ну шта говорим, »он (деспот) се бојаше да не пострада као Давид, који »је проклињао гелунске крајеве да на њих ни киша ни »роса не падне, зато што се на њима пролила крв Јона-

¹ М. Орбини. Il regno de gli Slavi, 320 ипшун о овим догађајима и белажени годну 1409, помиње такође да је турску помоћну војску предводио Авранос.

«танова. па и кад је победио, није узде затезао, да не »би за крв братљу на њ кривица пала. А он (Вук) и опет »насрну с још већом силом, тако да је ваљало рећи ону »пророчанску реч: дођоше, Боже, народи у твоје досто- »јање, и првву твоју свету оскврнише. Тада и благочас- »тиви деспот Стефан, плашећи се приговора, не изиђе »на сушет, пошто му већ и мало беше остало верних, »који не беху обраћени, као што се видело и из пи- »сама која је Стефану слао Вук, јер је овај или обећа- »вао дарове, или је плашио претњама. Стефан горко пла- »каше, држећи његова писма, и прострвни се пред Спа- »совом иконом, говорио је: Види, Христе мој, и познај »како се неправедно на ме спремају, и слуге моје пре- »дају ме као тебе негда твој ученик Јуда. Сачувај ми »до краја бар ово мало што си још са мном оставио! »И друге, налик на ове, жалостиве речи и молитве из дуб- »љине срца говораше. То је чинио деспот у великом »граду, у Београду, у унутрашњем своме дому. А они »(т. ј. Вук и Турци) пројурнише многе стране, тако да су »и близу Београда долазили, попленише да горе и више »бити не може, и упронастише сву земљу. Кад је (дес- »пот) видео, да томе злу краја нема, пристане и да раз- »дели земљу. И од тога времена брат Стефанов Вук с »одељеним њему земљама, и с племићима који су били »уза њ, служкаше Мусуману са својим сестрићима, који »су такође држали земљу коју им је и отац држао. А »деспот се настани у земљи, која му је тада одељена¹»

Из овога се види, да је Вук с турском силом у гадном и братоубилачком рату, и с намером да земљу по- дели и да Стефанову истом уређену државну творевину разори, наступао у два маха. Види се, да Стефанова нова политика, и спољашња и унутрашња, у тај мах није била добро примљена. Чини нам се нарочито, да је наишла

¹ Гласник XLII, 290—292 гд. 53, 54. Заградама сам у овом преводу обележио што сам додао или уметнуо да смисао јаснији учиним.

на отпор унутрашња Стефанова политика, политика чврстог реда и ауторитета, којом је, по свој прилици, следовао начелима која је његов животописац мало пре овога места као савете ставио у уста Бајазиту. Том се унутрашњом политиком домила самовоља и неред, већ утврђен старим обичајима, и дугим мутњама и променама укорењен у нарави наше ондашње властеле. То се Стефану није хтело опростити. С тога су из таког стања извлачили корист Стефанови противници. Спољна политика с Угарском није била у домашају тадашњих људи, јер спољно није ни она имала чим заманити. Познато је из догађаја, да је Стефан и угарском краљу чинио оно што се чинило султану, да је и њему у приликама с војском помагао. Стефан је донста војевао с Угрима, нарочито против Босне. Љ. Ковачевић наводи како је године 1408 деспот с Угрима војевао против Босне, у рату којим су Угри тежили да Босну натерају да опет призна њихово суверенство, којег се Босна радњом краља Твртка била опростила¹. Народу је онога времена, као што се види и из једнога списка који смо раније наводили, било нарочито тешко *војевање за другог*. Војевање за угарске планове против своје браће у Босни није могло бити популарно, ма да у оно време није било осећања народности овако развијеног као што је нашега времена. То се осетило и познало још кад је деспот 1396 уз Турке војевао на Босну, и кад је на скоро по том имао Зојићеву и Белоцрквићеву буњу. У ствари деспот Стефан је потчињеност Турцима, која је трајала до боја на Ангори, заменио у неку руку сличном потчињеношћу Угрима. Тешко да је то било по деспотовој доброј вољи; пре је истина, да су горе наведене неповољне околности деспота на то нагнале. Деспоту је то изгледало мање зло, јер је мислио да ће Угарска кад тад успети да сломи или бар да узбије Турке. Његови противници држали су

¹ Отаџбина V, 76.

се старијег реда, и чинило им се лакше подносити уобичајено и ако недавнашње, него ли са свим ново васалство. Деспоту се васалство према Угрима чинило као мање зло и као зло које је у себи имало више лека за будућност, и држао је да се избором мањег зла боље служи опстанку народне државе. Његови противници прво већ нису тако далеко гледали, и чинило им се да Стефанов начин није вредио труда, јер једно зло просто другим замењује. У толико су лакше тако мислили његови противници, што су најпре били огорчени лично против њега, зато што је имао непоречних успеха који су сувише дражили њихову супарничку страст, а по том их је изазивала његова чвршћа унутрашња политика. Бојали су се, да деспот, када тада, све не савлада (у чему је он, на посметку, и успео), да их не сломи као што је раније, пре боја на Ангори, као са свим млад човек, нашао начина да сломи и истисне Вука Бранковића. Уједињење земље, програм, коме је још кнез Лазар тежио средствима која су му била на услузи, који је и деспоту Стефану непрестано био на уму, и који је он, после градних тегоба, најзад у извесној мери и извршио, и централизација и уређење државне власти, које је деспот такође као своју главну унутрашњу реформу почео утврђивати, били су скроз противни самом опстанку частолубиве властеле, а нарочито Бранковића. Њима је то било довољно, да се баце на ону страну, на којој није био Стефан, много не питајући је ли та страна пробитачна по опште српске интересе.

Што се тиче времена, кад је ова радња почела, из Костантинова живота по реду приповедања видимо да је то било после свршетка радњи у граду београдском и после почетка зидања града и манастира у Ресави (Манасији), које је Костантин везао за годину 1407¹, а

¹ Костантин нам је забележио да је зидање Манасије започето 1407, а летописи су забележили да је Манасија довршена и да су се у њу усељили 1418. По томе је зидање трајало пуних 11 година.

пре почетка турских међусобних ратова међу Мусом и Сулејманом, који су почели 1410. Константин, дакле, поставља те догађаје у времену међу 1407 и 1410 годином. Ратовање Стефаново с Угрима против Босне било је 1408 године. Мало даље ће се навести како је те исте године Стефан из далека помагао неки устанак у Бугарској, којим су бугарски царевићи хтели да васпоставе своје државе, и како је један од знаменитијих људи деспотових као хајдук узнемиравао земље турске. Стефан је, по томе, мислио да је време ширити даље оно што је он под својом руком имао. Те исте године забележили су наши летописи да је 14 марта умро Гргур, старији брат Ђурђев; од Бранковића су по том остали још Ђурађ и млађи му брат Лазар. Из једног дубровачког писма, писаног 18 августа 1408 госпођи Мари и Ђурђу, види се, да је Ђурађ тога лета некуд путовао, јер Дубровчани честитају што се вратио и што га „Господ Бог здраво, славно и много поштено принесе,“ молећи Бога „да га всуде, њега и његова брата, здраво и добре носи и враћа.“ Љ. Ковачевић се домишља¹ да је тада, за време док се деспот Стефан бавио у босанској војни, Ђурађ Бранковић путовао у Дренопоље к султану, и то заједно с Вуком братом Стефановим, и да су тада искали војску од султана, с намером да се користе босанским ратом и да слома Стефана. И ако се то изреком нигде не каже, са свим је могућно да је тако, прво што би се тиме само поновила политичка радња Зојића и Белоцрквића од 1397, и друго, што су Дубровчани у то време и иначе имали обичај честитати српским господарима кад су одлазили на Порту и тамо какве полове с успехом свршавали. Као што се јасно види из напред наведенога текста, и Константин казује да је Вук од султана тражио војску против брата свога, и да је, одмећући се од брата, султану изјавио да хоће да његов

¹ Отаџбина V. 76.

васал постане. Ниже ће се навести, како је султан дочекао Вука. Ђурађ Бранковић је остао на месту да прати догађаје и да бира кад ће бити згодан тренутак. Са свим је могућно, да је он 1408 нашао да је тренутак подесан, и да је тада са својим шураком Вуком излазио пред султана да помоћи тражи. Дубровчани, свагда практични, унапред су осећали, да неће бити безуспешан тај нови савез међу Турцима, Вуком Лазаревићем и Бранковићима. Деспот Стефан као да је те 1408 године био болешљив, јер му 3 новембра 1408 писаше Дубровчани да му шаљу лекара, желећи му да се болести опрости¹. „Султан Му-«сломан — пише даље Љ. Ковачевић на наведеном месту «— који се већ био утврдио у власти, радо прими ову «понуду (Вука Лазаревића и сестрића му Ђурђа Бранковића), једно с тога што је Вук пристао да буде његов васал; друго с тога што се бојао Стефанова савеза с Угарском; а најпосле с тога, што је распра међу «Стефаном и Вуком ишла у прилог освајачкој политици «турској.“ М. Орбини још казује да је Вук, не добивши од Стефана половину очевинске државе, као што је тражио, отишао са племићима двора својега на турски двор к султану, да га је султан с великим почастима примио, и да му је дао добар део земље у Романији, где је са својим двором могао угодно живети. Није, дакле, одмах пред тај рат, него је, по свој прилици, на скоро после смрти кнегиње Милице Вук отишао к султану. Околности нису биле угодне за какву год акцију пре 1409 године, и преко зиме 1408—1409 војска се могла спремати. М. Орбини наводи да је Вук Лазаревић ударио на Стефана марта месеца 1409 године². У наших летописаца чита се кратка белешка, да су Турци 1 јуна 1409 са Вуком Лазаревићем пленили Србље (српску земљу). На наведеном месту још наводи М. Орбини да је Турака

¹ М. Hynch. I. 6p. 172.

² М. Orsini. Il regno de gli Slavi. 321.

било на 30000 људи, да је с њиховим војводом Евреносом био и Ђурађ Бранковић, и да је турска војска, пљачкајући и пустошећи, остала тада у Србији пуних шест месеци. Из горе наведеног причања Костантина Философа види се да је Вук с Турцима ударао у два маха, да се у први мах Стефан нешто и одуширао, те да је где имао и успеха, али да се тим успехом није хтео потпуно служити, знајући да је на противној страни брат његов Вук, брат му, није се међу тим, ни на што обзирао. Он се служио свима средствима, те к себи привукао сву властелу, тако да је Стефан, на послетку скоро са свим остављен, био присиљен да попусти и да пристаје да дели тешко стечену и ослобођену земљу. Животописац Стефанов наглашава како Стефан нарочито није хтео да се на ново савија у васалство турско, којег се једанпут био опростио. Иначе се прича животописца Стефанова, која је горе у целини наведена, тешко да разгледати с потпуном јасношћу, какву бисмо ми желели, ма да је животопис у појединостима богатији од толиких других наших извора оних времена.

Али има још једна белешка у тога писца, којом се ипак нешто више светлости пружа у ову магловитост.

Испричавши борбу међу браћом и Стефаново попуштање на невољи, Костантин Философ казује као узгред како су, „и градови бугарски били одступили са синовима царева бугарских. Тога ради се пре тога подиже „цар Мусломан, изађе на Темско и освоји га с војском.“¹ Костантин напомиње да онда кад се ово десило, земља још није била раздељена међу Стефаном и Вуком, и тога ради да је султан послао људе к деспоту да га замоли да може мирно проћи кроз његову земљу. Султан је из крајева пиротских, где се вршио овај устанак бугарских царевића, хтео да му се војска преко Топлице и преко

¹ К. Јарчек у својој Бугарској Историји помиње овај устанак, али га меће у 1405 годину. Мени се чини да је годније да се тај устанак доведе у везу с овим догађајима.

Косова пропусти ка Овчијем Пољу (у околини Куманова). Деспот Стефан није хтео ту услугу отказати. Али један горски хајдук и јунак Караљук (или Новак), који је чинио многа јунаштва против Турака, нападне ваљда на стражња одељења војске, и уграби неке ствари, те их донесе деспоту. Пошто је пролазак био допуштен, деспот те ствари сам врати цару. Пре тога Костантин приповеда како је тај исти јунак, пре поделе земље међу браћом, припадао Стефану, како је пореклом од најодличнијих старих породица, и како је нападао на земље под Турцима. Султан га је искао да га погуби, али је деспот одговорио да је то разбојник који у горама живи, и коме се ништа не може. Костантин не казује ни где су устанак дигли синови царева бугарских, ни где је радио Новак или Караљук, али о Новаку прича у вези с овим ратом међу Стефаном и братом му Вуком. Ма колико да је та прича нејасна, опет се из ње може извести више корисних података за овај рат. По томе што те догађаје о устанку бугарских царевића Костантин једнако везује с ратом несрећних синова кнеза Лазара, упомиње у текст час *првјде сињ час првјде сего*, или помињући *не оубо земља ниште расгрѣжена вѣ* — ми мислимо да он чини с тога што тим хоће да каже да су ови догађаји или непосредно претходили братскоме рату, или да су му, може бити, с неке стране и повод били. Чак би се могло поћи још даље, па тврдити, да су ови бугарски и остали против Турске наперени послови деспота Стефана били испреплетани с догађајима самога рата. Може бити да је у 1408 Стефан деспот мислио да посао ослобођавања, предузет 1402 после боја на Ангори, поведе још даље, дижући и Бугарску из њених недавнашњих рушевина. Зна се за Костантина, сина последњег видинског цара Срацимира, да је, после тих догађаја, живео у Угарској и у Србији, да је умро 1422 у Београду, и да га је деспот као рођеног брата оmlакао. Од триновског цара Шишмана остао је био син Фру-

жин. Пошто је Стефан успео да наслонивши се на Угарску, ослободи Србију, мисли претендента бугарских почеле су се кретати у истом правцу за Бугарску, и лако може бити да су они, по саветима и под заштитом Стефановом, устали били, да с источних граница Србије почну ослобођење Бугарске. Ну о овоме, осем Костантина, нико други не говори. Али пошто Костантин спомиње како је султан дигао се против овога почетка ослобођавања Бугарске, и како је у том рату узео Темско, град у околини Пирота, који је, може бити, служио за везу са Србијом, то можемо видети да се тај устанак под бугарским царевињима почео у горама међу Србијом, Видином и Пиротом, на српским источним границама. Потонњи пријатељски одношаји међу деспотом Стефаном и Костантином Срацимировићем посредно потврђују да се овај устанак кретао у вези са деспотом Стефаном, и да се деспот Стефан није задовољавао само ослобођењем Србије, него је радио да Турску и даље крњи ослобођавањем Бугарске. У исти ред мисли иде, по нашем разумевању, и радња онога силнога јунака Новака или Караљука, који је опет радио на том крају, може бити јужно или југозападно од бугарских царевиња, узнемирујући Турке хајдучки, што нам сам Костантин посредно тврди белешком о отетим султанским стварима, кад се султан с војском, по допуштењу Стефанову, кретао од Пирота преко Ниша и Топлице ка Овчијем Пољу. Веза међу ратом Стефановим с братом Вуком и међу овим догађајима може се лако појмити, кад се узме да су ову Стефанову радњу Бранковићи и Вук, брат му, употребили код султана да га лакше склоне да да помоћ њима, те да они слома Стефана и да Србију опет поврате у турско васалство. С тога и мислимо да су се ови догађаји збили може бити у пролеће или у лето 1408 године, и да су их Бранковићи употребили за своје претендентске мисли. Султан је имао све разлоге да пристане на то. И против Стефана, који с бугарским устанком није успео, об-

разовао се јак савез његова брата Вука, његових сестрића Бранковића, и знатне турске силе. Међусобни рат око владе над Србијом постао је неизбежан, и букнуо је већ, као што је горе наведено, у пролеће 1409 године.

Узимљући на ум све ово у целини, рекли бисмо да је Стефан у тај рат ушао с тешким срцем, ни сам не очекујући победу, и да је војска њему супротнога савеза била далеко јача од оне коју је он дићи могао. По причању Костантинову изгледа да је Стефан покушавао да ту војску узбије, али да то није могао; да су се, услед тога, осећања многих људи у земљи обрнула од њега, потиспута надмоћном силом, која је ударила на силу Стефанову. По Костантиновом причању не може се познати да је после тих првих напада било каквих преговора о миру. Пре бисмо рекли, да је Вук, видећи слаб отпор братов, радио даље обећањима и претњама, да брата са свим усами и да се расположењима користи, те да што више његових људи придобије. И у томе је, како се види из Костантинових бележака, имао и успеха. Кад је дотле довео ствар, Вук је Стефана известио да нема више ни на што да рачуна, и позвао га је да пристане, побројавши који су га људи напустили. У једно с тим, он је ударио на ново, у овај мах на северне крајеве државе Стефанове, јер Костантин бележи да се та најезда примакла и самоме Београду. Може бити да се овога другога и коначног напада тиче она летописчева белешка, која казује, како је 1 јуна 1409 Вук Лазаревић пленео Србље. По томе би први ударац био у марту, а други у јуну 1409 године. Помоћи није било ни откуд за Стефана, јер и краљ угарски Жигмунд, од којег је јединог Стефан могао помоћи очекивати, бејаше у тај мах заузет размирицом с Леополдом, аустријским војводом, и с краљевином Пољском¹. У оваким приликама деспот Стефан је морао уступити и пристати да се још

¹ Л. Ковачевић, Отаџбина V, стр. 340.

једанпут пренети држава, састављена с толиком муком у борбама од 1402—1405. Његови противници већ су у напред били поставили свој захтев, да Стефан Вуку уступи половину државе, и тешко да би и сами смели терати даље, из страха да заузимањем северних Стефанових земаља не изазову какву интервенцију Угарске.

Немамо никаквих поузданих података о начину, којим су браћа поделила државу. М. Орбини наводи да је Стефан задржао под својом влашћу земље према Дунаву и Ново Брдо, од којег је половину доходака морао давати Вуку, и да је Вуку уступио земље „с друге стране Мораве“ и према западу¹. Из ове белешке може се извести да су Вуку уступљене земље од Мораве (међу Нишем и Чачком) к југу, што би обухватало област Ниша, Крушевца, Чачка, према турским и Бранковићевим границама, а Стефану да је остало оно што је још било земље према угарским границама. Така је подела била према свима ондашњим околностима, пошто је Стефан остао и даље васал Мачве, и као такав клетвеник краља Угарскога; а Вук, враћајући се у васалство турско, имао је примити земље, које су се граничиле земљама турским и земљама Бранковићевим, такође васалнима према Турској. Та се подела имала свршити с крајем лета 1409, и с тим се положај мењао у толико, што је Стефан са својим делом остао у дотадашњем стању, што је јужни део његове државе припао његовом брату Вуку, и с њиме се вратио турскоме васалству. Тековина Стефанова од боја на Ангори била је раздробљена и уништена у корист Турака и у корист саможивних интереса Стефанова брата и Стефанових сестрића.

Занимљиво би било знати, у каквом су се положају затекли и шта су том приликом добили Бранковићи. Константин изреком каже, да су и они заједно с Вуком Лазаревићем тада ушли у турско васалство. За Вука је

¹ Il regno de gli Slavi, 322.

јасно, да је са одвојеном земљом тада на ново постао турски васал, али за Бранковиће то није јасно, пошто се не зна тачно у каквом су положају према Турцима они остали после мира од 1403 године. Ако су они у тај мах остали независни као и Стефан, па су 1409 ушли у акцију против Стефана само да га слома и оштете, па ма они после тога опет ушли у васалство турско, њихова би политика заслужила много оштрију оцену, него ако су они сами већ и пре тога били у турскоме васалству. Али је сва прилика, да су се они још од 1403 задржали у турскоме васалству, које је била погодба да их Сулејман потпомогне да своју стару државу поврате. У опште узимљући, време од 1402—1409 најгоре је доба Бранковићеве одметничке политике. Они су се налазили и иза Вука Лазаревића, који се према своме брату понашао као прави издајник. Они су главни кривци, што деспот Стефан није могао да изврши ону своју политику, на коју је с онолико и мудрости и јунаштва био прегао после боја на Ангори. Бранковићи нису видели да се сви послови, који се врше против правих интереса отаџбине, свете на онима који их врше. Они су 1409 били на вршку својих грешних жеља. И тада је, одмах тако рећи, горчина за горчином почела да засина и њих и осталу српску господу, ради нове беде у размирицама Бајазитових синова, које мислимо разгледати у одсеку који следује.

XII

РАЗДОР И РАТОВИ МЕЂУ БАЈАЗИТОВИМ СИНОВИМА ОКО СУЛТАНСКОГА ПРЕСТОЛА.
ПРЕЦЕПТАЊЕ ОВИХ РАЗДОРА С НЕСУГЛАСИЦАМА МЕЂУ СИНОВИМА КНЕЗА ДАЗАРА
И ВУКА БРАНКОВИЋА. ПОМИРЕЊЕ БУРЂА БРАНКОВИЋА С ДЕСПОТОМ СТЕФАНОМ.
РАСКИД СА СУЛТАНОМ МУСОМ.

Животописац деспота Стефана, Константин Философ, чуди се Бајазиту, како је као неверник, још 1398 на виђењу с деспотом Стефаном, које смо горе на своме месту описали, на длаку погодио оно што ће у турској држави настати после његове смрти. „У мене је много „синова, — говорио је Бајазит Стефану — и они ће „устати један на другога, и један ће по један слати к „теби људе или да траже од тебе помоћ, или да те моле „да останеш на миру и да им не будеш непријатељ. Кад „то време дође, ти ћеш не само одржати твоје земље, „него ћеш присајединити и друге земље унаоколо, и „назваћеш се велики и славан владалац“. Ово време заиста наста, али се последице његове јавише за Србију истом после несрећног разлома од 1409 године, у часовима кад нити деспот Стефан, нити који од његових супарника имајаху колико толико моћи да се тим временом по Бајазитову пророштву користе. Време то наста, али, као што ћемо видети, у први мах само да да нове прилике завађеним српским господарима да се још више раздиру, и да их, завађене као што су били, уведе с пуном страшћу у врлог међусобица у султанској тур-

ској породици. Једва су из далека српски интереси као побледела звезда светлели уморним очима српске господе; једва су се на крају њих сетили, једва су тада њихове савете послушали!

Ми смо горе на свом месту назначили, како се после смрти Бајазитове и после одласка Тамерланова из Мале Азије (1403) дотадашње Бајазитово царство почело цепати на две турске државе, европску и азијску. У европејској се још од јесени 1402 био утврдио Сулејман (у неких назван Мусулман); у азијској је још Тамерлан подупирао Бајазитова трећег сина Мехмеда, коме је и Бајазит учинио неку пажњу, поверивши његовој управи неку област у Малој Азији. Али чим се Тамерлан измакао, у азијској турској држави искаче на видик други Бајазитов син Иса (Асе-бег у нашега Константина), и тражи да истисне млађег Мехмеда. Скоро две године трајаше њихова борба о царство у Азији, која се свршила пропашћу Иса-беговом. Пошто је нестало Исе, остала су у Малој Азији још два млађа брата Сулејманова, Мехмед и Муса (четврти син Бајазитов). Мехмед се још од почетка беше утврдио у североисточним деловима Мале Азије, а северозападне делове Мале Азије држаше заједно с европским деловима царства Сулејман. Муса пак дође до Синопе, где га добро дочека тамошњи господар Спентијар, испративши га, по његовој молби, морем у Румунију к војводи Мирчи, који је такође, као и деспот Стефан, био љут на Сулејмана. Мирча да Муси војске, и допусти му да је и сам може купити, те у пролеће 1410¹ Муса с том војском пређе у Бугарску, и упути се к месту Јамболу (Дубулину²). У Јамболу нађе турскога

¹ Све су године ових догађаја у даванјих историја несугласне. И Јиречек, *Cesty po Bulharsku* 498, узимље за почетак Мусине акције 1409 годину. Међу тим причање нашега Константина утврђује без сваке сумње, да је та акција почела 1410 године.

² Да је Дубулин, који Константин два три пута спомиње, садашњи Јамбол, утврдио је Јиречек, *Cesty po Bulharsku*, 498.

великаша Сараџа-башу, који пристане уза њ; по том дође до Дренопоља, узме Калипоље, и ту погуби Сараџа-башу. У Мусину војску, као у хајдуке, пристане људи свакојаких.

Пошто је толико успео, Муса пошље свима турским заповедницима и васалима, па и деспоту Стефану, и брату му Вуку и Бранковићима, и још некима који су били господства лишени, поруке и обећања, да би пристали уза њ и помогли му да брата му Сулејмана збаци. Српска васална властела, из различитих узрока, сва пристане уз Мусу. Деспот Стефан пристане, што му се указала прилика да се Сулејману освети за недавно нанесене јаде. Остали пак, а особито они који су се уочи тих догађаја били везали са Сулејманом против деспота Стефана, пристану из притворства, не рачунајући да ће се Сулејман, коме су они у ствари привржени и захвални били, одржати, и бојећи се да у случају несреће Сулејманове они своје земље не изгубе. Тако се из једне одлуке млетачког Сената од 8 августа 1410 види, да је Вук Лазаревић из самог стана Мусиног радио у истини за Сулејмана, тражећи да Млечки својим галијама помогну Сулејману да под Цариград војску против Мусе превезе. Тако су деспот Стефан и румунски војвода Мирча били искрени Мусини савезници, а Вук Лазаревић, оба Бранковића, Бураћ и Лазар, били су с Мусом из притворства, а у истини су служили Сулејману, којему су, при првој угодној прилици, и одбегли. На одлуку млетачку, која нам ово посведочава, вратићемо се мало позније нарочито.

Међу тим и Грци и Европљани у Цариграду никако не пристану уз Мусу, него се одрже у везама са тада признатим султаном Сулејманом. Цар Манојло чинио је то из разлога, што је са Сулејманом још 1402 у Калипољу начинио повољан уговор, и што је за Сулејмана, ради утврђења тих веза, била удата његова нећак. Сулејман, који се у ово време налазио у Малој Азији, чувши шта се против њега почело у Цариграду, похити

к Цариграду, дође у Халкидон (садашњи Кади-кеј, крајње предграђе цариградско с азијске стране), и одатле га Грци и Европљани превезу на европску страну. Кад за то сазна Муса, он с деспотом Стефаном, који му је био највернији и најпоузданији, и с осталим савезницима, пође и сам пред Сулејмана к Цариграду, и дошавши у околину, полупа више Галате, источнога цариградског подграђа, оне лађе што су биле превезле Сулејмана и његову војску. Прелазак Сулејмана и његови пријатељски одношаји с грчким царем Манојлом и с цариградским Европљанима, поколебају Мусине хришћанске савезнике. Први Вук, брат деспота Стефана, који је у истину имао највише да захваљује Сулејману, преврне вером Муси, и једне ноћи са својима пређе к Сулејману. С њим су тада прешли к Сулејману и његови једномисленици, Бураћ и Лазар Бранковићи. Деспот Стефан, који је имао разлога да буде најљући на Сулејмана, остане и даље с Мусом, и још је брату живот спасао, јамчивши за њ као за себе код Мусе. Јер Муса, сумњајући на Вука као на Сулејманова човека, и осетивши да ће га Вук при првој неприлици оставити, хоћаше да га као неверу погуби, и већ нуђаше Стефану његове земље. Али кад Стефан и сам види да је Мусина ствар пропала, и он Мусу, до душе у последњим тренутцима, остави, и пређе у Цариград к цару Манојлу, који му је прелазак олакшао, смотривши да је у невољи и да му треба помоћи. На ипак, деспот Стефан, и ако је прешао у Цариград међу Сулејманове пријатеље, опет није прешао к Сулејману самом, пријатељу његовог брата Вука, него је прешао к грчком цару Манојлу, своје рођаку по жени, и своје пријатељу¹.

¹ Овако се исто догађаје они описују у једном писму дубровачке општине краљу угарском с датом 11—23 августа. Dominus despotas, stoji u tom dopisu, qui victis partibus fovet, usque ad conflictum extremum cum gentibus suis armorum virilitate campum tenens; tandemque coacta victoris potentia in Constantinopolitanam urbem fugam rapuit, quem illustrissimum civitatis imperatorem cum galeis suis versus Vlachie partes remigare

Костантин казује да је деспот Стефан прешао у Цариград и као победник и као побеђени. Као побеђени ваљда зато, што је његов савезник Муса био коначно разбијен; као победник зато, што Мусину ствар хришћански му савезници нису сматрали као своју, него су ишли уза њ из својих разноврсних рачуна, те се по томе и узимао сваки турски пораз као хришћанска победа.

Овом приликом цар Манојло лепо прими Стефана, и налазећи да царски му намесник Јован, који је у августу 1402 Стефана венчао на деспотско достојање, није имао пуну царску власт и за такве послове, венча га на ново на деспотство. Деспот се журно да се врати у Србију, и из Цариграда се крене Црним Морем пут Румуније, једно што другим путем није могао сигурно проћи, а друго што је у Румунији једино могао очекивати какву помоћ, пошто је румунски војвода Мирча, као и он, био огорчен на Сулејмана, и први је, као што се зна, примио и опремио Мусу у рат против Сулејмана.

Мешајући ондашње заплетене догађаје, страни историци криве деспота Стефана да је Мусу под Цариградом издао и тиме био узрок његове пропасти. Али у ствари није било тако. По својој свагда једнакој витешкој природи, деспот је Стефан верно држао с Мусом у боју, као што казује његов животописац Костантин Философ, све докле и сам Муса није окренуо леђа. У томе су тренутку и деспоту Стефану остајале одрешене руке да чини што за најбоље пађе. Из приче о погубљењу Вука Лазаревића, на коју ћемо мало позније доћи, види се да су и Муса и његови људи кривицу за тај пораз код Цариграда приписивали издаји Стефанова брата Вука, а не Стефановој. Па и кад се спасао у Цариград деспот Стефан, као што смо видели, опет није прешао ни к једном Мусином непријатељу, него је одмах кренуо пут

focisse fertur. Post que dux Vook, illius frater, cum nepote Lazaro, quos in auxiliatores habuerit victor (т. ј. Сулејман), versus Rassic partes tendere. Ragusa és Magyarorszáq. Budapest, 1887, стр. 123.

Румуније, к Мирчи, првоме и најглавнијем Мусином пријатељу и савезнику. Осећање освете, којим је деспот био задахнут према Сулејману, није дакле попустило после победе, коју је Сулејман одржао над Мусом у пролеће 1410, нити је тога ради деспот у тај мах напустио Мусу. Напротив, и Муса је у тај мах држао са Стефаном, а Сулејман с Вуком и Бранковићима, и расположења су, и после пораза на Цариграду, остала која су и била. Са Стефаном је у свему овоме био и држао и ћесар Угљеша, господар Врање, Прешева и Иногошта. У Мирчу се Стефан није поуздао узалуд. Мирча дочека с великим частима и деспота и другове његове, и — као што Костантин вели — не могаше га се нагледати. По том му да коње, и што је за далеки пут требало. Деспот прође кроз Мирчину земљу као кроз своју, и преко Угарске дође у свој град Голубац¹.

Међу тим Сулејман, заједно с Вуком и са Бранковићима Бурђем и Лазарем, пође к Дренопољу, и на ново заузме своју столицу и своје царство у Европи, које је у ствари тога пролећа брат му Муса био од њега готово са свим преотео. Муса сам, после пораза код Цариграда, са останцима своје војске, врати се опет у Јамбол и у Балкан, и стане кунити око себе свакојаке људе, у намери да борбу настави. Али још не беше успео да праву војску састави. Сулејман сазнавши куда је отишао Стефан, и знајући да странка, у којој су били Муса, Стефан и Мирча, и даље остаје његов главни противник, пошаље одмах Вука Лазаревића и сестрића му Лазара, да иду у Србију и да Стефанову државу заузму; Бурђа пак при себи задржи. У које је време ово било, види се по помену једног Вукова писма Млечићима, о коме се у млечачком савету одлучивало 8 августа 1410 године. У тај

¹ Дубровачки писаме краљу Угарске о томе већ 23 августа као о свршеном делу, а на основу писма својих трговаца. Деспот је, може бити, приспео у Србију већ на крају јула. Ragusa es Magyarorszáq. Budapest 1887 стр. 123.

мах се још није знало у Млещима, да је Вук око 6 јула те исте године погубљен. По томе предлози Вукови, о којима је тога дана у млетачком сенату одлучивано, учињени су, без сумње, пре почетка јула, као што ће се видети, или пре боја међу Мусом и Сулејманом на Цариграду. Они показују врло лепо у каквим се мислима Вук тада находио. Вук прво препоручивање Млещима своју државу, и сенат одлучи да му се одговори да ће према њему и држави његовој поступати с истом пажњом, с којом се поступало према оцу његову кнезу Лазару. По том молбаше, да се издаду наредбе млетачким чиновницима и управницима, да њега и његову свиту приме, ако би до невоље дошло да се на њихову земљу склопи, што Млещићи такође примише, наредивши да се њиховим управницима пише, да приме Вука и његове људе, али да припазе да он не би собом водио превелики број људи, те да не би било какве опасности за њихове земље и градове. По том Вук још писаше, по налогу господара му Сулејмана, да би Млещи галијама својим помогли Сулејману, да пређе из Турске у Грчку (управо из Азије у Европу код Цариграда), и на то Млещићи одговорише, да су они и дотле били а и тада да су пријатељи Сулејманови, а што се тиче преласка Сулејманова, да је у тај мах њихова помоћ излишна, пошто је Сулејман већ, као што је познато, прешао. На послетку се, у четвртој тачки, говори о Балши и мајци му Јелени, сестри Вуковој, што ћемо оставити на страну¹.

Као што смо и горе назначили, Вуково је писмо којим се тражи помоћ за Сулејмана, писано из стана Сулејманова противника Мусе, пре сукоба и пораза Мусина под Цариградом, и оно сведочи да је Вук тада уз Мусу доиста стајао као издајник, као што је Муса и мислио. То разговетно показује млетачка белешка, која је изазвана писмима и предлозима Вуковим још пре су-

¹ Ljubić, Listine VI, 104—106.

коба Мусе и Сулејмана код Цариграда. Пошто ни откуд не знамо, којег је дана тај сукоб био, то ни дан писма Вукова не можемо комбинацијама наћи. Могућно је, да је сукоб био пред крај јуна, и да је Вуково писмо с почетка или из прве половине јуна 1410. Исто тако се и из тога писма види цела линија политичких веза. На једној страни: цариградски цар Манојло, Млещићи, Сулејман, Вук Лазаревић, Бранковићи Ђураћ и Лазар; на другој пак: Муса, деспот Стефан, Мирча. Из напред наведенога зна се како је деспот стајао с-Млещићима због Зете; а и он и Мирча били су толико огорчени на Сулејмана, да су вољни били пристати уз свакога његова непријатеља. Вук је, опет, како се види, био и уз Млещиће и уз Сулејмана, уз оба, дакле, главна непријатеља свога брата Стефана.

Вук Лазаревић и Лазар сестрић му крену се, дакле, од прилике последњих дана јуна, као Сулејманови људи, преко Пловдина у Србију, да и Стефанову државу заузму. Стање тадашње у тим земљама било је што може бити ровитије. Неколико дана раније мислило се да је земља Мусина; с поразом Мусиним код Цариграда земља је опет постала Сулејманова. „Тада, вели Константин, није се „могло знати којег су цара који људи, јер једни вељаху „да су једнога, а други да су другог“. Партизанска занесеност и властољубље поведоше Вука и Лазара кроз такво стање. Муса, који се налазио не далеко од Дренопоља и Пловдина, сазна брзо за одлазак Вука и Лазара и за намере њихове. Како је већ из раније љут био на Стефанова брата и на Бранковиће што су га код Цариграда издали и прешли Сулејману, рад је био да им се освети, а без сумње и да одбрани Стефана, за којег је знао да је и после пораза код Цариграда остао непомирљиви непријатељ Сулејманов. Пошто је војске и сам мало имао, те није имао шта одвајати, те слати да их хвата, пошље некога војводу Алијаза, некадашњег пловдинског војводу, који је могао град одметнути и тај посао на тај начин

свршити. Алијаз пође к Пловдину, и доиста затече Вука у граду 3 јула 1410. Почека ипак у шуми до сутра дан, докле није све како треба у граду приуготовио. Кад је сутра дан стигао у град, сви се његови људи стеку око њега. Он с њима навали на Вука и његове људе, и неке му људе исече, а неки нађоше добрих људи, те их по кућама посакриваше. Говорило се да су од личне пратње Вукове неки племићи потегли оружје, али да им је Вук рекао да мирују, казавши: „Згрешно сам господару, нека чини шта хоће“. И одатле и њега и сестрића му Лазара одведу к Муси. Пошто су Вук и Лазар затекли се сад у рукама Мусиним, а њихов се једномисленик Бурађ још находио при Сулејману, покуша се и последње средство, да се Вуку и Лазару живот спасе. Почеше говорити Муси да Лазара задржи као таоца, а да Вука пошаље к Ђурђу Бранковићу, који се находио код Сулејмана, да и њега приведе у верност к Муси, и да му некакe градове преда. Али кад се о томе размишљало, неко између саветника Мусиних повиче, да се ни код Цариграда не би пропало да није Вук издао утекавши у Цариград, те то мишљење превлада, и одмах се посла заповест к онима што су га чували да га погубе. Међу тим, пошто је ради спасења живота обећавано да ће и Бурађ Бранковић издати Сулејмана и прећи к Муси, за Лазара се одлучи да се тада не погуби, него да се чува до првога сукоба са Сулејманом, па ако том приликом Бурађ не пређе к Муси, онда да се и Лазар погуби.

Пре него што се погубљење извршило, Вука су извели пред Мусу као да му кривицу опрости. Кад се Вук машио Муси руке, да је пољуби, Муса рикне на њ и усправи се пред њим укрућен. Тако је Вук одмах погубљен. Лазар пак остане још неколико дана у животу. Јер чим је Вук погубљен, осети се да и Сулејман с војском иде за Мусом у потеру. После првог сукоба под Цариградом, како се види, Муса је непрестано радио да

одвраћа људе од Сулејмана и да себи повраћа војводе. Зато је и Лазару поштедео живот, у мисли да ће њега ради брат му Бурађ оставити Сулејмана, и к њему прећи. До сукоба опет дође код Дренопоља. Још пре почетка боја, Муса беше издао за Лазара Бранковића заповест да се погуби чим се види да Бурађ к њему не прелази. Бој се доиста отпоче, али опет по Мусу несрећно. Војвода Алијаз, који је и Лазара и Вука у Пловдину ухватио, пошаље човека чуварима да и Лазара погубе. И они то учинише 11 јула у петак 1410. Тога дана је, дакле, била друга битка међу Сулејманом и Мусом¹.

Свеколика, дакле, ова нова борба међу Сулејманом и Мусом; покушај Сулејманов да преко Вука и Лазара и Стефанову земљу заузме; покушај Мусин да код Дренопоља свога брата Сулејмана разбије и тим начином поправи предаћу код Цариграда, догодили су се у првих десет дана јула 1410 године.

Разбијен негде у јуну код Цариграда; разбијен по други пут у почетку јула код Дренопоља, Муса немадне куд, него утече у Србију к деспоту Стефану, коме је неколико дана пре тога погубио брата Вука и сестрића Лазара, као своје и Стефанове противнике и издајнике. И Стефан Мусу прими, — толико је у то време политика надвлађивала и осећања сродства и осећања саме народности и вере. Како Стефанов животописац казује, Стефан и Муса су у овај мах утврдили као уговором како ће у напредак ићи међусобна борба и ломбава. По једном месту мало даље у Костантинovu животопису изгледа да је тада међу њима уговорено шта ће коме припасти на случај успеха. За тим је, у пролеће 1411, Муса из Србије опет пошао на Сулејмана, и ударивши на њ по трећи пут, на послетку га одвојио од свију његових људи и војвода, и савладао га. Сулејман побегне, и у бегству

¹ Гласник XLII, 293—299 глава 56—60.

погине од сељака у једном селу близу Цариграда¹; како су наши летописци забележили, 5 јуна или јула 1411.

Не изгледа да су у овој последњој борби учествовали и српски васали, бар Костантинова прича тако што ничим не наговештава².

Са ступањем Мусиним на владу у европској Турској, које се смрћу Сулејмановом извршило, цела се политика почиње обртати. Муса сам био је врло згодан док је требало да се сатира Сулејман, али његова природа није имала особина, потребних за владарца. Историци о њему кажу да је истина био чвршћег морала, обазривији, смисленији и издржљивији него брат му Сулејман, али је био сувише оштар, страховито напрасит, суров, нечовечан и прави тиранин. Чим је засео у своју столицу

¹ Смрт Сулејманову и начин како га је Муса осветио, описао је Дука у својој Историји. „Чујући Сулејман да Муса хоће скоро да дође у Дренопоље (јер у Дренопоље већ почеше стизати људи гомизама и многи од првих људи Мусиних), отрезви се, на посетку, од нијаства, и смисли да иде у Цариград. И крену се на пут са неколико коњаника, који га такође напустише, и олоше к Муси. Тако бежећи, Сулејман стигне у једно село, у коме сељаци познаше да је некакав господар и по ноћу, и по халимама и по свему држању, и стеклоше се да га гледају. У том мигу изгори пред њега пет момака са стрелама, и Сулејман збуњивши се, избаци на њих стрелу, и једнога одмах стрмоглавце обори. За тим избаци још једну стрелу, и још једнога обори. Како су пак та историца била рођена браћа, она тројица што су остала, избаци своје стреле на Сулејмана, он падне с коња, и они му одсеку главу. У томе Муса уђе у Дренопоље са сваком чашћу и свечаношћу, прогласи се за господара запада (т. ј. Балканског Полуострва), а чувши шта је било са Сулејманом, ожалости се. Одмах пошаље војнике и великаше да његово тело у Дренопоље донесу, па га по том с почастима пошаље у Брусу да се тамо сахрали у тулбету, које је Сулејман за се спремио. Муса по том нареди да се нађу убице Сулејманове, и нагнавши ону тројцу, пошаље их у село где је Сулејман погинуо, скупи ту све становнике села, повеже све једне с другима, и људе и жене и децу, утврди их ланцима у колибама њиховим, па онда село запали. И тако прах и пепео поштеше и деца и родитељи и рођаци, и колибе и цело оно село!“

² Zinkeisen I, 430 узимље да је то било у почетку јула 1410, али је његов рачун погрешан, као што у опште ово догађаји у њога потребу доста исправака. За годину смрти Сулејманове имамо белешку наших летописца, која се потпуно слаже са догађајима. По њој смо лако израчунали и колико се Муса у Србији бавио.

у Дренопољу, с места је показао вољу да управља неограничено, и није ни помишљао на свога старијег брата Мехмеда, који је управљао царством у Азији, и који је имао прече право од њега. Сломивши Сулејмана, одмах је изашао на среду с мишљу да он у европској Турској влада као самосталан султан, онако као што је и Сулејман радио. Властољубивост је надвладала и верност, коју је дужан био чувати, и дата обећања. Одмах почне радити са правом тиранском самовољом, и под изговором да хоће да казни за тобожињу неверност Сулејману, стапе збацивати војводе и губернаторе, који су се њему чинили сумњиви, стане им узапћавати добра, и често ни живот њихов није штедео. Страх постави за прво начело своје управе¹. Наш Костантин зове га на неким местима просто звером.

Међусобна борба међу синовима Бајазитовим већ је дотле однела била с овог света Иса-бега и Сулејмана. Остали су још били Муса и Мехмед. Чим је Муса у Дренопољу заузео власт, с места се поставило питање, хоће ли даље на управи остати он, или његов старији брат Мехмед? Није много прошло, па је и расправа тога питања изашла на дневни ред.

Пре него што на ту борбу дођемо, на реду је да видимо у каквом су се положају у тај мах застале српске земље.

Као што је познато, Муса је, у почетку јула 1410 године, дигао с овог света Вука Лазаревића и Лазара Вукова Бранковића. Српске земље остале су, дакле, после тих догађаја опет онако, како су се затекле у почетку 1409, према стању утврђеном иза размирица после боја на Ангори. Са смрћу брата му Вука, деспот је Стефан опет заузео пређашњу целину своје земље, како ју је пре последње размирице с братом држао, и за то је управо имао да благодари Муси. На некадашњим зем-

¹ Zinkeisen, I, 432—433.

љама Вука Бранковића сад је остао Ђурађ Бранковић сам. Пошто је после смрти Сулејманове Муса био господар у Европи, Ђурађ је продужио да према њему врши дужности васала, и ишао је са својом војском да војује уза њ. Стефан је остао као и пређе према турском султану самостални господар, а извесне васалске дужности имао је као господар Мачве према краљу Угарске.

Кад је Муса узео управу у Дренопољу, деспот Стефан пошаље к њему свога највештијег дипломата, којег је 1402 слао к Тамерлану, да од Мусе заштеди оно што му је обећао кад се 1410, после пораза на Дренопољу, у Србију био и склонио, и да му честита што је помоћу сталног пријатељског држања Стефановог на послетку успео и своју намеру извршио. У почетку Муса примаше добро тога посланика, али се после тргне натраг, и стане говорити опорно и предлагати тешке ствари. Деспотов посланик осети, да се с Мусом на крај изаћи не може, опази да Муса мисли поступати као звер, и не хотећи ломити, обрне, измичући се паметним речима, представљајући се да мисли да деспоту нико није бољи и искренији пријатељ од Мусе. Види се, да је задатак тога посланика био, или да се у току рада развило као задатак, да проучи положај, и да види какви су изгледи са новом управом у Дренопољу. Кад је он Мусу оставио, удари кроз шуму у којој је био погубљен деспотов брат Вук, понесе његове кости у Србију, и дошавши к деспоту, све му исприча шта је опазио, и заврши, да с Мусом није могућно друкчије живети него војујући. Кад то чује деспот Стефан, он одмах скупи своју војску, изађе у пределе Пирота, и поплени неки део турске земље. Муса на то пошаље деспоту посланика, који га умири, и Стефан се опет врати кући¹.

Ето каквим се начином и зашто раскварило пријатељство међу Стефаном и Мусом. Стефан, као најогорче-

нији непријатељ Сулејманов, пристао је уз Мусу одмах с почетка; држао је с њим стално; склонио га је у својој земљи онда кад му је то лично било врло тешко, и кад је Муса био у најмучнијим околностима; а без сумње је помагао Муси и у последњем његовом срећном походу против Сулејмана. У овоме свему, Стефан је радио с политичним рачуном, и с Мусом је уговорио шта има од њега очекивати у случају победе. Кад је тај час дошао, Стефан је потражио да се изврши што је обећано. И кад Муса за то ни чути није хтео, Стефан се одмах прихватио оружја, и први стао у редове противника Мусиних.

Византинци из Цариграда, задовољни са Сулејманом који је био у роду с њиховом царском кућом, нису од почетка никада пристајали уз Мусу, и увек су били у редовима његових противника. Кад се у Цариграду чуло да је Сулејман погинуо, Муса надвладао и наставио се у Дренопољу, они одмах истакну новог претендента, Сулејманова сина Оркана, још дете, и пошаљу га у Спливрију. Чувши за то, Муса похити одмах под Спливрију. С њим је био васал његов Ђурађ Бранковић.

Међу тим сви ови догађаји нису остали без утицаја на Ђурђа. И он је почео увиђати да је његова политика погрешна, и он је морао увидети као и деспота Стефана посланик, да беснога Мусу никакво добро не чека, и да ни он уза њ ништа добити не може. Очевидно је било да би Ђурђев положај био да гори бити не може, ако се и Муса сломи, а лако је било видети да је то неизбежно. Смрт брата му Лазара била је само оштра светлост, према којој се тај тежак положај још јасније видео. Ђурађ је осетио да је положај деспота Стефана далеко бољи него његов, и да на случај пада султана Мусе, против којег се Стефан већ изјаснио био, он, Ђурађ, и сви његови планови остају без милости у рукама деспота Стефана и оне странке која Мусу победи. Положај у држави деспота Стефана био је далеко разговетнији. Смислено и јуначко држање деспота Стефана беше високо по-

¹ Гласник XLII. 301, глава 66.

дигло његов ауторитет, а Ђурађ се у тај мах налазио, у положају врло униженог васала, уз господара који ни по чем није био достојан такве службе. У главним земљама српским остали су били још деспот Стефан, и то без деце, после скоро десетогодишњег брачног живота, и Ђурађ Бранковић. Не само разлози хришћанске дужности и родољубља, него и сами себични рачуни отварају су најбоље изгледе за помирење. И Ђурађ, остављен сам себи, свакојако најумнији представник Бранковићеве породице, након више од двадесет година међусобне борбе с породицом кнеза Лазара, смисли да се са деспотом Стефаном измири, тиме што ће и он Мусу напустити и прећи међу његове противнике. Тим је мислио да уђе у политику приближавања Стефану. Смисливши то, Ђурађ поручи својој мајци, сестри Стефановој, госпођи Мари Бранковићки, да га помири са ујаком и да уговори како ће у напредак у слози живети као што приличи хришћанима. По свој прилици је тада још напоменуто, да се на случај смрти Стефанове наследство обећа Ђурђу. Деспот Стефан с места прими Ђурђа као што би отац примио много жељенога сина, као што вели Константин.

Велики овај обрт у политици Ђурђевој опази и султан Муса, или му га неко беше потказао, и сумњајући на Ђурђа, Муса смисли да и њега смакне са света, као што му је већ брата био смакао. Кад су обојица опсађивали Сиврију, у којој се налазио нови претендат, заштићеник цариградски, Сулејманов син Оркан, Ђурђу, по султановој наредби, при вечери даду отров. Али Ђурађ за времена осети, и имајући увек при себи против-отров, спасе живот, ма да је одболовао. Док се још Ђурађ под Сивријом лечио, дође му једанпут пријатељ, и каже му да ће се ударати на град, и да му познати да неће спасти главу, ако се тога вечера још ту затече. Чувши за то Ђурађ, заповеди свој својој војсци да се спреми на бој, и да и она удара на град, и изда својима запо-

вест да сви беже у град, кад он у таламбас удари. И он сам појаше коња, да уговорени знак таламбасом, и утрчи у град, те се тако заједно са својом војском спасе од смрти. Оне од Ђурђевоје војске, који су, не знајући за тајну, случајно заостали међу Мусиним опсадницима, све похватају и исеку. И други су чинили као Ђурађ, јер су сви већ видели да се Муса, такав какав је био, одржати не може.

Муса, ражљућен што га је напустио Ђурађ, наспрне на свога великога војводу, и најмоћнијег међу својим великашима, Михал-бега, и хоћаше да га погуби, једино да свој ауторитет поврати, а друго што је мислио да је он крив Ђурђевоме бегству. Михал-бег то осети, и изађе те предложи Муси да га пошаље против Цариграда, објашњавајући да је народ заузет бербом винограда, и да ће град лако заузети. Мусу то превари, поверује Михал-бегу, и заповеди му да учини како је предложио. Михал-бег узме одабрану војску, и пође к Цариграду. Али на Цариград не удари, него отиде у Азију к онамошњем претенденту, старијем брату Мусину, Мехмеду.

Мало по том, Ибрахим-паша учини тако исто. Он дође к Муси, и стане му говорити да ће пропасти, и да не може избећи несрећу ако се не помири с Грцима. Муса поверује и њему, и упути Ибрахим-пашу ка Грцима да поведе преговоре о миру и о наравнању. А Ибрахим-паша учини оно што је мало раније учинио Михал-бег. И он пређе у Азију, и придружи се султану Мехмеду¹.

Тако су неунутности, претераности, зверство и напрасити поступци мало по мало осамили Мусу, и силом прилика брже но иначе истакли питање о признавању султана Мехмеда у Европи и о уједињавању тада раздвојенога балканскога и мало-азијског Турецког Царства. То је питање било свршено, чим су од Мусе почели одступати људи као што су били Михал-бег и Ибрахим-паша.

¹ Гласник XLII, 302, глава 67.

Белешке о одметнућу Михал-бега, које налазимо у Костантина, драгоцене су нам поглавито зато, што нам оне казују барем у које је доба године Ђурађ Бранковић одступио од Мусе, утврђујући да је то било у јесен. Према осталим догађајима лако је израчунати, да је то било у јесен 1411. И како наши летописи бележе да се Ђурађ вратио у Србију из Солуна тек 23 октобра 1413 (управо 1412), то је Ђурађ пробавио у Солуну скоро годину дана, не могући удесити згодно време да се врати у Србију. Тако је тада било мутно стање Полуострва Балканскога. Пагледа, да се Ђурађ том приликом познао или верио с Јерином, која је, мало после њега, доведена у Србију.

Муса, који се опростио свога брата Сулејмана и заузео древнопољски султански престо јуна или јула 1411 године, дотерао је до положаја, који је мало пре описан, за два три месеца. У јесен те исте године већ се знало да он опстати не може; само што се његова крволочна историја није могла тако брзо свршити.

XIII

СПАСАВАЊЕ ОД МУСЕ И ОД ЊЕГОВЕ НЕМОГУЋНЕ ВЛАДЕ. ОПШТИ САВЕЗ БАЛКАНСКИХ ГОСПОДАРА СА НОВИМ СУЛТАНОМ МЕХМЕДОМ ПРОТИВ МУСЕ, ПОРАЗ И ПОГИБЕЛЈА МУСИНА. НОВО УЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈЕ И МИР С ТУРСКОМ.

И старији брат Мусин Мехмед, после смрти Сулејманове најстарији син Бајазитов још у животу, не могаше већ мирно гледати шта се ради, и да га нису на то подстицали одбегли турски великани с Балканског Полуострва. Право на древнопољски султански престо било је на његовој страни; јуначка невоља брзо поче нагонити најзнаменитије људе, да се око њега купе и да га подстичу да то право потражи и заузме од беснога и недостојнога млађега му брата.

Мехмед, који се још иза Тамерланове најезде одржао као господар у источним земљама доскорашњега Бајазитова царства у Малој Азији, поче своју акцију заузимањем оних земаља балканскога Турскога Царства које су се налазиле у северозападном приморју Мале Азије. План је његов био, да прво под своју власт покори све турске земље у Малој Азији. Тим се делима он спусти до мора на Босфору.

Грци у Цариграду једва дочекају ову појаву нове снаге, која је могла да њих у борби одмени. Они се брзо сложили с Мехмедом, превезу га на европску страну¹, да

¹ Дука у својој Историји, XIX, казује да се цар Манолој с Мехмедом, који се у тај мах у Брусел бавио, састао у Скутарима спрам Цариграда, да је с њим уговор под заклетвом утврдио, и да га је онда у Цариград с војском везио.

би могао otpочети војевање против несноснога Мусе, и у Цариграду спреме му дочек што су могли лепши.

Кад за то чује Муса, крене се са свом својом силом к Цариграду, против Мехмеда. И њих се два сусретну код неког места, које Костантин није разговешто забележио¹. У почетку надвлађиваше Мехмед, а по том на послетку надлада Муса, и тако се Мехмед опет за тад врати у Малу Азију, откуд је и дошао.

Напрасити и бесни Муса, ма да је победио, тераше даље са сумњичењем и одбијањем људи. Тако ради овога сукоба са Мехмедом окриви и баца у тамницу у граду Дидимотику Исуфа, господара земље Костантинове (североисточне Македоније) и пану Игита, крајишкога војводу (од Скопља и северозападне Арбаније), који су, како каже Костантин, држали земље и градове, пограничне са земљама деспота Стефана. Али те војводе умакну из тамнице, и одметну се од Мусе заједно са својим земљама и градовима. Деспот Стефан им да војске, те стану пленити околне крајеве, који су остали с Мусом, а они с деспотом Стефаном начине уговор да су с њим у савезу и да су му готови на сваку службу².

Борба с Мехмедом у околини Цариграда, сумњичење и затварање ових војвода, и по том њихово ослобођење, отворено приступање к деспоту Стефану и радња против Мусе испунили су, без сумње, крај јесени и почетак зиме 1411 године. Положај западне стране Балканскога Полуострва у томе се времену скроз променио.

¹ Текст гласи: Царь же Моусина дѣнь се съ вѣсмы коницкыи обрѣте сего оу дрѣви нареуцнаго нареуеноу. Не знам какво би се место тим обележивало. Цвицајен, I. 437. каже да је тај сукоб био не далеко од Цариграда, код места Јеригиса. И сад се не далеко од Цариграда, а близу стратегички познатог места Чаталне, налази место Инвигис, где се, по овој прилици, догодила та битка. Дука у својој Историји, XIX. даје мисли да је то место још ближе, у самој непосредној околини Цариграда, али га он не именује. По Дукином називању изгледа да је било два таква несрећна сукоба, и да се Мехмед није ни враћао у Малу Азију.

² Гласник XLII, 302—303, глава 69.

Још у јулу 1411, одмах после смрти брата му Сулејмана, Муса је имао уза се и деспота Стефана и Ђурђа Бранковића и све турске суседне им по Македонији војводе, заступнике доскорашњих српских господара. На крају 1411 против Мусе су били и деспот Стефан и Ђурађ Бранковић (који се у тај мах још налазио у Солуну) и Исуф и Игит, војводе северне и средње Македоније и арбанаских крајева, и Богдан, господар југоисточне Македоније, и грчки намесник у Солуну и у околним грчким земљама. Ови су људи ухватили били међу собом савез против несноснога Мусе, а они су држали сву западну полу Балканскога Полуострва, од тимочких гора, Струме и Сера, па на запад к Мору Јадранском. Муси беху остали управо само средишњи крајеви од Дренопоља к Цариграду, к Дунаву и иза Софије, од прилике садашња Бугарска с Источном Румелијом и с јужним приморским странама Тракије.

Изгледа, ма да јасно није забележено, да је тада учињено још више, и да су заједно с Ђурђем и његовом војском, која се спасла у Силиврију, тај град оставили и у Солун се преселили и они који су уз Оркана, Сулејманова сина, стајали. Ђурађ се без сумње ставио на чело томе покрету, и то је њега у Солуну задржало, те се није одмах у Србију вратио. Халкокондила казује да је Оркан послан у Солун к Богдану (којега се држава наклањала на северне границе солунске области) и другим Турцима који су онамо у служби били, с молбом да сви Оркану помогну, како би се кренуо да царство у Европи освоји. Костантин приповеда о акцији деспота Стефана, која је с овим у потпуном складу, и каже, како је Стефан, чим је чуо да је Ђурађ из Силиврије приспео у Солун, одмах кренуо сву своју војску и горе поменуте турске војводе Исуфа и Игита из Македоније и некаква сина Саудијева¹, којега су мислили да за цара прогласе. Сва

¹ Не знам ништа моглох наћи ко се мисли под овим сином Саудијевином, ако није опет Оркан.

се ова војска кретала некуда к југо-истоку и к источним границама Македоније. Чујући за то султан Мехмед, крене на ново из Азије, и дође у Цариград с намером да како год ухвати везу са деспотом Стефаном, који се находио на западној страни Мусиних земаља. Али како је то било зими, од прилике с крајем новембра или почетком децембра 1411, путови се беху развалили, а реке измиле, тако да су кретања војничка била са свим немогућна. Мехмед се крене од Цариграда јужним путем ка Серу, где је без сумње мислио да се састане са деспотом Стефаном и његовим савезницима, и дође до Марице, али је не могне прећи, толико се била измилла. Муса окрене на Мехмеда, погуби начелнике оних места куд је пролазио Мехмед, зато што га о томе нису известили, и по том се врати у Дреновоље. Пошто су, међу тим, Мехмеда отпадници његови задржали у Азији, те у тај мах у Европи ништа више није могао радити, Муса добије с те стране одрешене руке, и јурне усред зиме, у самом почетку 1412 године, најпре на деспота Стефана, кад му се исти могао најмање надати, с намером да даље удари на крајеве око Солуна, и да рашчисти са Сулејмановим сином Орканом, који је тамо био с Ђурђем, с грчким намесником у Солуну и са својим турским присталицама. Ту је војну започео овако. Дође најпре до Софије, и ту се заустави да некакав свој велики празник, ваљда бајрам, проведе. Све што је за празник требало беше приправљено, али Муса на сам дан празника уседне на коња, рекавши: „Ја ћу велики празник ево овако да проведем“, и заповеди да се војска креће. И тако изненада пође од Софије, пролазећи планину која се зове Чемерник (између Софије и Врање), пигде не давши одмора ни себи ни војсци до саме Врање. У Врањи је становао ћесар Угљеша, добро познати присталица деспота Стефана. Како је изненада рушио, Муса у мало што није ухватио Угљешу, понени што се у Врањи нашло, и пође на Ново Брдо, на југу главни град деспота Стефана.

Деспот је Стефан у тај мах од некуда долазио (може бити из Скопља или из Македоније, од својих тамошњих савезника), и Муса је рачунао да га превари или изненади. Стефан је то исто рачунао са Мусом. Али је Муса имао уза се више војске него Стефан, и видећи то, Стефан се уклони у велики град у Новом Брду. То је оно што су наши летописци записали речима: **Въ лето 6920 (1412) гненкара .i. догн царь Моуѣта подь Ново Брдо**¹. Тога се догађаја тиче и оно место у писму које Дубровчани писаше 13 августа 1417, где говоре деспоту ради тадашње неке размирице око Новог Брда: *Али они добри људије веру показаше, не гледаје страха стреле и сабје турске, ни предбе срдитога цара Мусије, Турком Ново Брдо убранише, и бранили би сваки град господства ти, где би им се пригодило како то и Дубровник где им је кућа*².

Тако ту Муса не могаше ништа свршити, осем што је опљачкао Врању, и тргне се патраг, те пође на Арбанију. Пошто је тамо неке крајеве обишао, чује, како Костантин казује, да је Сулејманов син Оркан у Солуну, где је морем приспео, како ми мислимо још онда кад и Ђурађ, или свакојако мало после Ђурђа, и да је из Солуна изашао у тамошње крајеве Турског Царства³. Ову белешку Костантинову можемо лепо попунити с друге стране. Халкокондила приповеда, како се уз Оркана находио некакав Турчин Балабан, племић добра рода али непоуздан. Кад се Оркан кренуо из Солуна, заузме Бер (сада Караџерију) и околне крајеве. На то се скупе око њега сви Турци из околина, и он пође у Тесалију да је заузме⁴. Ови успеси Оркана и његових присталица били су, нама се чини, узрок, те се Муса оставио деспота Стефана на Новом Брду и обрнуо *«къ страни ар-*

¹ Види о томе и чланак П. Руварца у Гласнику XLVII, 194.

² М. Нушић, I бр. 251.

³ Гласник XLII, 306, глава 72.

⁴ Chalcocondyla, Migne-ovo издање 179—180.

БЛАНШЬВНЕ,⁹ како каже Костантин, или у Тесалију. Халкокондила каже, да је Муса, видећи како Оркан себи царство спрема, и утврђује се у Тесалији, стао радити на томе, да му Балабан, главни великаш Орканов, изда Оркана. Уговори са Балабаном да му увек потказује где се Оркан са својима налази, и Балабан је тако и чинио. Тако Муси изиђе за руком да Оркана ухвати жива, на неком брегу на границама Тесалије. Костантин, који ово у краће казује, допуњава опет Халкокондилу у томе, што приповеда да је том приликом Оркану побегло мноштво нешака, да га је Муса тада ослепио, поубијавши много знатних људи који су уза њ били, и да су од његове срдње просте војнике измолили. Догађаји ови морали су бити у пролеће или у почетку лета 1412 године. Халкокондила каже да је Муса одатле, из Тесалије, ударио на Богданову област, јер је и Богдан уз Оркана држао, и покорио је себи. Пошто су грчке покрајине око Солуна биле такође главни помоћници Оркану, Муса, свршивши с Орканом и покоривши Богданову област, удари на њих, и навали на Солун. Костантин приповеда да је град Хортијат, Солуну на југу, том приликом Муса разорио, али да Солуну није могао ништа учинити. С друге стране знамо, да је том приликом Муса освојио све тамошње грчке области, које је, као што смо на свом месту навели, после боја на Ангори Сулејман цару Манојлу уступило, и да је тамо, као и свуда куд је пролазио, много зла починио.

Ова Мусина опсада Солуна и разваљивање и узимање околних градова и области испунили су, без сумње, цело лето 1412 године. За Ђурђа Бранковића Костантин изреком каже, да се за време ових догађаја находио јоште у Солуну¹, и ми ћемо видети, како је он доиста тек у јесен те године могао с великом муком из Солуна у Србију умаћи.

¹ Гласник XLII, 306, глава 73.

Да је овим догађајима лето 1412 испуњено, и да се у јесен почињу даљи догађаји, уверавамо се и из друге једне беленике Костантинове. Док се Муса још под Солуном бавио, казује Костантин, дође му глас да султан Мехмед хоће опет да пређе из Азије у Европу. С тога удари кроз Славијеве Горе ка Дренопољу, где му неко јави да је султан Мехмед већ дошао. И Муса у најжешћој љутини јурне преда њ, допуштајући војницима да тек мало ноћу спавају. Али онај глас није био истинит, Муса не пађе ништа, и тога ради *остане ту до зиме* (не зна се да ли у околини Дренопоља или негде даље према Цариграду, где се могао очекивати долазак султана Мехмеда). Из тога видимо да је од почетка јануара 1412 па до јесени те године Муса најпре ударао на Србију, пленио Врању и покушавао да узме Ново Брдо, по том да је отишао ка Арбанији, одакле је отишао у Тесалију да вреба и да хвата Оркана, у чему је издајом Балабановом, негде у пролеће 1412, и успео, да је, по том, освојио Богданову земљу, да се за тим свалио на грчке области око Солуна и на Солун сам, али да га није могао узети, и да је гласовима о преласку Мехмедовом у јесен, или у почетку јесени, 1412, опет отишао к Дренопољу, и тамо се, у Дренопољу самом, или у суседном неком крају, за неко време смирио. Муса је по том од почетка па до јесени 1412 године начинио са својом војском читаво кружно путовање по Балканском Полуострву, готово непрестано с неким бијући се. С резултатима није могао бити одвише незадовољан, и ако одесудних успеха није било. Цео свет је био против њега, али се он ипак добро држао, и изгледало је, да је јачи од својих противника у Европи.

Пошто је покушај са Орканом у околини Солуна и у Тесалији пропао, ни Ђурађ Бранковић није имао више шта радити у Солуну, те и он поче мислити како ће да се врати у Србију. То лако није било, пошто је сва област и даља околина солунска остала у Мусиној руци

и под Мусиним људима, и ваљало је муке да се продре до српских граница. Ове прилике казује нам Константин посредним начином, причајући како је Бурађ из Солуна измакао. Једном, на име, прича Константин, беше пошао Бурађ да изађе из Солуна, али чује да се у околним крајевима налази неки једномисленик цара Муса, којег је Муса послао да путове држи и чува и да земље одржава у његовој покорности, и тога ради врати се опет у Солун. Кад су Бурађ и његови смислили да излазак из Солуна у неку руку покушају и изврше, договоре се, да племићи који су му били пратња, пођу сви заједно а без њега, еда би они који пазе обратили погледе на њих и мислили да је међу њима Бурађ. Он пак сам узме неку странпутицу планином, веома мучну, и пође сам само са петорицом људи. Пратња Бурађева што је отишла без њега, стигне у Солун пре њега, и нити ју је ко гонио ни стигао. Бурађ пак отиде веома заобилазно странпутицама, падне на ноћинте у неко село и уђе код неких хришћана, не казујући се ко је, него се издајући за једнога од својих племића. Они га сакрију у некој кућици на гумну. Другови му пак остану у луку с коњима. Турци су били преварени, и мислили су да је он био у пратњи која је раније ушла у град, где су опет племићи његови тешко се бринули не знајући шта је с њим. Кад је настала друга ноћ, они пођу да га траже. А жена из онога дома, где је Бурађ одсео, која му је храну сиремала, позна ко је, и беше јој мило. И Бурађ и пратња што је пошла да га тражи, састану се и заједно уђу у град. Овај покушај Бурађев да остави Солун могао је бити одмах по одласку Мусину из околне Солуна, раније у јесен 1412 године.

Кад је пак Бурађ вратио се у Србију к своме ујаку, била је радост неисказана, јер се тада и растављени делови цркве саставише у једно, и утврди се држава и снага државна сједињењем. И деспот се Стефан радовао

не друкчије него као отац који је нашао сина¹. Овај знаменити догађај забележили су и наши летописци речима: **Къ лѣто 6922 (1413) октомвриа 23 догнѣ Георги изъ Солоуна**. Из приче Константинове и из осталог тока догађаја лако је изнаћи да је погрешка у години, јер је то било доиста 1412 године. Најдрагоценије је, што су нам летописци сачували дан, који се и иначе подудару с осталим догађајима онога времена, као што се лепо види из напред наведеног текста. Тако су с крајем октобра 1412, једва једном и после толиких година, ствари у Србији ушле у свој ред, и јединство се у држави повратило, а оба главна човека, деспот Стефан и Бурађ Бранковић, стајали су један уз другог у онакој слози и љубави, какву су околности и тада и увек препоручивале.

Међу тим Муса, који се узалуд узнемирио гласовима о преласку брата му Мехмеда и отишао к Дренопољу, не оста дуго на миру. Видећи да нема Мехмеда, он смисли да удари опет на главнога Мехмедова савезника у Европи, на деспота Стефана. На сами Вадњи дан (1412 године) крене се он отуда са највећом љутином ка српским странама, смишљајући да све искорени и истреби. Још беше спремио, како Константин казује, кога ће од своје земље да насели по српским пределима. Некакав турски војвода у Сокоцу (више Бање Алексиначке) и у Сврљику граду беше се одметнуо од султана. Кад је дошао на место, он написа на хартицама име свакога села, и даде те хартице старешинама својих пешака да све сељаке скупе под градом. Град Соколац узме, и војводу Хамузу пошље у Дренопоље. А оне људе претера и насели их на свом селу године 1413 (6921) пише Константин. Овога се, по свој прилици, тиче и она белешка наших летописаца, која гласи: **То же лѣто (6921—1413) Моусин расоу Българе и прѣсели априла 23**. Али тај дан као да ће мало одговарати истини, јер су се ови

¹ Гласник XLII, 303—304, гл. 70.

послови, као што ћемо одмах видети, морали свршити нешто раније. У то време Соколац и Сврљиг рачунали су се у Бугарску, и били су под турском, у тај мах под Мусином влашћу. Свршивши то, уђе Муса у српску државу, и узме Бован (код Алексинца). Они који су били у њему поплаше се и предаду град. Он и њих опљачка и пресели као и оне. После узме Липовац (у истом крају), и ту опљачкавши и разграбивши људе који су се у њему находили. Тако исто учини и са Сталаћем. Ту је, како Костантин приповеда, некакав племић одржао се у кули бранећи град, докле и он заједно са кулом није изгорео, показавши право старинско јунаштво¹. Удари тада и на друге градове, па и на Копријан², где се много крви проли, али Муса, на послетку узме град, све исекавши и опљачкавши³. Толико о томе рату Костантин. Летописац пак зна још више. У њему пише: **Въ лето 6921 (1413) царь Моусин разки деспота Стефана на Врѣшци, и расипа Крушевци и Петрусъ и Сталакъ и Коприниъ** (у једном тексту још: и Скопје) и друге градове. И кезъ исла мнозство рода християнскаго оуби селомъ. Град Петрус је такође у околини Сталаћа, данас разваљен као и Сталаћ; Врѣшница је место у околини Крушевца. Ипак се Муса и у овај мах вратио, не задржавајући се дуго, и не довршивши напред смишљенога плана. Ако Скопље није случајно какав преписач унео у текст летописа, могућно је да је Муса у овај мах од Копријана ударио туда, па даље, путем на Самоков, напрег к Дренопољу. Узрок је томе могао бити, што су му могли стићи отуда гласови о кретањима султана Мехмеда, с којима се већ у овај мах није ваљало шалити.

Поред све неприлике, и деспот Стефан ни у овај мах није био клонуо духом, ценећи да су те несреће веома

¹ Ово је ипоријска подлога прекрасној народној песми о Пријезди војводи.

² Курвин-град на Морави више Ниша.

³ Гласник XLII. 306—307, гл. 75.

кратка века. Ове су недаће, напротив, поштриле његову енергију. Животописац његов каже како је ово побудило Стефана, те је путем кроз Румунију послао човека к мало-азијском султану Мехмеду, да пође на Европу и да не ради без њега, деспота Стефана, него да се прво састави с њим и с његовом војском, па да заједно ударе на Мусу. И султан Мехмед пође донста из Мале Азије, с истока, а деспот Стефан са запада са свом војском, прикупивши још колико се могло и војске угарске и босанске¹, и подигавши и горе речене турске војводе, т. ј. Исуфа и Игита, који су од краја 1412 с њим држали против Мусе. Али је у овај мах главна тегоба била у извршењу овога плана деспота Стефана. Требало је саставити азијску војску с војском из западних земаља Балканског Полуострва; а да се то постигне, морала се или једна или друга војска пробити кроз Мусине земље, које су биле по средини. По свој прилици Стефан и његови савезници нису ценили да они то могу извршити са својим четама, и нађено је да се тај задатак повери Мехмеду и његовој војсци. Костантин отворено казује, да је тако поручивао деспот Стефан. У Цинкајзена (I, 439) читамо да је Евренос-бег писмом световао Мехмеду да се одмах упути северније ка границама Србије, где ће га сусрести и потпомоћи деспот Стефан и турске наше које с њим заједно држе. Може бити да су тај план деспот Стефан и његови савезници заједнички склопили. Из причања нашега Костантина знамо да је Евренос-бег био тада с Мусом, и да је он Мусу оставио тек пошто је Мехмед извршио сједињење свију чета својих и деспотових, на Добричу код Топлице.

¹ И ове се речи потврђују у писму дубровачком, писаном 14 јула 1413 краљу Угарске. Тамо стоји да је уз деспота било: *genium regni sacre maiestatis vestre, magnifici domini despoti, tum Voivode Sandal et eciam Georgii, nepotis prefati domini despoti*. Познатије се познатије Моронан, сигурно војвода угарски, како се с деспотом од границе вратио. *Ragusa és Magyarorszag. Budapest 1887, стр. 224—226.*

Султан Мехмед био је тада у повољном положају да овај велики и коначни рат против Мусе започне, јер је своје царство у Малој Азији био утврдио и своје противнике савладао и покорио. Посланик деспота Стефана затекао га је, како изгледа, у Бруси или у Токату. Султан Мехмед позове своје васале с војском да дођу на војничко вежбање на поље код Ангоре. Чим се вежбање сврши, буде закључено да се пође на Мусу у Европу, и то се одмах и изврши. Цела се војска крене од Ангоре према Скутарима сиром Цариграда. Султан Мехмед отпадне на неколико дана до Брусе, и одмах дође и сам к војсци у Скутарима. Лађе за превоз војске на европску страну даде опет цар Манојло, који је као и остали не само по областима него и око самога Цариграда с Мусом непрестано патио се. Изгледа да је и у тај мах било Мусине војске око Цариграда, и Муса је, без сумње, очекивао да ће и у овај мах, као 1411 године, ту негде свршити с Мехмедом, уздајући се у своју хитрост и смелост, којој није равне било. Али Мехмед мудро следоваше савету својих савезника, и оставши врло мало у Цариграду, упути се с војском одмах на север, обалом Црнога Мора ка Визи, тражећи да тим путем обиђе војску Мусину у околини Цариграда и да му зађе за леђа, зауевши положај између њега и својих савезника. У једном сукобу између предњих стража једне и друге војске, Мехмед одржи победу, и настави своје кретање. Муса се тада тргне и сам натраг, и пође к Дренопољу зауевши положај у граду. Мехмед не хтедне упуштати се у опсађивање Дренопоља, ни тиме времена губити. Грађани дренопољски и сами му поручише да се узнема град узалуд не забавља, јер су они готови да му с места град предаду, чим се види да је победа на његовој страни. С тога Мехмед, једнако држећи на уму свој главни задатак, сједињење са својим савезницима с Балканског Полуострва, крене даље к Пловдину. Разумевши потпуно у чем је игра, Муса се сад стопу у стопу натура за њим,

мотрећи где ће му бити zgodно да сукоб изазове. Овако по турским изворима црта ова кретања Циркајзен (I, 439—440).

По причи нашега Костантина кретања би та изгледала нешто другојачије, и Муса се није ни налазио код Цариграда, него негде према српским и македонским границама, кад је султан Мехмед прешао море код Цариграда и са својом се војском упутио к Србији. Јер Костантин казује да је Муса, чувши за кретање Мехмедово, пошао му одмах на сусрет, и да је, мимошавши Пловдин (што значи да се онда кад је тај глас добио налазио негде западно од Пловдина), сусрео се с њиме на месту Макри-ливади. К. Јиречек се добро сетио да је ова Макри-ливада садашња Узунцова (прво грчки а ово друго турски значи Дуга Ливада), Хас-кејско поље у Источној Румелији, међу Пловдином и Дренопољем, које је до скоро на свему Балканском полуострву чувено било по својим знаменитим панађурима¹. Ту су се, по Костантину, имале сукобити војске. Али је Мехмедов план био да се само размимођу, и да он даље, без боја, своје кретање настави док у Србију не приспе. Зато он заповеди, те ноћу комора напред измакне путем Пловдина и Софије, па се и сам, избегавајући бој, крене даље тим путем. На тај начин се, у истини, изврши операција, коју је деспот Стефан препоручивао, сједињење противника Мусиних с оне стране Цариграда и са западне стране Балканског полуострва, јер се то питање стратешки одлучило управо при томе разлазу.

После разлаза на Макроливади или Узунцови, Муса је опет гонио Мехмеда до Софије, уздајући се да ће га престићи да изазове битку, и кад је видео да успети не може, одатле га је само пратио с мањим одељењима. Одатле је, види се, упутио се к Овчеш Пољу, јер су Ду-

¹ Cesty po Bulharsku, 350. И из Србије су људи ишли на то панађуре.

бровчани јавили краљу Угарске, да се Муса на томе месту налазио, кад су се деспот Стефан и султан сјединили¹. Све се ово свршило врло у брзо. Чим је деспот Стефан био извештен, и он одмах скупи сву своју војску, и похити с њоме у Крушевац. У то се место скупише сви султанови великаши, да уговоре шта ће радити и да један другом веру даду. И пошто су се састали и договорили о свему, пођоше заједнички даље. Тако дођу под Копријан град², и поинту да им се преда. Они који су га држали одговоре: да је град онога ко после боја цар остане. Ту се војска стани на Добричу (пољу међу Топлицом и Моравом), и ту јој дође и Евренос, који је тада Мусу оставио и пребегло к савезницима. Ту приспе и Богдан. А ту се придруже и предаду неки Мусини пешаци³. За Богдана се не види тачно да ли је на Добриче дошао из своје земље, с југа Македоније, или такође од Мусе као и Евренос-бег, јер је познато, да га је Муса 1412 у лето покорио. Пошто се Богдан спомиње с Евреносом и с Мусиним пешацима, нама се чини да треба разумети да се он налазио с Мусом и у његовој војсци, и да је у тај мах прибегло к султану Мехмеду и к деспоту Стефану као и Евренос. То се, у осталом, може тако узети и на основу горе наведеног дубровачког писма. Са Добрича се војска крене ка Овчијем Пољу, међу Кумановом и Штипом, еда би се још више њих скупило. Пошто су проишли тако звану Цриу Гору (међу Брањом и Скопљем), до на искрај граница деспотових, деспот Стефан се врати, предавши управу над војском

¹ Ragusa és Magyarország, Budapest, 1887, стр. 224—226.

² Курван град сиром ушћа Топлице у Мораву, више Ниша.

³ О томе говори писмо дубровачко од 14 јула, писано краљу Угарске овако: Dum dictus sultanus ipsis Ovecpogle partibus appropinquasset, Anvransius, unus ex maioribus proceribus Mussie et iterum plures alii a dicto Mussia recedentes, ad ipsum sultanum inclinatum humiliter accesserunt. Ragusa és Magyarország, Budapest, 1887, стр. 224—226.

своме нећаку Ђурђу Бранковићу¹. Као што се види, смишљено је било, да се војничка операција против Мусе изврши јужније, на јужном путу од Скопља ка Дренопољу, без сумње да би се војсци дало времена да се смири и да би се још више путем умножила. Од Овчијег Поља, последњег зборног места, већ се ишло чисто боју на сусрет. Све се ово вршило с крајем пролећа и у првој половини лета 1413 године².

Из приповедања Костантинова види се лепо, да је Муса пратио Мехмеда до Софије, па да је ту напустио наду да ће се моћи с братом мерити сам, и да ће моћи спречити сједињење са деспотом Стефаном. Муса је добро разумео сву игру, и чим је видео да му је умакла и да већ ништа предупредити не може, започео се и сам спремати за одсудни бој, и ако је то ишло тешко, јер су га тек у том моменту на ново почеле остављати војводе. У том га је моменту оставио Евренос-бег, најбољи турски војвода, а по свој прилици и Богдан. Костантин приповеда даље, како је са Овчијег Поља савезничка војска пошла да тражи Мусу, који се повукао у планине између саставка путова од Тустендила и Самокова с јужне и од Софије са северне стране к Ихтиману. Дубровчани 14 јула 1413, јавише краљу Угарске, да се Муса повукао у природом утврђено место које народ зове *Васиљева Клисура*. Да би пораз султанове и деспотове војске учинио коначним, те да нико умаћи не би могао, ако би до пораза дошло, Муса изда заповести, да се путеви свуда засеку и покваре. Војска савезничка, проишавши на Тустендил, спусти се од Самокова низ Искар до гачке где

¹ И о томе горе наведено дубровачко писмо говори: Dominus vero despotus, Morovich et Sandal domum rediere, dimissa quadam parte gentium suarum, quarum Georgius, ipsius domini despoti nepos, capitaneus constitutus, cum sultano Crissia prefato ad invadendum dictam Mussiam congressurus est. Види се, дакле, да се очекивала са свим сигурно победа, и да сва српска војска није ни пошла на бојиште.

² Гласник XLII, 307—308, гл. 75. Горе поменути дубровачки извештаји краљу Угарске посе дан 14 јула 1413.

од Пасарела на више пут окреће ка Ихтиману. Војска је та имала западно за леђима Витош. Муса је заузео положај, како Костантин каже, на Стипоњу. Др. К. Јиречек је нашао да се и сад зна место где је био Стипоњ, по сата на североисток од Ихтимана, и да се бугарски зове и данас Штипоњ, а турски Иштипон-калеси, али од града имају само мали останци. Једно подграђе Ихтимана и сад се зову Штипончани, по људима, који су се из расељеног тог места у Ихтиману населили¹. Турски писац Сеад-един каже да је битка била на Чамурлији, а Чамурлија је прво село у пољу, пред горе описаним положајем, на саставку путова под Витошем и на Искру, кад се од Самокова и од Софије иде к Ихтиману. Леувклавијев турски летописац помиње да је битка била „близу вароши Самокова“. Наш летописац каже: **Въ то же лето 6921—1413, 10 юла загмис царь Моусих отъ брата соултана Кришунне, отъ деспота Стефана, на рѣцѣ Искроу подъ Копрьвнѣмъ**. Држим да је Копријан овде ушао некаквом погрешком. Дубровчани, 30 јула 1413 јавише краљу Угарске да се место зове Ischuza, што би излазило на *Искрица* или *Искар*. И они јавише да је бој био 5 јула². Главно је да се сви писци у опште слажу, и да ми имамо разлога да се ослонимо на Костантина, који је боље од свију могао бити извештен. Кад се узме да он казује, како су пре боја савезници ухватили положај на Искру под Витошем, а Муса код Ихтимана, и да Сеад-един бележи да је бој био у пољу код Чамурлије, која се налази између та два положаја, онда ћемо имати слику сукоба, која ће најближе бити истини, и да је бој доиста био на Чамурлији. У томе нас још више утврђује даље причање Костантиново. Чим је Муса осетио предње страже савезничке војске, казује он даље, не могне одолети љутини и нестриљењу, него пође на њих. Муса, дакле, није могао да ичека напад

¹ Costy по Bulharsko, 79.

² Ragusa és Magyarország. Budapest 1887, 224—226.

на Ихтиману, него је јурнуо напред, прешавши гору која их је делила (венац који дели Ихтиман и водопађу Маричину од Чамурлије и водопађе Искрове). Према напред показаним положајима, природно је да су се војске, услед оваког покрета Мусиног од Ихтимана, сустреле на Чамурлији.

Костантин се особито бави учешћем које је у боју на Чамурлији узела српска војска. Он казује, како је Муса ударио прво на српско (тј. деспота Стефана) одељење, и како га потиснуо. Видевши то Ђурађ Бранковић, рекао је „издадосмо своје!“ па је одмах наредио да се с друге стране „из ребара“ (тј. с бока) удари, и тако је Турке разбио. Тада је и одељење Стефаново утврдило се и победило. А Муса, видећи да је с обе стране надбијен, нагне у бегство. Ухвате га на реци Искру, преломе (како каже Костантин) и удаве¹. Српска војска је ту много Мусиних војника потукла. Костантин још казује, како је над војском деспота Стефана (управо из праве његове државе осем земаља Ђурђевих, из којих се војска засебно купила) био главни заповедник (начелник) Радич челник, човек веома mudar и јуначан, који је умео да с мало речи много свршава. И још су биле две војводе Шани и Михаил². Турски историци, описујући овај бој, кажу да је лево крило савезничке војске држао деспот Стефан, а десно Евренос-бег (најбољи турски војвода) са својих пет сипова³. Наш је извор у овоме поузданији, и он нам разговетно каже, да је Стефан допратио савезничку војску до Црне Горе (између Врање и Скопља), па да се одатле вратио, пославши место себе свога се-

¹ Дубровачки горе поменути извештај краљу Угарске пише о смрти Мусиној по писму Сандалеу: ipsumque Mussiam in bello conflixit, conflictum, captivum suffocari mandavit dein ejusdem corpus ad civitatem Bursae, ubi omnes ex ipsorum progenie sepeliri solent. humatum juxta eorum consuetudinem honorabiliter destinavit, totius Romanie oras, antehac per Mussiam occupatas inhumaniterque oppressas, ditioni suae hactenus benigno submittere. Ragusa és Magyarország, 224—226.

² Гласник XLII, 308, ва. 75.

³ Zinkeisen, I, 442.

стрића Ђурђа. Деспот Стефан је сигурно остао у Србији као резерва за сваки случај, макар да у тај мах није било више никаква изгледа за даље одржање Мусино. То се још једанпут потврђује и после, где Костантин бележи, како се после смрти Мусине Ђурађ са свом српском војском вратио у Србију **съ побѣдою яко въ истинноу великою**¹.

У први мах после боја на Чамурлији, спустио се дубок мир на балканске земље, измучене трогодишњим беснилом и ратовањем султана Мусе и браће његове. Свак је био уморан; сваки је желео мира и одмора. И дух тишине и спокојства спуштао се, по правој потреби и по истинитој општој жељи, поврх гора и поља Балканскога Полуострва.

О победиоцу и новоме султану Мехмеду и наши Костантин и остали писци забележили су најлешње оцене. Костантин говори, како је Мехмед, после боја на Чамурлији, заузео отачаски престо и владу над свима турским земљама, мало-азијским и балканским, и како је био **владе и по вѣсноу калгоразоумнѣнши и кроткъ**. Истакавши како је султан Мехмед све до своје смрти (1422) остао на миру са свима с којима се удружио у почетку, међу првима пак са деспотом, Костантин није пропустио да запише, како је султан Мехмед вратио њихним кућама људе из Сврљига, које је султан Муса у почетку 1413 протерао некуда на султанске земље, кад је пленено Сврљиг и околину. Још напомиње исти писац, како је султан Мехмед имао према деспоту ванредно поверење и поштовање, све до своје смрти. У потврду тога прича и овај пример. Кад је султан једном свезао свога великог војводу Михал-бега, главнога човека у Турском Царству (од потурчене богате грчке породице из Витиније), и кад су други навалили с молбама на султана да га пусти, султан је од-

¹ У осталом то нам потврђује и горе наведени оновремени дубровачки извештај.

говорио: „Докле не чујем шта ће ми саветовати мој брат деспот, нећу га пустити“. И пошље к деспоту, да га за тај савет запита. Деспот одговори: „Ако хоћеш да имаш змију усред своје куће, одсеци јој реп, па је храни“. И султан не пусти Михал-бега све до смрти своје. Овако пак као у овом случају, приповеда Костантин, султан је Мехмед и иначе свагда поступао¹.

Какво је стање настало на Балканском Полуострву тада, по тој победи Мехмедовој, и по том у Србији, видимо нешто из грчкога писца Дуке, а нешто из нашега Костантина.

По причању Дуке², цар Манојло је, одмах после свршене победе, изаслао своје најзнатије људе к Мехмеду да му честитају и да потраже оно што је уговорено у Цариграду. Мехмед је, види се, према свима својим савезницима, витешки одржао дату реч. Цару Манојлу дао је од прилике оно што је цар имао још од Сулејмана, после боја на Ангори, а што смо горе на свом месту навели. Дука помиње градове на Црном Мору, на Мраморном Мору, крајеве у Тесалији, око Солуна. Обдаривши посланике поздравно је цара, да му не може заборавити помоћ, којом је очевину своју повратио, да га зато сматра као оца, и да ће му као син вечито остати захвалан. Дука помиње после цариградског цара посланике Србије и Влашке³, посланике војводе Јанинског (Епира), посланике деспота Лакедемоније (Мореје), посланике кнеза Ахаје. Занимљив је овај списак, што нам он показује, на

¹ Главнок ХЛII, 313. гл. 79: 308—309 гл. 76. На другом месту — глава 85, стр. 315 — приповеда Костантин, како је после Мехмедове смрти његов син Мурат пустио на тамнице Михал-бега, а он је прешао к побуњенику и претенденту Мустафи, који се излагао за султанова сина, и како је и живот изгубио у побуњеничкој војсци, кад је Муратова војска побуњенике пред Никојом разбила. Из овога се примера види како је деспот Стефан људе сигурно познавао.

² Ducae, Historia Byzantina, XX гл.

³ У оригиналу пише: *πρόσβεις Σερβίας καὶ Βλαχίας Βονύγαρίας*. Држимо да не мисли три него две државе: Србије и Влашко-Бугарске, јер се не зна да су Бугари у то време имали какву самосталну државу.

колико се страна још на Балканском Полуострву у то време налазило самосталног државног живота, којему ништа друго није било записано, него да се раније или позније утопи у Турскоме Царству. И учешће свих ових државица при честитању победе, сведочи већ, како су и оне саме осећале да су у сфери Турскога Царства, и како је судбина тога царства и њихова судбина. Дубоко разумевајући значај тадашњих тренутака и носећи на устима и на уму мир, султан Мехмед је све те посланике примио, угостио и отпустио што је могао лепше. „Идите, и поздравите господаре ваше, рекао им је он при расстанку, да свакоме пружам мир, и да од свакога прихватам мир. Нека је бог мира против свакога, који би мир кварно!“

Говорећи о пословима српским, Костантин приповеда, како је деспот Стефан деспота Ђурђа и све из српске војске који су се у боју на Чамурлији одликовали, наградио многим почастима. Султан, приповеда Костантин, посла по своме посланику одличне и скупоцене дарове деспоту, даде му град Копријан (више Ниша на Морави) и предео Знепоље (око Трна) и многе друге олакшице¹. У Копријану је од времена Сулејманова или Мусина, или од последњег Мусина војевања, била турска посада. Што читамо у Костантина, потврђује нам на свој начин и Халкокондила. Тај писац је забележио, како је том приликом султан дао деспоту Стефану „простран крај земље на својим границама.“ То опет упућује на Знепоље, јер се непосредна султанова земља, Бугарска, тада од Мусе помоћу деспота Стефана и осталих освојена, само с истока граничила с деспотовим земљама, и ту су на истоку налазиле се земље, којима је султан могао располагати као добитком победе. Истина је да се деспотова земља граничила с Турском и на југу, али су македонски турски господари, као самостални заповедници

¹ Гласник XLII, 309, глава 76.

и савезници у рату учествовали, и тешко да се у њихове земље, у неку руку васалне, могло дирати.

То су основи новог стања, који су настали после мира и који су нам познати. У Костантина Философа имају два места, по којима изгледа да је Србија, по уговору од 1413, после борбе с Мусом, морала султану и нешто војске слати, макар да нам се чини, да је та васалска дужност после боја на Ангори за Стефанову државу била са свим престала. Кад се наследник Мехмедов, султан Мурат, око 1426, расудио на деспота Стефана што много другује с Угарском, и, у љутини кренувши против деспота, дошао већ до Софије, деспотови су војници, како каже Костантин, по обичају дошли били у Софију. Али, како Костантин даље приповеда, султан је те деспотове војнике вратио с пратњом до границе, зато што је тада он хтео да војује против деспота. Из тога се види да је био обичај да се српска помоћна војска султану на расположење ставља, и да се у тој намери шаље у Софију. На другом месту Костантин хвали мудрост деспота Стефана, што је умео да своју помоћну војску шаље источнима (т. ј. Турцима) на западне (т. ј. Угре), а овамо сам да иде на све саборе ка западнима (т. ј. Угрима), и да у њих ужива најпотпуније поверење. Ово значи да је деспот Стефан у један мах вршио извесне васалне дужности и према Турској и према Угарској¹. Међу тим кад се узме уговорни положај разних делова Стефанове оновремене државе баш у времену од 1402—1413, видеће се да ни ту нема никакве несугласице. Деспот Стефан, ми мислимо, доиста није дуговао Сулејману давање војске, и ако нам текст тадашњег уговора о миру није познат. Али су Бранковићи за свој део примили ту дужност. А за читаву половину Стефанове државе иста је дужност примљена 1409, кад је његов брат Вук с турском војском и за турски рачун Србију по половини пре-

¹ Гласник XLII, 311—312 глава 77 и 316—317, глава 83.

ценио. Тако је, изван те дужности по уговорима, остао само мали део Стефанов и угарски феуд Мачва, који је Стефан у својим рукама држао. Све показује, да се уговорима, међу Мехмедом и балканским господарима године 1413, после Мусине погибије закљученим, повратило раније стање, по коме је и Стефан примио управу над сва три дела од 1409, и над својим, и над братовим (пошто је исти погинуо) и над Бранковићевим (пошто је Лазар Бранковић погинуо, а Ђурађ се с деспотом измирио и врховну његову власт признао), примајући на целу земљу оне дужности према султану, које су дотле лежале на појединим деловима. По томе је, мислимо, Србија после 1413 слала у Софију своју помоћну војску султану.

Међу тим, ако је та дужност и остала, границе су државне свима овим измирењима, војевањем и погодбама биле знаменито размакнуте. Власт деспота Стефана на истоку је допирала до близу Софије. Посада у Копријану на Морави више Ниша, дигнута је. Од водомеђе између Трна и Софије, српска се деспотовина пружала к западу до Балшине државе у приморју, која је и сама била учесник те државне заједнице, под погодбама извесне унутрашње самосталности, која се онда већој власти и иначе признавала. Од висова Шар-планине, Љуботрна, Качаника и Црне Горе (међу Скопљем и Кумановом) српске су се тадашње границе пружале до Саве и до Дунава. Била је то земља довољно и пространа и богата, која је још могла уливати поштовање. Десетак година позније, кад је умро Балша, сестрић Стефанов, господар Зете, деспот је Стефан с војском заузео и Зету, и покушавао је да Млечиће из Скадра истисне, али ово последње без успеха. Основано на унутрашњем миру и на унутрашњој једнодушности, која би постигнута помирењем с Бранковићима, све је то вредило много у она тешка и опасна, а по српске народне интересе онако неповољна времена. И то је све, по заслуги, веома про-

славило деспота Стефана, јер су то све били резултати његове политике, која се покрај издржљивости одликовала смисленошћу, постојанством и поштењем. Да су сви ти добитци само привремени, није се онда видело. Народи и људи у политици се одликују неисцрпним надањем, које је природа благом руком усадила у идеје као год и у жива бића. И онај који ће сутра умрети, и оно што се већ крха у пропадању, још се нада. И српски државни послови од 1413, па све до смрти деспота Стефана, изгледали су доиста тако, да надања нису била нимало неумесна.

У опште је после боја на Чамурлији 1413 настало потпуно стање мира међу Србијом и Турском, које је изгледало дуготрајно. Основа томе миру били су, међу тим, поглавито одношаји међу султаном Мехмедом и деспотом Стефаном. Горе смо забележили, како је султан Мехмед високо ценио и као свога најискренијега пријатеља поштовао деспота Стефана. Деспот Стефан је опет султана Мехмеда поштовао и пошту му ту указивао и после смрти његове. Костантин сам приповеда шта се чинило после смрти Мехмедове, која се, по нашим летописима, догодила јуна 1422. Стефана су тада многи, па чак и неки од турских (у Костантина „источних“) великаша подбуњивали да устане против Мехмедова наследника Мурата. А деспот Стефан је одговарао, како се заклео покојном султану, да ће и деци његовој добро чинити¹. Све то упућује на дубоко пријатељство, које се утврдило између Турске и између Стефанове државе. То би значило, да се, барем по тадашњим мислима деспота

¹ Главник XLII, 313, гл. 78. Упореди с тим још стр. 314—316, гл. 80, 81, 82. Ту се приповеда како су Грци из Цариграда обрнули другојачијом политиком према Мехмедову сину Мурату, помажући најпре једном, а после другом претенденту. А обојици претендента било је име Муџапа, и први се још издавао за Бајазијтов сина. Те су се турске размирице брзо свршиле поразом претендента, и догађаји су потпуно оправдали деспотову локалну политику. Али се Мурат према Стефану није понашао с толико лојалности, као што се види из причања Костантинова у глави 83 (Главник XLII, 316—317).

Стефана, ушло у уверење да се Србија не може извући из сфере балканских земаља, као што у истину ни тад ни потад то никада није могла, па кад је тако, да је онда најпаметније, да се Србија с Турском измири, кад се Турска уништи и с Балканског Полуострва избаци не може, и кад су околности у тај мах од Турске биле створиле стварнога заступника некадашњег Источног Римског Царства, најмоћнију државу Балканског Полуострва. Турско Царство тога времена (око 1413), присиљено својим десетогодишњим унутрашњим трзавицама, пристало је — у тај мах по својој унутрашњој невољи — да Србију остави на миру, и да се њеним пријатељством користи за своје опорављење. У томе је Турска имала разлога зато, што је тада, после ње, Србија била једини знатан чинилац на Балканском Полуострву, без којег се ништа није могло предузети. Добри одношаји, дакле, који су били настали, нису били ништа друго него примирје до бољих прилика, до првога одмора, до првог zgodног повода.

Према Угарској одржала се од 1413 унапредак Стефанова политика, која је отпочета и утврђена око 1404 године. Само је од 1413 унапредак ту политику признала и примила цела земља, јер су између деспота Стефана и између Ђурђа Бранковића биле са свим уклоњене оне унутрашње размирице, које су највише хране давале опозицији против деспотове политике. Јединство власти и ред и слога међу великашима обезбеђиваху у то време мир плодан и свакоме користан.

Горе негде ми смо обележили дубоку радњу деспота Стефана на унутрашњем земаљском уређењу. Та политика славила је своју коначну победу такође истом пошто је постигнуто измирење с Ђурђем Бранковићем, пошто је земља уједињена, раширена, и за тај мах обезбеђена и с поља и изнутра. Утисак лепих резултата те политике и оцену њихову можемо читати у писмима која су Дубровчани упућивали деспоту Стефану одмах после

ових догађаја. Марта 1-ога године 1414 они писаше деспоту: „Ми господству ти много захвалисмо како *господину славну и праведну, који словеш по овој љазељеној, великославно твоје свакому правде уздржање*¹.“ Други пут, у писму од 9-ога августа 1417 они опет писашу деспоту Стефану: „Бог те је, господине деспоте, *почтил*² *велицијем господством и начестил*³ *велицијем и висоцијем разумом*⁴.“ Трећи пут (1421 године) Дубровчани пишу: „Бог те је, господине, *изволил и поставил силна, добра и праведна господина; правимо*⁵ *и уфани јесмо да све што је право и достојно, хобеге*⁶.“ Четврти пут, 18 фебруара 1422, пише се деспоту: „*Господине, Бог ви је прославил на лицу земље и поставил ви велина и силна господара, и начестил ви висоцијем и великокраснијем разумом, од којег велика светлоћа и луче јако сунчане по свем свету просветљено јест пред царми и краљми и господари землнеми ваш велики разум и правда*⁷.“

И у самоме народу остала је лепа традиција о деспоту Стефану. Народ га зове *високим Стефаном*⁸, и нама би се чинило да је у ономе *високи* пре избледели спомен о моралном поштовању које се деспоту Стефану чинило, него ли о успомени на његов узраст.

Али народна традиција сачувала је и другу једну оцену о спољној политици деспотовој, која је веома карактеристична.

„У народу се нашем приповиједа — бележи — Вук да је Високи Стефан по смрти оца својега побјегао у Московску, па послје неколико година од онуда с војском преко Маџарске дошао у Србију, и с Турцима се био,

¹ М. Пушић, I, бр. 221.

² почествовао, ³ у део дао, уређено.

⁴ М. Пушић I, бр. 250.

⁵ велико

⁶ М. Пушић, I, бр. 274.

⁷ М. Пушић, I, бр. 279.

⁸ Вук Караџић, Високи Стефан у Сри. Рјешнику.

„и надвладавши их и претјеравши преко мора, бацио за њима свој буздован у море говорећи: „Кад овај буздован изишао на сухо, онда се и Турци вратили амо!“
 „А буздован одмах сам изиђе на бријег. У том му се „анђео јави, говорећи: „И ти можеш, и коњ ти може, „али ти Бог не да!“»

То је народна оцена о политици деспота Стефана од 1402 до 1413.

Историја нема шта друго до да потврди ту народну оцену, или да је са деспота Стефана распростре на све политичке раднике XIV и XV века.

А среће и несреће има и у историји као год што их има у животу, па називали их ми просто судбином као што народ чини, или их расклапали у узроке и последице, што је задатак историји и мисленим људима. Јер политички радници српскога народа у XIV и XV веку заиста среће имали нису!

XIV.

ЗАВРШЕТАК

НЕКОЛИКЕ МИСЛИ О ГЛАВНИМ ПОЈАВАМА И ПРЕЛОМНИМА КОЈИ СУ НАПРЕД ОПИСИВАНИ

Покушали смо да опишемо борбу међу крстом и полумесецем за господство над Балканским Полуострвом од почетка те борбе у Малој Азији и од првога почетка државне владе турске на Балканском Полуострву. И пратили смо ту борбу с пажњом, докле је год могло бити и најмање наде, да се балкански хришћани сложе и окоме на новoga непријатеља њихове самосталности и да га истисну из својих земаља.

Кад Турци 1353—4 поставише прве темеље свога будућег балканског царства на Калипољу и на Дарданелском Полуострву, нико није ни слутно шта се управо спрема с том новом колонијом и с тим новим освојењем. У Србији се тада блистао у пуној царској светлости Стефан Душан, посећи се духом око велике мисли да се сам с балканским Словенима стави на чело Источноме Римском Царству и да целом полуострву да једноставан словенско-грчки тип. У Цариграду се без престанка мислило на неисрпне међусобице Кантакузинове паметничке политике. У Бугарској су мирно гледали да сваком приликом, заштићени пријатељством Србије, заокругле и рашире своју земљу и своје границе. Мрачна опасност, која се спремала тако рећи из непосредне близине, и

која је већ и на земљиште полуострва своје жилице пуштала, као да се још никако ни опајала није.

Десет година након тога, позорница је била са свим промењена.

Изненадна смрт била је уклонила цара Стефана Душана с овога света.

А као год што је у положају од 1353—4 личност Душанова собом засењавала цео остали видик, тако се и у супротном положају од 1363—4 још дубоко свуда осећао нестанак велике личности Душанове.

У оно доба се државно јединство осећало готово једино у династији и у цару и краљу. Јединство у династији, заступљено у Србији у моћној и много заслужној династији Немањинској, као да је било најчвршћи основ ове политичке силе, коју је тада показивала Србија.

Несрећа је хтела, да с нестанком Стефана Душана и са ступањем на престо његовога „нејаког“ сина, у ствари нестане у Србији и цара и династије, баш у тренутку, кад су јој и једино и друго од највеће потребе били.

Све се изгубило, све је пошло у беспуће, кад је нестало онога средишта и онога ауторитета, који је Немањинска династија вршила у дотадашњем животу српскога народа. Расцеп је пуцао у толико више, што су Душанова освојења изнела била земљу из њених традиционалних граница. Страсну жудњу за силом и влашћу, и дотле прилично јаку у властеле српске, нове, освојењима створене прилике баш тада беху развиле у моћан напон. То је проузроковало, те су властољубивост, сепаратизам и неувиђавност почеле разламати снагу српску баш у оном тренутку, кад је Србији више него игда требало прибраности и једнодушности.

И баш у тренутку, када су српске унутрашње неприлике највећма беспеле, избија на видик с турске стране нова крешка снага у Мурату. И око 1363—64 на политичноме видик у Балканскога Полуострва показује се у пуној јасности нова освајачка мисао: да се наместо

старога хришћанског и православног Источног Римског Царства оснује ново муслманско Турско Царство.

У оно доба, скроз на скроз задахнуто и преплетено религиозним мислима, ова је новина морала деловати као гром. Као права напаст проносио се овај глас од града до града и од државе до државе по раскомаданом Балканском Полуострву. Турци као народ господарски, као освајач, који хоће да у хришћанским земљама неверничко царство оснује, били су тада појава са свим нова. За њих се знало више као за несталне четнике. И они који ту нову појаву из близа гледаху, виђаху је јасније; они пак, који о њој из даље слушаху, још се вараху старим рачунима и старим искуством, мислећи да ће то проћи, као што је више пута дотле пролазило, а заборављајући да је нестало оне снаге која је старије такве најезде лопта и одбијала.

Кад је 1363 главом патријарах Васељенске Цркве потражио царицу Јелену Душановицу у Серу, царицу, одлучену од Васељенске Цркве услед црквене политике њенога мужа; кад је патријарах тада с висине свога првосвештеничког ауторитета поменуо да је време да се напусте унутрашње размирице, па да се оружје заједнички на Турке окрене — онда је већ Цариград звонио на узбуну, објављујући опасност, општу за цело полуострво.

Али је било и тада или прекасно, или прерано. Ма да је још православна вера била једино поље, на ком су се у јединству пред Богом састајали духови балканских земаља, политичка је незрелост и неувиђавност била толика, да се ни тим покушајем ништа није променило. Свак је веровао у једну веру, али је свако исповедао различиту политику. Јединство вере није било у стању да сједини супротне ситне интересе. Свако је волео да у тврдоглавству истраје, макар пропао, него ли да се разлогу поклони, да противнику попусти, па макар се и спасао.

Године 1371 нестаје јужних српских држава бојем на Марици. Тим се Турцима отворила и Бугарска и Македонија, и Тесалија и Арбанија.

Године 1385, бојем на Савру више Девола, постижавата иста судбина зетску српску властелу и њене арбанаске другаре, који су мислили да могу за свој рачун да у јадранском приморју засебну државу образују.

Године 1389 то исто сналази бојем на Косову кнеза Лазара и Вука Бранковића. И они су мислили да сами могу све. И они су се били у се сувише поуздали.

Бојем на Косову, коначно је одлучена судбина и северозападне четвртине полуострва. После тога боја, пред муњевитим Бајазитом, у брзо не осташе на свему полуострву него три четири крајичка у привидној самосталности, а то су: Цариград с неким делом Мореје, Зета око Скадра и Бара, Босна и Херцеговина. Сва остала пространа и опширна земља међу тим тачкама, Дунавом и морима би, на какав му драго начин, покорена под руку турску.

Је ли овоме паду била узрок зла срећа и лоша судбина, како се обично говори, или што друго?

Вечити закон борбе међу јачим и слабијим, примени се над муслиманима Мале Азије и хришћанима Балканског Полуострва на целокупној линији народнога живота. Само примену тога закона треба тражити у овим догађајима, јер се она у њима показала у свој својој неумитној снази.

Докле год су муслимани ишли за једном мишљу и за једним јединим задатком; докле год су у њих вера и држава биле једно исто; докле год је господар државни био њихово врховно средиште и врховни им закон; докле је год свак, без поговора, слушао тога једнога господара, и докле год је он ишао за једним јединим задатком: муслимани су увек напредовали. Али се и муслиманско напредовање заустављало, кад су се год муслимани разбијали на више господара, кад би год јединство задатка

заборавили, и кад би год пошли путем домаћих међусобица.

Хришћани пак Балканскога Полуострва никада нису могли да се изврзу из домаћих несугласица, нити да где било допру до каквога год јединства. Они су се ломили на онолико држава, на колико се делова цепало само полуострво. Спрам челичног и гранитног религиознога и државног јединства, тога главног обележја муслиманске најезде, на Балканском се Полуострву ширила истина једнака вера, једнака образованост, али до ситница раздробљена државно и административно. Никада Балканско Полуострво није имало средишта; никада се није хтела или није могла да призна географска целина његова, нити да се поштују дужности према њој. Кад је каква најезда нападала на источну или на јужну половину полуострва, западна или северна половина никада није хтела да разуме, да треба и она, себе ради, ту источну или јужну половину полуострва да брани. Суседне, једноверне и једнородне државе не само да су ретко кад на Балканском Полуострву помагале једна другој против каква било непријатеља или против непријатеља неверника, него су још из тих напада црпље тренутне, привидне и варљиве користи једна против друге. Вера је, до душе, била једна; вера је поштована; за веру су сви крв проливали. Али и вера није имала јединства. И она се цепала на онолико самосталних цркава, колико је држава било. И ваљда зато, ни у ком крајичку Балканског Полуострва главни људи нису хтели ни вере ради да забораве нити своје личне, нити своје обласне интересе, па ни своју властољубивост. Образовани хришћани данашњег времена могу само са стидом читати шта су радили врховни људи у свима земљама балканским онда када се још с успехом могло радити па одбијању неверничке турске најезде. Ономенимо се само појединих поступака Јована Кантакузина и сина му Матије; царице Ане и њенога великог војводе Апокавка; Ђесара Воихне

и зета му Угљеше наспрам царице Јелене; синова Александрових у Бугарској; многих хришћанских господара после боја на Марици; Вука Бранковића према кнегињи Милици и његових синова према Милчиним синовима; кнеза Вука Лазаревића према брату му деспоту Стефану. Уз ове примере из врховних кругова наизмало би се десетинама примера из виших кругова сваке покрајине. Што су врховни кругови као пример својом радњом изостављали, оно се чинило ширимице у круговима од њих нижим. И ко тражи вршење дужности и врлину, на кога да збаци одговорност него на оне који су својим положајем позвани били да тај пут покажу, да поведу једином стазом спасења и одржања?

И онде где се догодило да је врховни поглавар погодно правим путем, као да је више било заслуга самога онога врховног места него ли његова властита. Јасније да кажемо ову мисао једним примером, рећи ћемо да би деспот Стефан чинио што Вук или што Вукови синови, да је само он био бачен у онакав положај, и да су његови лични интереси везани били за онакав правац рада. Деспот Стефан је у гдекојим тренутцима само показао, да је у сва та времена могло бити људи који схватају дужности и задатке врховнога народног средишта, али да је и његово схватање тих дужности и задатака било без праве дубљине, и више ради положаја самог, види се по томе што је свуда иначе било врло мало људи који су осећали своје дужности сирам онога врховног средишта, што није још био општи обичај, да се врховно народно средиште, држава, потпомаже и ма каквим жртвама брани. У томе је прави узрок, што ни најбољи људи на врховним и средишњим местима нису могли да постигну и да изврше своју дужност, јер то они сами, без свеопште помоћи, никада нису били у стању извршити.

Од 1353 па до 1402, целу прву половину века турске најезде на Балканском Полуострву, стајали су тако једно према другоме с турске стране железно и гранитно

јединство, а с хришћанске трула и поломљена раздробљеност. Је ли чудо, што је турска држава за све то време ширила се, утврђивала и напредовала на полуострву, а што су хришћанске државе једна по једна падале и топиле се у тој турској држави? И је ли могло бити другојачије?

Онима који би тврдили да је у то време вера била дубока и јака, може се напоменути, да ни то није било свеопште ни у једном балканском народу. Уз одличне примере оданости према вери, зна се не мање, да су се међу свима хришћанским племенима и народима Балканског Полуострва толики људи од најбољих породица истурчили само зато да одрже имање или власт, или да дођу до бољег имања или власти. А веома су ретки примери да је когод од муслимана хришћанску веру примио¹. Ова маленкост баца бенгалску светлост на цео оновремени морални положај полуострва. Она сама објашњава више него ништа друго, из којих су моралних узрока хришћанске државе пале, и из којих се на њиховим рушевинама подигла велика и сважна Турска Царевина.

* * *

Али судбина је хтела да хришћанима Балканског Полуострва укаже једну прилику, у којој се њихова морална вредност стављала на последње и коначно искушење.

Онда баш кад се навршивало равно пола века од како су османовски Турци заузеле положаја на Дарданелима ударили први сталан камен својој новој држави на Балканском Полуострву; кад није више требало ни

¹ Дука приповеда за Бајазитова једног сина како се покрстио у Цариграду. Он је као дете одведен у Цариград године 1402 са сестром Фатма-надуном и братом, што их тада султан Сулејман, при помирењу с царем Манујлом, овоме беше дао у таоце. Злоручивши се с Манујловим сином, царевичем Јованом, и заљубивши се у грчку књигу и у хришћанску просвету, Бајазитов син замоли цара да допусти да се покрсти. Цар му то није смео учинити, докле год млади Бајазитовић пије на смрт обавео, те га је тада, на његово тошито прилињавање, цар прегно, ела би барем на онај свет крштен отишао. Ducae, Historia Byzantina, XVIII, XX.

прорицати, ни погађати; кад је кратка, али опора и тешка влада Бајазитова, која је највише порушила, свакоме била јасно пред очи изнела шта су намислили османовски Турци; кад је на Балканском Полуострву скоро било нестало хришћанских држава — судбина је хтела, да се положај на једанпут али коначно промени у корист хришћанску; да моћне султанове главе нестане; да се и мусломанско јединство и слога сами разруше; да се у турску државу, дотле с великом силом створену, унесу баш оне исте слабости, неслога, раздор и властољубивачке међусобице, које су за прошастих педесет година Турцима под ноге ставиле толике хришћанске државе на Балканском Полуострву.

То је све и за једну и за другу страну настало бојем на Ангори, који је у овој књизи на свом месту описан и оцењен.

Тада се догоди, да је морална хришћанска болест прешла на Турке. Тада искочи прилика, да хришћани приме моралну снагу и моралне врлине мусломанске, и да се турске најезде ослободе. И доиста се нашло људи, који су положај и прилике тако разумели, и тим путем били пошли. Али шта видесмо после у ствари?

Видесмо цариградске Грке, још уочи боја на Ангори највеће противнике турске, где се за тренутне користи, за прави чанак сочива, свечано мире са наследником Бајазитовим, у кога није било ни десетога дела снаге Бајазитове, са султаном Сулејманом, и то пошто су мало пре тога с деспотом Стефаном уговарали, како изгледа, са свим противну радњу, упућујући на са свим противан рад.

У српским земљама бива још горе.

Деспот Стефан, за Бајазитова живота лојалан према Турцима што је с разлогом мислио да се Бајазитову Турском Царству није могло досадити, после боја на Ангори обрће политику, показује најправилније и најзвишеније схватање онога што је тада била дужност

хришћанскога владоца, и у савезу о цариградским двором спрема се да на ново прогласи независност Србије.

Али деспот Стефан није још, може бити, ни византијских мора оставио био, а цариградски се двор, с којим се он срођавао, измирује са тада веома slabим Сулејманом, и даје му управо помоћ. Пуштен из цариградске тамнице, у којој га је Стефан на чувању оставио био, главни противник Стефанов, тадашњи претендат владалачког престола у Србији, Бурађ Бранковић, оставља Цариград, предаје се Сулејману, признаје га за господара, и с његовом турском војском иде у Србију да за се и за своју браћу заузима Стефанову државу, и да се бори против Стефана, природнога и правога господара српскога у то време.

И деспот Стефан се враћа у Србију преко Зете са зетском војском, да се упусти у братоубилачки рат са својим сестрићима, и да од турске војске, коју су они, у такоме тренутку, у Србију довели били, отимље и брани своју земљу.

Узалуд је, дакле, балканско-хришћанска морална болест прешла међу Бајазитове наследнике, кад се између хришћана самих још није била иселила.

И још није било доста што су сестрићи устали на ујака, него се најпре 1402, у првом почетку, па после и опет 1409 године, диже на Стефана и Вук Лазаревић, рођени му брат, тражећи 1409 да са Стефаном државу подели и у турско је васалство обрне. И турски дрепопољски султан Сулејман ломи деспота Стефана рукама рођенога му брата и сестрића.

То бива за време познатих несугласица међу Бајазитовим синовима. Против Сулејмана се у Малој Азији боре његова браћа Мехмед и Муса, и да би се Сулејман савладао, Муса прелази из Синопе у Малој Азији у Европу у Влашку. И шта чине том приликом српски владаци? Деспот Стефан, љуто увређен од Сулејмана, што је против њега потпомогао брата му и сестрића, пристаје

уз Сулејманова противника Мусу. А брат му Вук и сестрићи Бранковићи иду опет за Сулејманом толико, да њега ради чине издајство Муси, за којим су били и они пристали невоље ради! И та супротност је ишла и даље, докле се у последњем часу Стефан и Ђурађ нису помирили.

Ето шта се чинило у Цариграду, а шта у српским земљама после знаменитог боја на Ангори, који је био доиста прекрасна прилика, да се пређашње погрешке поправе и да се хришћанска слобода на Балканском Полуострву васпостави.

Главни тај задатак изгубио се из очију још првих дана. Заклонили су га и на страну потисли ситни дневни интереси, тренутне користи варљивог опстанка. Општу и велику народну и хришћанску мисао није имао ко да поведе и да унесе у дела, у живот; ње је било, али она није имала с ким да исплива изнад свакидашње кратковидости и малодушности. И за мало времена, и пред српском и пред осталом хришћанском господом већ се ништа више није ни налазило него да бирају, за којим ће султаном да пођу, коме ће измет да чине. Тада већ, разуме се, није било више ни речи ни о српској ни о хришћанској државној самосталности.

* * *

Има једна сметња, која је после 1402 доиста могла спречавати успех политичним радницима, баш и кад су вољни били да се заложу и да пораде на васкрсавању већ изгубљене хришћанске слободе и самосталности.

Та је сметња, што османовски Турци кроз прву половину века од 1352—1402 нису на Балканском Полуострву ширили само политичко освојење, него су уз хришћанство ширили и мусломанску веру и просвету. Интереси ових отпадника, интереси по новоме царству насељених мусломана турске народности били су велика сметња, која је већ у 1402 спречавала истиснуће Турака

са Балканског Полуострва. Враћајући се из боја на Ангори на Балканско Полуострво, Бајазитов најстарији син Сулејман не би, може бити, ни покушао тога корака, да је на северној страни Дарданела налазило се просто освојење, и да уз освојење није ишло и насељење и турчење. Многи су већ везали били своје личне интересе с интересима новог царства, и сви су они служили и Сулејману и његовим следбеницима као очајна помоћ, задахнута оним фанатичким одушевљењем и оном једноставношћу осећања и непоколебљиве покорности, која мусломане одликује.

Али се тим посведочава само оно што је већ горе казано, на име, да су и после 1402 питање одлучили они исти узроци моралне слабости, који су га већ дотле били нанутили и изгубили. Да није било слабости пре 1402, која је једно по једно упустила, прилике би се после боја на Ангори могле употребити корисно по хришћанску самосталност. У томе је или погрешан круг или онај последњи узрок, којим се објашњава све.

И кад су се распре и покољи међу Бајазитовим синовима у 1413 свршили, након десетогодишње јалове борбе, хришћани су, Грци и Срби, имали неке добитке. Али ти добитци нису значили ништа, јер су били за врло кратко време.

Хришћанске војске што су помагале да се сатре бунтовни султан Муса, само су за тренутак и привидно помогле државној слободи хришћанској. Прави и стални последак те борбе био је васпостављење и уједињење Турског Царства на Балканском Полуострву. То су својим оружјем помогли остварити Ђурађ Бранковић и остале војводе деспота Стефана у боју на Чамурлији године 1413. Они су тада свечано васпоставили султана Мехмеда као цара над дотле расцељеним, а тада уједињеним Турским Царством и на Балканском Полуострву и у Малој Азији. А Мехмед је, ујединивши земљу, својом мудрошћу управом повратио снагу, саломљену на Ангори, и

поставио темеље оној снази турској, која је три четири десетине године позније подигла полумесец на Светој Софији и прогутала Србију. Привидне и привремене користи, тада Србији задобивене, нису зато ни трајале више од петнаест година, мало до после смрти султана Мехмеда.

Прави српски и хришћански интерес онога времена могао се налазити у борби против ма какве мусломанске владе, против каквог било опстанка Турскога Царства на Балканском Полуострву.

Колико су у почетку XV века дубоко биле пале хришћанске земље Балканског Полуострва, и колико је била немогућна у њима каква год самостална политика, најбоље се види по тадашњој радњи тих земаља. Ниједна од њих није се могла ни умела да отме да ради за што било друго до за турску политику. Оне су, хотећи или не хотећи, учествовале у турским унутрашњим размирицама не да њих употребе за своју слободу или за повраћање самосталности хришћанских држава, него да с њима удруже своје сличне размирице и да за њих вежу своје тренутне или личне користи. И тим путем хришћански су вођи и господари били корак по корак дотерани већ дотле, да се с турским поглавницама изједначе, те с њима заједно да се боре за онога султана који је био најбољи за Турке и за Турско Царство! Треба ли оштрије критике за политику оновремених хришћанских господара на Балканском Полуострву? Недостатак самосталнога суда у њих види се највише баш у томе, што тај исти султан, по Турке најбољи, тим је самим на крају био по хришћанске државе најгори. И ако тадашњи султан, због своје кратковремене владе, то, може бити, није могао собом да покаже, или му рачун није заповедао да пре времена показује — његов непосредни наследник није пропустио да открије и ту страну хришћанске тековине, чим је на владу ступио.

Велико питање о освајању и турчењу Источнога Римског Царства, о крсту или о полумесецу на Светој

Софији, што су га још Осман и Оркан из Мале Азије постављали, тада се, после 1413, почело већ коначно примицати своје завршетку.

После боја на Ангори, године 1402, још је имало смисла и места за полагање тога питања. Али је за народе и за државе балканске то био последњи тренутак за одлагање или одбијање тога питања.

После боја на Чамурлији од 1413, кад је Турско Царство на Балканском Полуострву под султаном Мехмедом било васпостављено, то питање није више имало никаквога практичног смисла. Потад нити је више могло бити на Балканском Полуострву Источнога Римског Царства, нити какве год самосталне хришћанске државе. Оне сенке хришћанскога царства у Цариграду и самосталнога државног живота у Србији, које су се још виделе у некаквоме животарењу, морале су првом приликом ишчезнути по законима политичке динамике.

Студије, састављене у овој књизи, ми смо почели онде где се започињало и полагало питање о мусломанском или о хришћанском царству на Балканском Полуострву. Ми смо следовали поступноме развијању тога питања у крупним његовим периодима. Сликали смо у томе оквиру и поводом истога питања заподенути турско-српски двобој. И на овоме месту, где је, по нашем разумевању, тај двобој одсудно одлучен у корист турску, ми се с овим студијама заустављамо.

Оно што је после следовало, нове су борбе, нова напрезања, али у другојачијим круговима. То су већ прве последице свршенога двобоја, о коме смо ми ради били да говоримо. И то је узрок те ми наше студије завршимо на свршетку старијих, а пре почетка тих новијих појава.

РЕГИСТАР

- Абид, 140.
 Авиньон, 185.
 Авлона, 243, 267.
 Авренез, 182. Вили Евренос.
 Аврет-хисар, 135, 172, 188.
 Амани (кнежевина); 32.
 Амалос, 124.
 Ак-хисар, 80.
 Ала-Елин, 23, 81; — напушта пре-
 сто у Кони, 24.
 Ала-Шехр (Филаделфија); борбе ка-
 талонско-турене око њега, 33.
 Алексадар, цар бугарски, 103, 206,
 207, 209, 210, 212.
 Александре Комнен, 11.
 Алијаз, Мусли војвода, 339, 340,
 341.
 Али-Арслан, 11, 24.
 Алгомаповићи, 166, 297.
 Алгин, 252.
 Алфонсо Фабрик од Арагонције ис-
 крапава се у Дарданелу с новим
 четима, 34.
 Амалео, савојски кнез, 149, 163;
 — попраћа Византинцима Кали-
 воље, 118.
 Амисија, 287.
 Ана парича, 103 и д., 149, 197,
 199, 201, 203, 206, 379; — њен
 савез с Орманом, 106.
 Анаголија, 86.
 Ангора, 360.
 Ангорска провинција, 286.
 Ангорски бој, 215, 235, 239, 257,
 258, 259, 260—367.
 Анарија. Краљевина Марка брат, 242,
 246, 247, 251.
 Андроник III (Млађи), 94, 97, 98
 и д.; — ступа на престо, 101;
 — умире, 163.
 Андроник II (Старији), 30, 60, 72,
 73, 81, 82, 83, 84, 100 и д.;
 — тражи помоћ од краља Ми-
 лутина, 67; — о српском рато-
 вању у Тракији, 58 и 59; —
 крај његове владе, 100, 101.
 Андроник царевич, 163, 164.
 Анжуовци на престолу напољском,
 31; — претендују на Епир и на
 Арбанију, 61.
 Антиохијска кнежевина, 12.
 Апокино, 104, 105, 106, 379.
 Аполонија језеро, 80.
 Арагонска краљевска кућа у Шпа-
 нији и Анжуовци у Напољу, 31.
 Арани, 20; — и Персијанци напа-
 дну на Источно Римско Царство
 у Малој Азији, 9.
 Арбанија, 222, 245—251, 298, 316.
 Аргирокастрон, 243.
 Арда, 174, 175.
 Арсеније Чрнојевић о Угљешином
 гробу, 161.
 Архипелашка острва и турски на-
 сртаји на њих, 29.

Асе-бег (оми Вајазитов), 285—288, 333, 343.
 Атика, настргање Турака на њу, 29.
 Атинска војводина, 185.
 Ахаја кнежевина, 185.
 Ашебег, турски војвода, 113, 114.
Багдад, 20.
 Бајазит султан, 190—196, 213—276, 286, 288, 304—312, 322, 332, 333, 382; — ова смрт, 286; — ови синови и раздор међу њима, 233 и д.
 Балабан-бег, субаша ирујски и рабански, 250, 289.
 Балабан, војвода турски, 283, 353, 354, 355.
 Балабанџик, 32, 94.
 Балшићи, 172, 187, 195, 242—245, 266, 290, 295, 299—304, 314, 358, 370.
 Бар, 299, 302, 378.
 Београд, 223, 237, 310—319, 329.
 Бер, 136, 353.
 Берат, 243, 244, 266.
 Беренгар д' Енгелна, 35.
 Бига, 172.
 Витоа, 144, 171, 188.
 Вихор, 245.
 Вован, 358.
 Богдан војвода, 132, 133 и д., 146, 170, 171, 191, 192, 211, 351—363; — ова држава, 132, 135, 248.
 Бојана, 195, 249.
 Војмичија, 132.
 Вошвадије II, 61.
 Борач, 223, 238, 312.
 Восна, 249—257, 267, 297, 305, 316, 322, 378; — и рат од 1396, 256, 257.
 Восфор и Османова кретања према њему, 78.
 Вранислав ризничар, 254.
 Враничево, 318, 319.
 Вранко, приштевски бегалија, 240.
 Бранковићи, 166, 172, 187, 216, 220, 224, 237, 254, 255, 268, 270, 281—339, 369, 370, 384.
 Брвеник, 232, 234.

Брсково, 260.
 Бруса, 78—81, 93, 94, 95, 205, 260—264, 286, 287, 360.
 Бугарски устанак у 1408, 326—328.
 Будва, 301, 303.
 Будим, 312.
 Бутковско Језеро, 132, 133, 135.

Ваљево, 311.
 Вардар, 135, 172, 191, 242, 251.
 Василије Манделонац, 13.
 Васиљева Клисура, 363.
 Велбуџа, 18, 132, 133, 171, 189.
 Велес, 132.
 Видан, 223, 328; — област, 207.
 Виза, 59, 204, 277, 360; — година турског освојења, 124.
 Византијски ексархат у Равени, 9.
 Витинија, 78, 79; — у турским рукама, 95.
 Витош, 364.
 Војна, господар Драме, 133, 137, 138, 139, 141—143, 156, 307, 379; — и Матија Кантакузин, 142.
 Волер, 136, 171, 172.
 Вранца До, 293.
 Вранца, 353, 253.
 Врбница, 358.
 Вукатин краљ, 144—188, 194, 205, 209, 247, 274, 307, 316; — и његово одметништво, 149; — и његово проглашење за краља, 149.
 Вук Бранковић, 147, 213, 246, 251—256, 278, 294, 295, 298, 305, 311, 317, 323, 344, 378, 380; — и његова држава, 238, 239, 248.
 Вук Лазаревић, 182, 215, 227, 228, 238—242, 276, 282—285, 292, 317—344, 369, 380, 383, 384; — и његово одметништво од брата му Стефана, 319—323; — његово погубљење, 340.
 Вучитрн, 238, 252, 270.

Габрово, 156.
 Гаврила св. манастир, 156.
 Гази-Фазла, 113, 114.
 Гасан хан, 81.
 Гвателузи (Катеду), 274.

Гвельермо, удински нотар, 63.
 Глуховица (Луковица), 249.
 Гогерија, 64.
 Голубац, 223, 318, 319, 337.
 Госпођиново Поље, 133.
 Грабатинина, 238.
 Грачаница, 283, 284.
 Гргур Бранковић, 237, 254, 268, 370, 278, 279, 293, 294, 324.
 Гргур XI, 185.
 Гружа, 223.

Дамаск у Сирији, престојница Арапског Царства, 20.
 Дандола Хенрик, лужд млетачки, 12.
 Данило архиепископ, 40, 44, 57, 58, 69.
 Даљ, млетачк. граница, 289.
 Дауд-паша, 125.
 Девич, 238.
 Девол, 244.
 Дејанковић, 138, 146, 170, 171, 191.
 Демир (Тазерман), 259.
 Деспина, кнез-Лазарева кћи, 233.
 Добра, 64.
 Дидмотик, 104, 120, 122, 123, 147, 360.
 Димитрије Кидоније, 149, 151.
 Димитровици (Матровица), 312.
 Дионисије Арсеополит, 184.
 Димитар Гоцома, 250.
 Димитар војвода, 189.
 Димитар, краља Марка брат, 192, 242, 246, 247, 251.
 Добра Бичулица, 248.
 Добрашевци, 293.
 Добрич, 359, 362.
 Добровој џак, 254.
 Добротич, бугарски владетели, 207.
 Добруча, 207.
 Дојран, 172; — језеро, 132, 133, 135, 192.
 Доопат, 129.
 Драгаш, 129, 131, 132, 189, 190, 211, 241, 246; — његова и Костантинска држава, 132, 133.
 Драгобиља, 239.
 Драгутић краљ, 67, 318.

Драма, 108, 135, 137, 149, 171, 172, 175, 188, 202.
 Драч, 223, 243, 244, 246, 267, 300.
 Драчевица, 242, 301.
 Дрешпа, 187, 238, 252, 293.
 Дренополе, 121, 122, 126; 160, 161, 172—178, 207—211, 220—231, 276—287, 334, 355—363.
 Дрим, 245, 301.
 Дриваст, 289, 298—302, 316.
 Дубровник, 185, 224, 247, 250—257, 268, 282, 311.
 Дубровчани, 224, 225, 217, 250, 253—257, 268—270, 281—283, 293, 303, 304, 307, 324, 325, 353, 362, 363, 364, 373.
 Дубулин, 333.
 Дунађин, 242, 244, 245, 251, 252, 289.
 Дунађин Лека, арбаноски владетели, 244, 245, 246; — Валак, 244, 245, 246; — кнежевина, 245.
 Душница, 133, 171, 175.
Ђаковица, 245, 252.
Ђаковички крај, 245.
 Ђећалија, 172.
 Ђенова, 12, 33, 204.
 Ђумулина, 108, — освојена од Турака, 122.
 Ђурађ Балшић, 286, 239, 240, 242, 243, 295.
 Ђурађ Деспот (Бранковић), 192, 196, 217, 220, 237, 254, 268, 270, 276—294, 314, 324—326, 334—368, 370, 372, 383, 385.
 Ђурађ Срацимировић, 223, 244—256, 282, 289, 297, 298, 300—303, 311.
Евренос, 113, 182, 320, 326, 359, 361, 363, 355.
 Египат, 20.
 Едеска кнежевина, 12.
 Едрен град, 94.
 Елбасан, 245.
 Емир, 243, 293; — проглашава се за царство, 14.
 Ерген, 114.

Ерзерум, 22.
 Ерекли, 91, 92.
 Ертогрул, 22, 23.
 Ески-Шер, 82.
 Есс, 29, 33.

Жеглигово жупа, 131, 171.
 Жеговац, 238.
 Жигмунд, краљ угарски, 192, 225, 329.
 Жича, 282.

Забојана, 303.
 Задримље, 245.
 Звечан, 237, 238, 239, 251, 252, 270.
 Земул, 312.
 Зета, 222, 223, 241—252, 282, 289, 300, 301, 316, 339, 370, 378.
 Зегово, 132.
 Зневоље, 368.
 Зограф манастир, 137, 156.

Ибар, 239, 242, 252.
 Ибрахим-паша, 347.
 Игит војвода, 134, 192, 350, 351, 359.
 Исуе војвода, 134, 192, 350, 351, 359.
 Ираклија, 83, 91, 92.
 Иса, види Асе-бег.
 Исаија духовник, 138, 159, 168, 169.
 Искар, 363, 364, 365.
 Изтиман, 172, 188, 208, 363—365.

Јагит-бег, 223.
 Јаков, епископ јерменски, 137.
 Јамбол, 124, 307, 208, 209, 333.
 Јанина, 170.
 Јаси, 42.
 Јевдокија царица, 189.
 Језала, 14, 61.
 Јелсна краљина, 62.
 Јелсна царица, 136, 137, 138—151, 377; — које су јој биле земље, 123.
 Јела, кнез-Јадрева кћи, 245, 297, 300, 302, 303, 314, 338; — удаје се други пут за Савдала, 303.

Јелеч, 237, 251, 252.
 Јеница, 122, 129.
 Јенице Кизил-агач, 124.
 Јерина царица мајка Симонилина, 68.
 Јерина Бранковићка, 353.
 Јерис, 137. — јерменски епископ и његов спор са старешином Свете Горе, 153.
 Јерусалим, 12.
 Језимџа, Вонхивна кћи, 137, 142, 143, 158, 162, 307, 308; — њен натис на покрову кнеза Лазара, 158.
 Јован Мирча војвода, 190, 191, 223, 241, 305, 333, 334, 336, 337, 339.
 Јован Морозовиќи, 223.
 Јован Оливер, 104.
 Јован V Палеолог, 103, 104, 110, 111, 115, 123, 139, 142, 149, 163, 164, 186, 197, 203.
 Јован VII Палеолог, 267, 274, 275, 287.
 Јована прегоче црква у Црколезу, 239.
 Јусуе војвода, 134.
 Јусуе, Бајазитов син, 286.

Кавали, 51, 108, 188, 202.
 Каиро калџат, 20.
 Казивоље: његова војничка знаменитост, 114; — његово освојење, 115, 116, 117, 149, 203, 275, 280, 334, 375.
 Калист патријарх, 124, 138, 149, 150.
 Калолимна острво, 28, 80, 92.
 Канна, 273.
 Кангакуан Јов, 10, 98, 104, 105, 107, 109, 115—118, 130, 137, 139, 142, 197—212, 379.
 Калитице, 94.
 Караџук (Новак) хајдук, 324, 328.
 Караманија, 22, 24, 81.
 Караси, кнежевина, 22.
 Карапа-хисар, 82.
 Кареје, 153.
 Карло де Валоа, 37, 38, 61, 62.
 Карло V, 163.
 Карло Томја, 243.

Кармијал, кнежевина, 22.
 Карнабал, 124.
 Касим, Бајазитов син, 286.
 Кастамуни, кнежевина, 22.
 Катарани и њихова војска, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 52, 53, 54, 59, 65, 67, 69, 70, 71.
 Катарина Кургенејска, 61, 62.
 Качаник, 239, 370.
 Кеџис, 54.
 Кешани, 114.
 Кичани, 64.
 Козница, 133, 238.
 Колубара, 242, 318.
 Костантин Дејановић, 131, 132, 189—192, 211, 222, 241—246, 256, 305.
 Костантин, син видинског цара Срацимира, 327, 328.
 Копа, 21, 81, 86.
 Коњуша, 240.
 Копачици, 222, 238, 239.
 Копријан, 358, 362, 364, 368, 370.
 Кордова (калџат), 20.
 Косовски бој, 16, 189, 193, 195, 196, 213, 232, 266, 378; — од 1402 год. 283, 292, 312, 319; — списи о њему, 4—5.
 Костани Жеглиговац, види Костантин Дејановић.
 Костур, 242, 243, 244.
 Копа-Хисар, 81.
 Крајина, 245, 249, 251.
 Краљевић Марко, 162, 188—192, 211, 222, 241—247, 256, 305.
 Кратово, 131, 132, 171, 185, 222, 223.
 Кри-Килнсе (Довен-град), 124.
 Кроја, 214.
 Креташка војна против Бајазита, 266.
 Креташки ратови, 11, 12, 22.
 Крстопољ (Кавала), 108, 128, 136, 149.
 Круј, 250.
 Крушевци, 224, 318, 330, 358, 362.
 Крџево, 133.
 Ксангија, 108, 129, 130.
 Ксиропотам, 51.
 Кудуклија, 81.

Кукуш, 135, 172.
 Куманово, 362.
 Кутлумуш манастир, 156.
 Кушаат, 257.

Лаб, 232, 234, 252, 259, 293.
 Лазар Бранковић, 237, 254, 270, 293, 294, 324, 334, 335—345, 370.
 Лазар кнез, 97, 144, 145, 147, 155, 156, 166, 172, 187—195, 212, 229—238, 213—246, 258, 269, 274, 275, 294—298, 306, 311, 316, 317, 338, 378.
 Лазар Мусеић, 232.
 Лала-Шахин, 120, 169, 172—182, 210.
 Латинско Царство у Цариграду, 13, 61, 62.
 Летка, 80.
 Леш, 245, 300, 301, 302.
 Ливадија, 29, 54.
 Лив, 239, 240, 241, 250, 252, 289, 292, 301, 303, 311.
 Ливзан, 240.
 Ливовац, 358.
 Лублуза, 81.
 Луѓин, угарски краљ, 185.

Љуботри, 380.

Магасија, 33.
 Магри-Ливала, 361.
 Мамуг-паша, 257.
 Манџелос, 223.
 Манеј, 160.
 Маликерт, 11, 21.
 Манојло цар, 164, 267—287, 334—339, 349, 354, 360, 367.
 Мара Ђ. Бранковићева, 196.
 Мара Госпођа (Букова, Бранковићка), 224, 237, 254, 255, 268, 270, 283, 293, 294, 299, 324, 346.
 Марино Фалијери, 111.
 Марица и бој на њој, 16, 136, 159—195, 202, 208—217, 266, 316.
 Марко Лукарвић, 63.
 Марголина Црквић, 248.
 Матија Кангакуан, 136, 143, 202, 204, 379.

Мачва, 223, 242, 310—313, 317, 318, 330, 370.
 Мелониа, 52, 56, 65, 67.
 Мелник (Мелени), 52, 56.
 Менгеше (кнежевина), 22.
 Места, 123, 128, 135, 136.
 Метохија, 252.
 Мехмед султан, 261, 286—288, 333, 343, 347—368, 370, 371, 383, 385.
 Мигагарга, освојена од Турака, 122.
 Мизија, 113.
 Мидица кнежевина, 196, 213—239, 240, 248, 252, 258, 265, 281—292, 294, 295, 307, 308, 319, 380.
 Милош Обилић, 216.
 Милутин краљ, 17, 18, 27, 28, 55, 61 и д., 66, 67, 72 и д., 82 и д., 93, 128, 315, 316, 317.
 Миситра, 108.
 Митиљва острво, 274, 280, 281, 282, 300.
 Михаил војвода, 365.
 Михаил Кијева, 79.
 Михаил, син Андраника II, 30.
 Михаил, јерусалимски митрополит, 245.
 Михаил Палеолог, 14, 72.
 Михал-бег, 347, 348, 366, 367.
 Михалчи, 79, 92.
 Млечани, 12, 61, 69, 109, 163, 204, 235, 236, 237, 271, 290, 298—310, 313, 334, 337, 338, 339, 370.
 Моглен, 172.
 Моговари, 42, 52.
 Морана, 318, 319, 362.
 Морача, 249, 250, 251, 252.
 Мореја, 14, 277, 378.
 Москопољ (Бумуџина), 136, 171, 172.
 Мостар, 177.
 Мотасем, 21.
 Мраморно Море, 28, 29, 78, 91.
 Мудански Залив, 28, 29.
 Музалог, заповедник из Никеје, 30.
 Мурат I, 119, 121, 138, 147, 157—160, 169, 172, 173, 178, 189, 191, 195, 206, 209—213, 220, 229, 233, 244, 266.

Мурат II, 369, 371.
 Муса (Бајазитов син), 285, 287, 324, 303—369, 383, 384, 885.
 Муслманско Царство (прво), 19, 20.
 Мустафа-паша (место) 175, 177, 180.

Напољ (кнежевина), 14, 31.
 Немањинска династија, 315, 376.
 Неохори, 156.
 Неродимље, 239.
 Никоја, 78, 80, 93, 367.
 Никола Алтомановић, 186, 187, 306.
 Никола Горански, 311.
 Никола Зојин, 214, 253, 306, 308, 311, 324.
 Никола Перев, 223.
 Николе св. прва у Лабу, 239.
 Никодима архиепископа путовање у Цариград, 68.
 Никомидија, 26, 78, 81, 93.
 Никопоље, 207, 214, 266, 311; — и бој на њему 266, 305, 306, 311.
 Никшић, 249.
 Ниш, 328, 330, 370.
 Новак Белогриновић, 214, 306, 311, 324.
 Новак Грџобострен, 83, 88, 93.
 Новак Донмановић, 190.
 Нови, 301.
 Нови Пазар, 239.
 Ново Брдо, 187, 222, 284, 330, 352, 353, 355.

Овче Поље, 64, 327, 328, 361—363.
 Ојван (варошица), 82.
 Оливер деспот, 132; — његова држава, 132.
 Оливера (кнеза Лазара кћи), 196, 215, 227, 228, 231, 235, 255, 258, 259, 262, 283, 264, 265, 270, 304, 308.
 Оркан, син Османов, 16, 81, 82, 93, 97, 98, 113, 115, 119, 140, 197—212, 387.
 Оркан, син Сулејманов, 134, 345, 346, 351—355.
 Орфански Залив, 136.

Осман, 15, 23, 24, 25, 28, 72, 77 и д., 86, 92 и д., 387.
 Османовски Турци, 28, 29.
 Острвица (рудничка), 306, 311.
 Охрид, 144, 171, 252, 298; — ска црква, 155; — ско Језеро, 242.

Павле епископ из Смирне, 163.
 Павле Унгаро из Дриваста, 299.
 Пајсије патр. о боју на Марици, 160—167.
 Панака, 141.
 Пандерма (Баларма), 92.
 Паптелимова св. манастир, 189, 239.
 Пасарева, 364.
 Пахимер, 28.
 Пашанг, 249, 250, 251, 257, 283.
 Персијанци (Турци), 91 и д.
 Перинаг, 35, 52.
 Петрус, 358.
 Петрич, 132, 239.
 Пех, 245; — ска црква, 155.
 Пива, 301.
 Пива и њене трговачке повластице у Византијском Царству, 12.
 Пилот, 301.
 Пирот, 328.
 Плава, 245.
 Плавдин, 125, 126, 169, 173—177, 189, 207—211.
 Подриње, 252.
 Подриње, 242, 301, 303, 318.
 Полиње, 240, 245, 252, 316.
 Претово, 132, 146.
 Призрен, 144, 171, 172, 186, 188, 239, 242, 243, 318.
 Прилеп, 64, 144, 171, 188.
 Приморје, 240, 248, 249, 250, 251.
 Прикинова Острва, 16, 28.
 Приштина, 187, 217, 224, 229, 230—240, 318.
 Пролет св. 74.
 Пронтиа, 91.

Раваница, 217, 229, 236, 231, 232.
 Радич Салковић, 248.
 Радич челник, 365.
 Раковица град, 125.
 Рашка, 250, 318.
 Релим, (град), 46.

Ресава манастир, 318, 319, 323.
 Рио, 129, 179.
 Рисан, 301.
 Ровине (бој), 246, 256, 305.
 Рогозна, 239.
 Родопа, 128, 135, 191, 210.
 Родосско Приморје, 16, 128.
 Родосто, 36, 114.
 Рожај, 239, 252.
 Рожер де Флор, 32, 34, 52.
 Рона-форте, витез каталонски, 35, 36, 53.
 Роман Диоген, 11.
 Романија, 88, 89.
 Рујно, 312.
 Рум-султанство, 21, 81.

Савар (веште Девота), 244, 378.
 Сакарија, 23, 24, 80.
 Самоков, 59, 133, 171, 172, 174, 175, 188, 189, 208, 358, 363, 364.
 Сандаљ Хранић, 301, 303.
 Сарава-баша, турски великаш, 334.
 Саржа (Сарава) војвода, 250.
 Сарук-хан, кнежевина, 22, 250.
 Свега Гора, 132, 136, 138, 149, 153, 184, 277.
 Сврљиг, 357, 358, 366.
 Сврци, 240.
 Селчук, 21.
 Селчуковске кнежевине, 28.
 Селчуковски Турци, 11, 15, 21, 22, 28, 29, 261.
 Сепол, агенат Карла де Валоа, 65.
 Сер, 105, 108, 128, 138—141, 149, 161, 171, 174, 175, 184, 188, 191, 192, 202, 210, 281, 315, 352, 377; — ска област, 16, 128, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 145, 155, 168.
 Сидарија, 200, 207, 277, 345, 346, 347, 351.
 Симоида краљица, 66, 67, 68.
 Симиша Палеолог, 170.
 Синопска грамота о помирењу српске и владетелске цркве, 154.
 Синоп, 333, 383.
 Сирија, 20.

Ситница, 233, 239, 242, 252, 292, 293, 301, 314.
 Сицилија, 31, 22.
 Скалар, 244, 249, 267, 289, 290, 299—302, 311, 316, 370, 378;
 — око Језера, 249; — ека област, 301; — око приморје, 244.
 Скопље, 144, 171, 172, 175, 192, 222, 223, 353, 358, 363.
 Скрип, 54.
 Скутари, 201, 360.
 Славијеве Горе, 355.
 Смирна, 29, 33.
 Соколац, 357, 358.
 Солун, 188, 192, 202, 203, 353—357, 367.
 Софија, 172, 207, 211, 361—364, 369, 370.
 Спасова прва у Хвосју, 239.
 Свентијар, синопски господар, 333.
 Срацимир, видински, 206, 207, 267, 328.
 Срацимир Балшић, 242, 244.
 Срб-синдиги, 175, 176, 177.
 Срем, 312.
 Сталаћ, 358.
 Стара Загора, 120.
 Стефан Деспот, 182, 190—192, 214—217, 227—242, 246, 252—383.
 Стефан Дечански, 18, 67, 68.
 Стефан Душан, 15, 17, 18, 30, 103, 109, 110, 154, 157, 166, 191, 202, 203, 204, 216, 274, 294, 315, 317, 375, 376.
 Стефан Мусаћ, 232.
 Стиповље, 364.
 Струја, 123, 128, 135, 136, 171, 172, 242, 251, 315.
 Струмица, 128, 132, 172, 189.
 Струмска Област, 149.
 Сулејман, син Орманов, 113, 114, 119, 202, 203.
 Сулејман (Бајазитов син), 260—264, 271, 276—300, 320, 324, 325, 331, 333—345, 348, 351, 354, 367, 369, 382, 383, 384, 385.
 Тамара, сестра Александра цара бугарскога, 206—212.

Тамерлан, 259, 262, 263, 267, 268, 271, 272, 286—288, 333, 344.
 Тара, 249, 252, 289, 303, 311.
 Татари, 42, 260, 261.
 Тахинско Језеро, 136.
 Тартко краљ, 242.
 Темско, 326, 328.
 Теодора (Јевлакија) сестра Душанова, 131.
 Теодора. Кантакузинова кћи, 197—212.
 Теодосије, серски митрополит, 184.
 Тива, 135.
 Тиквеш, 132, 171.
 Тимурташ, 222.
 Тогрул-бег, 21.
 Токат, 287, 360.
 Тома Прелубовић, 170.
 Топлица, 239, 326, 328, 359, 362.
 Тракија, 29, 108, 122, 123, 124.
 Трансунаг и ново царство у њему, 13.
 Треча, 238.
 Требиње, 242.
 Трикала, 170.
 Триполска кнежевина, 12.
 Триеун Михаиловић Которанци, 63.
 Тря, 370.
 Труновштина, 293.
 Туркестан, 20, 21.
 Туркорули, 27.
 Ђустонди, 174, 175, 188, 363.
 Угарска, 237, 305, 310, 311, 313, 314, 319, 322, 328, 330.
 Угљеша деспот, 123, 136—138, 142—187, 191, 208, 209, 248, 307, 316, 380.
 Угљеша, врањско-прешевски господар, 282, 283, 337, 352.
 Улице, 311.
 Узуниова, 151, 177.
 Узуи-буприја, 114.
 Уциње, 289, 298, 302, 303.
 Умур-бег, 198, 199.
 Урбан V папа, 163.
 Урош I краљ, 62, 137, 315, 316, 317.

Урош цар, 143—152, 159, 160, 164, 166, 171, 172, 194, 195, 238, 239, 242, 289, 295.

Ферешик, 188.
 Фериз, 238, 251.
 Ферис-бег, 223.
 Филаделфија (Ала-Шехер), 95, 107.
 Филибеци, 141.
 Филипанска митрополија, 155.
 Филотеј патријарх, 154.
 Франческо Гатлузије, 111.
 Фружан, син цара Шишмана, 324.
 Фрузи, 42, 52.

Халријан, заповедник у Бруси, 80.
 Хајредин-паша, 244.
 Халик, 52.
 Халил (или Халик), 59, 65, 67, 77, 87, 93.
 Халилдина, 108, 132, 135, 136, 146.
 Халилдоп, 335.
 Хамид, кнежина, 22.
 Хамуза војвода, 357.
 Харманлија, 161, 162, 182.
 Харун-ал-Рашид, 20, 21.
 Хас-кејско Поље, 361.
 Хаш-Иабек, 113, 119, 179, 181.
 Хвосно, 239, 243, 252.
 Херцеговина, 245, 378.
 Хиландар, 40, 41, 43, 69, 189, 226.
 Хио, 28.
 Хиреболи, 124.
 Хлериј, 171.

Хортијат град, 354.
 Хрсојевић, 182.
 Хум, 243, 251, 252.

Џимни, 114.
 Џиролез, 239.
 Црна Гора, 249, 362, 363, (међу Скопљем и Гианом) 370.
 Црно-сва, 238.
 Црномен, 124.

Џамурлија, 364, 365, 368, 371, 385.
 Чатаг-Бургас, 124.
 Чаталив, 120.
 Чачак, 330.
 Чеморини планина, 352.
 Чепина град, 125.
 Честин, 223.
 Чорлу, 120, 122, 147.
 Чрмен, 162, 208.
 Чрменски Лугови, 175, 176, 177, 180.
 Чрномен 124, 176, 177, 180; — сви крај, 175.

Шани војвода, 365.
 Шани, турски управник, 249.
 Шар-планина, 172, 242, 370.
 Шатоморан витез, 270.
 Шишман, 206—211, 267, 327.
 Штин, 64, 131, 132, 171, 188, 189, 362.
 Штилов, 364.